

დამანა მელიქიშვილი

იოანე პეტრიწის ენა და სტილი

იოანე პეტრინი და ქართული
სამეცნიერო-მნიგნობრული
ენის განვითარების გზები

თბილისი
2022

შოთა რუსთაველის ეროვნული
მეცნიერებათა ფონდის
ფონდის
SHOTA RUSTAVELI NATIONAL SCIENCE
FOUNDATION OF GEORGIA

პროექტი განხორციელდა "შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის" ფინანსური მხარდაჭერით [SP-2-21-619 / იოანე პეტრიშის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი]

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [SP-2-21-619 / The language and style of the philosophical works of Ioane Petritsi]

წიგნი ეხება XII საუკუნის ცნობილი მთარგმნელისა და მწერლის, ფილოსოფოსის, იოანე პეტრიშის ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თხზულებების ენასა და სტილს და იმ ინტელექტუალურ და ენობრივ კონტექსტს, რომელშიც ეს თხზულებები შეიქმნა.

ნაშრომი დახმარებას გაუწევს ზოგადად – ფილოლოგებს, ქართველოლოგებს, ენის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ პირებს, ბიზანტიურ-ქართული კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის მკვლევრებს; ასევე, ქართული ენისა და ლიტერატურის, კლასიკური და ბიზანტიური ფილოლოგიის განყოფილების სტუდენტებს.

© დამანა მელიქიშვილი

© Damana Melikishvili

დაიბეჭდა:

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47.

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com

ISBN 978-9941-34-145-8

სარჩევი

წინასიტყვაობა	7
---------------------	---

ნაწილი I

იოანე პეტრიწის ადგილი ქართული სამწერლობო ენის ისტორიაში	9
--	---

II ნაწილი

I თავი

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებათა სტილი	78
---	----

III. ნაწილი

იოანე პეტრიწის ენა	104
--------------------------	-----

I. თავი. სიტყვანარმოება	104
-------------------------------	-----

II თავი	225
---------------	-----

1. მორფოლოგია	225
---------------------	-----

1.1. ნეოლოგიზმები მორფოლოგიაში	225
--------------------------------------	-----

1.2. სახელი	229
-------------------	-----

-ებ სუფიქსიანი მრავლობითი	238
---------------------------------	-----

ადამიანთა სახელების ბრუნება	243
-----------------------------------	-----

1. 3. ზმნა	235
------------------	-----

-ოდინ დაბოლოება I კავშირებითში	235
--------------------------------------	-----

ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი	249
--------------------------------------	-----

გარდაუვალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივი	240
---	-----

ზოგი არქაიზმის შესახებ მორფოლოგიაში	249
---	-----

III თავი	259
----------------	-----

სინტაქსი	259
----------------	-----

1. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვა	260
---	-----

2. დამატების ბრუნვები მასდართან და მიმღეობასთან	263
--	-----

3. ხარისხის სახელთან წარმოდგენილი შესადარებელი სახელის ბრუნვა	267
--	-----

4. ერთგვარ წევრთა დაკავშირების ძირითადი საშუალებანი	269
--	-----

რთული წინადადება.....	270
1. თანწყობილი წინადადება.....	270
კავშირიანი თანწყობა:.....	270
2. ქვეწყობილი წინადადება.....	273
მიმართებითი ნაცვალსახელებიანი ქვეწყობა.....	273
მიმართებითი ზმნიზედებისა და კავშირების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა	280
IV თავი.....	290
რთული სინტაქსური კონსტრუქციები.....	290
1. ჩართული მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები	290
პუნქტუაციის საკითხი.....	290
2. რთული კონსტრუქციების გამარტივება განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების დახმარებით.....	293
3. სპეციალური საკავშირებელი სიტყვები	298
V თავი	309
სიტყვათა რიგი მარტივ წინადადებაში.....	309
VI თავი.....	325
გრეციზმები სინტაქსის სფეროში.....	325
VII თავი.....	349
თანდებულიან ბრუნვათა პარალელური ფორმები.....	364
დასკვნა: რა ქმნის იონე პეტრიწის სტილს და მისი ენის თავისებურებას	356
Damana Melikishvili: Language of Ioane Petritsi	358
ბიბლიოგრაფია: იოანე პეტრიწის შრომები	371
დამონმებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი	373
დამონმებული სამეცნიერო ლიტერატურა	378

ედვინება ჩემს მასწავლებლებს, რომლებმაც
გამიკვალეს გზა და სტუდენტებს – რომლებმაც
გააგრძელეს ეს გზა

გელათის აკადემია (1106 წ.)

წინასიტყვაობა

იოანე პეტრიწი — "საღმრთო ფილოსოფოსი და ჭორციელად ღრამმატიკოსი"

ამ სახელით ვიცნობთ დღეს ნემესიოს ემესელის ანთროპოლოგიური ტრაქტატის — „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის — „ღმრთისმეტყველების საფუძვლების“ უცილობელ მთაგმნელსა და კომენტატორს, XII საუკუნის უდიდეს გელათელ მოღვაწეს, XVIII საუკუნის ქართული სწავლულების შეფასებით — „ქართული ენის მამუშევებელსა და მადევევებელს“.

იოანე პეტრიწი დასავლური რენესანსის ტიპის მოაზროვნეა, რომლის მოღვაწეობის ხანა ერთი საუკუნით უსწრებს წინ თომა აქეინელს, რომლის დაკვეთითაც XIII საუკუნის შუა წლებში (1268 წ.) მისმა მდივანმა, მოერბეკემ, ლათინურ ენაზე თარგმნა პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლები“.

იოანე პეტრიწი ითვლება ქართული ფილოსოფიური სკოლისა და ფილოსოფიური ენის შემქმნელად [კეკელიძე 1960: 292]. მისი ენა მდიდარი წყაროა ზოგადად ქართული ენის ისტორიისა და, განსაკუთრებით, ქართული მეცნიერული ენისა და ტერმინოლოგიის ისტორიის შესწავლისათვის. ამავე დროს, იგი თანამედროვე ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის გამდიდრების ძვირფასი წყაროა.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს იოანე პეტრიწის ენისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიული გამოკვლევის — „იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი“ (თბილისი, განათლება, 1975) — მეორე, შევსებულ გამოცემას. ახალ გამოცემაში იოანე პეტრიწის ენა განხილულია ქართული მწიგნობრული ენის განვითარების ჭრილში, ძველი ქართული სალიტ-

ერატურო-მწიგნობრული სკოლების ენასთან მიმართებით, ბერძნული წყაროების დერივაციულ მოდელებთან შეჯერებითა და შეპირისპირებით; ნაჩვენებია მისი როლი ქართული სალიტერატურო ენის, მეცნიერული ენის, თეოლოგიურ-ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბების პროცესში. წარმოდგენილია იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენობრივ-სტილისტური ანალიზი, ნაჩვენებია ის ძირითადი თავისებურებანი, რომლებიც განსაზღვრავენ პეტრიწისეულ მაღალმხატვრულ სტილს, ახასიათებენ მის სინტაქსს და იოანე პეტრიწს წარმოგვიდგენენ, როგორც ძველი ქართული ენიდან ახლისაკენ გარდამავალი პერიოდის მწერალს, რომელმაც შეძლო ერთი მხრივ, ბერძნულ ენაზე არსებული მდიდარი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ცნებითი აპარატის ქართულ ენაზე გადმოტანა და, მეორე მხრივ, ცოცხალ, სალაპარაკო ენაზე დაყრდნობით თავისი გვარ-ტომის ერისათვის შექმნა ენა „გალექსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან“ – ხალხური, სალაპარაკო, ენისაგან განსხვავებული მეცნიერული ენა და სტილი.

იოანე პეტრიწის ენობრივი პოლიტიკა და მისი თარგმანისა თუ მეტყველების მანერა განპირობებულია იმ კონტექსტით, რომელიც მის მოღვაწეობას უძღვოდა წინ, მისი ამბიციითა და მის მიერ ნათარგმნი და კომენტირებული წიგნების სასწავლო დანიშნულებით. ამდენად, პეტრიწის ენისა და სტილის დასახასიათებლად აუცილებლად ჩავთვალო X-XIII საუკუნეების ზოგადი ფონიც მეჩვენებინა და წარმომედგინა იოანე პეტრიწი – როგორც პედაგოგი და ფილოსოფოსი. ეს ნაწილი შევაესე სხვადასხვა კრებულში შესული ჩემი პუბლიკაციებითა და ზოგიერთი ახალი გამოკვლევით.

ნანილი I

იოანე პეტრიწის აღგილი ქართული სამწარმოო ენის ისტორიაში

თავი I

იოანე პეტრიწის ვინაობა და მოღვაწეობის დრო

სამი იოანეს საკითხი ძველ ქართულ მწერლობაში

XII საუკუნე – ქართული კულტურისა და მწერლობის ოქროს ხანა, ერთსა და იმავე სფეროში მოღვაწე სხვადასხვა ზედწოდების – სამი იოანესა (იოანე პეტრიწი, იოანე ჭიმჭიმელი და იოანე ტარიჭისძე) და სამი არსენის (არსენ ვაჩესძე, არსენ იყალთოელი და არსენ ბერი) სახელით ცნობილი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის შრომების ბრწყინვალე ავტორთა საიდუმლოს ინახავს. ივანე ლოლაშვილი თავის შესანიშნავ მონოგრაფიაში, რომელიც არსენ იყალთოელს მიუძღვნა, სინანულით აღნიშნავს, რომ ძველ ქართულ სამონასტრო კერებში მოღვაწე დეაწდმოსილ მამათა ცხოვრებისა და მოქალაქობის აღწერის ტრადიცია ხშირად ირღვეოდა, რის გამოც გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფი გულისტკივილით წერს: „მრავალთა წმიდათა ნათესავსა შორის ჩუენსა გამოჩინებულთა ცხოვრებანი აღუწერელობითა დავიწყებისა სიღრმესა მიეცნესო“ [გიორგი მცირე 1967: 104,1-3]. სწორედ ასეთი ბედი ეწია ამ ეპოქაში მოღვაწე იოანე პეტრიწს – „საღმრთო ფილოსოფოსსა და ჯოციელად ღრამბატიკოსს“.

პროკლე დიადოხოზისა და ნემესიოსის უცილობელი მთარგმნელის, იოანე პეტრიწის შესახებ ცნობები მხოლოდ გვიანდელ, XVII-XVIII სს. მოღვაწეთა ნაწერებშია შემორჩენილი. აღორძინების ხანის ქართველ მწიგნობართა წრეში, სულხ-

ან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობისა და ტიმოთე გაბაშვილის მთავარეპისკოპოსობის პერიოდში, ასევე, ანტონ კათალიკოსის მწიგნობარ-მეცნიერთა წრეში იოანე პეტრიწი უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობს არა მხოლოდ როგორც დიდი ფილოსოფოსი, რიტორი და გრამატიკოსი, არამედ, აგრეთვე, როგორც ქართული და ბერძნული ენების ზედმიწევნით მცოდნე: „ესე იოანე იყო გონებამაღალი და დიდი ღვთისმეტყველი, ფილოსოფოსი, ზედმიწევნილი ბერძნულსა და ქართულსა ენასა ზედა“ – გვამცნობს „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“ [ძვ. საქ. ტ. I, განყ. III, §34: 14]. იოანე პეტრიწის ენას კეთილხელოვნების მაღალ ნიმუშად თვლიან და მის სახელს შემდეგი ეპითეტებით იხსენიებენ: „ქართულისა ენისა მზე“, „მამზევებელი და მადღევებელი ენისა ჩუენისა“ (Q-329, S-1137, A-237, A-1162).

პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ იოანე ორბელიანისეული თარგმანის 1760 წლის ხელნაწერის ანდერძში ვკითხულობთ: „და ესეცა იუწყეთ, რომელ მამზევებელსა ენისა ჩუენისასა, იოანეს პეტრიწს, ფილოსოფოსსა, ვითარითა შვენიერებითა ღექსებითა დაუღექსავს ელაღელთა ენაობისაგან ჩუენდა გარდმოდებულნი! ვითარ ათრობს სიტკბოთა გამგონსა! ამას ვიტყვ, რომელ მეცა ფრიად ვეტრფი და მსურავს ღექსნი პეტრიწულნიო“ [ქართ. ხელნაწ. აღწერ. H ფონდი, ტ. I, 1954: 209-214, №1162] ანტონ კათალიკოსმა, რომელიც თავყვანისმცემელი იყო იოანე პეტრიწის, როგორც დიდი ფილოსოფოსის, რიტორისა და გრამატიკოსისა, მისი ენა კეთილხელოვნების მაღალ ნიმუშად აღიარა და მისაბამ მაგალითად დასახა რიტორიკისა, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველების დარგის მწერლობისათვის: „ყოველი ფილოსოფია, ღრამმატიკა და რიტორიკა და გეომეტრია და ასტრონომია და მუსიკა და ფიზიკა და მეთეფისიკა, ვითარცა მზემან ზოდნი, ერთბამად შემოვლო და ყოველსა ელინთა ენამზეობასა სიტყვითისა ხელოვნებასა ზედმიწევნილ იქმნა.“ „ძნელ სასმენელად“, მაგრამ „შუენიერ, გემოანად და საწადელად“ მიაჩნია პეტრიწის ენა სულხან-საბა ორბელიანს.

ამბროსი ნეკრესელის კრებულში (H-1283, XVIII ს.) მოთავსებულ პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლების“ იოანე პეტრიწისეულ თარგმანს, რომელსაც „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ ეწოდება, ერთვის ანდერძი (155r), რომელიც მოკლედ იუწყება მთარგმნელის ენაობასა და სადაურობას, ქება-დიდებათ იხსენიებს მას, როგორც განსწავლულ და ბრძენ რიტორსა და ფილოსოფოსს, ხოლო მისნი „ნაქუსნი“ ანუ თხზულებანი, სიბრძნისა და „ენადღეობის“ მაღალი ხელოვნების ნიმუშად მიაჩნია: „სათანადოა უწყებად შენდა ამას, მკითხველო, რომელ ნაქუსნი ესე, რომელთა სჭურეც, იოანეს მიერ არს თქმული, ქართუელისა ფილოსოფოსისა, რომელსა ნართაულეზ ზედ ეწოდა პეტრიწი, სიმკაცრით გამოძიებითათჳს წერილთასა, რომელსა ჰყოფდა. რომელი იყო ნათესაფით ქართუელი, სანახებთაგან სამცხესა, დაბით ჭირჭიმით. ხოლო სხუა ფინაობაჲ ანუ სადაობა არა საცნაურ არს ჩუენდა. მხოლოდ ესე გუეუწყების, რომელ ათინას იყო წურთილი და ზედმიწევნით მეცნე სიბრძნეთა მუნებურთა, ვითარცა წამებენ ნაქუსნი მისნი, რომელნი მრავლითა სიბრძნითა იხილვებიან და ენადღეობითა კეთილხელოვნურად, რომელთაგანი ერთი არს ესე „კავშირნი“, მის მიერ გარდმოენებული ელინთა ენისაგან ქართუელთა ჳმასა, თჳს მიერ აჴსნითა, ვითარცა აღმოიჴურობს, რომლისა სიკეთე ფრიად არს“ [ქართ. ხელნაწ. აღწერ. H 1948: 226].

დავით რექტორის ცნობით, „პეტრიწი იყო ფილოსოფოსი, ხოლო სახელითა ვიდრემე არსებითითა იოანედ წოდებული, გვარად ვიდრემე ქართველი, კეთილშობილთა გვართაგანი. ხოლო მე, მაღალკეთილშობილი ალექსის ძე, სრულიად სამეფოსა კახეთისა რექტორი და მოძღვარი ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველისა დავით, ვგონებ, იოანე პეტრიწისა ფილოსოფოსისასა ნათესავით ვიდრემე საათაბაგოელისა, რომელი იქმნა შემდგომად ათინით უკმოქცევისა ქართლადვე მონაზონ, განა – მწირ. ესე წარიგზავნა ქართველთა მეფისა მიერ, ბაგრატ პირველისა საბერძნეთად ათინად, რათა მიიღოს

ენა ელინური და განისწავლოს ფილოსოფიისა და ღმრთისმეტყუელებისა სწავლისა მიღებათა შინა. ხოლო ესეოდენ განსწავლულ და ზედმიწევნულ იქმნა პლატონურთა ღმრთისმეტყუელებათა და არისტოტელითთა ფილოსოფოსობათა რჩეულ იქმნა ესეოდენ, რომელ ოცდაათთა წელთა შინა ბერძენთა სამეუფო ქალაქსა კონსტანტინეპოლეს შინა (ე.ი. ვიზანტიასა) მოძღურად დაიდგინა“ [მცირე უწყებანი 1982: 154-155].

მიუხედავად იოანე ფილოსოფოსისადმი ასეთი დიდი ინტერესისა, იოანე პეტრიწის წარმომავლობის, მისი მოღვაწეობის ხანისა და ადგილის შესახებ მეტად მწირი, ბუნდოვანი და არაერთგვაროვანი ცნობებია მოღწეული, ისიც მხოლოდ გვიანდელ, XVII-XVIII საუკუნეთა წყაროებში. XIX-XX საუკუნის სამეცნიერო ლიტერატურაში კი მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობისა თუ ნაშრომების ავტორობის შესახებ სხვადასხვა, რადიკალურად განსხვავებული, ზოგი მეტად, ზოგი ნაკლებად არგუმენტირებული ვარაუდებია გამოთქმული (ალ. ცაგარელი, ნ. მარრი: 1909, ს. გორგაძე: 1914; სიმ. ყაუხჩიშვილი, მ. გოგიბერიძე: 1937; ი. ლოლაშვილი: 1968; ე. ჭელიძე: 1994-1995; თ. ცქიტიშვილი: 2014).

გელათში მოღვაწე „სჯულიერ მოღვაწეთა“ შორის XII საუკუნის მანძილზე სამი იოანე იხსენიება: იოანე პლატონური ფილოსოფოსი – იგივე ზედწოდებით პეტრიწი, იოანე ტა(რ)იჭისძე და იოანე ჭიმჭიმელი. სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მათი იდენტიფიცირების საკითხი პრობლემადაა ქცეული.

„ქართლის ცხოვრების“ ზოგ ნუსხაში მოიპოვება ჩანართი, რომელიც გვაუწყებს, რომ დავითის მიერ გელათში მოწვეულ მეცნიერ-მოძღვართა შორის იყვნენ „მთარგმანებელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტაიჭის ძე, ქრისტეს აქათ ქორონიკონს ჩრიდ“ (=1114 წ.) [ქართლ. ცხ., 1955: 334]. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღ. ბარამიძეზე დაყრდნობით აღნიშნავს „ქართლის ცხოვრების“

მისეული გამოცემის სკოლიოში, ამ ნუსხათაგან რუმინანცვეისეულ, 1703 წლის H-2080 ხელნაწერში ეს ჩანართი სულხან-საბა ორბელიანის ხელითაა აშიაზე მიწერილი, ხოლო S-4770 ნუსხაში კი შიგ ტექსტშია შეტანილი [ქართლის ცხ. 1955: 334]. ამ მინაწერში ანაქრონიზმია: რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში (1103წ/1104წ.) ევრემ მცირე მიცვალებულთა შორის იხსენიება. მასში არ არის მოხსენიებული იოანე პეტრიწი, მაგრამ ნახსენებია იოვანე ტაიჭის ძე, რომელსაც ანტონ კათალიკოსი თავის „წყობილსიტყვაობაში“ ცალკე უძღვნის იამბიკოს, ხოლო იოანე პეტრიწსა და იოანე ჭიმჭიმელს ერთმანეთთან აიგივებს და ერთ იამბიკოს უძღვნის, რაც სათაურებიდანაც ჩანს: „თუს მამისა იოანე ფილოსოფოსისა, პეტრიწისა ჭიმჭიმელისა“ [წყობილსიტყუაობა 1982: 268, 731-742]; „თუს მამისა იოანე ტაიჭისძისა“ [წყობილსიტყუაობა 1982: 273, 762-763]. იოანე ტარიჭისძეს იგი მოკლედ და ზოგადად ახასიათებს, როგორც „სიბრძნეთა შინა“ დიდ რიტორს, მჭევრმეტყველსა და ღმრთისმეტყველს. რაც შეეხება იოანე პეტრიწს, იგი მას დავით აღმაშენებლის თანამედროვედ თვლის: „ესე იყო უამისა ... დავით მესამისა ... რომელი მოივსენების სახელწოდებით აღმაშენებლად“ და ვრცელ სიას იძლევა იოანე პეტრიწის ნაშრომებისა: „ამან განმარტა წიგნი პროკლე ფილოსოფოსისა, რომელ არს „კაეშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი“ ბერძულისაგანცა ქართულად გარდამოიღო იგი და „კატილორია“ არისტოტელისა და „პერი ერმენია“ და წიგნი ამმონიოს ერმისიისა, რომელ არს „განმარტებაჲ პორფირი ფილოსოფოსისა ხუთთათუს ჳმათა“ და „განმარტებაჲ არისტოტელის შესმენათა“, და წიგნი ნემესიოს ემესელის „კაციისა არსებისათუს“ და მრავალნი სხუანი წერილნი, და წიგნი იოანე სინელისა „კლემაკსი“ [წყობილსიტყუაობა 1982: 316].

იოანე პეტრიწსა და იოანე ჭიმჭიმელს ერთმანეთთან აიგივებს იოანე ბაგრატიონიც თავის ნაშრომში „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, რაც შესაბამისი ნაკვეთის სათაურიდანვე ჩანს: „თუს მამისა იოანე ფილოსოფოსისა და

ზედწოდებით პეტრიწისა-ჭიმჭიმელისა.“ იგი პეტრიწის უცილებელი ნაშრომის, „კაეშირნის“ გარდა, მის თარგმნილად თელის იოანე სინელის „კლუმაქს“, ასევე, ლუკასა და მარკოსის სახარებათა თეოფილაქტე ბულგარელისეული განმარტებების თარგმანს: „იოანემან ფილოსოფოსმან ჭიმჭიმელმან ელლადელთა ჳმისაგან სპანთ მოსახელედ ჳმად გარდამოიღო თარგმანებაჲ ჳმიდისა ევანდელისა სახარება ლუკასი“ (A -113, 1r). ეს ცნობა არ არის წარმოდგენილი გაცილებით უფრო ადრინდელ, იერუსალიმურ (Jer. - 22) ნუსხაში და, როგორც ჩანს, ამ განმარტებათა გვიანდელი ნუსხების (A-113, A-284, S-3625) „ზედაწარწერას“ ეყრდნობა. იოანე პეტრიწსავე მიაწერს იოანე ბაგრატიონი „დიონოსი არიოპაგელის ღმრთისმეტყველების“ ეფრემ მცირისეულ თარგმანს, რაც აშკარა შეცდომაა.

ანტონ კათალიკოსი იოანე პეტრიწის მოწაფედ მიიჩნევს ეფრემ მცირესა და არსენ იყალთოელსაც, როგორც ჩანს, ეფრემ მცირის იმ ანდერძის გავლენით, რომელიც ახლავს არეოპაგიტული კორპუსის „სადმრთოთა სახელთათვის“ ტრაქტატის მისეულ თარგმანს, რომელშიც ეფრემი შესთხოვს მკითხველებს, ლოცვა ადავლინონ „იოანესთჳს სადმრთოდ ფილოსოფოსისა და ჳორციელად ღრამატიკოსისა“, რომელიც მისი „მოძღვარი და ძალ-მწე“ იყო ამ წიგნის თარგმნისას („არა-თუ-მცა იგი ყოფილ-იყო მოძღუარ და ძალ-მწე ჩემდა, მიხედვადმცა ვერ ვიკადრებდი მზის თუაღისა ამის წიგნისასაო“ [პეტრე იბერიელი 1961: 020]. ანტონ კათალიკოსის დროიდან მოყოლებული, ყველას, ვინც შეხებია პეტრიწის მოღვაწეობას, ეფრემ მცირის ამ ანდერძში მოხსენიებული იოანე სადმრთო ფილოსოფოსი იოანე პეტრიწად და ეფრემ მცირის მოძღვრად, ანუ მასწავლებლად მიაჩნია. როგორც ადრეც აღენიშნავდით [მელიქიშვილი 1988: 65-66], „მოძღუარი“ – „უძღვის“ (<ძელუ) ზმნის სასუბიექტო მიმღეობაა და მისი ამოსავალი მნიშვნელობაა „წინა-მძღ-თლი, გზის მაჩვენებელი“. ეფრემ მცირის ამ ანდერძში „მოძღვარს“ სწორედ ეს მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, და არა „მასწავლებლისა“ და

მით უფრო – სულიერი მოძღვრისა და აღმზრდელისა. მაგრამ, ვინც არ უნდა იყოს ეფრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი, იგი არის ავტორის გზის მაჩვენებელი, წინამძღოლი და ძალ-მწყე – კერძოდ დიონისე არეოპაგელის კორპუსის თარგმნისას და არა საერთოდ მისი მოძღვარი და მასწავლებელი. ასეთი მცდარი გაგების საფუძველზე ურთიერთსაწინააღმდეგო დასკვნებია გამოტანილი: ზოგს მიაჩნია, რომ იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი, იგივე პეტრიწი, იყო მასწავლებელი ეფრემ მცირისა და, აქედან გამომდინარე, მასზე უფროსი (ანტონ ბაგრატიონი, ზაქარია გაბაშვილი); ზოგი მკვლევრის აზრით, რადგანაც იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი ეფრემს მოძღვრად ჰყავს დასახელებული, ამიტომ ის არ შეიძლება იყოს იოანე პეტრიწი (ს. გორგაძე, კ. კიკელიძე, ივ. ჯავახიშვილი, სიმ. ყაუხჩიშვილი შ. ნუცუბიძე), ხოლო ივ. ლოლაშვილმა ამ წინააღმდეგობათა მოხსნის მიზნით, ეფრემის ზემოხსენებული ანდერძის საფუძველზე განავითარა მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც იოანე პეტრიწი აღუზრდია ეფრემს, „ხოლო, როდესაც მას ცნობილი ფილოსოფოსის სახელი მოუხვეჭია, ის გამხდარა მოხუცებული მოძღვრის მოძღვარი“ თავისი აზრის დასადასტურებლად მკვლევარს გარეჯის მონასტრის პრაქტიკა მოაქვს [ლოლაშვილი 1968: 38-42]. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ზემოხსენებული ანდერძის ტექსტი არ იძლევა საფუძველს ამგვარი როულად სავარაუდებელი ახსნებისათვის.

სხვა ანდერძში, რომელიც ახლავს იოანე დამასკელის ნაშრომის, „წყაროდ ცოდნისას“ თარგმანს, ეფრემ მცირე „მზრდელთა, განმამძღიერებელთა, მოძღვართა და მსახურთა“ შორის იხსენიებს არსენ იყალთოელისა და კიდევ ორი იოანეს სახელსაც: „ლოცვა ყავთ, ქრისტეს მოყუარენო, გაბრიელისთვს, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წმიდაჲ ესე წიგნი და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმამძღიერებელთა, ამას-თანა მზრდელთაცა და მსახურთა – არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე ხუცესთა, სტეფანესთვს და,

უფროდს ყოველთა – ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმანისა ეფრემ მცირისათჳს“ [თვალთვაძე 2009: 204]. როგორც ჩანს, ამ ანდერძების მიხედვით ასკენის ანტონ კათალიკოსი, რომ ეფრემ მცირე და არსენ იყალთოელი იოანე პეტრიწის მოწაფენი იყვნენ: „ამის ყოვლად ბრძნისა მოძღუარისა იყვნეს მრავალნი მოწაფენი შედგომილ, მაგრა უფროდს-და ეფრემ მცირე და არსენ იყალთოელი, რომელნი შესაფერო იქმნნეს ზედმიწევნილებითა მოწაფედ ესთა დიდისა მოძღუარისა“ [„წყობილსიტყუაობა“ 1980: 317]. ანტონი სსება ადგილასაც იმეორებს ამ აზრს: „იტყჳს თუთ ეფრემ მოძღუარ-ყოფასა თჳსად იოანესა საღმრთო ფილოსოფოსისათ.“

ვინ არის ეფრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული „იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი“? ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო თვალსაზრისი აქვს წარმოდგენილი ს. გორგაძეს ნემესიოს ემესელის ანთროპოლოგიური ტრაქტატის – „ბუნებისათჳს კაცისას“ გამოცემისათვის დართულ გამოკვლევაში. თუმცა, სერგი გორგაძესაც, ისევე, როგორც ნ. მარრს, მიაჩნია, რომ იოანე პეტრიწი 1083 წლიდან პეტრიწონში მოღვაწეობს ნემესიოსის წიგნის თარგმნამდე, რომელიც მას გადმოუღია უკვე „კელლინსა შინა გაენათისასა.“ მაგრამ ამავე დროს, გორგაძე ნიკო მარრს ეკამათება იოანე პეტრიწის ეფრემ მცირის მოძღვრად და „საღმრთო ფილოსოფოსად“ წოდების თაობაზე. ვფიქრობთ, ს. გორგაძის ეს მნიშვნელოვანი დაკვირვება ყურადსაღებია და, რადგანაც იგი დავიწყებასაა მიცემული, მას სრულად მოვიყვანთ: „ნიკო მარრს მოჰყავს ანტონ I კათალიკოზის „წყობილსიტყუაობის“ ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია: „იტყჳს ეფრემ მოძღუარ-ყოფასა თჳსად იოანესა საღმრთო ფილოსოფოსის“ – აქედან პატივცემული მეცნიერი დაასკენის, რომ „это предание (ე.ი. გარდამოცემა, რომ პეტრიწი იყო მოძღვარი ეფრემისა) *восходит к самому Ефрему*“ [Март 1909: 37]. მაგრამ „წყობილსიტყუაობის“ მთლიანათ შესწავლა და თვით ამ ადგილის კონტექსტით განხილვა ნებას არ გვაძლევს, პატივცემულს მეცნიერს დავეთანხმოთ: მართლაც, ამ ორ სტრიქონში ეფრემის მასწავლებლად დასახელებუ-

ლია „იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი“, ამ ეპიტეტს კი ანტონი კათალიკოზი ერთხელაც არ მიაწერს იოვანე ჭიმჭიმელს, თუმცა გრძლათ და ენამზიანათ შეაქებს მას და უწოდებს „ფილოსოფოსს“, „ჭეშმარიტ ფილოსოფოსს“, მაგრამ არასოდეს „საღმრთო ფილოსოფოსს“; ამ ეპიტეტს იგი ხმარობს მხოლოდ იოანე პატრიკ-ყოფილისთვის, რომელსაც სასტიკათ განარჩევს იოვანე ჭიმჭიმელ-პეტრიწისაგან ... შესაძლოა, იოანე „პატრიკ-ყოფილად“ ანტონ კათალიკოზს მიედოს ის მესამე იოვანე „ფარაკნელი“, რომელსაც ეფრემ მცირე იხსენიებს ჩემოდასახელებული თარგმანის წინასიტყვაობაში“ [ბუნებისათვის კაცისა 1914: XII-XIII, სქოლიო].

ამგვარად, გამოდის, რომ ერთი ტრადიციული თვალსაზრისის მიხედვით, რომელიც დღესაც გავრცელებულია, XI საუკუნის მიწურულში, 80-იან წლებში, იოანე პეტრიწი ჯერ კიდევ ბიზანტიაშია. მას არსენ იყალთოელთან ერთად მთარგმნელობითი სკოლა უნდა გაეეღო შავ მთაზე, ეფრემ მცირის ხელმძღვანელობით.

აღ. ცაგარელის ვარაუდით, სწორედ ამ მონასტერში მოღვაწეობის აღსანიშნავად უნდა მიეღო იოანე ფილოსოფოსის ზედწოდება „პეტრიწი“. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ XVIII საუკუნის მოღვაწენი (ანტონ კათალიკოსის წრე – დავით რექტორი, იოანე ბაგრატიონი და სხვ.) საერთოდ არ ახსენებენ პეტრიწონის მონასტერს, მათ არაფერი იციან პეტრიწის მოღვაწეობის შესახებ პეტრიწონის მონასტერში და იოანე ფილოსოფოსის ზედწოდებასაც – პეტრიწს, არ უკავშირებენ პეტრიწონის მონასტრის სახელს. დავით რექტორი ამ სახელის სხვაგვარ ეტიმოლოგიას იძლევა: „ამას უკვე, იოანეს, ათინას, აკადემიასა შინა უწოდეს პეტრიწი. პეტრ, რომელი ითქმის ქეად და მარცვალი ქვემოთ მფხეკელად გამოითარგმანების... და ვინაფთგან ესე იოანე იყო წერილთა ფრიად მხრეკელ, ამისთჳს უწოდეს პეტრიწად, ესე იგი ქვის მფხეკელად“ [მცირე უწყებანი 1982: 155]. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ პეტრიწონში მოღვაწეს ქართული სიტყვარმოების წესის

თანახმად, „პეტრიწონელი“ უნდა დარქმეოდა, ისევე, როგორც პეტრიწონში მოღვაწე მონაზონ ხუცესს – დავით პეტრიწონელს, რომლის „იძულებითაც“, „დოგმატიკონის“ ერთი მინაწერის ცნობით, არსენ იყალთოელს ნიკიტა სტიტატის სომეხთა წელების განმაქიქებელი ხუთი სიტყვა უთარგმნია: „ლოცვა ყავთ, მამანო და ძმანო, არსენისთჳს თარგმანისა და დავითისთჳს პეტრიწონელისა, მონაზონ ხუცისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან გადმოუქართულებიან ესე თავნი სომეხთა განმაქიქებელნი. საუკუნომცა არს ცსენებაჲ არსენისი, ამინ“ [დოგმატიკონი 2013: 18]. იოანე იტალოსის საერო სასამართლო და მისი მოძღვრების დაგმობა (1082 წლის 13/III), შემდგომ კი მისი შეწვევება-ანათემა და მოწაფეების განდევნაც (1084 წ.) პეტრიწონის დაარსების (1083 წ.) წლებს ემთხვევა და თითქოს მხარს უნდა უჭერდეს იმ მომხიბლავ ვარაუდს, რომ პეტრიწი, რომელიც, ნ. მარრის აზრით, „იტალოსის ერთგული მოწაფე და მიმდევარია“ და იოანე იტალოსის ეპისტოლეს ადრესატი „აბაზგი გრამატიკოსია“ [იტალოსი 1966: 161, წერილი 64], სავარაუდოდ სამეუფო ქალაქიდან განდევნის შემდეგ თავს შეაფარებდა სწორედ იმ დროს გრიგოლ ბაკურიანის-ძის მიერ აშენებულ მეტროპოლიიდან დაშორებულ პეტრიწონის ქართველთა მონასტერს (მით უფრო, რომ პეტრიწონის სანახები მარიამ-მართა დედოფლის – ბიზანტიის იმპერატორების – ჯერ მიხეილ დუკას და შემდეგ ნიკიფორე ბოტანიატეს მეუღლის – კუთენილუბა იყო). ზოგი მკვლევრის აზრით, იოანე პეტრიწს ოცი წელიც კი უმოღვაწია პეტრიწონში და სემინარიისა და მონასტრის წინამძღვარიც კი ყოფილა. მაგრამ, სამწუხაროდ, პეტრიწონის მონასტრიდან, გარდა მისი ტიპიკონისა, ჩვენამდე არავითარი მასალა არ მოღწეულა არა-თუ პეტრიწის იქ მოღვაწეობის თაობაზე, არამედ იმის დამადასტურებელიც კი, რომ აქ იყო გელათის ტიპის სასწავლებელი ყრმათათვის: მსოფლიო ომის დროს ხელნაწერები რილის მონასტერში გადაუმაღავთ, ომის შემდგომ კი, უკან წამოღებისას ყველაფერი დაკარგულა [ლოლაშვილი 1968: 44-52]. რაც შეეხება პეტრიწის იოანე იტალოსის მოძღვრებისადმი ერთ-

გულებას და მოწაფეობას, მისი თვალსაზრისები ამ საკამათო საკითხებზე (მატერიის დაუსაბამობა, ბოროტის სუბსტანციურობა და ა.შ.) სრულიად ეწინააღმდეგება იტალოსის მოძღვრებას [მელიქიშვილი 1995: 170-176].

ხელნაწერთა ცნობების მიხედვით, იოანე ფილოსოფოსს თავისი შრომების უმეტესი ნაწილი შეუქმნია „კელდინსა შინა გაენათისასა“. XVIII საუკუნის მოღვაწენი მას მრავალი თხზულების ავტორად თუ მთარგმნელად მიიჩნევენ. მაგალითად, დავით რექტორი წერს: „ჩემისა უკვე ცნობისაებრ, რომელნი მე უკვე მიხილვან და წამიკითხვან, არიან წერილნი უკვე ოთხნი, ქართველთა ვმასა ზედა მისგან გარდმოღებულნი და ქმნილნი ელადელთა ენისაგან.“ მის მიერ შედგენილი ნუსხის მიხედვით იოანე პეტრიწის კაღამს ეკუთვნის: „1. წიგნნი პლატონური ღმრთისმეტყუელებისანი, პროკლე დიადოხოსისგან ქმნილნი და ამისგან შექმნილი განმარტება; 2. იოანე სინელისაგან „კლემაქსი“ (რომელ არს ოცდაათნი კიბენი); 3. ესევე კლემაქსივე დალექსილი იროიკოდ და აკროსტიხად კიდურწერილობით; 4. სათვეო სვინაქსარი: ექვსი თვე – შევნიერად დალექსილი, რომელსა ეწოდების „პროლოღია“... მეხუთე წიგნიცა არს იმავე იოანესაგან ელინურიდამ გადმოთარგმნილი – ნემესიოს, ხოლო ვიეთნიმე იტყვიან წიგნსა იოსიპოისასა, ამის იოანესგან ნათარგმნსა ელინურიდამ“ [მცირე უწყებანი 1982: 155-156].

ამ სიას ანტონ კათალიკოსი უმატებს არისტოტელეს „კატიღორიას“ „პერი ერმენიას“, და ამონიოს ერმისის წიგნს, „რომელ არს განმარტებაჲ პორფირი ფილოსოფოსისა ხუთთათჳს ჳმათა და განმარტებაჲ არისტოტელის შესმენათა“ [წყობილ-სიტყუაობა 1982: 316-317].

მათ კვალდაკვალ, თანამედროვე მკვლევარნიც პეტრიწს მრავალი თხზულების მთარგმნელად თუ ავტორად მიიჩნევენ: კ. კეკელიძის აზრით, იოანე პეტრიწს უმოღვაწია როგორც ბიბლიურ-ეგზეგეტიკური, ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული, ასკეტურ-მისტიკური და აგიოგრაფიული მწერლობის დარგში, ისე

ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმნასა და კომენტირებაში [კეკელიძე 1960: 284-305].

კ. კეკელიძე ჟურნალ „პრომეთეს“ 1918 წლის ნომერში დაბეჭდილ სტატიაში იოანე პეტრიწს იოანე ჭიმჭიმელთან აიგივებდა, მაგრამ, რადგანაც ეფრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებულ იოანე საღმრთო ფილოსოფოსს იგიც იოანე პეტრიწად მიიჩნევდა, ჭიმჭიმელი კი „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორს თამარ მეფის დაკრძალვაზე წარმოთქმული იამბიკოს ავტორად ჰყავს დასახელებული, უარყო ეს მოსაზრება [კეკელიძე 1960: 285-305].

ივ. ლოლაშვილი თავის მნიშვნელოვან გამოკვლევაში, რომელიც ახლავს „სათნოებათა კიბის“ მისეულ გამოცემას, სამივე იოანეს ერთ პიროვნებად თვლის და, შესაბამისად ამონიოსის „მოსაგსენებელთა“ თარგმანსაც პეტრიწისეულად მიიჩნევს [ლოლაშვილი 1968: 22-34].

ზოგი მკვლევარი იოანე პეტრიწის თარგმნილად მიიჩნევს გელათის კატენებიან ბიბლიასაც, ასევე, თეოფილაქტე ბულგარელის ჩვენამდე მოღწეულ „ელინოფილური“ სტილით შესრულებულ მარკოზის, მათეს და იოანეს სახარებათა თეოფილაქტე ბულგარელისეული განმარტებების ქართულ თარგმანებს [ცქიტიშვილი 2014: 90 და შმდ.].

მასვე მიაწერენ ისტორიულ თხზულებათა – იოსებ ფლავიოსის „იუდაებრივი დასაბამსიტყუაობის“ თარგმნას, რასაც საფუძვლიანად უარყოფს ნინო მელიქიშვილი [მელიქიშვილი ნ. 1987: 70-82]. იოანე პეტრიწს მიაწერენ დავით აღმაშენებლის ისტორიის ავტორობასაც [ლოლაშვილი 1968: 59; ცქიტიშვილი 1976: 225]

2014 წელს გამოქვეყნდა თინათინ ცქიტიშვილის მრავალწლიანი შრომის შედეგად შექმნილი საინტერესო და მნიშვნელოვანი მონოგრაფია „თეოფილაქტე ბულგარელის „იოანეს სახარების განმარტება“, და ძველი ქართული მწერლობის

პრობლემები“.¹ თ. ცქიტიშვილის მონოგრაფიაში პეტრიწის ეინაობის საკითხი განხილულია XI-XII საუკუნეების ბიზანტია-საქართველოს პოლიტიკური, კულტურულ-რელიგიური და ლიტერატურული ურთიერთობის ერთიან კონტექსტში. ისტორიული თუ ლიტერატურული ფაქტებისა და, მათ შორის, თარგმანის ტექსტის ენობრივი ანალიზის შედეგად ავტორი ასკვნის:

- ა) ოთხი იოანე (პეტრიწი, ჭიმჭიმელი, ფილოსოფოსი და ტარიჭისძე) ერთი და იგივე პირი – იოანე პეტრიწია;
- ბ) იოანე პეტრიწის მიერ ქართულად არის ნათარგმნი თეოფილაქტე ბულგარელის სახარებათა განარტებები; იოანე პეტრიწის ნარედაქციევია კატენებიანი გელათური ბიბლია; ამონიოს ერმისის „მოსაგვსენებელი ხუთთა კმათათჳს და ათთა კატიღორიათათჳს“.
- გ) იოანე პეტრიწი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა XI-XII საუკუნეებში. იგი უმცროსი თანადროვეა არსენ იყალთოელისა და ეფრემ მცირესი, თეოფილაქტე ბულგარელის, გრიგოლ ბაკურიანის, მიქაელ ფსელოსისა და იტალოსისა.
- დ) განხილულ ტექსტთა მსოფლმხედველობრივი, ლიტერატურული, ტექსტობრივი და ენობრივი ანალიზი სარწმუნოებას ჰმატებს ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობებს იოანე პეტრიწის ცხოვრებასა და მოღვაწეობის თაობაზე [ცქიტიშვილი 2014: 102-103].

განსხვავებული პოზიცია აქვს ედიშერ ჭელიძეს [ჭელიძე 1994: 5]. იგი პეტრიწს XII ს.-ის ბოლო და XIII ს.-ის დასაწყისის მოღვაწედ მიიჩნევს და სევამს საკითხს თამარის დროინდელი თხზულების – „ისტორიათა და აზმათა“-ს პეტრიწის სავარაუდო ავტორობის შესახებ [ჭელიძე 1995: 88-89]. როგორც

¹ მანამდე, 2010 წ.-ს გამოიცა მისივე კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი: „თეოფილაქტე ბულგარელის ნაშომის – „იოანეს სახარების განმარტების“ – ძველი ქართული თარგმანი“)

თვითონვე აღნიშნავს, მიუხედავად იმისა, რომ „მეცნიერული აკრიბიის წესი მოითხოვს ტერმინთა მიხედვით თეოლოგიური და ფილოლოგიურ-ისტორიული ასპექტების უთუოდ მთლიანობაში წარმოიქმნას ამგვარ ძიებათა შინაგანი ერთიანობისა და განუყოფლობის გამო, საკითხის განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო“, მან მიზანშეწონილად ჩათვალა „დასკვნების სახით“, „თეზისურად“ წარმოედგინა შედეგები და „სავარაუდო სიახლენი, რომლებიც თან ახლდა“ მის ტერმინოლოგიურ ძიებებს. აღნიშნულ გამოკვლევაში ავტორი ავითარებს აზრს იმის თაობაზე, რომ ეფრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული იოანე სადმართო ფილოსოფოსი არ არის იოანე პეტრიწი და, რომ ეს უკანასკნელი არის არა დავით აღმაშენებლის ხანის, არამედ XII საუკუნის ბოლოს – თამარის ხანის მოღვაწე. ამ ავე დროს, „განმარტების“ ე.წ. „ბოლოსიტყვაობაში“ მოხსენიებული დავითი, რომლის თანადგომას, გამგონეობასა და წყალობას მინდობილი, იგი აპირებს განგებისაგან მისთვის წილხვედრი მიზნის განხორციელებას, არის არა დავით აღმაშენებელი, როგორც აქამდე იყო მიჩნეული სამეცნიერო ლიტერატურაში, არამედ ფსალმუნების ავტორი – დავით წინასწარმეტყველი [ჭელიძე 1994: 113-126; 1995: 76-89]. უნდა აღინიშნოს, რომ „ბოლოსიტყვაობაში“ მოხსენიებულ დავითთან დაკავშირებით კითხვას სვამს მოსე გოგიბერიძე და ივანე ჯავახიშვილიც: „ვინაა ეს დავითი, რომლის წყალობასა და თანადგომას პეტრიწი მინდობია? იგი დავით აღმაშენებელი უნდა იყოსო“. თუმცა სამართლიან გაკვირვებას გამოთქვამს ივ. ჯავახიშვილი იმის გამო, რომ არ არის ნათქვამი „მეფისა დავითისაო“ [გოგიბერიძე 1961: 151]. ეს შეკითხვა მართლაც სამართლიანია და ეფიქრობთ, რომ ამასთან დაკავშირებით საჭიროა სამი გარემოების გათვალისწინება:

1. ხსენებულ კონტექსტში სწორედ მთელი ეს ფრაზა, სადაც დავითის თანადგომასა და გამგონეობაზეა ლაპარაკი, საერთოდ არ არის უძველეს, XIII საუკუნით დათარიღებულ H-1337 ხელნაწერში და კიდევ სამ ნუსხაში, რომელთაგან H-2235 ნუსხა სიმ. ყაუხჩიშვილის დაკვირვებით, კარ-

გი ღირსების დედნიდან ჩანს გადაწერილი ფილოსოფიაში კარგად განსწავლული პირისაგან, და შედარებით სხეებისაგან, თავისუფალია ტექსტუალური დამახინჯებებისაგან.

2. ყურადსადებია ის ტრადიცია, რომელიც, როგორც ჩანს, არსებობდა პატრისტიკაში: ეგზეგეტიკურ თხზულებებში წმ. წერილის განმარტებისას მასში დაფარული საიდუმლოს სწორად გაგებისათვის შემწეობასა და თანადგომისათვის მიმართავენ სწორედ დავით წინასწარმეტყველს, ავტორს ფსალმუნებისა, რომელშიც სამების წინასწარმეტყველებაა დაფარული. ამის შესანიშნავი მაგალითია წმ. მაქსიმე აღმსარებლის კედრება მეფსალმუნე დავითის მიმართ: „ვეყედრნეთ უკუშ ჩუენცა გონიერსა დავითსა, რადთა დასცეს ქნარსა სულიერსა ხედვისა და მეცნიერებისა ნიეთიერთა მიერ სულელქმნილსა ზედა გონებასა ჩუენსა და განჰადოს ბოროტი სული გრძნობისა მიმართისა ნიეთიერისა მიმომსტუანეობისაჲ, რადთა შეუძლოთ სულიერად გაგონებაჲ შჯულისაჲ და მის-შორისისა საიდუმლოჲსა სიტყუსა პოუნაჲ“ (K-14, 165r). C

3. საგულისხმო უნდა იყოს ისიც, რომ იოანე პეტრიწი დავითის თანადგომისა და გამგონეობის იმედს გამოთქვამს „ბოლოსიტყვაობის“ სწორედ იმ ნაწილში, სადაც ლაპარაკობს დავითის ფსალმუნთა, როგორც ქრისტიანული სამების წინასწარმეტყველების წიგნზე და „ბოლოსიტყვაობის“ დასაწყისშივე მსმენელისაგან მოითხოვს ღვთისაგან ბოძებული გონებრივი განსჯის უნარის „გულის საბჭოში“ სწორად წარმართვას.

მაგრამ იოანე პეტრიწის მოღვაწეობის დრო დიდი ხნით არ უნდა ყოფილიყო დაცილებული დავით აღმაშენებლის ზეობის ხანიდან. აღსანიშნავია, რომ მეორე ძლიერი ტალღა „კლავტონურ ფილოსოფოსთა“, და კერძოდ – პროკლე დიადოხოზის ფილოსოფიით დაინტერესებულთა და მიმდევართა დევნისა ბიზანტიაში XII საუკუნის 50-იან წლებში წამოვიდა იმპერატორ მანუელ კომნენოსისაგან, რომელმაც, როგორც ცნობი-

ლია, ნიკოლოზ მეთონელ ეპისკოპოსს დააეწერა „მხილება პლატონური ფილოსოფოსის, პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებისა“ იმისათვის, რომ მან არ მოაქციოს მკითხველნი ცრურწმენის გავლენის ქვეშ და არ მიდრიკოს ჭეშმარიტი რწმენის შეურაცხყოფისაკენ“ [Nicholas Nof Methon 1984: 3]. როგორც ადრეც აღვნიშნავდით, არ არის გამორიცხული, რომ ბერძენთაგან სწორედ ამ დროის დევნაზე ლაპარაკობდეს იოანე პლატონური ფილოსოფოსი, რომელმაც, როგორც ჩანს, თავშესაფარი სწორედ ამ ხანებში დავით აღმაშენებლის მიერ დაარსებულ გელათის აკადემიაში ჰპოვა. ამას უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ იოანე პეტრიწის პლატონურ ფილოსოფიაში განსწავლულობა მოწმობაა იმისა, რომ მას გავლილი უნდა ჰქონოდა მანგანას ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სკოლა, მაგრამ, საწინააღმდეგოდ დამკვიდრებული აზრისა, მისი ნაშრომებისა და მსოფლმხედველობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, იგი არ ყოფილა იოანე იტალოსის „ერთგული მოწაფე და მიმდევარი“ [მელიქიშვილი 1995: 170-176].

პეტრიწის გაიგივებას იოანე ჭიმჭიმელთან, რომელიც თამარის პერიოდის მოღვაწე ჩანს და წარმომავლობით სამხრეთ საქართველოდან („დაბით ჭირჭიმით“) იყო და, შესაბამისად პეტრიწის ამ არეალში დროის რომელიმე მონაკვეთში მოღვაწეობის შესაძლებლობას შეიძლება მხარს უჭერდეს ის ფაქტიც, რომ XIII საუკუნეში, სამხრეთ საქართველოში, ლორე-ტაშირის მხარეში, მხარგრძელების სამფლობელოში, პლინდაცაკის სომხურ ქალკედონიტურ მონასტერში, მის მიერ თარგმნილი და კომენტირებული პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებით“ დაინტერესდნენ, რაც, ალბათ, ამ მონასტერში გელათის და იყალთოს ტიპის სასწავლებელს გვაგვარაუდებინებს. აქ, გარდა იოანე პეტრიწის „კავშირნისა“, ითარგმნა და, ალბათ, სასწავლო სახელმძღვანელოდაც გამოიყენებოდა ამონიოს ერმისისა და იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ სახელმძღვანელოები. დავამატებდით იმასაც, რომ შოთა რუსთველის (რომელიც, გადმოცემების თანახმად, იოანე

კიმიმელოს მსგავსად, წარმოშობით სამხრეთ საქართველოდან იყო) სააზროვნო და ენობრივ სამყაროზე იოანე პეტრიწის ძალზე ცოცხალი გავლენა, მათი თანამედროვეობის დაშვების შესაძლებლობასაც კი იძლევა [მელიქიშვილი, 2009: 112-114].

მაგრამ ეს ყველაფერი, თუ შეიძლება ითქვას, „ალბათობისა“ და ვარაუდების სფეროა: როგორც ენახეთ, იოანე პეტრიწის წარმომავლობისა და მოღვაწეობის დროის შესახებ მხოლოდ ბუნდოვანი გადმოცემები და ვარაუდები არსებობს. რაც შეეხება მის მწიგნობრულ-ლიტერატურულ დანატოვარს, ამ მხრივაც, ძველი ცნობები, უტყუარი ფაქტობრივი მოწმობანი ხელნაწერების ანდერძების სახით მაინც, გარდა XVIII საუკუნის საგარაუდო გადმოცემებისა მისი ავტორობის შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ ჩანს.

ცნობების სიმწირისა და გვიანდელობის გათვალისწინებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ცნობებს, რომელთაც „განმარტების“ ტექსტი და მისი ადრეული ხელნაწერი წყაროები გვაწვდიან. სომხურ ენაზე სვიმეონ პლინძაძანეცის მიერ შესრულებულ თარგმანში განმარტების ავტორად იოანე პეტრიწის ნაცვლად ვინმე ამელახოსია მოხსენიებული. ფაქტია ის, რომ, XIII საუკუნის H-1337 ხელნაწერისა და ყველა ჩვენამდე მოღწეულ ნუსხებში კიმენის გასწვრივ სინგურიტ შემოვლებული ინიციალებია დასმული: პ (პროკლე), ხოლო განმარტების გასწვრივ კი – ი (იოანე). ხოლო განმარტების ავტორი რომ ნამდვილად ქართველია, ეს თვით „განმარტების“ ტექსტიდან ჩანს: „ქართულთაჲცა ესთა დაჰნიშნავს ლექსეჲაჲ, ვითარმედ: „გონიერიო“ აწ ესე თანმიდებამ ართროჲსაჲ, თუ – რიო, მეორესა პირსა დაჰნიშნავს, ოდეს სთქუა: სული და ოდეს სულიერი, და ეგრეთეჲ – გონებამ და გონიერი...“ [პეტრიწი II 1937: 47,1-4]; „სამართლად უწოდა ენითმან, ვითარმედ: „ცის კარიაო“ ცისა კარი – რამეთუ ვინამთგან ყოველი განხუშამ ნათელთაჲ ცის გამო არს“ [პეტრიწი II 1937: 23,28-30]; „...ჟამი, რომელსა ენითი ქართულთაჲ წელიწადად უწოდს: ხოლო ოდეს-რამ ვიტყოდით, ვითარმედ: ესე ესთენთა წელთაჲ არს, მართ თან-მიუქმთ მის

ჟამისა მიერ განზომასა“ [პეტრიწი II 1937: 50, 109,7-9; 70,30-34].

გასათვალისწინებელია ასევე, წინასიტყვაობის“ ტექსტი, სადაც, იოანე ფილოსოფოსი სულისა და გონებისმიერი შემეცნების განსხვავებაზე მსჯელობისას ქართულ ენაზე ბერძნულის შესატყვის ტერმინებს ქმნის; ხოლო „ბოლოსიტყვაობაში“ კი გულისტკივილით ლაპარაკობს თავის „თანამეტომე“ ქართველთაგან შურსა და დევნაზე, განიხილავს წმ. წერილის ქართულ თარგმანებთან დაკავშირებულ პრობლემებს და, გარდა ამისა, საუბრობს სანუკვარ მიზანზე, რომ თავისი გვარ-ტომისათვის, ქართველებისათვის შეექმნა „ენაჲ გაღეჟსებული და მესხუჲ მდაბრიონთაგან“: „მე მრჩობლთა და მრავალმრჩობლთა ერთვითთა ღმობათაგან მიდმოვიბნეოდ: სენთა, უცხოებათა და შურთა და ვერაგობათა საცუმილისაგან მექმე აწ ამის ჟამისა – ქართველთა და ბერძენთა შორის. ქართველნი, თანა ღგომისა წილ და თქუმისა ესთა, ვითარმედ – „წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუშნისა უწარმოებია, კელოვნებათაგან სულისათა დაკელოვნებული, ხოლო ხელვათაგან გონებისათა გაგონებებული, ვინაჲ, თან დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინისოთ, ტკივილთა მისთა ვეწამლნეთ, დაფარულთა მისთა ცხადად ვემხარენეთ, რადთა, ვითარცა უცხოდ ბუნებისაგან წარმოარსებულსა, მსგავსი და ნაცვალი მისი უშთინოთ – რამეთუ მეღინისა ბუნებისაჲ არს კაცი და ჟამი რღუშვისა მისისა უცნაურობს“ – არ ესთა, არაჲ ვერ იგულისკმავს, ვითარმედ „ბრჭალსა ჩემსა უმზირდეს სასაფრცოდ სულისა ჩემისად.“ ვინაჲ, ძვრთასაცა უძვრეს ესე, რომელ ორითა იპყრობეოდეს უმეცრებითა: პირველ მარტივად უმეცნეობითა სასწავლოთაჲთა, და კუალად მეორედ – თუთ მის უმეცრებისა უმეცრებითა. ვითარ იტყვს სოკრატ, რამეთუ: „ძნელ სენი, არამედ უფიცხლეს უმეცრებაჲ სენისაჲ.“ ვინაჲ, თუმცა მე რადეუ თან-სიყუარული და შეწევენაჲ მჩუშნებოდა მათგან, თანა-ეხდე ღგომასა ღმრთისა განგებათასა, და თუთ მათ ხელდათა ვფუცავ სურვილსა, რომელ ენაჲმცა ენისაჲ და გამეწყო და ხელეამცა ფილოსოფოსთა განცდისაჲ მეარ-

ისტორიკელურა და ღმრთისმეტყუშლებაჲ ნიეთისაგან მიუხეებელი წარმომეყენა!“ [პეტრიწი II 1937: 222,18-22].

მიუხედავად იოანე პეტრიწის ბიოგრაფიის ამგვარი ბუნდოვანებისა, ის კი ნამდვილად ცხადია, რომ იგი თავისი ნაშრომებითა და მეცნიერული და პედაგოგიური მოღვაწეობით ორგანულად არის დაკავშირებული დავით აღმაშენებლის მიერ გელათის ტაძართან დაარსებულ აკადემიასთან – „ყრმათა სასწავლებელთან“, რომლის დიდებული შენობა, დამშვენებული კარიბჭეზე გამოხატული „ცოდნისა და რწმენის“ ერთიანობის ამსახველი სიმბოლური ემბლემით, დღესაც დგას დიდებული ტაძრის ეზოში. ამას მოწმობს მისი „განმარტება“ პროკლე დიადოხოსის „ღვთისმეტყველების საფუძვლებისა“, რომელიც სალექციო კურსს წარმოადგენს „გონებითი ხედვებით“ დაინტრესებული „მოსწავლეებისათვის.“² სხვა მიზეზების გარდა, სწორედ მის პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც უნდა დაუკავშირდეს ის გავლენა, რომელიც მან საქართველოს ოქროს ხანის ქართულ სამწერლობო ენაზე მოახდინა.

აღსანიშნავია, რომ თავის სალექციო კურსს – „თეოლოგიის საფუძვლებს“ იოანე პეტრიწი გელათის აკადემიაში კითხულობს XII საუკუნის დასაწყისში, ხოლო პროკლე დიადოხოსის იგივე თხზულება ბერძნულიდან ლათინურ ენაზე ითარგმნა XIII საუკუნის შუა წლებში – 1268 წელს, თომა აქვინელის დავალებით, მისი მდივნის მოერბეკეს მიერ; სომხურ ენაზე კი ქართულიდან ითარგმნა ქალქედონიტმა ბერმა სიმეონ პლინძაძანეცმა.

² იხ. „იოანე პეტრიწი – პედაგოგი, დიდასკალოსი“ [მელიქიშვილი 2019: 147-163]

მთარგმნეულთა ენობრივ მახასიათებლების დიფერენციული ცხრილი

მთარგმნეულები	არსენ იყალიბელი	იოანე ტარიჭისძე (?)	არსენ იყალიბელი					იოანე ჭიჭიშვილი	?	პეტრე ბელათელი	იოანე პეტრიწი																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																										
			იოანე დამასკელი	S 2562	A 1108, Q 1152 გელათის კატეხეზიანი ბიბ- ლია						A 52	A 102, A 103	A 2579	H 1337																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
ნუნობრივი ნიშნ.			არსენ იყალიბელი	S 2562	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									
													-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
																							-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
																																	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
																																											-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად	-აზნაფრანთად იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად რამ იქნა მღვდელად																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10 სად(ამე)	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-
11 მედად		+	-	+	-	-	+	+		+		-	-
12 მიმდებად	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+		-	-
13 ძანად	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-
14 მონლეობა		+	-	-	-	-	-			+		-	-
15 საზრისი		+	-	-	-	-	-			+		-	-
16 ცეპა	+	+	-	-	-	-	-	+		+		-	-
17 მიდრეკა	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
18 ძრეა, მოძრაობა	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-
19 შეგულისიტიკუა	+	+	-	-	-	-	-	+		+		-	-
20 თანშესიტყუა		-	-	-	+	-	-	-		-		+	+
21 წმობს		+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-
22 აწმობს	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+		-	-
23 იტრნეს/ ალისტრნეს			-	+	+	-	+					-	-
24 ის/ისი			-	-	+	-	-	-				-	-
25 -ოდინ			+	+	+	-	+	-				+	+
26 -ეზნი			+	+	+	+	+					-	ბოლო- სიტყ.
27 -ეზთა			+	+	+	-	+					-	ბოლო- სიტყ.
28 -შეპრ			-	-	-	-	-					+	+
29 -იეს	+		+	+	+	+	+					+	+
30 ანთროპ, სახ. ბრ. -ი			-	+	+	+	-					+	+
31 საკუთარი სახ.			+	+	+	+	+					+	+
32 მოთხრ. ბრ. -მან			+	+	+	+	+					+	+
33 ზმნისნიიანი მომ.			+	+	+	+	-					+	+
34 ჯერჩინება	+		+	+	+	+	+					-	-
35 ტივილით მოყვარება	+		+	-	+	-	-					-	-

თავი II

იოანე პეტრიწი და ძველი ქართული ფილსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების გზები

ტერმინოლოგია სპეციალური დანიშნულების ენაა, რომელიც მოწესრიგებული ფორმალურ-სემანტიკური სისტემურობით ხასიათდება. ტერმინოლოგიური ლექსიკა წარმოადგენს სპეციალური სახელწოდებების ისეთ ერთობლიობას, რომელიც მეცნიერების გარკვეული დარგის ტერმინ-სისტემებს ქმნის. ტერმინთა სისტემა ასახავს მოცემული მეცნიერების, მეცნიერული მიმდინარეობებისა თუ სკოლების მიერ გამომუშავებულ ცნებებს.³

მეცნიერული ენის მთავარ სპეციფიკას სწორედ სპეციალური ტერმინები ქმნიან. ენაში არსებული სიტყვაწარმოების ზოგადი პრინციპების ერთიანობასთან ერთად ისინი ამა თუ იმ დარგის მეცნიერული ენის ლექსიკურ შედგენილობას პრინციპულად განასხვავებენ, ერთი მხრივ, ერთმანეთისაგან, და მეორე მხრივ – საერთო ლიტერატურული ენის ლექსიკისაგან. ნებისმიერი მეცნიერული, და, მაშასადამე, ფილოსოფიური ცნების შემუშავება აუცილებლად გულისხმობს მისთვის ადეკვატური ტერმინის შერჩევასა და შექმნას, რადგანაც, სანამ ცნებას არა აქვს მოპოვებული თავისი საკუთარი დასახელება-ტერმინი, მას აკლია გარკვეულობა, ხოლო თავის მხრივ, განსაზღვრული ტერმინი მეცნიერული ცნების მომწიფებას უწყობს ხელს და, ამდენად, თვით ამ მეცნიერების განვითარებასაც. შეიძლება ითქვას, რომ ტერმინოლოგიის განვითარების დონე პირდაპირი მაჩვენებელია ამა თუ იმ მეცნიერული დარ-

³ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგი ფილოსოფიური ცნება-ტერმინი შეიძლება მხოლოდ ერთი ფილოსოფოსის ცნებითი აპარატის კუთვნილებაც კი იყოს.

გის განვითარების დონისა. ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემური დამუშავება წინაპირობა იყო ფილოსოფიური თხზულებების შექმნისა და თარგმნისათვის, ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებისა და სრულყოფისათვის.

არც ერთ ენაში არ არის მზამზარეულად მოცემული ფილოსოფიურ ცნებათა ამსახველი ტერმინები, მაგრამ სხვადასხვა ენებში არსებობს სიტყვაწარმოების ისტორიულად შემუშავებული წესები თუ სტრუქტურები და ყალიბები, რომელთა შემოქმედებითი გამოყენებითაც შეიძლება ენის ლექსიკური მარაგის უსასრულოდ გამდიდრება. საჭირო ფილოსოფიური ტერმინოლოგია იქმნება ფილოსოფიური აზროვნების, საერთოდ, მეცნიერული საქმიანობის განვითარების შესაბამისად, ამა თუ იმ ენაში არსებული მეტ-ნაკლებად მდიდარი სიტყვაწარმოებითი რესურსების გამოყენებით და, ამავე დროს, სხვა, ამ მხრივ განვითარებულ ენებთან კონტაქტების გზით.

ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოება გაცნობიერებული პროცესია. ყოველი მეცნიერება, მათ შორის, ფილოსოფიური, მიისწრაფვის გამოიმუშაოს თავისი საკუთარი, სპეციალური ენა, სადაც ინფორმაციის სემანტიკური განსაზღვრულობა უნდა ეყრდნობოდეს ენობრივი ნიშნისა და აღსანიშნი ცნების ცალსახა მიმართებას. მაგრამ თვით უზუსტესი შესატყვისიც კი ჯერ კიდევ არ არის ტერმინი, სანამ იგი არ ჩაჯდება განსაზღვრულ სტრუქტურულ-სემანტიკურ სისტემაში, სადაც ასეთ შესატყვისთა სიმრავლე გარკვეულ ორგანიზებულ მთლიანობას ქმნის და, სადაც იდეალურ შემთხვევაში ცნებათა სისტემასა და მათს შესატყვის ტერმინებს შორის ცალსახა მიმართება მიიღწევა. ამდენად, ტერმინოლოგიის სისტემური განვითარება ხანგრძლივი პროცესია. ჩვენ შევეცდებით მოკლედ გავადევნოთ თვალი ამ პროცესს, რომელმაც ბუნებრივად მოამწიფა სპეციალური სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბება გელათის სკოლაში.

1. ათონიდან გელათამდე

XI-XII საუკუნეები, „ელინოფილური“ მიმართულების ხანა ქართული თარგმანის ისტორიაში, გამოირჩევა ცნებითი ღირებულების მქონე ლექსიკის აქტიური შემოქმედებით. ამ ხანისათვის დამახასიათებელმა ინტერესმა ეგზეგეტიკისადმი – როგორც ბიბლიური ტექსტების, ისე ელინური და ელინისტური ხანის ფილოსოფოსთა ნაშრომების კომენტარებისადმი, ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის ლიტერატურის მიზანდასახულმა თარგმნა-დამუშავებამ მოითხოვა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხედვისა და აზრის ზუსტად გადმოცემა, ცნებათა დიფერენცირებისათვის საჭირო სპეციალურ ტერმინთა ზუსტი ქართული შესატყვისების დაძებნა და წარმოება, რასაც შედეგად მოჰყვა ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბება და სისტემაში მოყვანა, ქართული მეცნიერული ენის შექმნა.

ქართული სამეცნიერო-ფილოსოფიური ტერმინოლოგია საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ამ პროცესს შეიძლება თვალი გავადევნოთ პირველი წერილობითი ძეგლებიდან მოყოლებული, V საუკუნიდან. სხვადასხვა ჟანრის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურაში მრავლად გვხვდება ცალკეულ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თუ საბუნებისმეტყველო ცნებათა აღმნიშვნელი ტერმინები. მაგრამ ეს ტერმინები სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ავტორების მიერ იქმნებოდა და მოითხოვდა ერთ ფორმალურსა და სემანტიკურ სისტემაში მოქცევას. საქმე ისაა, რომ საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა დროსა და ადგილას შექმნილ ძეგლებში ერთი და იმავე ცნებისათვის სხვადასხვა ლექსემა იყო გამოყენებული: მაგ. Στοιχείον – წესი, ნიეთი, ასო, აგებულება, ბუნება, სტკეჩისი [იხ. მელიქიშვილი 1968: 150; მელიქიშვილი 1976: 137; ცქიტიშვილი 1986: 111] და პირიქით, სხვადასხვა ცნებისათვის – ერთი ლექსემა: მაგ. „გონება“ – იხმარებოდა გონების,

აზრის, ჭკუის, ცნების, სულის, ფიქრის, ჩვეულების, სინდისის მნიშვნელობით [ენუქაშილი 1987: 211].

XI-XII საუკუნეთა მთარგმნელები მეტად რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდნენ: სხვა სიძნელეებთან ერთად ცნებათა დიფერენცირებისათვის საჭირო იყო პოლისემიისა და სინონიმის თავიდან აცილება, სირთულეს იწვევდა ისიც, რომ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თვით კლასიკურად დამუშავებულ ბერძნულ ფილოსოფიურ ენაშიც არ იყო დაძლეული ტერმინოლოგიური სიჭრელე, რაც მძიმე ტვირთად აწევბოდათ მათს კომენტატორებსა თუ მთარგმნელებს, მათ შორის, ქართველ მთარგმნელებსაც.

ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის შექმნის გზაზე პირველი ნაბიჯების გადადგმა დიდ ათონელ მოღვაწეს, გიორგი მთაწმიდელს მოუხდა. გიორგი მთაწმიდლის თარგმანების ადრინდელ თარგმანებთან შედარებისას ნათელი ხდება ის დიდი წვლილი, რომელიც XI საუკუნის ამ გამოჩენილმა ათონელმა მოღვაწემ შეიტანა ქართული ფილოსოფიური და საბუნებისმეტყველო ტერმინოლოგიის განვითარების საქმეში [შალამბერიძე 1970]. მაშინ, როცა ძველ ქართულ თარგმანებში რომელიმე ცნება ხშირად მთელი შესიტყვებითაა ხოლმე გადმოცემული, გიორგი მთაწმიდელი აწარმოებს ბერძნული ტერმინის შესატყვის კალკირებულ კომპოზიტს: მაგ. „ექუსთა დღეთა“-ს უძველესი თარგმანი: „თუთ იგი არს ბოროტი“ [ექ. დღ.: 32,29] – გიორგი მთაწმიდლის თარგმანი: „თუთბოროტი“ [ექუსთა: 18,34], უძველესი: „მშობელი თავისა თვისისაჲ“ [ექ. დღ.: 32,26] – გიორგი მთაწმინდელი: „თუთშობილი“ [ექუსთა: 18,30] – ბერძნ. ἀπογενής.

ტერმინთა საწარმოებლად გიორგი მთაწმიდელი ხშირად იყენებს ბრუნვის ფორმანტებს დერივაციული აფიქსების ფუნქციით. ჩვეულებრივ, ასეთებად მოქმედებითი (-ით) და (-ად) ბრუნვის ფორმატებია გამოყენებული, რაც დღესაც

გავრცელებული საშუალებაა სამეცნიერო ტერმინთა წარმოებისას: გონებითი ხედვამ, ბუნებითი საკუთრებამ, ბუნებითი მიზეზი, ცვალებითი მოძრაობა, ხედვითი, გრძნობითი, გონებითი, ზოგებითი, დაბადებადი, ტანჯვადი, ყოფადი, ქცევადი და ცვალებადი, განხრწნადი, ცხოვრებადი და ა.შ.

ძველი ქართული თარგმანის პირიანი ზმნის სანაცვლოდ გიორგი მთაწმიდელი აწარმოებს ტერმინ-სუბსტანტივს ვითარებითი ბრუნვის ფორმანტის საშუალებით (მომავალი დროის ე. წ. შესაძლებლობის მიმღეობა): *რომელნიმე განშიშულდიან* [ექუსთა: 75,38] // *რომელნიმე განშიშულებადნი* [ექ.დლ.: 62,10].

შედარებით ძველ თარგმანთან აქ გახშირებულია აბსტრაქტულ სახელთა -ობა // -ება სუფიქსის სხვადასხვა ფუძეებთან ხმარება. აღსანიშნავია, რომ გიორგი მთაწმიდელთან აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებლად -ება სუფიქსია პროდუქტიული, თუმცა იგი -ობა სუფიქსსაც იყენებს: *კაცება, ტომება, თესლოვანება, ფეროვნება, ცხოველება, თვთოფერება, ზოგადება, მარტივება, ორება, ჳმეანობა, დედაკაცობა, მოქალაქეობა*. მიმღეობებისგან კი -ობა სუფიქსით აწარმოებს მოქმედების აბსტრაქტულ სახელებს (substantiva abstracta actionis): *მცურვალობა, მპარავობა, ჟამთმცნობელობა, ჟამთმსტოვარობა, მოზარდობა, უძრობა, უქცეველობა*.

ახალ ტერმინთა წარმოებისას გიორგი მთაწმიდელს ხშირად უხდება ამოსვლა ბერძნული ტერმინის აგებულებიდან: იყენებს რა ქართული სიტყვაწარმოების ფართო შესაძლებლობებს, იგი ცდილობს ზუსტად გადმოსცეს ბერძნული ტერმინის ცნებითი შინაარსი. ტერმინთა შექმნა კალკირების გზით ძირითადად რთულ სიტყვებზე, კომპოზიტებზე მოდის: *მრავალნაწილი* (πολυμερής), *წინააღდგომა* (ἀνταπία), *თვითშობილი* (αὐτογενής). ასევეა: *წინააერძონი, ზედადგომილი, თანაშემწე, გარემომცველი* და სხვ.

გიორგი მთაწმიდელი ტერმინს უთარგმნელად ტოვებს იმ

შემთხვევებში, როცა შესაბამისი ქართული სიტყვა ზუსტად ვერ გადმოსცემს ბერძნულის მნიშვნელობას; ან მაშინ, როცა მას ტერმინოლოგიური ღირებულება არა აქვს, რადგანაც იგი სალაპარაკო ენაში განსხვავებული მნიშვნელობით იხმარება: „*ეითარმედ* ცმაჲ იგი გამოვალს *ჭურჭლისაგან მემობარიისა*“ [ექუსთა: 37,26]; „*მემობარიისა ორღანოჲსაგან გამომაველსა* ცმასა“ [ექ.დღ.: 23,32-33].

საერთოდ, გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანებში, უძველესი ქართული თარგმანებისაგან განსხვავებით, აშკარაა ბერძნული დედნის გავლენა ტერმინთა წარმოებასა და კომპოზიციაში. ამასთან, არ უნდა დაგვავიწყდეს ძველი ქართული თარგმანების (რომლებიც, როგორც ილია აბულაძე ფიქრობს, VIII-IX საუკუნეებში ჩანს შესრულებული პალესტინაში [ექუსთა: 12]), დიდი ღირსებებიც და ის დიდი დახმარება, რომელიც მათ მართლაც გაუწიეს გიორგი მთაწმიდელს ამ ძეგლთა ხელახალი თარგმნის პროცესში: პირველ მთარგმნელთა ამ დამსახურებას, როგორც ენახეთ, თვითონ გიორგი მთაწმიდელი აღნიშნავს „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის ანდერძში: „ღმერთმან იგი პირველნიცა თარგმანნი აკურთხენ, დიდად ჴელი აღმიპყრნესო“.

ფილოსოფიური და თეოლოგიური ხასიათის თარგმანთა მომრავლებასთან ერთად თანდათან იზრდება მოთხოვნილება ტერმინთა უფრო დაზუსტებისა. შესაბამისად, მდიდრდება ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიაც. იგი განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს იოანე დამასკელის „*დიალექტიკისა*“ და არეოპაგიტული კორპუსის ეფრემ მცირისეულ თარგმანებში. თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეფრემ მცირე ტერმინთა ზუსტ თარგმნას, ეს იქიდან ჩანს, რომ იგი საჭიროდ თვლიდა თარგმანის კიდევბზე სიტყვათა „*განსაზღვრება-განჩინებების*“ დართვას, რათა მკითხველს ადვილად ეპოვნა საჭირო სიტყვა-ტერმინი [დიალექტიკა 1976: 68].

ეფრემ მცირე მარჯვედ იყენებს ქართული ენის სიტყვაწარ-

მოებითი ხელოვნების შესაძლებელობებს. იგი მეტად აფართოებს აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელი -ობა სუფიქსის გაერცელების არეს: ამ სუფიქსს ურთავს ნებისმიერ ფუძეს, როცა ამას გარკვეული ცნების გამოხატვის საჭიროება მოითხოვს. გარდა არსებითი და რიცხვითი სახელებისა, ამ სუფიქსს ურთავს მიმღეობებს, ნაცვალსახელებს, წარმოქმნილ ფუძეებსა და კომპოზიტებს: რომელობა, სხუებრობა, ყოვლობა, მასეოობა, იგიეოობა, მათგანეოობა, კერძოობა, ეგრეთეოობა, მოდასეობა, დიდნიჭობა, მიმღებელობა, მისაღებელობა, უმოქენეობა, მიუდრეკელობა, გამოუძიებლობა, გამომეძიებელობითობა, მშობელობა, თვთმპყრობელობა, აღმყენებელობა, მომცემელობა, მღტოლგარეობა, ქუემხედველობა, მდგომობა, ქცევადობა, გამოცხადებადობა ორცხოველობა, პირმშოთსახეობა და სხვ.

ასევე იგი ააქტივებს -ით და -ად ბრუნვის ფორმანტიან დერეივაციას:

-ით: მოკლებითი, სიმტკიცითი, კანკლედობითი, მსგავსებითი, ნერგობითი, მოზარდობითი, სილაღითი, კადნიერებითი, ზომიერებითი, წინააღრჩევითი, გრძნობადობითი, ჭეშმარიტებითი, ბუნებითი, ღირსებითი, სარკითი და იგავითი, ხედვითი და საქმითი და სხვ.

-ად: განღმრთობადი, განათლებადი, სრულყოფადი, განტფობადი, ქმნადი, განკრწნადი, გრძნობადი, ჟამიერადი, შემთხუევადი, განქარეობადი, დაცხრომადი, დადგრომადი, გამოცხადებადი და სხვ.

პროდუქტიულია მასთან თანდებულიანი დერეივაციაც:

-გან: არსთაგანი, კეთილისაგანი, მყოფთაგანი, მიზეზისაგანი.

-მიერ: არსთამიერი, მცნებათამიერი, საჭმელთამიერი, ღუმილისმიერი.

-მიმართ, -მომართ: ღმრთისამიმართი, ჩუენდამიმართი და სხე.

ტერმინთა წარმოება ზმნის პირიანი ფორმების გასუბსტანტივებით:

იყოფ, იყოსი, არსი, იქმნაფ, იქმნესი: „იყოფ და არსი და იყოსი და ქმნაფ ... იქმნებისი და იქმნესი მისთჳს საკუთრებით იგალობებიან“ [არეოპაგ. 64, 1-3].

აქტიურია აგრეთვე წინდებულიანი და ზმნისართიანი კომპოზიციის ტიპი: თანაზიარება, თანასამარადისო, თანაღმობა, თანამბრძოლი, თანაღამოკიდებულება, თანამოდასე, ქუემეთრევი, ზედამდგომელობა, წინააღრჩევეითი, წინააღმდგომი, წინამოგონებადი, ზეშთაუცნაური, ზეშთასაჩინო, ზეშთაცნობა, ზეშთასახიერი.

თჳთ ნაცვალსახელიანი: თჳთცხოველეყოფა, თჳთმსგავსება, თჳთმფლობელობა, თჳთკელმწიფება, თჳთმოძრაობა, თჳთსიბოროტე, თჳთძალი, თჳთხრწნილება, თჳთმშვიდლობა, თჳთსრული და სხე.

ამგვარად, ქართული სპეციალური ტერმინოლოგია თანდათან ყალიბდება ბერძნული ენიდან საღმრთო წერილისა თუ ქრისტიანული ეზეგეტიკური და დოგმატურ-პოლემიკური და თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ ხასიათის თხზულებების თარგმნის პროცესში.

ტერმინთა დაზუსტება ბევრ სიძნელესთან იყო დაკავშირებული: პირველ რიგში საჭირო იყო ბერძნულ ტერმინთა პოლისემანტიზმში გარკევეა. ბერძნული სიტყვების მრავალმნიშვნელოვნობაზე ხშირად მიუთითებენ ქართველი მთარგმნელები – „ბერძენთა ენაჲ უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებსო“ – აღნიშნავდა ეფრემ მცირე [საქ. მოციქ. 1950: 029]. მართლაც, თვით ანტიკური ხანის ფილოსოფიის კლასიკოსთა შრომებშიც არ არის დაძლეული

ტერმინოლოგიაში პოლისემიისა და სინონიმის პრობლემა. ავიღოთ, მაგ. ენძი ტერმინი, რომლის სხვადასხვაგვარმა გაგებამ, ერთი მხრივ, პლატონისა და, მეორე მხრივ, არისტოტელეს შრომებში, როგორც ა. ლოსევი აღნიშნავს, სათავე დაუდო არისტოტელეს ენძი ტერმინის ტრადიციულ ფალსიფიკაციას [Лосев 1975: 43]. აღსანიშნავია, რომ პლატონის „პარმენიდეს“ კრიტიკული ტექსტის გამომცემელი და ფრანგულ ენაზე მთარგმნელი ო. დიე სპეციალურად მსჯელობს ენძი-ენჯ ტერმინების თარგმანის თაობაზე და გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით არჩევს მათი ერთი – *Forme* ტერმინით თარგმნას [Aug. Dies 1974: 4-6]. სხვათა შორის, ამავე გზას ადგას პეტრიწიც, როდესაც ამ ტერმინებს ერთი – *გუარ* (= „ამ/ნაირი“ „ამ/ფერი“, „ამ/გვარი“) ტერმინით თარგმნის. თვით ერთი ფილოსოფოსის შრომებშიც ერთსა და იმავე ტერმინს ხშირად სხვადასხვა გაგება აქვს. მაგ., არისტოტელესთან *ჩისთა* (არსება), ფილოსოფიაში ეს მეტად მნიშვნელოვანი ტერმინი, იხმარება როგორც „არსების“ (არსის), ისე „პირველსაწყისის“, „ელემენტის“ და „სუბსტანციის“, „ინდივიდის“ მნიშვნელობით (და უბრუნავს ტერმინის სინონიმია), რამაც ამ ცნების სხვადასხვაგვარი გაგება და მისი სხვადასხვა ენაში განსხვავებული შინაარსის მქონე ტერმინებით თარგმნა გამოიწვია [Лосев 1929: 24]. ჩანს, აქედან მოდის ქართული *არსის* და *არსების* ერთმანეთში აღრევის ტრადიცია. იგივე ა. ლოსევი აღნიშნავს, თუ რა დიდ სიძნელეებს აწყდებოდა იგი პლატონის შემოქმედებაზე მუშაობისას და თარგმნისას სწორედ იმის გამო, რომ ამ დიდი ფილოსოფოსის ნაშრომებისათვის დამახასიათებელია ფილოსოფიურ ცნებათა და მათ გამომხატველ ტერმინთა არაჩვეულებრივი სიჭრელე და არამდგრადობა [Лосев 1975: 8]. ხოლო, რაც შეეხება ფილოსოფოსთა სხვადასხვა თაობებს, მათ შორის ტერმინოლოგიური სიჭრელე და შეუთანხმებლობა ჩვეულებრივია. მაგალითად, ცნობილია, რომ ფილოსოფიის ერთ-ერთი ძირითადი ცნების – ერთიანი, საყოველთაო საწყისის – გამოხატვისათვის ანტიკურ ფილო-

სოფიაში სხვადასხვა ტერმინებია ხმარებული, რაზედაც მიუთითებს არისტოტელე თავის „მეტაფიზიკაში“ და აღნიშნავს, რომ საჭიროა სხვადასხვა ფილოსოფოსთა ნაშრომებში ამ ტერმინოლოგიური სიტყვლის მხედველობაში მიღება მანამ, სანამ „ერთიან მიზეზს“ დაუდგენდეთ.

დიონისე არეოპაგელის შრომათა თარგმანისათვის დართულ ერთ-ერთ კომენტარში, რომელიც ὁ αἰὼν λεქსემას ეხება, ეფრემი წერს: „შეისწავე, ვითარმედ ბერძენთა ენითა მრავალგუარად იკმარებენ სახელსა საუკუნოვსასა წმიდათა წერილთა შინა. ამისთვისცა მე, ვითა თვთ მათითა ენითა არიან, ეგრეთ დამიწერიან სიტყუანი ესე აწ წერილთაგან შემოდებულინი, რაჲთა სცნა, ვითარმედ ამათ სიტყუათა შინა ყოველგან „საუკუნოვსა“ სახელი არს ბერძულად, რომელი წმიდათა მამათა და მოძღუართა ქართულისა თარგმანებისათა ოდესმე „საწუთროდ“ უთქუამთ და ოდესმე „სოფლად“ და ოდესმე „ჟამად“ ფრიად ჯეროვნითა განგებითა. ხოლო აქა საჭირო იყო, თვთ ვითა მათსა ენასა არს, ეგრეთ დაწერა, რაჲთა არა მოუხავებელ იყოს მათდა თარგმანი მათი“ [პეტრე იბერიელი 1961: 262, კომენტ. 10].

როგორც ეხედაეთ, ὁ αἰὼν λεქსემას ძველი ქართველი მოძღვარნი და მამანი კონტექსტის შესაბამისად სხვადასხვაგვარად თარგმნიდნენ: *საუკუნო*, *საწუთრო*, *სოფელი*, *ჟამი*, რაც რამდენადმე ასახავს კიდევც ამ ბერძნული სიტყვის სემანტიკურ ეელს. ჩანს, ასეთი ანალიზის ჩატარება უხდებოდათ ქართველ მთარგმნელებს ყოველი ბერძნული ტერმინისათვის ქართული შესატყვისის მოძიებისას, რასაც ისინი ხშირად თანამშრომლობით აღწევდნენ. ასეთი თანამშრომლობა ტერმინოლოგიის დამუშავებისა და დადგენა-დაზუსტების აუცილებლობით იყო გამოწვეული. ამ მხრივ მნიშვნელოვან ცნობას გვაწოდის ისევ ეფრემ მცირე: „მე ძალისაებრ ვიდუწიდე სიმართლესა და შედარებასა ბერძულისასა მრავალთა მეცნიერთა ბერძენთა და ქართველთა გამოკითხვითაო“ [საქ. მოციქ. 1950: 030].

ძველი ქართველი მოღვაწენი შეგნებულად უდგებიან ტერმინთა წარმოებას, ითვალისწინებენ თითოეული ბერძნული ლექსემის ეტიმოლოგიას, სპეციალურად სწავლობენ მათს მნიშვნელობებს ლექსიკონებისა და ბიბლიურ თხზულებათა მრავალრიცხოვან განმარტებათა გამოყენებით, იძლევიან ბერძნულ ტერმინთა ზუსტ, ძირეულ თუ კონტექსტუალურ შესატყვისებს – ზოგჯერ აზრობრივს, უფრო ხშირად კი ფორმალურ-სემანტიკური კალკების სახით. ამასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოდ წერს კვლავ და კვლავ ეფრემ მცირე „სამოციქულოს“ თარგმანის წინასიტყვაობაში: „ამათ ესევეთართა ღრმათა ადგილთა, სადაცა უკმდა შეცვალებაჲ და სხუებრ ცვალებაჲ სიტყუასა სამოციქულოსა ქართულსა, რომელი მაშინდა ძლით გულისკმა-იყოფებოდის, ოდეს სამნი, გინა ოთხნი თარგმანნი პავლისანი და ეგეოდენნივე ლექსიკონნი, რომელ არიან ღრმათა წიგნურთა სიტყუათა ანბანსა ზედა განწყობილნი სიტყუანი, ერთად შემოვიკრიბნი, მაშინდა ძლით მოუპოვ ქართული მსგავსებული სიტყუად“ [საქ. მოციქ. 1950: 029]. წმ. იოანე დამასკელის თხზულების Πηγὴ ὕδατος-ის („წყაროჲ ცოდნისაჲ“), კერძოდ კი, მისი ერთ-ერთი ნაწილის – „საფილოსოფიო თავების“ (Κεφάλαια φιλοσοφικὰ) თარგმანით ჩაეყარა საფუძველი საკუთრივ ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმნას ჩვენს ენაზე, რასაც თვით ეფრემ მცირე აღნიშნავს თავისი თარგმანის წინასიტყვაობაში: „ესე ერგასისნი თავნი ... გარეშეთა წიგნთა და საფილოსოფოსოჲსა სწავლულებისაგანნი არიან, რომელთაჲ დაღაცათუ საჭირო იყო დატევენაჲ ენასა ჩუენსა, ვინამთგან სხუად არარაჲ-ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოსოთა წიგნთაგანიო“ [„დიალექტიკა“ 1976: 66]. დამასკელის „დიალექტიკაში“, როგორც ცნობილია, არისტოტელედან და მისი კომენტატორებიდან მომდინარე ლოგიკური ცნება-ტერმინების განმარტებებია მოცემული ქრისტიანული თვალსაზრისიდან ამოსვლით. აქედან ცხადია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მას ქართული თეოლოგიური ტერმინოლოგიის სისტემატიზაციი-

სათვის. მაგრამ ეს ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანის პირველი ცდა იყო და მოულოდნელი არ არის, თუ მას რიგ შემთხვევებში უზუსტობანი ახლავს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია ზოგი კონკრეტული ხასიათის უზუსტობა ეფრემის თარგმანში და მათი მიზეზებიცაა დასახელებული [„დიალექტიკა“ 1976: 40-42].

ზოგი უზუსტობა „დიალექტიკის“ ეფრემისეულ თარგმანში ამა თუ იმ კონტექსტის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის შედეგი ჩანს, ზოგი – სხვა რედაქციიდან მომდინარეობისა, მაგრამ დედნისაგან განსხვავების ნაწილი სპეციალურ ტერმინთა არაზუსტი გადმოცემითაა გამოწვეული. ამის მიზეზი კი ხშირად თვით ბერძნული ლექსემების პოლისემანტურობაა, რაც თვით ეფრემ მცირესაც არაერთხელ აღუნიშნავს: „ბერძენთა ენაჲ უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებსო“ [საქ. მოციქ. 1950: 029]. ზოგჯერ კი ისეც ხდება, რომ რომ მათი ფილოსოფიური მნიშვნელობა მთარგმნელისათვის ჯერ კიდევ არ არის ნათლად გამოკვეთილი – ამას ხომ თვით ეფრემიც აღნიშნავს შესავალში: „მე... უმრავლესი ამათ თავთაგანი ჯერეთ ვერ გამიგონებიაო“ – და მკითხველს ურჩევს, რომ „ზედაჲს-ზედა იკითხოს, რათა გაეხსნას გულისხმისყოფის კარი“ [„დიალექტიკა“ 1976: 66].

შეიძლება ტერმინი, როგორც სემანტიკური ერთეულის მიმართება აღსანიშნთან, მისთვის ჯერ გარკვეული არ არის: მაგალითად, ერთმანერთთან სემანტიკურად ახლოს მდგარ, მაგრამ სხვადასხვა ცნებების აღმნიშვნელ ბერძნულ ტერმინებს ეფრემ მცირე ქართულად ერთი ლექსემით გადმოსცემს: მაგ. ὁ ἑρπῖος, ἡ μοιρα, τὸ εἶδος ტერმინებს *სახე* ლექსემით თარგმნის, ასევე, ἡ διαίρεσις („გაყოფა“) და ἡ διάνστασις („განზომილება“) ერთი – *განფენა* ლექსემით გადმოაქვს, ხოლო ერთმანეთის გამომრიცხავი მნიშვნელობის მქონე ტერმინები ἀρισμένους (განსაზღვრული), διαρισμένους (განსხვავება, გაყოფა) და συνηγός (შერწყმული) განსაზღვრებული სიტყვით აქვს

თარგმნილი. ასევე *შემოკლება//შეკლება* ლექსემებით თარგმნის როგორც ძირითადი ლოგიკური ცნების გამომხატველ ტერმინს *συμπεριλαμβανομένου* ასევე, *ზოგჯერ* ἢ *συνεπεί*-ს (*შემტკიცება*) ტერმინსაც. ორ სხვადასხვა ცნება-ტერმინს ἢ *διαφορὰ* (*განსხვავება*) და ἢ *διαίρεσις* (*გაყოფა*) *ზოგჯერ* ერთი – *განყოფილება* ლექსემით გადმოსცემს.

არის შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ბერძნული ტერმინი ეფრემის თარგმანში სხვადასხვა ეკვივალენტითაა გადმოცემული, ანუ ერთი და იგივე ცნება სინონიმური ლექსემებითაა აღნიშნული. ასე, მაგ., ლოგიკური *συνεισέταξις* ტერმინისათვის ეფრემ მცირე ერთი ძირისაგან ნაწარმოებ რამდენიმე სხვადასხვა ფორმას ხმარობს სხვადასხვა კონტექსტში: *თანამოკიდული, წინამოკიდული, მოკიდებული, მოკიდული ნიეთი*. ამავე დროს, სხვა ძირებისაგანაც აწარმოებს ამავე ტერმინის შესატყვისებს: *ნართაული, მდებარე, ზემდებარე, წინამდებარე*. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა ქართული შესატყვისი *ზოგჯერ* ბერძნული სიტყვის პოლისემიითაცაა ხოლმე გამოწვეული: მაგ., *συνεισέταξις*-ს სამი მნიშვნელობა აქვს: ფილოსოფიური: *სუბსტრაქტი, საფუძველი*; ლოგიკური: *სახე, ქვესახე, გრამატიკული: ქვემდებარე, სუბიექტი*.

ბუნებრივია, რომ ქართველი მთარგმნელები და მათ შორის ეფრემ მცირეც ტერმინების თარგმნისას ძირითადად კალკირების მეთოდს მიმართავენ: ეროპულ ენებზეც ფილოსოფიურ//თეოლოგიური და, საერთოდ, მეცნიერული ტერმნოლოგია ან ნასესხებია, ან ძირითადად სწორედ ბერძნული ტერმინების კალკირების გზითაა შექმნილი.

ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ ეფრემ მცირე ძიების პროცესშია და მისი ტერმინოლოგია სისტემურ დამუშავებას საჭიროებს. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ეფრემ მცირეს უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის ქართული მეცნიერული ტერმნოლოგიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში: ქართული სიტყვაწარმოებითი საშუალებების ფართო და თა-

ვისუფალი გამოყენებით მან შექმნა უდიდესი ბაზა ახალი მეცნიერული ლექსიკისა, რომელმაც, გაუძლო რა დროის გამოცდას, საფუძვლად დაედო და დამკვიდრდა ქართული მეცნიერული ლექსიკის ძირითად ფონდში.

როგორც ჩანს, სწორედ იმის გამო, რომ ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგია კიდევ მოითხოვდა დახვეწასა და დაზუსტებას, მეტად გაიზარდა მოთხოვნილება საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმანების ბერძნულ დედნებთან შეჯერებისა, არსენ იყალთოელმა ხელახლა თარგმნა ეს თხზულება, მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც თვით ეფრემი აღნიშნავს თავის ანდერძში, იგი იყო „განმაძლიერებელი“ და „ძალმწე“ მისი ამ თარგმანზე მუშაობის დროს: „ლოცვა ყავთ, ქრისტეს მოყუარენო, გაბრიელისთვის, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წმიდამ ესე წიგნი და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმაძლიერებელთა, ამას თანა მზრდელთაცა და მსახურთა – არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე ხუცესთა, სტეფანესთვის დიაკონისა და უფროდს ყოველთა ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმანისა – ეფრემ მცირისათვის“ [დიალექტიკა 1976: 18].

ტერმინთა დაზუსტება და თარგმანის დედანთან დაახლოება რომ იმ ხანისათვის აუცილებელ მოთხოვნილებად იქცა, ამისი ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ტერმინთა გაურკვევლობა თუ განსხვავებული გაგება ბიზანტიურ ქრისტიანულ სამყაროში (და მაშასადამე, საქართველოშიც), ხშირად ცხარე საეკლესიო დისკუსიების საბაზი ხდებოდა ხოლმე და არა მარტო დისკუსიებისა, არამედ მწვალებლად გამოცხადებისა და ეკლესიიდან განკვეთისაც კი. ამისათვის ὁσὸς და ὑπὸσῆμα ტერმინების გაგებასთან დაკავშირებული გაუგებრობაც კმარა. იოანე იტალოსის მიმართ სასამართლოს მიერ წაყენებული ბრალდებებიდან ერთ-ერთი ისიც იყო, რომ „იტალოსი უყურადღებოდ ექცეოდა ეკლესიის მიერ მიღებულ ტერმინოლოგიას, ხმარობდა არა იმ გამოთქმებს, რომლებიც ზუსტად

იყო მიღებული ეკლესიის მამების მიერ ორთოდოქსული რწმენის გამოსახატავად“ [კეჭაღმაძე 1970: 8]. ასეთ ვითარებაში კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სწორედ იოანე დამასკელის „დიალექტიკას“, რომელიც, როგორც ფილოსოფიის კომპედნიუმი, შეიცავდა ფილოსოფიურ ცნებათა და ტერმინთა დაზუსტება-განმარტებებს ქრისტიანული თეოლოგიისადმი ანაზქარისა და ამოსელით. აკი თვითონ ეფრემ მცირეც ამბობს თავისი თარგმანის წინასიტყვაობაში: „სხუებრ შეუძლებელ არს სიტყვსგებაჲ წინააღმდგომთაჲ, სიტყუა-გვგებდენ რაჲ გარეშენი-იგი განუკუთვლელთათჳს, რომელ არს გუჲამი და ბუნებისათჳს“ [დიალექტიკა 1976: 67].

არსენი „დიალექტიკის“ ახალ თარგმანში მკაცრად ხელმძღვანელობს იმ პრინციპით, რომ „არცა-რაჲ ბერძნულისაგან დააგდოს და არცა-რაჲ ზეპირითა დაურთოს“ [S 1463, 39v]. იგი ბერძნულის შესატყვისად სათანადოდ ხეწს და აზუსტებს ქართულ ტექსტებს. მაგალითად, გამოიჯნავს ტერმინებს *სხეული* და *გუჲამი*. პირველს τὸ σῶμα-ს შესატყვისად ხმარობს, ხოლო მეორეს, როგორც წესი, – πνεῦμα-ს ტერმინის შესატყვისად. ასევე, სათანადო განსხვავებას ამყარებს ბერძნული ὁριζόντιος, ὁριζόντιος ტერმინების თარგმნისას და, შესაბამისად აწარმოებს ტერმინებს: *განსაზღვრებული*, *განწვალებული*. ეფრემ მცირე კი, როგორც ზემოთ ენახეთ, ამ ცნებებს ერთი – *განსაზღვრებული* ლექსებით გადმოსცემს. ბერძნულ ἡ διαφορὰ, ἡ διαίρεσις ლოგიკურ ტერმინებს ეფრემი ერთი ქართული შესატყვისით თარგმნის, ესაა *განყოფილება*. არსენი კი ცნებათა დიფერენცირებას ახდენს ტერმინებით: *განყოფილება* და *განწვალება*. ეფრემი სრულიად განსხვავებული ბერძნული ცნებების – τὸ πᾶν და τὰ μέρη-ს – აღსანიშნად ერთი ფუძიდან აწარმოებს შესატყვისებს: *შემთხუევა* და *შემთხუევითი*. არსენი კი ბერძნულის შესაბამისად განსხვავებს ამ ცნებებს შემდეგი ტერმინებით: *შეხუდობა*, *შემთხუევითი*. ეფრემი ლოგიკური σύνθεσιν ტერმინის შესატყვისად, როგორც ზემოთ

ენახეთ, სხედასხეა შესატყვისებს აწარმოებს, არსენი კი ქმნის სრულიად გარკვეულ ტერმინ-კალკს – *ქუმდებარე* რომელიც დღესაც დამკვიდრებულია ლოგიკურ და გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში. ოპარაჟი ცნების გამოსახატავად ეფრემი ძველ ტერმინს – *აგებულებას* მიმართავს, არსენი კი *მყოფობას* აწარმოებს, რაც შემდგომში მკვიდრდება კიდევაც. ოფსიამ-ს შესატყვისად არსენი *არსება* ტერმინს ხმარობს, ეფრემი კი *არსებასაც* და *არსსაც*. თბ, თბეფი, ოპარაჟი გამოსახატავად არსენი *ყოფნა* ძირისაგან აწარმოებს ტერმინებს: *მყოფი*, *მყოფობა*. ეფრემი კი *არსს* ხმარობს. ამგვარად, ეფრემს არა აქვს დიფერენცირებული ოფსიამ და თბ ცნებები, არსენი კი გამოიჯნავს მათ. ამ დროისათვის დადგენილი ჩანს *ნიეთი* ტერმინის მნიშვნელობა როგორც „მატერიისა“. მაგრამ ეფრემი მას ხმარობს „სტიქიების“ მნიშვნელობითაც: „ოთხთა ნიეთთაგან შეერთებული გუამი“ [დიალექტიკა 1976: 53,7]. შესაბამის კონტექსტში არსენი „სტიქიების“, *ელემენტების* მნიშვნელობით *ასო* ტერმინს ხმარობს და არა *ნიეთს*, რომელსაც „მატერიის“ (ოპარაჟი) მნიშვნელობა აქვს დამკვიდრებული ამ პერიოდის ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში: „ოთხთა ასოთაგან შესრულებული სხეული“ [დიალექტიკა 1976: 53,7].

სრულიად ახალ ლოგიკურ-ფილოსოფიურ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების შექმნის პროცესი საკმაოდ დროს მოთხოვდა და იოანე დამასკელის ამ თხზულების ტერმინოლოგიის დაზუსტების მიზნით ეფრემ მცირესთან ერთად მუშაობის შემდეგ არსენ იყალთოელი როგორც ჩანს, „დიალექტიკას“ ახლად თარგმნის უკვე გელათში, XII ს-ის დასაწყისში.

2. იოანე პეტრიწი და თეოლოგიური ტერმინოლოგიის სისტემატიზაცია გელათის სკოლაში

ერთი მხრივ, არსენ იყალთოელისა და მისი უშუალო მიმდევრების მიერ სქოლასტიკის ფუძემდებლის – იოანე დამასკელის „დიალექტიკისა“ და ალექსანდრიული (ნეო)პლატონური სკოლის კომენტატორების ნაშრომების თარგმნას, ხოლო, მეორე მხრივ – იოანე პეტრიწის მიერ ნეოპლატონური ფილოსოფიის სისტემატიზატორის, პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლების“ თარგმნა-კომენტირებას კანონზომიერ შედეგად მოჰყვა ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანა, მკაცრად დამუშავებული ქართული მეცნიერული ენის შექმნა. სწორედ პროკლესაგან, ამ „ატიკელი“ ფილოსოფოსისაგან შეითვისა იოანე პეტრიწმა ის სქოლასტიკური (ამ სიტყვის ამოსავალი გაგებით) სისტემურობა, რომელიც მთელ მის სიტყვაშემოქმედებას გასდევს. პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლებში“ და პლატონის დიალოგებზე მის მრავალრიცხოვან კომენტარებში (რომელთაც შესანიშნავად იცნობს და იყენებს იოანე პეტრიწი), მათი ავტორისათვის დამახასიათებელი აკრიბიითა და სკრუპულოზურობით არის ჩამოყალიბებული მკაცრი სისტემა ანტიკური (ნეოპლატონური გადამუშავებით) ფილოსოფიის ტერმინოლოგიისა, რაც მის მთარგმნელსა და კომენტატორს, იოანე პეტრიწს, ავალებდა ასეთივე მკაცრი სიზუსტით მოჰკიდებოდა თითოეული ფილოსოფიური ცნების ქართულად გადმოცემის საქმეს.

გელათის სკოლის ძირითადი მიმართულება და ლიტერატურული პროფილი თეოლოგიურ ლიტერატურასთან ერთად წმინდა „გარეშე“ ფილოსოფიაა. საუკუნეების განმავლობაში წმინდა წერილისა თუ მისი განმარტებების თარგმნის პროცესში ბერძნული ტერმინების შესატყვისად შექმნილ ქართულ ლექსემებს, ასევე ახლად თარგმნილი ნეოპლატონური ფი-

ლოსოფიის ცნებათა ქართულ შესატყვისებს ერთ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში მოქცევა, პოლისემიის დაძლევა და დახვეწა ესაჭიროებიდა, რაც კიდევაც განხორციელდა გელათის სკოლაში. ამ მხრივ გელათის თეოლოგიურ-ლიტერატურული სკოლა ახალი ეტაპია ქართული ფილოსოფიური (// თეოლოგიური) ენის (ტერმინოლოგიის) განვითარების გზაზე: ესაა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ერთიანი, მონოსტრუქტურული სისტემის ჩამოყალიბების წარმატებული ცდა. გელათის სკოლაში ყალიბდება სრულიად გამოკვეთილი და თავისთავადი „გელათური“, ჩვეულებრივი, ყოფითი ენისაგან განსხვავებული – „მდაბრიონთაგან მესხუე“, მეცნიერული სტილი, რომლის თეორიული საფუძვლები გამომუშავებული იქნა იოანე „პლატონური ფილოსოფოსის“, პეტრიწის მიერ.

ეს იყო პიროვნება, „წარმომარსებული წმიდა განგებისაგან ღმრთისადასა, ჴელოენებათაგან სულისათა დახელოენებული, ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული“ [პეტრიწი II 1937: 222], რომელშიც შემოქმედებითი სითამამე და ფართო გაქანება, ენის ალღო და ღრმა ცოდნა, სიტყვის არსში წვდომისა და მისი ესთეტიკური განცდის უნარი, ფილოსოფიასა და თეოლოგიაში განსწავლულობა და „შუენიერ ხედვათა სურვილი“ ჰარმონიულად იყო შერწყმული. სწორედ მას უნდა ეუმაღლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაწვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით არსებულ მეცნიერულ ტერმინებს. იოანე პეტრიწი თავისუფლად, ლაღად და ძალდაუტანებლად, ქართულ ენაში ისტორიულად ჩამოყალიბებული მოდელების გააქტიურების გზით, ქართული ენის სიტყვაწარმოების მდიდარი შესაძლებლობების ფართო, შემოქმედებითი გამოყენებით ქმნის ახალ ტერმინებს და ისე ღრმად სწვდება სიტყვის არსს, რომ, როგორც ნიკო მარრი აღნიშნავდა თავის იოანე პეტრიწის შესახებ ერთ-ერთ პირველ, მნიშვნელოვან გამოკ-

ლევაში, „შეიძლება მხოლოდ გაკვირვებას მიეცე იმ ამოუწურავი მარაგისა და იმ პირდაპირ სასწაულებრივი ძალებისა გამო, რომელებსაც იგი ფლობდა, რომ რაც შეიძლება მეტი რაოდენობით ეპოვა ქართულ ენაში საჭირო მასალა აზრთა ყველანაირი, უმცირესი ნიუანსისა და ნაირგეარობის გადმოსაცემად ბერძნული ენის ნიმუშის მიხედვით, უაღრესად როული და განყენებული დიალექტიკის სიძნელეების გადასალახავად“ [Mapp 1909: 23-24]. მისივე სიტყვებით, იოანე პეტრიწს „უნდა ეუმაღლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ მზამზარეულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ყველა ტერმინს, ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით რომ არსებობს“ [Mapp 1909: 35].

იოანე პეტრიწის მიზანი იყო ფილოსოფიურ ტერმინთა ისეთი სისტემის შექმნა, რომლის ელემენტები ურთიერთკავშირში იქნებოდნენ ერთმანერთთან როგორც ფორმალური, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით, შექმნიდნენ ფორმალურ-სემანტიკურ პარადიგმატულ ერთიანობას და გამორჩეული იქნებოდნენ ყოფითი ლექსემებისაგან ფორმალურ-სემანტიკური სტრუქტურების სისტემურობით. სწორედ ამას გულისხმობს იოანე ფილოსოფოსი, როდესაც ამბობს, რომ თავისი გვარტომის ხალხისათვის – ქართველებისათვის აღიშურვა „მდაბრიონთაგან მესხუე და გალექსებული“ ენის შექმნა. „მდაბრიონთაგან მესხუე“ ენა კი პირველ რიგში, გულისხმობდა ყოფითი, სალაპარაკო ენისაგან განსხვავებული ფილოსოფიური ლექსიკის შექმნას იმავე, საერთო-სახალხო ენის მასალაზე დაყრდნობით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ფილოსოფიურ ენაში მოქმედი ტერმინი მარკირებული უნდა ყოფილიყო: მას უნდა ჰქონოდა საკუთარი მოდელი, იდეალურ შემთხვევაში იგი თავისი ფორმით განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ყოფითს ენაში უზუალური მნიშვნელობით ხმარებული შესაბამისი ლექსემისაგან. ტერმინს უნდა ჰქონოდა თავისი საკუთარი სტრუქტუ-

რა-აგებულება, რომელიც გარკვეულ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში ცალსახა მიმართებაში იქნებოდა ამ სისტემის სხვა ელემენტებთან. ამგვარად, პეტრიწი მოითხოვდა ყოფითი და მეცნიერული ლექსიკის ლინგვისტურ დიფერენცირებას (თუმცა ამის განხორციელებას, როგორც მოსალოდნელია, ყოველთვის ვერ ახერხებდა). ამასთან, დაცული უნდა ყოფილიყო ერთი აუცილებელი პირობა, რაც ძირითადი პრინციპია იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედებისა: ქართული ფილოსოფიური ტერმინი უნდა შექმნილიყო საკუთარი, ქართული ძირეული მასალისაგან, ქართული დერივაციული აფიქსების გამოყენებით (თუ სესხება ხანდახან მაინც გარდაუვალი ხდებოდა, სრულიად გამორიცხული იყო უცხო – ბერძნულ აფიქსთა კომბინაცია ქართულ ძირთან). ეს კი დიდ შემოქმედებით სითამამეს მოითხოვდა: უსაზღვროდ ფართო გასაქანი უნდა მიეცათ თავისთავად მდიდარი და მრავალფეროვანი ქართული სიტყვაწარმოებითი საშუალებებისათვის, მაქსიმალურად გამოემზეურებინათ და გამოეყენებინათ მისი შესაძლებლობანი, გაეცოცხლებინათ არქაული, მივიწყებული და გაქვავებული ფორმები და მოდელები, ამასთანავე, გზა გაეხსნათ ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში არსებული პერსპექტიული ფორმებისათვის. სწორედ აქედან მოდის პეტრიწისა და გელათის სკოლის სხვა მოღვაწეთა მიერ უზუალური აფიქსების გვერდით, არქაული ან დიალექტური აფიქსების გააქტივება და მათი დისტრიბუციული შესაძლებლობების გაზრდა.

იოანე პეტრიწი ტერმინთა წარმოებისას იცავდა პლატონის „კრატილოსში“ გადმოცემულ თვალსაზრს: „ყოველი სახელი უნდა გამოხატავდეს საგნის (/მოვლენის) ბუნებას“: „ელინთა ენამზეობასა ზედა ყოველთავე თვისი სახელი ჰქვან, შესაბამი თვისისა არსებისაჲ“ – იოანე პეტრიწის ეს განცხადება ელინთა „ენამზეობის“ თაობაზე საფუძვლად უდევს მის მთარგმნელობითს მეთოდს, რომელიც სათარგმნი ტექსტის ზედმიწევნით ზუსტად გადმოცემას მოითხოვდა. ეფრემ მცირისაგან

განსხვავებით, რომელსაც ქართველ „ულუმპიელთა“ ნამუშავეში რიდითა და კრძალვით შექონდა შესწორებები; რათა ბერძნებსა და ბერძნულის მცოდნეთ ბრალი არ დაედოთ „გამოუძიებლად“ თარგმნის გამო, პეტრიწი „არ-იდილად“ —C დაურიდებლად იტყვის: „*მრცხუენის მე, თვთ მის ჭეშმარიტებისაგან, აქამთ წარსულსა და მეუდარსა, რამეთუ არსთა წილ არათა გარდმოვანებდო*“ [პეტრიწი II 1937: 108,26-28]. იოანე ფილოსოფოსი ჭეშმარიტების წინაშე გრძნობს თავს პასუხისმგებლად და არაჩვეულებრივ შემოქმედებითს სითამამეს და პასუხისმგებლბას იჩენს, რათა ქართულ სიტყვაში გააცოცხლოს ის არსი, ეტკმონი, რომელიც ბერძენმა ჩადო ამათუ იმ საგნისა თუ მოვლენის სახელწოდებაში და რომელიც დაუნჯებულთა წმ. წერილის სიტყვაში. მთელი მისი ძალისხმევა სიტყვის არსის მართებულად გადმოქართულებსაქენაა მიმართული: „*ჩუეულება არს ჩუენდა ადვილთა და ჩუეულთა სათარგმანოთა შორის თხზვად და მორთვად ენისად, არამედ ძნელთა შორის გონებითა და ფილოსოფოსთასა ყოველსა სილიტონესა და თანმიყოლასა ენისაებრსა ვემხარკები, ვიდრე სადამდის მეტითა სილიტონითა დაშლად და ვნებად გონებასა არ შეემთხუეოდის, რამეთუ ყოველი პაზრი ჩემი მათ შორის გონებისა და ხედვისათეს არს, ანუ-და სიტყვერებითი იყოს, გინა-და სწავლულებითი, ანუ-და ბუნებით და ღმრთისმეტყუელებითი*“ [პეტრიწი II 1937: 222].

განსხვავებით ეფრემ მცირისაგან, იგი არ იმართლებს თავს: პირიქით, თელის, რომ მეტად გამრავლდნენ მთარგმნელები („გარდმომღებელნი“) და ვერ კი ესმით „ძალითი“ (პოტნციური) სიტყვის, — ლოგოსის“ განხორციელების საიდუმლოო. ამის მაგალითად მას ორი ადგილი მოჰყავს წმ. წერილის ძველი ქართული თარგმანიდან — „დაბადება“, 1:26: „მოვედით და ვქმნეთ კაცი ხატად და მსგავსად ჩუენდა“ და იოანე 1:1 „პირველთაგან იყო სიტყუად“ და ამ თარგმანთა მცდარობის დასაბუთების შემდეგ საკუთარ თარგმანს გვთავაზობს [პეტრიწი

1937: 219]. იოანე პეტრიწის ტერმინოლოგიურ მოდელებზე დაკვირვების შედეგად გამოიკვეთა ძირითადი პრინციპები, რომელთაც იგი თანმიმდევრულად იცავს თავის ნაშრომებში:

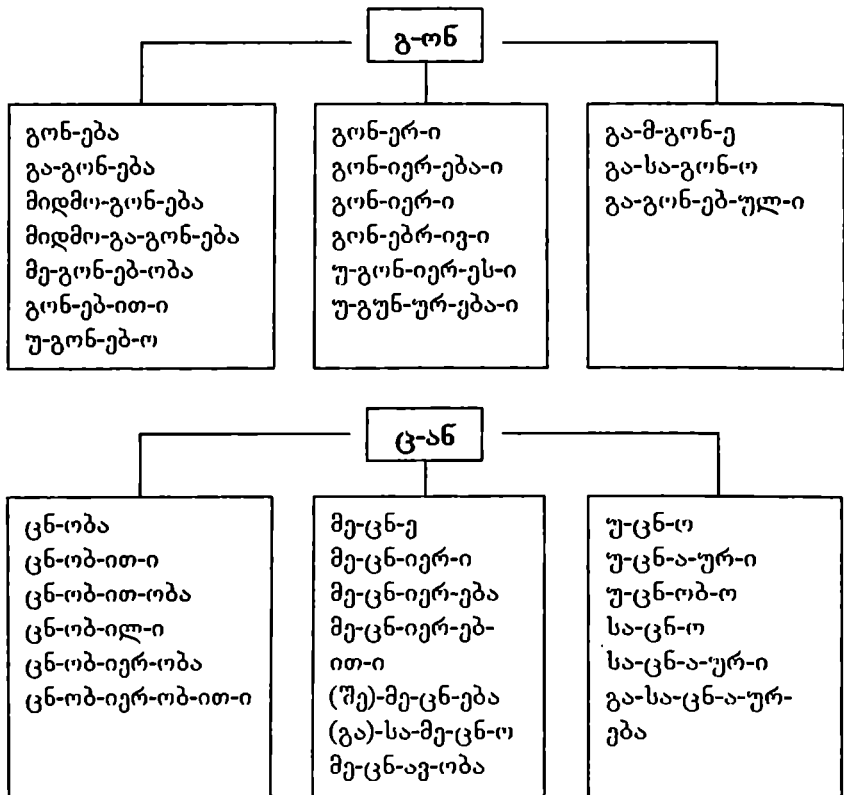
1. ტერმინი უნდა შეიქმნას ქართული ძირებისა და აფიქსების საშუალებით;
2. ტერმინი გამორჩეული უნდა იყოს ყოფითი ლექსემისაგან ფორმალურ-სემანტიკური სისტემურობით;
3. ტერმინმა ზუსტად უნდა ასახოს შესაბამისი ცნების შინაარსი, უნდა იყოს გამჭვირვალე და მოტივირებული;
4. ტერმინი მონოსემიური უნდა იყოს: ტერმინსა და ცნებას შორის ცალსახა მიმართება უნდა იყოს;
5. უპირატესობა ენიჭება მოკლე სუბსტანტივის მაწარმოებელ მოდელს: *მა-ე, მე-ე, მო-ედ, სა-ე, სა-ო, ნა-ეე* ...

ამ პრინციპების განხორციელება ყოველთვის არ იყო შესაძლებელი და ახლაც შეუძლებელია, რამდენადაც მეცნიერული ენა, ისევე, როგორც საზოგადოდ, ყოველი ცოცხალი ენა, არ არის სტატიკური და განვითარების კანონებს ემორჩილება. მაგრამ ამ იდეალური სისტემურობისაკენ სწრაფვა მოითხოვდა „ენის კვლოვნებისა და ღრამმატიკოსობის“ დაუფლებას, ენის „აოებისა და ქცევის“ შესწავლას, სიტყვათა „შეწყობისა და დაშლის“ ოსტატობაში გაწაფვას, სიტყვის არსში წედომას და ამ გზით ტერმინის „ეტიმოლოგიის“ („მზამეტყველების“) ანუ მოტივაციის დადგენას [პეტრიწი I 1937: 223, 32-34].

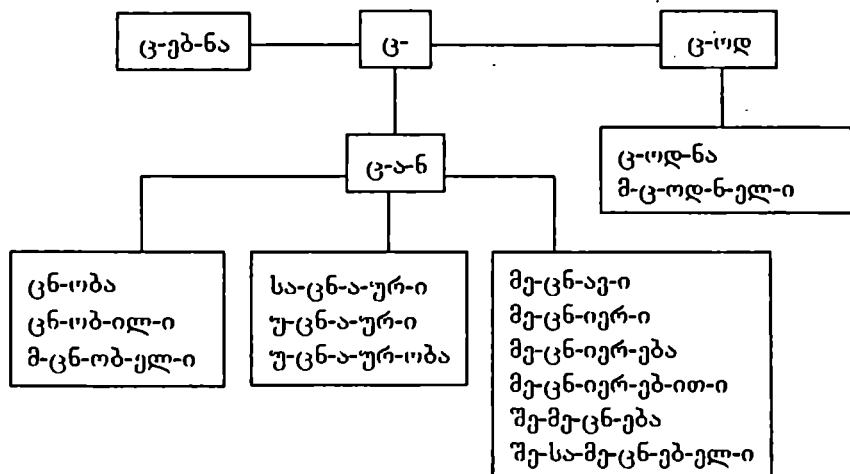
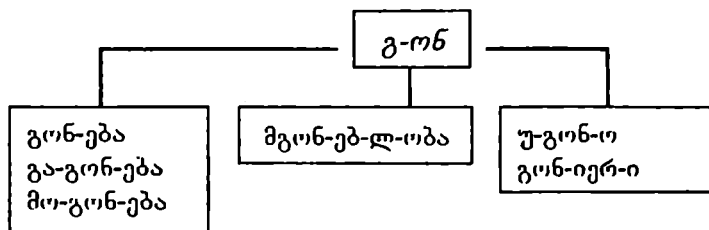
1. გელათელ მოღვაწეთა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის მორფოლოგიური პარადიგმატული სისტემა გარკვეული ტიპის დერივაციული მოდელების გააქტივებით ხასიათდება. ახალ ტერმინთა წარმოების თვალსაზრისით განსაკუთრებული აქტივობით ხასიათდებიან აგრეთვე გარკვეული სემანტიკის ლექსემათა ძირეული მორფემებიც. ესენია, მაგ., *გონ, ცან, გუარ, არს, ჩენ/ჩინ, მიზეზ, გუამ, ყოფ, ზიარ* და

სხვა ძირები. ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის სიტყვაწარმოებითი პოტენცია სხვადასხვა ავტორთან სხვადასხვაგვარად ვლინდება.

იოანე პეტრიწი (პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი“):

იოანე ტარიჭისძე (ამონიოს ერმისის შრომების მთარგმნელი):

2. ცნობილია, რომ აფიქსების ფუძეებთან დისტრიბუციის გარკვეული თავისუფლება დამახასიათებელია ტერმინოლოგიური წარმოებისათვის, სადაც ასეთი შეზღუდვები მოხსნილია. ამიტომაც, რომ გელათის სკოლის ნაწერებისათვის დამახასიათებელია, მოზღვავებულ ნოვაციებთან ერთად, არქაული ფორმებისა და მაწარმოებლების მოძალეობაც. ყველაზე დიდ ასპარეზს უკეთესი არჩევანის გაკეთების თვალსაზრისით იძლეოდა მიმდებარე ფორმათა წარმოების დიდი მრავალფეროვნება ქართულში. დიალექტურ საფუძველზე ისტორიულად ჩამოყალიბებული პა-

რალელური წარმოების მოდელები ახალწარმოებისათვის მეტად ფართო შესაძლებლობებს იძლეოდა და ფილოსოფიურ ცნებათა ლინგვისტური დიფერენცირებისათვის ხელსაყრელი საშუალება იყო. მიმდევობის ფორმათა პარალელური, სინონიმური წარმოებიდან ნამყო დროის ნაპრეფიქსიანი მიმდევობები განსაკუთრებულ მიდრეკილებას იჩენენ სუბსტანტივაციისადმი (შდრ. *დაგვილი, გაცრილი, გაკეეთილი, დაჭრილი, დაშთენილი, დამჭნარი* და სხვ. მაგრამ: *ნაგავი, ნაცარი, ნაკეთი, ნაშთი, ნაჭერი* და სხვ.). ხოლო ტერმინთა ფუნქციური დატვირთულობა, როგორც ცნობილია, ძირითადად არსებით სახელზე მოდის. ამიტომ ნაპრეფიქსიანი მიმდევობის ფორმათა ტერმინოლოგიზაცია ადვილად და სწრაფად ხდება. სპეციალურ ტერმინთა საწარმოებლად ეს ხერხი ფართოდ აქვს გამოყენებული და დანერგილი იოანე პეტრიწს: „ნაკუეთი“ (*ფიგურა, სქემა*), „ნათხზი“, „ნაქუსი“ (*მწკრივი, რიგი, სერია*).

ცნებათა დიფერენცირებისათვის ამ საშუალების გამოყენების ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს გელათური ბიბლიის ხელნაწერებში ერთმანეთის პარალელურად ნახმარი პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი წარმოების მიმდევობის სინონიმური ფორმები „მორდომილი“ და „ნარდომი“ (*ერდ-ომ-ა ზმნისაგან*): „მოგეცინ შენ ბარკალი შენი მორდომილად“ (რიცხ. 5:21). აქვე, კატენის ტექსტშია ნახმარი ჩვენთვის საინტერესო ნაპრეფიქსიანი ფორმა იმავე, *ერდომა ზმნისაგან*: „ნარდომისა ცხორებისა სასწაულ არს ფქვლი ქრთილისაჲ, რომლისათჳსცა ნარდომისა ცხორებისათჳს შესმენილი დედაკაცი ამას შესწირვიდა“ (A 1108, 103). აქედან პირველი ფორმა, „მორდომილი“ ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობითაა (*მოვარდნილი*) ნახმარი; მას ჩვეულებრივი მიმდევობის მნიშვნელობა აქვს. მეორე ფორმაში „ნარდომი“ კი ეს გაგება წაშლილია. ამ ფორმას სპეციალური მნიშვნელობა აქვს მიღებული: „ნარდომი“ ნიშნავს *ჭეშმარიტი, კანონიერი გზიდან გადავარდნილს, გადაცდენილს*.

აქედან მომდინარეობს მისი ტერმინოლოგიური მნიშვნელობაც: *ყალბი, პლაგიატი, ფალსიფიცირებული*. სწორედ ამ სპეციალური მნიშვნელობითაა იგი ნახმარი ამონიოს ერმისის თხზულების თარგმანშიც: „ეთქუა თუ ნარდომ-ყოფამ წიგნისა ამის, იგიცა თანვანარდომნეთ ამისსა, ანუ უკუეთუ იგინი საკუთრებ, ესეცა, ცხად არს, ვითარმედ, მათ თანა“ [ამონ. 106,36]. ამ კონტაქსტში, როგორც ვხედავთ, „ნარდომი“ დაპირისპირებულია *საკუთართან*, მისი ანტონიმია. მთელს კონტექსტში კი ლაპარაკია არისტოტელეს ავტორობის საკითხზე. კერძოდ, „ნატაცი თუ საკუთარი არს წიგნი ფილოსოფოსისაჲ“ [ამონ. 101,28]. მოყვანილ კონტექსტებში ერთმანეთის სინონიმებად ჩანს *ნატაცი* და *ნარდომი*, რომელთაც ბერძნულ დედანში შეესატყვისება *νόμιος* ლექსება, რაც ნიშნავს „არასწორს, ცრუს, უკანონოს, ყალბს“ – ჩვენს შემთხვევაში – „მიტაცებული ს მითვისებულს, პლაგიატს“ (შდრ. ლათ. plagio „ვიტაცებ“). „ნარდომი“ რომ ტერმინოლოგიური *ყალბი* – *νόμιος* მნიშვნელობით დამკვიდრებულია გელათური, კერძოდ – არსენ იყალთოელის წრის ძეგლებში, ეს არსენის მიერ შედგენილი „დიდი სჯულისკანონის“ ერთ-ერთი სტატიიდანაც ჩანს (კერძოდ, ამფილოქე ეპისკოპოსის იამბიკოში): „ვითარ მტყუარნი და ნარდომნი დრაჰკანნი“ [დიდი სჯულისკანონი 1975: 522,11].⁴ უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე პეტრიწი *νόμιος* ლექსემის შესატყვისად პროკლეს თხზულების თარგმანსა და განმარტებაში *ცეთ* და *რღუეე* ძირებისაგან აწარმოებს ნა-პრეფიქსიან მიმღეობას: „ნამრღუევსა, ესევეთა ნაცთსა გულმყისიერებასა შორის მონაგონი“ [პეტრიწი II 1937: 83]; მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობით იგი -*ილ* სუფიქსიან მიმღეობას იყენებს ამავე *ცეთ* ფუძისაგან: „ყოვლისა ცთომილისა მბრძოლისაგან“ [პეტრიწი II 1937: 4,6]. იმისათვის, რომ მკითხველისათვის ცხადი გახადოს მის მიერ შემოტანილი ტერ-

⁴ როგორც ვხედავთ, „მტყუარი“ ნარდომ-თან ერთად აქ სინონიმურ წყვილშია ნახმარი.

მინის მნიშვნელობა და მიმართება ბერძნულ ცნება-ტერმინთან, იოანე პეტრიწი, ბერძნულ ტერმინთან ერთად მის მიერ მოპოვებულ ქართულ შესატყვისის ხმარობს ხოლმე პენდიადისურ წყვილში: „ნათხი სირაჲსაჲ“, „სუმპერაზმად, რომელ არს თანგასაჲლი“, „მაგალითსა – ემფასსა“.

ამგვარად, ნათელი ხდება, რომ მიმღეობათა წარმოების ქართულში არსებული ორი სხვადასხვა ტიპი გამოყენებულია ცნებათა დიფერენცირებისათვის: ნა პრეფიქსიანი მიმღეობის ფორმები ტერმინ-სუბსტანტივთა მნიშვნელობითაა გამოყენებული, საკუთრივ მიმღეობის ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობით კი -ილ სუფიქსიანი მიმღეობა გამოიყენება.

ამავე მიზნით სასუბიექტო მიმღეობის რამდენიმე ტიპიდან იოანე პეტრიწი ააქტივებს არქაულ მოდელს (საშუალი გვარის ზმნათათვის დამახასიათებელს), რომლებიც დღეს სუბსტანტივების (ხელობის სახელების) წარმოებაშია დამკვიდრებული: მ- (მბადი, მსახი), მა- (მავსი, მამკი, მაკლი, მალმრთი), მე- (მექმი, მედინი, მერღუ, მეშე), მო- (მობაძავი, მოსავი, მოქცევი, მოკუდავი), მად (პირველმღებადი), მ-ე (მწადე, გამგე, მომგე), მარ (მხუდარი, მკუდარი), მარე (მთენარე), მა-ე (მაცნე, მავნე), მე-ე (მეცნე მეთნე, მეთქუე, მეტრფე, მეწადე, მესმე, მებაძვე), მე-ო (მეკუდო), მო-ე (მოსწრაფე, მოწაფე, მოსწაველე, მოყუარე, მოღუაწე, მოახლე), სა-ე (სარეცე, სავსე, სახე), სა- (საოცი, სამკი, საწადი, აღმოსაჩენი), სა-ო (საქმო, საკვრეო, საცნო, საუწყო, საწადო, სატრფო, სასო, საშო, აღმოსაჩინო).

ამ ტიპის წარმოება ზმნური ფუძეებისაგან ძველსავე ქართულში უკვე არქაული მოდელია, ისტორიული უგვარო სტატიკური ზმნებისათვის დამახასიათებელი, რომელსაც მოხერხებულად იყენებენ გელათის სკოლის მოღვაწენი ცნებათა ფორმალური დიფერენცირების მიზნით. საინტერესოა, რომ ამ მოდელის გამოყენება ერთდროულად აკმაყოფილებს ტერმინოლოგიზაციისათვის ხელსაყრელ სამ პირობას: შესაძლებელი ხდება პოლისემანტიზმის თავიდან აცილება, სუბსტანტი-

ეური მოდელი აადვილებს და აჩქარებს ტერმინოლოგიზაციის პროცესს, ამ მოდელის მიხედვით შექმნილი ტერმინი მოკლეა, სხარტია, მარჯვე და მოხერხებული.

3. შემდეგი პრინციპული მოთხოვნა ბუნებრივად გამომდინარეობს წინასაგან: სპეციალური ტერმინი, როგორც გარკვეული ცნების ადეკვატური ენობრივი გამოხატულება, მოცემული მეცნიერული ენის სისტემაში პოლისემიასა და ომონიმიას უნდა გამორიცხავდეს. როგორც ცნობილია, პოლისემანტიზმი სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში მოწმობს ტერმინოლოგიური სისტემის მოუწესრიგებლობასა და სუსტ გაფორმებულობას. თავისი ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემის ფარგლებში პოლისემიის მოშლა და მონოსემანტიზმის მიღწევა იყო ის იდეალური ვითარება, რომლისკენაც მიისწრაფვოდა და მთელს თავის შემოქმედებით ძალებს მიმართავდა იოანე პეტრიწი. პროკლეს ტრაქტატის თარგმანის წინასიტყვაობაში იოანე ფილოსოფოსი სპეციალურად ეხება შემეცნების პროცესის ამსახველი ცნება-ტერმინების დადგენის საკითხს და უწევნებს ქართული ტერმინის შექმნის გზას შესაბამისი ბერძნული ტერმინების სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე. ეს ტერმინებია: *νόησις*, *νόημα*, *διάνοια*, *νοῦρον*, რომელთაც იგი ვრცელი მსჯელობისა და დასაბუთების გზით უძებნის შესაფერის ქართულ შესატყვისებს: „გაგონება“, „მიდმოგონება“//„მიდმოგაგონება“, „გასაგონო“, „გამგონე“ [პეტრიწი II 1937: 6-7]. აქვე პეტრიწი სინანულით აღნიშნავს, რომ ძველი ქართველი მთარგმნელები ცნებათა დიფერენცირებას არ აქცევდნენ სათანადო ყურადღებას და ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარობენ, რაც „მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინაო“ [პეტრიწი II 1937: 6].

პოლისემიის დაძლევა შესაძლებელი იყო სინონიმური ლექსიკური ერთეულების ან სინონიმური მორფოლოგიური მასალის (მაწარმოებლის) გამოყენების გზით. აქედან მოდიოდა კვლავ და კვლავ არაუზუალურის, არაორდინალურის, არქა-

ული თუ დიალექტური ენობრივი მასალის ძიება, გააქტიუება. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს იყო წყარო სისტემათაშორისი (ფილოსოფიური ენისა და საერთო-სახალხო ენის ლექსიკურ სისტემებს შორის) სინონიმების წარმოშობისა.

4. ცნებათა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების სისტემატიზაცია მუშაობის რთულ ეტაპებს მოიცავს. ცნებათა მნიშვნელობების დადგენა და მათთვის სახელწოდებათა შერჩევა განყენებულად არ ხდება (ან არ უნდა ხდებოდეს), არამედ სხვა ცნებებთან და მათ შესატყვის ტერმინებთან მიმართებაში უნდა ზუსტდებოდეს. ყოველ ცნებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს მიჩენილი ცნებათა სისტემაში და ამ ცნებათა (და შესაბამისად – მათ გამომხატველ ტერმინთა) შორის არსებულ კანონზომიერებებს უნდა ასახედეს. როგორც ცნობილია, ეს კანონზომიერებანი ცნებათა ლოგიკურ კავშირებს ემყარება და ცნებათა ისეთ კლასიფიკაციას გულისხმობს, რომელიც მნიშვნელობათა გვარ-სახეობრივ ურთიერთობებში ვლინდება [ლამბაშიძე 1986: 46]. როდესაც გვარ-სახეობითი ცნებების ამ იერარქიული დამოკიდებულების (ჰიპონიმიის) გამოხატვა გამჭვირვალე ენობრივი მასალით ხდება, საქმე გვაქვს იდეალურ შემთხვევასთან. ცნებათა და შესატყვის ტერმინთა სისტემატიზაციის თვალსაზრისით.

სწორედ ასეთი სანიმუშო შემთხვევაა პეტრიწის მიერ გვარ-სახეობითი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი წყვილის – *ყნოს* და *ქმბი* ცნებების გადმოტანა ერთ სემანტიკურ ველში შემავალი ურთიერთდამოკიდებული წყვილით – *ტომი* და *გუარი* (რომელთაგან პირველი ფართო მოცულობის ჰიპერონიმია, მეორე კი მასში შემავალი ვიწრო მოცულობის ჰიპონიმი), ნაცვლად ქართულ ლოგიკურ ტერმინოლოგიაში ადრე (დამასკელის „დიალექტიკისა“ და ამონიოსის შრომების თარგმანებში) მიღებული ტერმინებისა – *ნათესავი* და *სახე*. საქმე ისაა, რომ არც თვით ბერძნულ ტერმინებში და არც მათს ძველ ქართულ თარგმანებში არ არის დაცული (და გააზრე-

ბული) სათანადო სისტემურობა, რომელიც იდეალურ შემთხვევაში ერთი ჯგუფის ცნებების ერთ სემანტიკურ ველში შემავალი ტერმინებით ასახვას გულისხმობს. ნათესავ ტერმინს (რომელიც ამავე დროს, მეტად გავრცელებული ყოფითი მნიშვნელობის სიტყვაა) იოანე პეტრიწი ცვლის მისი ნაწილობრივი სინონიმით, სპარსულიდან ადრევე ნასესხები ტომით, ხოლო ეზიქიას-ის ძველ ქართულ შესატყვისს – სახე-ს ცვლის გუარ ტერმინით, რომელიც, თავის მხრივ, ტომის ქვეკლასს წარმოადგენს. ამგვარად, იგი ახერხებს ენობრივი მასალის საშუალებითაც ასახოს ის იერარქიული დამოკიდებულება, რომელიც ამ გამოსახატავ ცნებებს შორის არსებობს, რითიც აღწევს იდეალურ სისტემატურობას გამოხატვის პლანში. ამ მხრივ იგი აჭარბებს სისტემატიზაციის საოცარი უნარით განთქმულ თვით პროკლესაც კი, რომელიც ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, ტრადიციით იყო შეზღუდული.

ქართველი ფილოსოფოსის წინაშე სახე სიტყვის პოლისემანტიზმის საკითხიც იდგა. პეტრიწი შესანიშნავად ართმევს თავს ამ პრობლემას: იგი ცდილობს, თითოეული მნიშვნელობისათვის, რომელსაც სახე ლექსემა გადმოსცემს ძველ ქართულში, დაძებნოს ცალსახა შესატყვისები: ეზიქიას-ათვის – გუარი, მიოქი-სათვის – სახე,⁶ თქმა-სათვის – ნაკუთი, ეიკას-ისათვის – ხატი, პარანდუკა-სათვის – იგავი.⁷

ტერმინოლოგიური ძიებების გზაზე პეტრიწისათვის ყველაზე მთავარი მაინც სიტყვის არსში წედომა და ამ არსის ზედმიწევნითი სიზუსტით გამოხატვაა ენობრივი ნიშნით. იგი მი-

⁵ იხ. გელათის ბიბლია: „ტომი უმეტეს გარეშემცველობითი არს, უყროფს ვიდრე სახელი ერისაჲ“ (A1108, 38 r).

⁶ შდრ. „სახე“ ლექსემის მნიშვნელობები ეყრემ მცირესთან მ. მაჩხაველი 1988: 134.

⁷ იხ. იგავ სიტყვის განმარტება იოანე ოქროპირის მიხედვით გიორგი ამარტოლის „ხრონოგრაფის“ არსენ იყალოუელისეულ თარგმანში [ხრონოგრაფი 1920: 69].

ისწრაფვოდა შეექმნა ცნების, საგნისა და მოვლენის არსის გამომხატველი გამჭვირვალე სემანტიკური სტრუქტურისა და ცხადი მოტივაციის მქონე, სწორად მაორიენტირებელი ტერმინები. მისი ეს მისწრაფება სავსებით ეთანხმება ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოების თანამედროვე მოთხოვნებს: ტერმინისათვის უპირატესობა ენიჭება გამჭვირვალე შინაგან ფორმას. ტერმინოლოგიაში სიტყვაწარმოებითი აქტი, გარდა საკუთრივ დერივაციული ოპერაციისა, გულისხმობს ცნების შინაარსის სიტყვიერ გახსნას. ტერმინისა და ცნების შესატყვისობის ეს მოთხოვნა დღესაც მთავარია ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისას.

ბერძნული ტერმინის ქართულად გადმოღებისას ამოდიოდნენ მისი ძირეული, პირველადი მნიშვნელობიდან ან კონტექსტუალური მნიშვნელობიდან. ასე, მაგ. στοιχείον ტერმინის ძველი ქართული შესატყვისი — *წესი*, რომელიც ამ ბერძნული ლექსემის პირველადს მნიშვნელობას ასახავს და მისი ძირეული სემანტიკური კალკია,⁸ მაგრამ გარკვევით ვერ გადმოსცემს ამ ცნების სპეციალურ ფილოსოფიურ შინაარსს (*ელემენტი*, *საფუძველი*), რადგანაც სხვა მნიშვნელობით დაიტვირთა. ამიტომ იგი შემდგომ შეცვალეს *ახო* ტერმინით, ხოლო პეტრიწმა, თუმცა არც ეს უკანასკნელი ტერმინი (*ახო*) უკუაგდო, მაგრამ გარკვეული შემთხვევებისათვის დაამკვიდრა ტერმინი *კავშირნი*, რაც აშკარად ამ ცნების მისეული ინტერპრეტაციის შედეგია და გულისხმობს *ოთხი ელემენტის, ანუ პირველსაწყისთა* (მიწა, წყალი, ცეცხლი და ჰაერი) *კავშირს*, რაც ერთ მთ-

⁸ *წესის* ეს პირველადი მნიშვნელობა ქართულში, თავის მხრივ, დაცულია პენდიადისურ კომპოზიტში „წეს-რიგი“. იხ. ასევე „ამას ბრძანებს რიგი სამართლისა“ = *წესი* [სამართლ. ძეგლები, I, 1963: 228, 236; „ბატონ-ყმობის რიგი“ = *წესი*: 561; ასევე, იხ. მთის დიალექტებში, მაგ.: „რიგში ყიყაყი სადამე“ („წესის აგება“, ვაჟა-ფშაველა, „აღუდა ქეთელაური“); სალაპარაკო ენაში: „რიგიანი ნაშრომია“.

ლიანობას ქმნის და საფუძვლად უდევს ყოველივეს რაობას.⁹

იმის მიხედვით, თუ პოლისემანტური ბერძნული ლექსების რომელ მნიშვნელობას ირჩევს მთარგმნელი, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმაზე, თუ როგორ გაიაზრა მან ეს ცნება, რა მოტივი წამოსწია წინ ან როგორი ინტერპრეტაცია დაუდო საფუძვლად მის ქართულ შესატყვისს. ასე, მაგ. *κῆρυξ* ცნებისათვის ადეკვატური ქართული ტერმინის ძიებისას იოანე პეტრიწი წინ წამოსწევს ამ ბერძნული ლექსების ამოსავალ, ძირეულ მნიშვნელობას – „აღმკული“, რომელშიც სამყაროს შინაარსი ისევე მეტაფორულადაა გააზრებული, როგორც ეს ძველ ბერძნებს ესმოდათ: *წეს-რიგი, კანონზომიერება*. ამგვარად, პეტრიწის თარგმანში ჩანს მოტივაცია, რომელიც საფუძვლად უდევს ამ ბერძნულ ტერმინს მაშინ, როდესაც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, მის აზრობრივ-კონტექსტუალურ თარგმანს იძლეოდნენ: „სოფელი“ – *სამყარო, ქვეყანა*, რაც *κῆρυξ*-ის ძირითად მნიშვნელობად იქცა. ეს და მსგავსი მაგალითები ნათლად წარმოაჩენენ პეტრიწის ტერმინთშემოქმედებით პრინციპს: ზუსტი, ფორმალური შესატყვისით გადმოსცეს ბერძნულ სიტყვაში ჩადებული არსი, ანუ ქართულ სიტყვაში გააცოცხლოს და აამეტყველოს ბერძნული ლოგოსი. ამიტომაც, რომ მისი ტერმინები ხშირად ემოციურად დატვირთული და ექსპრესიულია, ავლენს ავტორის მეტაფორულ აზროვნებას და მის ესთეტიკურ დამოკიდებულებას აღსანიშნი ცნებისა თუ მოვლენისადმი.

მისი მეტაფორული აზროვნების ნაყოფია აგრეთვე ტერმინი *ნათხზი* (*არსის რიგი, მწკრივი*), რომლის ამოსავალი მნიშვნელობაა *ნაწნავი*,¹⁰ აგრეთვე *ნაქუსი* (*ნაქსოვი, აქედან რიგი*,

⁹ ტერმინ „კაეშირნის“ შესახებ ვრცლად იხ. მელიქიშვილი 1968; ცქიტიშვილი 1986: 111.

¹⁰ შდრ. გელათის ბიბლია: „არა მოიპარსითო გარემოის შესახედავი თავისა თქუენისაჲ, ხოლო უფრომსდა კოწოლი, რომელ არს დალაღა და არს იგი ნათხზენი, ვითარ-იგი დაითხზნიდეს ელენნი“ [A1108, 58 r.].

მწერი). ეს ტერმინები პროკლეს ონტოლოგიური სტრუქტურის ძირითადი ცნების *θεορά* (ჯაჭვი, რიგი, მწერი) შესატყვისად აქვს შერჩეული. ამავე ხასიათისაა *დაკაზმეა* ტერმინი (*κατασκευή*), რომელიც ხატონად გადმოსცემს სილოგიზმის აგების, დასაბუთებისათვის საჭირო ელემენტების შეწყობა-აგების შინაარსს (*დაკაზმეად საკმართა აღმოჩენისათა*). ყველა ეს ტერმინი გამჭვირვალეა სემანტიკური თვალსაზრისით.

სახელდებისას ცნების შინაარსის გათვალისწინება ანუ ტერმინთა მოტივირებული წარმოება ძველი ქართული სიტყვათშემოქმედებისათვის მეტად დამახასიათებელი პრინციპია. ამ პრინციპის განხორციელებას შეიძლება თვალი გავადევნოთ არისტოტელეს ლოგიკური ტერმინების ქართულ თარგმანებში, თუმცა კი ამ მეცნიერების ფორმალური ხასიათი თითქოს არ უნდა იძლეოდეს საბაბს დიდი სტაგირელის მიერ შექმნილი სპეციალური ტერმინების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციისათვის.

ქართველი მთარგმნელები, ცდილობდნენ რა ლოგიკურ ცნება-ტერმინთა არსში ჩაწედომას, ქართული შესატყვისების ძიებისას, პირველ რიგში, მხედველობაში იღებდნენ მოტივაციას, რომელსაც, მათი აზრით, მოცემულ ტერმინში დებდნენ არისტოტელე და მისი კომენტატორები. ასე, მაგ., არისტოტელეს ცნება-ტერმინს *συλλογισμός* იოანე პეტრიწი თარგმნის ფორმალურ-ეტიმოლოგიური კალკით *თანშესიტყუა*, იღებს რა მხედველობაში იმას, რომ სილოგიზმი არის გარკვეულ შესიტყვებათა, გამონათქვამთა (მსჯელობათა) შეერთება, ანუ *თანაშესიტყვება*. მაშინ, როდესაც ეფრემ მცირე იძლევა მის აზრობრივ თარგმანს – *შემოკრება*, რადგანაც ამოდის სილოგიზმის განსაზღვრებიდან: „სვლოგიზმოჲ შემოკრებილია ორთა ჭეშმარიტთა წინადადებათაგან და შესრულები-სა“ [„დიალექტიკა“ 1976: 51,1]. სილოგიზმი რომ მსჯელობათა

შემოკრებადაა გააზრებული, ეს ჩანს ნემესიოს ემესელის თხზულების პეტრიწისეული თარგმანის შემდეგი ადგილიდანაც: „ქსენოკრატიმან ესე შესიტყუვად შეკრიბა“ [„ბუნებისათვის კაცისა“ 1914: 26,24]. არსენ იყალთოელი კი (მასვე მისდევს ამონიოსის მთარგმნელიც), იძლევა არისტოტელეს ამ ტერმინის შემდეგ შესატყვისს: *შეგულისხმეუა*.¹¹

არისტოტელეს ლოგიკური ცნება *πρότασις* იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ ეფრემისა და არსენისეულ თარგმანებში *წინადადება* ტერმინითაა გადმოცემული, ისეთივე ზუსტი კალკით, როგორც ლათინურში *propositio* და რუსულში – *предложение*. ამონიოს ერმისის თარგმანში ამ ცნებას შეესატყვისება – *წინგანსვლა*, ისევე, როგორც რუსული (*предисылка*). ნემესიოს ემესელის და პროკლეს პეტრიწისეულ თარგმანებში კი მისი ეკვივალენტია პირველდაწესებული და პირველმდებადი. ამ უკანასკნელის მოტივაცია ნათელი ხდება ამონიოს ერმისის თხზულების შემდეგი კონტექსტიდან: „მნებაჲმან ჩუენებად, ვითარმედ უკუდავ არს სული, მივიღე პირველად თუთმოდრავი და შეეასრულე უკუდავი“ (S 2562, 167v) (βουλαμενος γὰρ δειξάι ὅτι ἡ ψυχὴ ἀμάνατος ἔλαβον τὸ αὐτοκίνητον πρῶτον, συμπεραν δὲ τὸ ἀμάνατου).

ეგევე კონტექსტი გვაძლევს *συμπέρασμα* (დანასკეო) ცნების ეფრემისეული და არსენისეული გააზრების გასაღებს. ისინი ამ ცნების შესატყვისად იძლევიან ტერმინს *შესრულება* (*πέρας – ბოლო, დასრული, საზღვარი*), აქედან *συμπέρασμα* (*შესრულება, დასრულება*). სხაგვარად აქვს ეს ცნება გააზრებული პეტრიწს. მართალია, იგიც *συμπέρασμα*-ს განმარტავს, როგორც სილოგიზმის დასასრულს („ხოლო დასასრულსა ეწოდების სჳმპერაზმად, რომელ არს თანგასავალი ურთიერთას კიდურთად“ [პეტრიწი II 1937: 11]), მაგრამ, როდესაც ამ

¹¹ *გულისხმეუა* ძველ ქართულში ნიშნავს „ზრახვას, აზრს, ფიქრს“.

ტერმინის ქართულ შესატყვისის იძლევა, წამოსწევს მის მთავარ ფუნქციას: ზმნიდან *περάω* (გა(და)მოსვლა) – *συμπέρασμα* – „თანგასაგალი“ ანუ გამომდინარეობა, გამოსავალი ორი თანამდებარე მსჯელობიდან. ბერძნულში *συ-* და ქართულში *თანა-* წინდებულები მარჯვედაა გამოყენებული ამ რთული შინაარსის ელიფსური საშუალებით გადმოსაცემად – ერთი ტერმინით „თანგასაგალი“ (შდრ. ლათ. *concludo>conclusio*; რუსული *вывод*).

ცნების ანალიზის, გააზრებისა და მისი შესატყვისი ქართული ტერმინის შერჩევის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა პეტრიწის მსჯელობა *διάνοια* ცნებასთან დაკავშირებით. მისი აზრით, „სულსა მიდმოობასა შორის აქუს ძალი გაგონებისაჲ“, მისი მოქმედება არის არა მარტივად „გონება ანუ გაგონება“ (ე.ი. ინტუიციური, მარტივი გონითი მოქმედება), არამედ რთული, ნაბიჯ-ნაბიჯ, „გზავნითი-გზავნად“ მიმდინარე პროცესი, ანუ დისკურსიული აზროვნება, რომელიც ინტუიციურისაგან განსხვავებით, ერთბაშად კი არ მოეფინება – როგორც მზის დისკო და მისი სხივები „გასაგონოს“ (ანუ შემეცნების საგანს), არამედ ნელ-ნელა, მიდმოგონების გზით შეიმეცნებს მას, ამიტომ „პრქვან მას სახელი შესაფეროჲ, რომელ არს მიდმოგონებაჲ ანუ მიდმოგაგონებაჲ“ [პეტრიწი II 1937: 6-7].

ამგვარად, ცნების შინაარსის ზუსტად გადმოცემის ყველაზე მარჯვე და სანდო ხერხი იყო სემანტიკური და ფორმალური ტერმინოლოგიური კალკების შექმნა, რისთვისაც საჭირო იყო ქართულში ბერძნულის ადეკვატური სიტყვაწარმოებითი საშუალებების მოძიება და გამოყენება. ასე, ბერძნული წინდებულიანი კომპოზიციის ყალიბის მიხედვით ფართოდ იქნა გამოყენებული და გავრცელებული ქართული ზმნისართებისა და თანდებულების სადერივაციო შესაძლებლობანი და შეიქმნა მეტად პროდუქტიული, მარჯვე ყალიბები პრეფიქსული წინა-, გარე-, უკუნ-, ზესთ-, ქუე-, თანა- შორის; და სუფიქ-

სური: -მიერი, -შორისი, -გამოდ, -მიმართი, -ებრივი აფიქსო-
დებით ნაწარმოები ტერმინებისა, რომლებიც შეესატყვისუ-
ბიან ბერძნულ $\pi\rho\omicron$ -, $\acute{\epsilon}\pi\iota$ -, $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho$ -, $\acute{\upsilon}\pi\omicron$ -, $\acute{\epsilon}\nu$ -, $\pi\rho\omicron\varsigma$ - წინდებულიანი
წარმოების ფორმებს: წინადადება, წინამდებარე, ქუემდებარე,
ზესთსრული, ზედშემოსრული, თანმეკონე, თანდებული, წი-
ნააღმდგომი, წინააღრჩევაჲ, უკუნქცევაჲ, გარეშეუწერელი, გა-
რეშემოსაზღვრებული, შორისმდებარეობითი, შინაგანმდებარე
(სიტყუა), მყოფთაგანი, არისტოტელისგამონი, ჟამის-შორისი,
სიტკსმიერი, რაჲსამიმართი, რასაშინაობაჲ, სხეულებრივი
და სხვა.

ასევე ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისათვის მეტად
მარჯვე და პროდუქტიული აღმოჩნდა ბერძნული $\alpha\upsilon\tau\acute{o}$ ნაც-
ვალსახელიანი მოდელის ქართული თუთ ნაცვალსახელიანი
მოდელით გადმოტანა: თუთძალი, თუთმიმდრეკი, თუთმყოფი,
თუთგუამოვანი და სხვა. ხოლო, რაც შეეხება სხვადასხვა სა-
ხის კომპოზიტებს (შერწყმულ სახელებს, ატრიბუტულმსაზღ-
ვრელიან თუ მართულმსაზღვრელიან კომპოზიტ-ტერმინებს),
ისინი, ჩვეულებრივ, შესაბამისი ბერძნული კომპოზიტი ტერ-
მინების კალკებს წარმოადგენენ (სწორგუერდი, ძვიდემართა-
ლი, წრფელწირი, ნამდვლმყოფი, გუარმთავარი, კეთილშეზა-
ვებული, ერთქმნილი, გუარმქმნელი).

ცნების აღწერის ელიფსურ ხერხთან ერთად, როდესაც, რო-
გორც ზემოთ ვნახეთ, რთული ცნებითი შინაარსის გადმოცე-
მა ერთსიტყვიანი (მარტივი, წარმოქმნილი ან თხზული) ტერ-
მინით ხერხდება, უფრო ხშირად გამოიყენებოდა ორწევრა
(იშვიათად სამწევრაც) შესიტყვებები (ტერმინოლოგიური გა-
მოთქმები). ასეთი შესიტყვებების ორივე წევრი, ჩვეულებრივ,
ტერმინია, ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერ-
ობით დაკავშირებული (სამარადისო არსება, რომელობა-
ნი ასოთანი, უსახო ნივთი, გონიერი გუარი, მართებითი
მიდრეკაჲ, ჟამებრივი განსაზიდი). ძირითად ტერმინად (ტერ-
მინულ ღერძად) განსაკუთრებით ხშირად ფიგურირებს ერთი,

მიზეზი, გუარი, ძალი, მოქმედება: უცნაური ერთი, უქმნელი ერთი, უთქვ ერთი, საყოველთაო მიზეზი, უსხეულო მიზეზი, უკუნქცევითი მიზეზი, ბუნებითი ძალი, ცხოველობითი ძალი, მოზარდობითი ძალი, მგრძნობელობითი ძალი და სხვ.

როგორც ვთქვით, გელათის მოღვაწეთა მთავარი მიზანი იყო ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შექმნა ქართული ძირეული და აფიქსური მასალის გამოყენებით, სესხების თავიდან აცილებით. მაგრამ, იშვიათად, როდესაც მთარგმნელი ვერ პოულობდა „ბერძნულის შედარებულს მართებით“ შესატყვისს, მას ეს ბერძნული ტერმინი უთარგმნელად, ტრანსლიტერაციით გადმოჰქონდა. სესხებამდე საქმე იშვიათად მიდიოდა, რადგანაც ისინი ხშირად ბერძნულ ტერმინთან ერთად, კენდიადისურ წყვილში ხმარობდნენ ახლადნაწარმოებ ქართულ ლექსემას ან ბერძნულ ტერმინს პერიოდულად უნაცვლებდნენ ქართულ შესატყვისს, რათა მკითხველს ენახა, თუ რომელი ბერძნული ტერმინის ბადალად იყო გამოყენებული იგი, მოეხდინა მისი იდენტიფიკაცია, შესჩვეოდა მის ამ მნიშვნელობით გამოყენებას. ასე, პარალელურადაა ნახმარი ბერძნული და მისი შესატყვისი ქართული ტერმინები, პეტრიწთან: სირა – ნათხზი (ან: ნათხზი სირაისად), ემფასი – მაგალითი, პრადმა – საქმე, ონკოს – ზუავი, ერთობა – ენას, დისკო – მზისთუალი და სხვ. ტარიჭისძესთან: სკოპოსი – განი, პროტასეო – წინგანსვლა და სხვ. ან იქვე მოცემულია ბერძნული ტერმინის ახსნა ქართული შესატყვისით, რაც მეტად დამახასიათებელია პეტრიწის „განმარტების“ სტილისათვის: „სტუქიონი, რომელ არს ასონი“; „სემპერასმად, რომელ არს თანგასავალი“; „მეტავატიკოსად, რომელ არს მიდმოცვალებით“. *ე*

შავი მთისა და გელათის მოღვაწეებს სესხებას ერჩიათ გამოყენებინათ თუნდაც იშვიათი, ხმარებიდან გადასული, არაუზუალური და მოჩვენებითად „ხელოვნური“ სიტყვაწარმოებითი საშუალებანი. ასე, მაგ., როდესაც ამას ახალი ცნების გამოხატვის აუცილებლობა მოითხოვდა,

იყენებდნენ ძველ ქართულში იშვიათ, მაგრამ მაინც გამოცდილ საშუალებას: არაბრუნებადი სიტყვების გასუბსტანტივებას ბრუნების გზით (*არსი, იძრეისი, იმართებისი, ღირსი* ტიპისა). ასეთ შემთხვევაში, ბერძნულში, როგორც ცნობილია, გამოყენებულია ართრონი (τὸ εἶναι, τὸ ἔσθαι, τὸ ὂν). უფრო ადრე, ქართული სიტყვაწარმოების ამ შესაძლებლობას საჭიროების შემთხვევაში თავისუფლად იყენებდნენ გიორგი მთაწმიდელი და ეფრემ მცირეც [მელიქიშვილი, 1974: 120]. ახალ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად ქართული სიტყვაწარმოების ეს იშვიათი ხერხი ფართოდაა გამოყენებული და გააქტიურებული გელათის სკოლის ტერმინოლოგიურ შემოქმედებაში, გასუბსტანტივებულია და ნაბრუნები ზმნიზედა, თანდებული, ნაცვალსახელის ბრუნვისნიშნის ფორმა: მასი, თუთი: „რომელი ითქუმის იგიდ და მასად“ [პეტრიწი II 1937: 123,16]); თუთ იგი: „უთუთოჲ თუთი ერთი ზესთა დაუშთების“ [პეტრიწი II 1937: 170,27]; მუნამ, აქამ: „მუნამ, აღმკული ყოველი, დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო აქამ, ესე ნახიბლი დიოჲსი, – ხატთა და ხატის ხატთა“ [პეტრიწი II 1937: 108,23]; „აქამსა ცხორებისაჲ“ [S-1152, 252v]; „რომელსა არა აქუს გარდასრული, აწი და მომავალი“ [პეტრიწი II 1937: 108,19]; ოდესმემ (=ჟამიერი, დროისმიერი): „აქა განჰყოფს სამარადისოთა და ოდესმეთა“ [პეტრიწი II 1937: 8]; ოდესობა (დროის კატეგორია): „ოდესობისა ქუეშე აღიყუანებიან ათნი ესე მხოლონი ზოგადობითნი“ [ამონ. 20,1]; მერმემ (=მომავალი): ვითარცა გარდასრულსა და მერმესა, ექსორია იქმს“ [პეტრიწი II 1937: 11]. ასევეა ნაწარმოები: ზეშთამ და დამკემ [პეტრიწი II 1937: 53,4]; ზენამ, ქუნამ: „ზენამ და ქუნამ ორსახე არს“ [ამონ.: 151,3], „ყოველნი ზენანი [შეასმენენ] ქუნათა“ [ამონ. 58,10]; „სხვსა სოფლისა, ესე იგი არს, ზენამსა ქალაქისა მიმართ“ [A-1108, 99v]; მყისი (νῦν) „მყისი, ვითარ უჟამოდ“ [პეტრიწი II 1937: 114,21], შორისი [პეტრიწი II 1937: 95,17];

განი, გამოცემილი [პეტრიწი II 1937: 71, 28], ყოვლითურთი („ყო-
ვლითურთი გარეშეცავს კერძოსა“ [A-1108, 35 r]) და სხვ.

ქართული ენის ამ განსაკუთრებული თვისების შესახებ
ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძე წერდა ერთ თავის სტატიაში:
„ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ, რო-
გორც სახელი არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნისზე-
და აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ
ნაცვალსახელი, თუნდაც თვითონ ზმნაც, როცა უღვლილე-
ბის ფორმაშია. ჩვენ არა გვგონია, რომ ენას წარუმატებლო-
ბაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად, მარ-
ტო ერთის ფლექსიის შემწეობით ამისთანა სახსარს იძლევა
აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის“ [ილია ჭავჭავაძე,
1927: 95-96]. ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები შეიძლება გავავრცე-
ლოთ ძველ ქართულ მოღვაწეთა მთელ სიტყვათშემოქმედება-
ზე: „აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის“ ფილოსოფიურ
ენას ესაჭიროებოდა სწორედ ასეთი თავისუფლება ახალ ფი-
ლოსოფიურ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად.

გელათის სკოლის მოღვაწეთა მიერ შექმნილი ტერმინო-
ლოგიური სისტემა ეყრდნობა ისტორიულად შემუშავებულ
და ჩამოყალიბებულ ქართული სიტყვაწარმოების წესებსა და
მოდელებს, ქართულ ძირეულსა და აფიქსურ მასალას. ქვე-
მოთ ვნახავთ, რომ საჭიროების მიხედვით გააქტიურებულია
გარკვეული მოდელები და ცალკეული მორფემები, რომლე-
ბიც ყოფით ენაში ნაკლები სიხშირით გამოიყენება (არქაული,
დიალექტური, საერთოდ, ნაკლებად პროდუქტიული მოდელები
და აფიქსები), გაზრდილია მორფემათა დისტრიბუციული
შესაძლებლობანი, იქმნება მათი კომბინაციები ახალ-ახალ
ძირებთან. ენის შესაძლებლობების გამოვლენისათვის ასეთი
თამამი შემოქმედებითი მიდგომის გარეშე, როგორც არაერ-
თხელ აღგვინიშნავს, შეუძლებელია მეცნიერული ენისა და
შესაბამისად – თვით მეცნიერების განვითარებაც. ასეთი გზით
ახლადწარმოებ ტერმინებს თავდაპირველად, შესაძლებელია,

უწვეულობისა და ხელოვნურობის იერიც დაჰკრავდეს, მაგრამ, როგორც ზემოთაც ვთქვით, დროთა განმავლობაში ისინი შეუთვისებიათ ენის ქსოვილს, ენა გაითავისებს მათ, თუ შესაბამისი მეცნიერება განაგრძობს განვითარებას და შთამომავლობას ექნება სათანადო პირობები იმისათვის, რომ შეძლოს ამ მემკვიდრეობის ათვისება. სწორედ ამაზე ამახვილებს ყურადღებას ჯერ კიდევ 1914 წელს ცნობლი ქართველი მოღვაწე, სერგი გორგაძე, ნემესიოს ემესელის ტრაქტატის, „ბუნებისათვის კაცისა“-ს პეტრიწისეული თარგმანის გამოცემის წინასიტყვაობაში: „გამოცდილებამ და დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ქართული სამეცნიერო ენის განახლება უნდა სწარმოებდეს და შესაძლებელია ნორმალურად მოხდეს მხოლოდ ძველქართულ სამეცნიერო და ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიის კრიტიკულათ შესწავლის საფუძველზე. ეს მარტივი ჭეშმარიტება დღეს უკვე ყველასთვის აშკარაა, და სწორეთ ამ გარემოებამ გაგვაბედვინა, ჩვენი დიდი ხნის განზრახვის განხორციელებას შევსდგომოდით. ჩვენი მთავარი აზრია: ინტელიგენტ ქართველობას (და, განსაკუთრებით ქართული სამეცნიერო ენის შემუშავებაში ჩაბმულ ინტელიგენტციას) მივაწოდოთ ისეთი თხზულებანი ძველქართულ მწერლობიდან, რომელნიც მდიდარნი არიან სამეცნიერო და ფილოსოფიურ ტერმინებით. ამჟამად ჩვენი არჩევანი იოვანე პეტრიწის მიერ ნათარგმნს ნემესიოსის წიგნზე შევაჩერეთ: დაე, მთარგმნელის ავტორიტეტმა, თვით წიგნის შინაარსმა და ბოლოში დართულმა ლექსიკონმა გაამართლოს მკითხველის თვალში ჩვენი არჩევანი“ [„ბუნებისათვის კაცისა“ 1914: დ].

3. პეტრიწი, „ვეფხისტყაოსანი“ და ანტონ I-ის სკოლა

იოანე პეტრიწის ენისა და მაღალმხატვრული სტილის გავლენას განიცდიან მისი თანამედროვე და მომდევნო თაობები: პეტრე გელათელი – იოანე სინელის „სათნოებათა კიბის“ ერთ-ერთი მთარგმნელი; ავტორი დაეით აღმაშენებლის ისტორიისა, ზოგიერთის მიერ იოანე პეტრიწად მიჩნეული, მისი ენისა და სტილის მსგავსების გამო.¹² თამარის ეპოქის მოღვაწეები - ნიკოლოზ გულაბერისძე, არსენ ბულმაისიძისძე, „ისტორიათა და აზმათა“-ს ავტორი, პოეტი-მეხოტბეები – ჩახრუხაძე და შავთელი. გელათის სკოლის ლიტერატურული სტილისა და იოანე პეტრიწის, როგორც უშუალო წინამორბედის, თუ თანამედროვის, ცოცხალი გავლენა აშკარად ჩანს შოთა რუსთველის არა მხოლოდ ენაზე, არამედ მის მსოფლხედვაზეც, რაც პოემის არა ერთი სტროფიდან ჩანს. შოთა რუსთველი პეტრიწის ენით ამეტყველებს თავის გმირებს:

1. სასოწარკვეთილი ტარიელი ასე მიმართავს მის საშველად მისულ მეგობარს, ავთანდილს: „*სიკედილი მახლავს, დამეხსენ, ხანსაღა დაეყოფ მცირასა, ... დამშლიან ჩემნი კაგშირნი, შეერთივარ სულთა სირასა*“. ნეოპლატონური არსის სტრუქტურის ეს ტერმინები – *კაგშირნი* (στοιχεῖον) და *სირა* (σείρα) იოანე პეტრიწის მიერაა შემოტანილი და დამკვიდრებული პროკლე დიადოხოსის „ღმრთისმეტყველების საფუძვლების“ (Στοιχείωσις θεολογική) თარგმანსა და კომენტარებში („განმარტებაში“): ტერმინი *კაგშირნი* სტიქიების, ოთხი ელემენტის აღსანიშნავად იოანე პეტრიწმა შემოიტანა ნაცვლად მანამდელ ქართულ თარგმანებში ამ ცნების შესატყვისად ხმარებული სხვადასხვა ლექსემებისა – *წესი, აგებულება, ასო*. ამათაგან *კაგშირ* ტერმინთან ერთად *ასო* ტერმინს სინონიმურ წყვილში თავადაც ხშირად იყენებს პროკლე დიადოხოსისა

¹² იხ. ქვემოთ, გვ.

და ნემესიოს ემესელის თხზულებათა თარგმნისას იმისათვის, რომ მოსწავლეს თუ მკითხველს აუხსნას, გაუადვილოს ამ ფილოსოფიური ცნების გააზრება, მაგ., „ასომ მსოფლებრივი“, „ოთხნი ესე ასონი“, „ოთხნი, ასომ და კავშირი“, „კავშირთა და ასოთა“. იგი ერთი მხრივ ახერხებს ომონიმის დაძლევას: ნემესიოსის საბუნებისმეტყველო ტექსტში $\sigma\tau\omicron\chi\epsilon\iota\sigma$, *ასო* მთელის, სხეულის შემადგენელ ნაწილებს ეწოდება, პროკლეს თეოლოგიაში – ოთხ მსოფლიო სტიქიას, ელემენტს (მიწა, წყალი, ცეცხლი და ჰაერი) აღნიშნავს, იმას, რაც ლათინურად ასო-ბგერათა სახელწოდებით – *ელ-ემ-ენ-ტე*, იქნა გაშოხატული, პეტრიწთან კი ოთხი ელემენტის („ასონი მსოფლებრივი“) ერთიანობას, *კავშირს* განასახიერებს. ამიტომ დაარქვა იოანე პეტრიწმა პროკლე დიადოხოსის თეოლოგიურ ტრაქტატს $\Sigma\tau\omicron\chi\epsilon\iota\omega\varsigma\ \theta\epsilon\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\kappa\acute{\eta}$ -ს „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“. ტერმინი *კავშირი* გარკვეული თვალსაზრისით ლექსება „წესის“ (რომელიც სომხურიდანაა ნასესხები) სინონიმიცაა, რამდენადაც ოთხი სტიქიის, ელემენტის გარკვეული წესით შეკავშირებასაც ნიშნავს. ეს კი ამ ფილოსოფიური ცნების პეტრიწისეული ინტერპრეტაცია უნდა იყოს და გულისხმობს ოთხი ელემენტის, პირველსაწყისების კავშირს, რაც ერთ მთლიანობას ქმნის და საფუძვლად უდევს ყოველის რაობას. ეს მთლიანობა, ერთობა თუ დაირღვა და დაიშალა, მაშინ სხეული, მატერია (ნივთი) ირღევეა, იშლება და კვდება, ხოლო სული, რომელიც უკედავია, უერთდება სულთა რიგს, ჯაჭვს („სერიას“) – სირას (*σειρά: ει* დიფთონგი ამ პერიოდისთვის უკვე ი-დ გამოითქმოდა). იოანე პეტრიწი პროკლეს ამ ტერმინსაც ხშირად სინონიმური წყვილით თარგმნის მის მიერვე მოძიებულ ქართულ შესატყვისთან ერთად: „ნათხზი სირაისად“ // „ნაქუსი სირაისად“ (*ნათხზი/ნათხზენი* ძვ. ქართ. – *ნაწნავი, ნაქუსი* – *ნაქსოვი*).

2. შოთა რუსთველს რომ გელათის სკოლა გაუვლია და კარგად იცნობს იოანე პეტრიწის „ღმრთისმეტყველების საფუძ-

ვლების“ სალექციო კურსს, ამას ასევე მოწმობს გვარ-სახეობრივი კლასიფიკაციის იოანე პეტრიწისეული ტერმინოლოგიის გამოყენება „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ კონტექსტში, სადაც ავტორი საუბრობს სიყვარულზე, მიჯნურობაზე, რომელსაც „ზენათა გვარის“ (სახის, რიგის) მომცველ „ტომად“ ასახელებს: „*ეთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა /...იგია საქმე საზო, მომცემი აღმაფრენათა.*“

ტერმინი *ტომი* გვარეობითი ცნების გამოსახატავად, ხოლო *გვარი* – სახეობითი ცნებისა, იოანე პეტრიწის შემოღებულია. მანამდე, ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის მიერ იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ თარგმანებში ამ ჰიპონიმურ წყვილს შეესაბამება ტერმინები – *ნათესავი* და *სახე* (თანამედროვე ლოგიკურ ტერმინოლოგიაში გამოიყენება *გვარი* და *სახე*).^C

3. ამავე კონტექსტის გაგრძელებაა: „მას ერთსა მიჯნურობასა ჭკვიანნი ვერ მიჰხედებიან / ... / მართ მასვე ჰბაძვენ, თუ ოდეს არ სიძვენ, შორით ბნდებიან“. ტერმინი „ბაძვა“ აქ ნეოპლატონური ფილოსოფიის შინაარსითაა დატვირთული: ცნობილია, რომ ნეოპლატონიზმის, კერძოდ, პროკლე დიადოხოსის (რომლის „თეოლოგიის საფუძვლებსაც“ ასწავლიდა და განუმარტავდა გელათის აკადემიის მოსწავლეებს იოანე „პლატონური ფილოსოფოსი“) ონტოლოგიურ სტრუქტურაში ყოველი მომდევნო რიგის ანუ „სირას“ (სერიის) „მხოლონი“ (მონადები) თავის წინა, მაღლა მდგომ რიგებს მსგავსების საფუძველზე ეუიარებიან, მათ ჰბაძავენ.

4. ფორმითაც და შინაარსითაც პეტრიწისეულია „ვეფხისტყაოსანში“ უხვად გამოყენებული ტერმინები: *უმყოფო*, *უზადო*, *ანაგები*, *დადასება*, *შენათხზენი* და სხვ. საერთოდ, „ვეფხისტყაოსანში“ დიდი გავლენა იგრძნობა გელათის სკოლაში გამოქმუშავებული დერივაციული პრინციპებისა, მოკლე მიმღეობური მოდელების გამოყენებისა, როგორიცაა: *მთმო*, *მოახლე*, *მოსწრაფე*, *მონაცვალე*, *მოკენესი*, *მეუნებლე*,

მესრული, მედინი, (მედინისა ბუნებისა არს კაცი და ჯამი რღუევისა მისისა უცნაურობს" [II, გვ. 222]... რომ აღარაფერი ეთქვათ ნასახელარი ზნების ულევ ნაკადზე, რომელსაც ფართო გზა გაუხსნა სწორედ იოანე პეტრიწმა და მისმა გელათის სკოლამ. ქვემოთ, იოანე პეტრიწის ენის ანალიზისას, კიდევ არაერთხელ მოვიყვანთ იოანე პეტრიწის გავლენის მაგალითებს შოთა რუსთველისა და სხვა ქართველი მწერლების ენაზე.

ქართული მწერლობის აღორძინების ხანაში იოანე პეტრიწი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს არა მხოლოდ როგორც „გონებამაღალი და დიდი ღმრთისმეტყველი ფილოსოფოსი“ არამედ, აგრეთვე როგორც „ზედმიწვენილი ბერძულსა და ქართულსა ენასა ზედა“ [ძვ.საქართ., ტ. I განყ. III: 14]; პეტრიწის ენას „კეთილხელოვნების“ მაღალ ნიმუშად თვლიან და მის სახელს იხსენიებენ ეპიტეტებით – „ქართულისა ენისა მზე“, „მამზევებელი და მადღევებელი ენისა ჩუენისა“ [Q 239, S 1337].

სუელხან-საბა ორბელიანს იოანე პეტრიწის ფილოსოფიური ენა რთულად, მაგრამ ამავე დროს, „გემოანად და საწადელად“ მიაჩნია. მისი „სიტყვის კონის“ ერთ-ერთი ძირითადი მასაზრდოებელი წყარო არის სწორედ იოანე პეტრიწის „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ – თარგმანი განმარტებითურთ.

XVII–XVIII საუკუნეებში მწერლობასთან ერთად აღორძინდა ფილოსოფიური აზროვნება და ლიტერატურაც. ამ ხნის მოღვაწეებს, რომელნიც ფილოსოფიას ძირითადად იოანე პეტრიწის თარგმანებით ეცნობოდნენ. შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ მის მიერ გამოქვეყნებული ფილოსოფიური ენის ღირსებები და ტერმინოლოგიის სიმდიდრე. იოანე პეტრიწის ენა „კეთილხელოვნების“ მაღალ ნიმუშად იქნა აღიარებული და რიტორიკული და ფილოსოფიური ჟანრის თხულებებისთვის მისი მიბაძვა უპირველეს ამოცანად იქცა. იოანე პეტრიწის თაყვანისმცემლები – ხელნაწერთა გადამწერები, ფილოსოფიურ თხზულებათა მთარგმნელები, ანტონ კათალიკოსი

და მისი მიმდევრები – ცდილობენ მისი ენით წერას, მაგრამ ამას ვერ ახერხებენ, რადგანაც შვიდი ასწლეულის მანძილზე ქართულმა ენამ განვითარების საკმაოდ დიდი გზა განვლო, იგი საგრძნობლად დასცილდა პეტრიწის ხანის სამწერლობო ენას. ამიტომ XVIII ს.-ში XII საუკუნის მწერლის ენისაკენ მიბრუნებამ შემოქმედებითი მიდგომის გარეშე ბევრი შეუსაბამობა გამოიწვია. ანტონმა და მისმა მიმდევრებმა იოანე პეტრიწის ენის გარეგნული ბრწყინვალეობის მექანიკური მიბაძვით შეიმუშავეს ფსევდოარქაული, გაუგებარი ფორმებით დამძიმებული და გადატვირთული ენა. იგი, ცხადია, ვერ შეედრება იოანე პეტრიწის უდიდესი გამომსახველობითი ძალის მქონე ენას, რომელიც არ შეიცავს თავისი დროისთვის შეუსაბამო და ქართული ენის სტრუქტურისათვის მიუღებელ ფორმებს. აღნიშნავენ, რომ სწორედ იოანე პეტრიწის გავლენით „ანტონ პირველმა მაღალი სტილისთვის დააკანონა ძველი ქართულის თავისებური სუროგატი, – ენა ღვლარჭნილი, რთულ წინადადებათა მოტრფიალე, მიმღეობებით მდიდარი, ზმნებით ღარიბი, გასაგებად ძნელი“ [ჩიქობავა 1950: 021]. მართლაც, იმ მოსაზრების გაერცელებას, რომ იოანე პეტრიწის ენა არაჩვეულებრივად ხელოვნურია, დასაბამი ნაწილობრივ სწორედ ანტონ პირველისა და მისი მიმდევრების მექანიკურმა მიმბაძველობამ მისცა. ამ აზრის გაერცელებას ხელი შეუწყო აგრეთვე პეტრიწის უფრო აღრინდელმა მიმდევრებმაც – ე.წ. „პეტრიწონული სკოლის“ – „ულტრაელინოფილური“ მიმართულების წარმომადგენლებმა, რომლებმაც უკიდურესობამდე მიიყვანეს იოანე პეტრიწის მიერ გამომუშავებული ზუსტი, ლაკონური და დახვეწილი სამეცნიერო ენა.

გაერცელებულმა შეხედულებამ, რომ თითქოს იოანე პეტრიწმა შექმნა ისეთი სალიტერატურო ენა, რომელიც ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებს სცილდება, რომ იოანე პეტრიწის ენა ხელოვნური, განყენებული, რთული და გაუგებარია, გადატვირთულია ხელოვნური ფორმებით და ამის გამო

ძნელად გასაგებია და ბუნდოვანი, სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მოიკიდა ფეხი [გოგიბერიძე 1961: 152-153]. იოანე პეტრიწის შრომების გამოცემისათვის დართულ გამოკვლევაში სიმონ ყაუხჩიშვილმა უწევნა, რომ „იოანე პეტრიწის ენა ხელოვნური კი არაა, არამედ მაშინდელი ქართული ენის ნორმებზეა აგებული“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: 211]. მიუხედავად ამისა, სამწუხაროდ, იოანე პეტრიწის ენის მონაცემები, როგორც „მძიმე და ხელოვნური“ ენისა, უგულვებელყოფილი იყო ქართული ენის ისტორიის სხვადასხვა საკითხის კვლევისას, ხოლო მის მიერ დამუშავებულ ტერმინოლოგიას თანამედროვე მეცნიერულ ტერმინოლოგიის შემუშავებისას სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა. და ეს მაშინ, როდესაც ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ყველაზე მნიშვნელოვანი პერიოდის, XI-XII საუკუნეების – ძველიდან ახალ სალიტერატურო ენაზე გარდამავალი პერიოდის – კვლევისას იოანე პეტრიწის ენის მონაცემებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს: ამ დროის მწერალთა შორის ყველაზე მეტად სწორედ მის ენაში გამოვლინდა ახალი ქართული ენის ელემენტების (როგორც ფონეტიკის, ისე მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში) ერთობლივი მომძლავრება. სწორედ პეტრიწის ენაა შესანიშნავი და ნათელი მაგალითი იმ დიდი ჭიდილისა და ცვლილებებისა, იმ დიდი ძვრებისა ძველსა და ახალ ენობრივ ფორმებსა და მოვლენებს შორის, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა ამ დროის სალიტერატურო, სამწიგნობრო სპეციალურ ენაში.

ნაწილი II

იოანე პეტრიწი — „მამჯეჰვაელი და მადღეჰვაელი ენისა ჩუენისა“

ეს ნაწილი წარმოადგენს ენობრივ-სტილისტურ ანალიზს იოანე პეტრიწის ჩვენამდე მოღწეული თხზულებებისა — თარგმანებისა (ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“) და მისი ორიგინალური ნაშრომისა (ე.წ. განმარტება). ერთი მხრივ, ორიგინალის ტექსტის ხასიათი და თარგმანის სიტყვასიტყვითი მეთოდი, მეორე მხრივ კი სასწაულოდ გამიზნული „განმარტება“ ავტორს სხვადასხვა კუთხით წარმოგვიდგენს და დასრულებულ სურათს გვაძლევს მისი ენისა და სტილის შესახებ.

იოანე პეტრიწის „განმარტება“ წარმოადგენს პროკლეს „კავშირთა“ ძირითადი დებულებების დაწერილებით განხილვას, დაწყებული პირველი თავიდან ორასმეთერთმეტე თავის ჩათვლით. პროკლეს თითოეული დებულების განმარტებას თან ახლავს ვრცელი და ნათელი არგუმენტაცია, რომელშიც მოხმობილია ძველი ბერძენი და ბიზანტიელი ფილოსოფოსებიც [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: XXVI-LII].

იოანე პეტრიწის მიერ პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ თითოეული თავისთვის დართულ განმარტებას თავად ავტორი „სხოლიოს“ უწოდებს: მაგ., „ხოლო სხუათა აღმოსაჩენთა სხოლიოჲ პირველთა შორის გარდაედევით“: II,29,25;

„ენტელექიჲჲ, რომელი პირველთა შორის სხოლიოთა მდიდრად გარდავეციოთ“: II,194,30-31; „ამისი უკუე განმარტებაჲ ზენათა სხოლიონთა შორის ჰპოო, რომელ იტყოდა“: II,27,1; „რომელნი თქუნეს პირველსა სხოლიონსა შორის“: II,24,12 და სხვ.

თავისი აგებულებით ისინი განსხვავდება იმ დროის ქართულ მწერლობაში ცნობილ სხვა განმარტებათაგან. განმარტება ანუ თარგმანება ხდებოდა ხოლმე გარკვეული სიტყვებისა ან ცალკეული რთული ადგილებისა – სქოლიოების სახით. მაგ., ეფრემ მცირის ცნობილი „კომენტარები,“ თარგმნილი და დაწერილი გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებისათვის „სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს“ სწორედ ასეთი განმარტების ნიმუშს წარმოადგენს. მაგრამ „სქოლიონი“ მათ შეიძლება ეწოდოს მხოლოდ ფორმის მიხედვით, რადგანაც – ისინი დაწერილია პროკლეს თითოეული თავისათვის სქოლიოთა სახით – თანხართვით, „კიმენ-სქოლიოდ“. სხვა მხრივ იოანე პეტრიწის „განმარტება“ კომენტარული ტიპის თხზულებათა ისეთ რიცხვს მიეკუთვნება, როგორიცაა, მაგ., ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთად“ ან გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმისათჳს“.

გარდა ამისა, პროკლეს თხზულების თარგმანსა და „განმარტებას“ თან ახლავს ვრცელი შესავალი (წინასიტყვაობა), რომელშიც იოანე პეტრიწი მკითხველს აცნობს წინამდებარე წიგნის ძირითად პრობლემას, წიგნის არსს, და „თანწარვლის სახედ“ – წიგნის ავტორის ვინაობასაც. ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში განმარტებას ერთვის სხვადასხვა შინაარსობრივი მონაკვეთებისგან შემდგარი ტექსტი, ე.წ. „ბოლოსიტყვაობა“, რომელშიც გადამწერებს გაუერთიანებიათ მისი სხვა, თარგმანისა თუ ორიგინალური თხზულებ(ებ)ის ნაწყვეტები – მისი თეორიული შეხედულებანი მთარგმნელობითი საქმიანობის, ფილოსოფიური ენისა საერთოდ და თარგმანის ენის შესახებ, გრამატიკოსობისა და თავისი სულიერი განწყობის თაობაზე და ა.შ. ეს რომ ასეა, ჩანს პეტრიწისეულ „კავშირთა“ 1248 წ. სომხური თარგმანიდანაც, რომელშიც ეს ნაწილი საერთოდ არ არის [მელიქიშვილი 1968; ჭყონია 1965; ოთხმეზური, ბეზარაშვილი, 2000].

I თავი

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებათა სტილი

1. სპეციალური მეცნიერული ენა

ნიკო მარის ერთი შეხედვით პარადოქსალური, მაგრამ ზუსტი და მოსწრებული გამოთქმით „იოანე პეტრიწის ენა, მიუხედავად იდეალური სისწორისა არაჩვეულებრივად ხელოვნურია“ (Mapp 1909: 34). მართლაც, თავისი დროისათვის იდეალურად სწორი და ზედმიწევნით დამუშავებული ენა იოანე პეტრიწისა ხელოვნურია იმდენად, რამდენადაც ხელოვნურია საერთოდ მეცნიერული, ფილოსოფიური ენა, როგორც სპეციალურად დამუშავებული ენა, რომელშიც მოზღვაებულია ხვადასხვა დარგის მეცნიერული ტერმინოლოგია, ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ცნებათა გამომხატველი ახალწარმოქმნილი ლექსიკური ერთეულები – ტერმინები და მეცნიერული მსჯელობისათვის დამახასიათებელი რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. ცნობილია, რომ ამ თვალსაზრისით რამდენადმე ხელოვნურია საზოგადოდ სალიტერატურო ენაც.

იოანე პეტრიწის შრომების ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ხასიათს „ქმნის ის გარემოება, რომ პეტრიწი ფილოსოფიური წიგნებისათვის მოითხოვდა სულ სხვაგვარ დაზუსტებას ტერმინოლოგიურ გამონათქვამთა, ვიდრე ეს მიღებული იყო „ადვილთა და ჩუქულთა სათარგმანოთა შორის“ [პეტრიწი II: 11]. იოანე ფილოსოფოსი ისეთი „ღრამატიკოსობის“ მსურველია, რომელიც ენიდან განდევნის ყოველგვარ „ბარბაროზებრიობას“, „თანაბრძოლი“ და „შემწე“ იქნება ფილოსოფიაში დიდი ტრადიციების მქონე „ელადელთა კმისა“ და „გამოაჩინებს, თუ ვითარ ჯერ-არს გამოთქუმა“ [პეტრიწი II, 1937: 220].

თავისი ენის საიდუმლოების გასაღებს იოანე პეტრიწი იძლე-

ვა პროკლე დიადოხოზის „კავშირთა“ თარგმანის „ბოლოსიტყვაობაში“. აქ ავტორი ეხება მთარგმნელობით პრინციპებს და გადმოგვცემს თავის აზრს ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა ენის შესახებ. მას ღრმად აქვს გააზრებული ფილოსოფიური თხზულებების მთარგმნელის უპირველესი ამოცანა: თარგმნისას არ და ამახინჯოს და, რაც შეიძლება ზუსტად გადმოცეს ფილოსოფიური ნააზრევი:

„ძნელთა შორის გონებითთა და ფილოსოფოსთასა ყოველსა სილიტონესა და თანმიყოლასა ენისაებრსა ვემხარკები დადებად, ვიდრე სადამდის მეტითა სილიტონითა დაშლად და ენებაჲ გონებასა არ შეემთხუოდის. რამეთუ ყოველი პაზრი ჩემი მათ შორის გონებისა და ხედვისათჳს არს, ანუ-და სიტყვერებითი იყოს, გინა სწავლულებითი, ანუ-და ბუნებითი და ღმრთისმეტყუელებითი“ [პეტრიწი II 1937: 222, 38-31; 223, 1-2].

იოანე პეტრიწის აზრით, ფილოსოფიური თხზულების თარგმნისას არ გამოდგება „ადვილთა და ჩუეულთა სათარგმნოთა“ ენა, ლიტონი, ჩუეულებრივი სალაპარაკო ენა ანუ „მდაბრიონთა ენა“. ფილოსოფიური ხასიათის თხზულების „შეწყობისას“ საჭიროა „ენა გაღექსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან“, ანუ ენა – სპეციალური ტემინოლოგიითა და სტილით. მისი მიზანია შექმნას ჩვენს „სულიერ საბჭოში მდებარე“, შინაგანი სიტყვის, ანუ „სულითი სიტყვის“ – „ლოგოსის“ გამომხატველი ენა, რომლის ენის არსებანი („აობანი“), „გარემოსილი სიტყვა“ ანუ სიტყვის ფორმა შეკაზმული და მორთული იქნება. ამგვარი ენით არის შესაძლებელი ჩვენი „გონების საბჭოში“ გატარებული აზრის სწორად გადმოცემა, ამგვარი ენით შეუძლებთ წარუუძღვეთ გონების მოქმედებას, „ვითაცა არსთა ცნობისაგან მოგზაურნი ზესთარსისადმი“ [პეტრიწი II 1937: 206, 221].

პროკლეს „კავშირთა“ განმარტების ბოლოსიტყვაობის იმ მონაკვეთში, სადაც ენის შესახებაა ლაპარაკი, იოანე პეტრი-

წი აშკარად უპირისპირდება ძველ მთარგმნელებს,¹³ ამბობს: ჩვენს შორის არ არსებობს („არ აობს“) კაცი, დამნაჩეელი და მთქმელი იმ „სიტყვის ძალისა“ (შინაასისა), რომელიც სახარებაში, სამოციქულო და სხვა ამგვარ წიგნებში ჩანსო [პეტრიწი II 1937: 213]. იგი გულისტკივილით წერს, რომ ჩვენს ენაში ჩვეულებრივია „უკანონო ენად და უკანონოდცა და უცელოვნოდ კითხვად“ და, რადგანაც სიტყვის გაგრძელებასა და საკითხიდან გადახვევას ერიდება, არასწორი თარგმანის მხოლოდ ორი მაგალითი მოჰყავს [პეტრიწი II 1937: 219,2-25].

პირველი მაგალითი ახალი აღთქმის იოანეს სახარების I თავის პირველივე წინადადების თარგმანს ეხება: 1) იოანე 1:1 „პირველითგან იყო სიტყუად“. ძველ მთარგმნელებს იგი ასე გამოუღიათ: „პირველითგან იყო სიტყუად“. იოანე პეტრიწს სწორად არ მიაჩნია ასეთი თარგმანი. მისი აზრით, ეს წინადადება უნდა ითარგმნოს ასე: „დასაბამსა შორის იყო სიტყუად“, რადგანაც, როგორც იგი განმარტავს, „პირველი“ შემდგომთა მიმართ არის პირველი, იგი პირველია თავის მსგავსთა მწყობრში, რიგში ანუ „სირაში“. და ამგვარად, გამოდის, რომ „სიტყუად მამისა ღმრთისად“ არის „ერთი ნაბადთა და წარმოჩენილთაგანი“, მათი მსგავსი და „თანმებუნებე“ და არა დასაბამი, როგორც მზის თვალი – დისკო – შარავანდედისათვის (სხივებისათვის), რაც მწვალებლობაა. ეს შესწორება, მთარგმნელობითი პრინციპის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა: მთარგმნელი ყოველი სიტყვის არსს და მნიშვნელობას უნდა ჩაუდრმავდეს, უნდა სწონიდეს თარგმნისას, რათა მწვალებლობაში არ ჩაეარდეს.

¹³ ჩვენამდე მოღწეული უძველესი XII-XIII, სს-ის H-1337 ნუსხის ბოლოსიტყვაობა და განსაკუთრებით მისი ბოლო ყურცლები, ჩანს, საკმაოდ დაზიანებული იყო და XVII-XVIII საუკუნეებშია აღდგენილი. გადამწერს ბევრი რამ, ეტყობა, ვერ გაურჩევია და რამდენიმე სიტყვა გამოუტოვებია. ამიტომ სწორედ ის ადგილი, სადაც იოანე პეტრიწი მთარგმნელობითს საქმიანობასა და მთარგმნელებზე ლაპარაკობს, ძნელი გასაგებია, მაგრამ საერთო აზრის გამოტანა მაინც შეიძლება.

ენობრივი თვალსაზრისით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია მეორე შესწორება, რომელიც ღმერთის მეექვსე დღის შესაქმნეს ეხება. იოანე პეტრიწს სწორად არ მიაჩნია ასეთი გავრცელებული თარგმანი: დაბად. 1:26 „მოვედით და ვქმნათ კაცი ხატად და მსგავსად ჩუენდაო“. მისი აზრით, სწორი თარგმანი იქნება: „მოვედით და ვქმნათ კაცი ხატისაებრ და მსგავსისა ჩუენისა“. თუ დაეუკვირდებით, ამ ორი თარგმანით გადმოცემულ აზრებს შორის მართლაც საკმაოდ განსხვავებაა. პირველის აზრია: „მოდი და შევექმნათ ადამიანი ჩვენს სურათად და მსგავსადო“, როგორც იოანე პეტრიწი შენიშნავს, ეს თარგმანი სწორად არ გადმოსცემს დედნის შინაარსს, რომელშიც სინამდვილეში ნათქვამია: „მოდი და შევექმნათ ადამიანი ჩვენი მსგავსის, ჩვენი ხატის მიხედვით“.

პრინციპული დამოკიდებულება თეოლოგიური და ფილოსოფიური ხასიათის ტექსტების თარგმანისადმი კარგად ჩანს მისი ტერმინოლოგიური ძიებებიდან: მისი აზრით, ფილოსოფიური მსჯელობისას ერთმნიშვნელოვანი ტერმინები უნდა იყოს გამოყენებული, ე. ი. თითოეულ ცნებას თავისი საკუთარი მნიშვნელობის მომცველი ტერმინი უნდა გამოხატავდეს, ანუ აღსანიშნსა და აღმნიშვნელს შორის ცალსახა მიმართება უნდა იყოს. სინონიმია ტერმინებში გამორიცხულია. ერთი და იგივე ტერმინი სხვა, თუნდაც მახლობელი მნიშვნელობის მქონე ცნებისათვის აღარ გამოდგება. იოანე პეტრიწი ხაზს უსვამს ბერძნული ენის დიდ ღირსებას ამ თვალსაზრისით და მეტად დამწუხრებულია იმის გამო, რომ ქართული ენა ჯერ კიდევ ვერ დგას ბერძნულის გვერდით. აი, რას წერს იგი პროკლე დიადოხოზის „კავშირთა“ წინასიტყვაობის იმ ადგილას, სადაც იგი ერთი მხრივ, სულის ძალისა (პოტენციის) და მოქმედების (ენერგიის) და მეორე მხრივ – აზრის ძალისა და მოქმედების მკაცრად გარჩევას მოითხოვს და აღნიშნავს ბერძნული ენის დიდ გამოცდილებასა და უპირატესობას ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის დახვეწილობასა და დამუშავებაში:

„კუალად უკუე სათანადო არს და, უფროდს ხოლო საჭირო, ცნობად, ვითარმედ: სხუა არს ძალი და მოქმედებაჲ სულისაჲ და სხუა – გონებისაჲ. და ყოველთავე ელლინთა ენამზეობასა ზედა თჳსი სახელი ჰქჳან, შესაბამი თჳსისა არსებისაჲ: ხოლო ჩუენთამან, არცა თარგმანთა, არცა სხუამან ვინ დასჭურითა, და აწ მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინა, რამეთუ ყოველსავე ერთად და სწორად იტყჳან და დასდებენ ჩუენნიო“ [პეტრიწი II 1937: 6.21].

„გონიერთა ხედვათა მომმარჯგი“ ელინთა ენა მაგალითია „ბარბაროზთა“ ენისათვის – ქართულისთვის.¹⁴

აწ რამ ვყოთ, მ მოსწავლეო, ხედულო გონებისაგან, მოვედ, და ელლინთავე გონებადღეობასა უებადლოთ, ვითარ მომმარჯუსა გონიერთა ხედვათასა (II, 107, 18).

იმას, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს პეტრიწი ფილოსოფიური ტერმინის ზუსტად გადმოღებას აზრის სწორად გადმოცემისათვის, მოვიყვანთ ადგილს მისი „განმარტებიდან“:

„კავშირთა“ 50-ე თავი – „საუკუნოვსა და ქამიერისათჳს“ – რომელიც ეხება მარადიულისა და დროში არსებულის საკითხის განხილვას, იოანე ფილოსოფოსის ერთ ყველაზე ვრცელ კომენტარს წარმოადგენს. აქ იგი, გარდა იმისა, რომ მარადიულისა და დროში არსებულის (დროის განზომილებების მქონეს) საკითხს განიხილავს და განმარტავს, ვრცლად ეხება ბერძნულ *χρόνος* და *καιρός* ტერმინებს შორის არსებული სხვაობის ქართულად გადმოცემის სიძნელეს.¹⁵

„ისმინე, ოდ გამგონეო, ხედულო გონებისაგან, რამეთუ მრცხუენის მე, თჳთ მის ჭეშმარიტებისაგან აქამთ წარსულსა და მკუდარსა, თუ არსთა წილ არათა გარდმო-

¹⁴ „რომელსაცა “ცა” უწოდა ლექსმან ბარბაროზთამან, ხოლო – “ორანო” ელლინთა გონებადღეობამან“ [პეტრიწი, II, 1937: 171, 18.

¹⁵ ვრცლად ამ ტერმინების შესახებ იხ. მელიქიშვილი დ. 2011: 93-120.

ვაენებდეს იმეცნე, რომელ ხრონოსა (χρόνος) ჟამი (καιρός) ვერ გარდამოიტყვრავს, ხოლო ძალით ოდენ კეროსა. ხოლო კერო ნაწილი არს და ნაწილის ნაწილი ხრონოსა“ [II,108,26]. „ჟამი არ ენაცვალების ხრონოსა, არამედ კეროსა, ხოლო კერო ნაწილ ოდენ არს ხრონოსა“ [II,107,15-1].

“განმარტების” შესავალში იოანე პეტრიწი განიხილავს თეოლოგიის არსებითს საკითხს: „სულისა და გონების მოქმედებას“ და იძლევა ბერძნული ტერმინების შესატყვის ქართულ მოდელებს შესაბამისი განმარტებით:

„აწ ისმინე, რამეთუ – სულისასა ეწოდების დიანჯაჲ, ხოლო გონებისასა – ნოიმაჲ, ხოლო გასაგონსა და ზესთმდებარესა – ნოიტოჲ. ვინაჲ, აწ აღვილო თითოჲ მათი და განვმარტო“ [II,1937: 6-7].

ბერძნული ტერმინების შინაარსისა და ფორმის (სტრუქტურების) განხილვის შემდეგ იგი ქმნის შესაბამის ტერმინებს, რომლებიც ადეკვატურად გადმოსცემენ ამ ცნებებს: νόμα – გონება; διάνοια – მიდმოგონება // მიდმოგაგონება; გასაგონო – νοητόν.

ტერმინთა იოანე პეტრიწისეული დაწერილებითი ანალიზიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ მიუშაობს იგი თითოეული ცნება-ტერმინის ქართულ ენაზე გადმოცემისას. რადგანაც ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თუ ნებისმიერი დარგის ცნებათა არაზუსტი, არაადეკვატური ტერმინით გადმოცემა არღვევს აზრს და ხელს უშლის გაგებინებას. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გასაგებია პეტრიწის საყვედურებიც წინამორბედი მთარგმნელების მიმართ. ბიბლიის ზემომოყვანილი ორი ადგილის გასწორების შემდეგ იგი სინანულით ამბობს: „თუმცა სიტყუაჲ სიერცოდმი ... არ იწარებდა, გიჩუენებცა თქვენთა ულუმპიანთა ძლევანიო“ [პეტრიწი II, 1937: 219,25-26] ე. ი. სიტყვის გაგრძელებისა და (საკითხიდან) გადახვევის რომ არ მერიდებოდეს, გიჩვენებდით თქვენს ულუმპიანთა ძლევასო.

როგორც ცნობილია, „ულუმპიანნი“ XII-XIII საუკუნეთა სხვა ლიტერატურულ ძეგლებში ნიშნავს „უმაღლესს, უდიდესს, უზენაესს“ [კეკელიძე 1960: 300, სქოლიო] ხოლო, აქ კი იგულისხმება ოლიმპიელი, ცნობილი, დიდი, აღიარებული მოღვაწენი.

წინამორბედ მთარგმნელებთან დამოკიდებულების პათოსით პეტრიწი სრულიად განსხვავდება გიორგი მთაწმიდელისა და ეფრემ მცირისგან, რომლებიც მუდმივად აღნიშნავდნენ თავიანთი წინამორბედების ღვაწლს, ერიდებოდათ მათი თარგმანების სწორება და თავს იმართლებდნენ და იბოდიშებდნენ ამის გამო. იოანე პეტრიწი დარწმუნებულია თავისი პოზიციის სისწორეში, რომლის საზომადაც მას არა მორალური, არამედ, ინტელექტუალური კრიტერიუმი მიაჩნია:

„თუ ვინ კეთილ-მებჭემან იხუედრნეს სიტყუანი ჩემნი, მიდმოუსაჯოს გულისკმის-ყოფასა, ეპგონებ, რომელ არ დავიცილო კერძოდ სამართლივ მოქმედთა“ [პეტრიწი II 1937: 219,27-28] – ე. ი., თუ ვინმე კეთილგონიერი ჩემს სიტყვებს გაიგონებს, ყოველმხრივ განსაჯოს, ჩასწვდეს და, ეგონებ, რომ სამართლიანად მოქმედნი მომემხრობიანო.

ცხადია, იოანე პეტრიწის ნოვატორული პოზიცია ყველასთვის გასაზიარებელი არ იქნებოდა და არც ყოფილა.¹⁶ ამის შესახებ ჩივის იგი თავისი „განმარტების“ ე.წ. „ბოლოსიტყვაობაში“:

„ქართველნი თანადგომისა წილ და თქუმისა ესთა, ვითარმედ, წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუენისა უწარმოებია კელოვნებათაგან სულისათა დაკელოვნებული, ხოლო ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული. ვინაჲ თან დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინისოთ, ტკივილთა მისთა ვეწამლნეთ, და-

¹⁶ ამავე დროს, არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ პირდაპირ პარალელებში აღბეჭდილი პეტრიწის გაელენა მის თანამედროვე

ფარულთა მისთა ცხადად ვემხარკნეთ, რადთა, ვითარცა უცხოოდ ბუნებისაგან წარმოარსებულსა, მსგავსი და ნაცვალ-
ლი მისი უშთინოთ, რამეთუ მედინისა ბუნებისა არს კაცი
და ჟამი მისისა რღუევისა უცნაურობს. არ ესთა – არარად
ვერ იგულისჯმაეს, ვითარმედ „ბრჭალსა ჩემსა უმზირდეს
სასაფრცოდ სულისა ჩემისად“ [პეტრიწი II 1937: 222, 4-13].

მაგრამ, ყველაზე ცუდი მაინც ის იყო, განაგრძობს იგი
გულისტკივილით, რომ მოწინააღმდეგენი ორმაგი უმეცრებით
იყვნენ შეპყრობილნი:

„პირველ – მარტივად უმეცნეობითა სასწავლოთადათა, და
კუალად მეორედ – თუთ მის უმეცრებისა უმეცრებითა, ვი-
თარ იტყვს სოკრატე, რამეთუ ძნელ სენი, არამედ უფიცხ-
ეს უმეცრებად სენისად“ [პეტრიწი II 1937: 222, 14-17].

ასეთი საზოგადო განწყობა ხელს უშლიდა იოანე ფილო-
სოფოსს თავისი მიზნის განხორციელებაში: მე რომ მათგან
რაიმე „თანსიყუარული“ და შეწევნა მჩუენებოდა“, ვფიცავ
თვით „ხედვათა სურვილს“, რომ „ენამცა ენისადა გამეწყო და
ხედვამცა ფილოსოფოსთა განცდისა მჟარისტოტელურა და
ღმრთისმეტყუელებად ნიეთისაგან მიუხებელი წარმომეყენაო“
[პეტრიწი II 1937: 222, 19-22] – გულისტკივილით ამბობს იგი.

ამიტომაც, რომ მიუხედავად იმ მემკიდრეობისა, რომელ-
იც იოანე პეტრიწმა მიიღო ძველი ქართული ლიტერატურის
მდიდარი ძეგლებისა და მისი უშუალო წინამორბედებისაგან,
ათონელებისა და განსაკუთრებით, ეფრემ მცირისაგან, მაინც
ეამბობთ, რომ მას დამოუკიდებლად მოუხდა ქართული ფი-
ლოსოფიური ტერმინოლოგიის მთლიანი, მწყობრი, თანმიმ-
დევრული სისტემის შექმნა.

იოანე პეტრიწის ენის კელევისას უნდა გვახსოვდეს,

ავტორებზე არ მეთქველებს მის ინტელექტუალურ იზოლაციაზე,
როგორადაც წარმოადგენენ ხოლმე სიტუაციას პეტრიწის მოუყ-
ნილი სიტყვებიდან გამომდინარე.

რომ მისი ენობრივი თავისებურებების განმსაზღვრელია ის ფილოსოფიური შინაარსი, რომლის გადმოსაცემადაც იყენებს მწერალი ამ ენას. ამ თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ მისი ენის თავისებურებათა შესწავლას. ხშირად სწორედ ის რთული ფილოსოფიური და საღმრთისმეტყველო საკითხებია ძნელი გასაგები, რომელთაც ეხება იოანე პეტრიწი, სირთულეს კი მის ენას მიაწერენ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია თვით პეტრიწის სიტყვები: „და თვით გონებადცა (გაგება, შეცნობა) ძნელ და ღრიფა უჩუეველთათჳს უსხეულოთა განცდისა“ (არამატერიალურის, განყენებული, აბსტრაქტულის აღქმისა)“ [პეტრიწი II 1937: 51,7-9]. სხვაგან იგი წერს: ფილოსოფიური საკითხები ხშირად რთული, „ღულარჭნილ და ძნიადგასაგონებელ“ [არიან] და მისაწდომელ [არიან] მხოლოდ მათ შორის აღზრდილთათჳს და “ზედმიწეენილებათა და კელოვნებათა მეცნიერთათჳს“ [პეტრიწი II 1937: 19,31].

ფილოსოფიური და, საზოგადოდ, მეცნიერული ენის სირთულეს და სპეციფიკას ძირითადად ქმნის სპეციალური ტერმინოლოგიის მოზღვაება და რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. შესაძლებელია თუ არა ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობისას გვერდი ავუაროთ ამ სირთულეს, ანუ, მარტივად რომ ვთქვათ, ვწეროთ ჩვეულებრივი, „მდაბიური“, ყველასათვის გასაგები, მარტივი, „ლიტონი“ ენით? ამაზე პასუხს ნაწილობრივ მაინც გაგვცემს პროკლე დიადოხოსისავე „კავშირთა“ სომხურიდან ქართულად 1757 წელს შესრულებული თარგმანი:¹⁷ პროკლე დიადოხოსის ფილოსოფიით დაინტერესებულ იოანე ორბელიანს „სხვათა შემწეობითა“ უთარგმნია პროკლეს „კავშირნი“ სომხურიდან. ამ თარგმანის 1760 წლის ხელნაწერის (A 237) ერთ მინაწერში მთარგმნე-

¹⁷ თვით სომხური თარგმანი პეტრიწისეული თარგმანიდანაა შესრულებული 1248 წელს სომხეთში ქართულ, „ქალკედონიტურ“ [ნ. მაროი, იხ. 113] მონასტერში ბერ სეიმეონის მიერ. იხ. პროკლე

ლი ხოტბას ასხამს „მამზევებელსა ენისა ჩუენისასა, იოანე პეტრიწს, ფილოსოფოსს“, რომელსაც მშვენიერად უთარგმნია ელადელთა ენიდან ეს წიგნი, იგი „ათრობს სიტკბოთა გამგონსა“, მაგრამ მეტად ძნელი გასაგებია: „ფრიად ღრიფოის და ძნელად იგულისცმებისო“, ამიტომაც ჩვენ იგი უთარგმნეთ უფრო მარტივი ენით, რომ მკითხველმა უფრო ადვილად გაიგოს და ამით უფრო კარგად მისწუდეს „იოანურსო“. თუ რამდენად მიუღწევია დასახული მიზნისათვის მთარგმნელს, ეს ჩანს ნებისმიერი ნაწყვეტის შედარებისას პეტრიწისეული თარგმანის შესაბამისი ადგილთან:

იოანე პეტრიწი	იოანე ორბელიანი
§ 74 (H 1337)	§ 74 (A 237)
ყოველი უკუშ გუარი ყოვლობა რამევე არს, რამეთუ მრავალთა მიერ წარმოდგა, რომელთაცა თითოეულთა შეასრულეს გუარი. მაგრა არა ყოველი ყოვლობა იყოს გუარ, რამეთუ რამევე, ნაწილებითი და განუკუთეული, ყოვლობამ უკუე არს, ვითარცა განუკუთეული, ხოლო გუარ – არა არს.	ყოველი სახე ყოვლადი რამევე, არამედ არა ყოველი ყოვლადი სახე არს მით, რამეთუ ნაწილობით განუკუთეულიცა ყოვლადი არს, გარნა სახე არა არს.

შეიძლება ბევრი მსგავსი პარალელური ადგილის მოყვანა, სადაც იოანე პეტრიწის გრძელი და რთული წინადადებებით მსჯელობა გასაგებია, გვიანდელი მთარგმნელისა კი – რომელიც ცდილა უფრო მოკლე წინადადებებით გადმოეცა აზრი – გაუგებარი. ფილოსოფიური ტერმინების უხვად ხმარე-

ბას ვერც ეს მთარგმნელი გაურბის, მაგრამ პეტრიწისეული ტერმინები აქ ხშირად დამახინჯებულადაა წარმოდგელები. იოანე ორბელიანმა ვერ მიაღწია დასახულ მიზანს: ეთარგმნა მარტივი და ყველასათვის გასაგები ენით, რადგანაც ამისათვის, საჭირო იყო თვით თხზულების ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ცნებითი ენის, აპარატის დაუფლება, განსწავლულობა, არამატერიალურ, აბსტრაქტულ ცნებათა ცოდნა, წედობა.

თუ გადავხედავთ პეტრე იბერიელის შრომების ეფრემ მცირისეულ თარგმანს, დავრწმუნდებით, რომ ეფრემ მცირესთან, არსენ ეაჩეს ძესთან და არსენ იყალთოელთანაც იგივე პრობლემა დგას, რაც იოანე პეტრიწთან. ისინიც, ისევე, როგორც იოანე პეტრიწი, უხვად აწარმოებენ ახალი ცნებების აღმნიშვნელ ტერმინებს, მათი ენაც ისევეა გადატვირთული რთული სინტაქსური კონსტრუქციებით (და ზოგჯერ უფრო მეტადაც), როგორც იოანე პეტრიწისა. იგივე პრობლემა დგას თანამედროვე ფილოსოფიური ენის წინაშეც: პრობლემა სპეციალური თეოლოგიური და ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის, რთული სინტაქსური კონსტრუქციებისა რაც უნდა ემსახუროდეს აზრის ზუსტად გადმოცემას.

2. რიტორიკული და პედაგოგიური სტილი

იოანე პეტრიწის ნაშრომთა ენის თავისებურების სწორად შესაფასებლად მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ ამ თხზულებათა სასწავლო დანიშნულება. ამიტომ აუცილებლად მივიჩნიეთ ამ ჟანრული სპეციფიკისთვის ყურადღების დათმობა.

პეტრიწის „განმარტება“ ვრცელი ლექციებია, პროკლე დიადოხოსის თხზულებაში დასმული პრობლემების ირგვლივ. ამ მხრივაც იოანე პეტრიწი შუა საუკუნეების ტიპიური მოაზროვნეა: ცნობილია, თუ რა დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ამ

ეპოქაში დისკუსიის, „კითხვა-მიგების“ ფორმას.¹⁸ პეტრიწი პასუხობს სავარაუდო კითხვებს, რომლებიც ჩნდება ლექციის პროცესში ამა თუ იმ პრობლემის განხილვისას. აქედან გამომდინარეობს უკვე განხილული პრობლემებისა და საკითხებისადმი კვლავ დაბრუნება და მათი სხვა კუთხით განმეორება პეტრიწის „განმარტებაში“, რაც უთუოდ მისი გააზრებული პედაგოგიური მეთოდის ნათელი ილუსტრაციაა.

1. რადგანაც იოანე პეტრიწის „განმარტებანი“ შემმეცნებლისთვის, მსმენელისთვის, მოსწავლისათვის არის დანიშნული, მის განმარტება-კომენტარებს თავიდან ბოლომდე გასდევს სასაუბრო კილო, ესაა პეტრიწის ენობრივი სტილის განმსაზღვრელი ძირითადი ფაქტორი: მსმენელი მთელი განმარტების განმავლობაში ყურადღების ცენტრშია. „განმარტებაში“ ავტორი მიმართავს მეორე პირს, რომელსაც იგი ხშირად გამგონეს (შემმეცნებელს) უწოდებს:

მომეც საცნოჲ, ოჲ გამგონეო: II,161,16; ვითარ ეხედოთ, გამგონეო, ხედვასა ამას: II,200,17; გესმაა აქა, გამგონეო, ხედულო გონებისაგან? II,47,17; იხილენ ხედვათა შუენიერებანი, გამგონეო: II,154,28; კეთილად დასჭურიტნე, გამგონეო: II,161,10; ხედენ და განიცადენ გამგონეო, ხედვანი უჩუეველნი: II,186,13; გესმაა, ოჲ გამგონეო, რამეთუ სამად განწყოფს აწ აქა? II,96,14-15.

ზოგჯერ მსმენელს:

ხოლო შენ, მსმენელო, აქა მომეც საცნოჲ ხედვისაჲ, თუ ვითარ განუყენებელ არს მიზეზისაგან მიზეზოანი: II,105,31-32; აწ ისმინე, თუ ვითარ განიზომებიან ერთისა მიერ... II,111,28.

ან განმცდეს (დამნახეელს, აღმქმელს):

¹⁸ იტალოსის „ტრაქტატები“ წარმოადგენს პასუხებს მსმენელოა შეკითხვებზე, რომლებიც ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით დაისმოდა ლექციის პროცესში [იტალოსი 1966].

აწ იხილენ გამცდემან: II,54,23.

ხან კიდევ მოსწავლესაც:

და აწ რად ვყოთ, მოსწავლეო, ხედულო გონებისაგან, მოვედ და ელლენთავე ენადლეობასა უებადოთ: II,107,17-18; ისმინენ წადილმან მოსწავლისამან: II,83,19; აქა დასტურიტე შემსწავებელმან: II,176,4 და სხვ.

იოანე პეტრიწს არც ერთი წუთით არ რჩება მსმენელი ყურადღების გარეშე. თითქმის ყოველ დებულებაზე მსჯელობის გაშლამდე მას მიმართავს ყურადღებას და დაკვირვებას მოითხოვს:

რად არს ხედვად ამისი, ისმინე: II,48,24; დახედენ ამას ხედვასა: II,169,1-2; ხოლო შენ თხზვასა აღმოსაჩენთასა დასტურიტენ: II,197,15-16.

მით უფრო მაშინ, როდესაც წინამდებარე თავში რთული საკითხებია განხილული და ყურადღებისა და გონების მოკრება საჭირო მათ გასაგებად:

კეთილად დასტურიტენ, ოდ გამგონეო, ესე თავი მეტად ღრიფობს: II,169,10-11; ამას თავსა შორის ფრიად სათანადონი და ძნელნი მოჰქონან ხედვისა გა(ნ)ცდა-ტურეტანი: II,107,11-12; ესე თავი ფრიადითა სიწლოთა ხედვისადათა დაჭშირებულა ოდ გამგონეო: II,113,20-21; აწ ესე საძიებელი დიდად ძნიადი განეჰმარტოთ: II,12,5-6; გესმავ აქა, ოდ, გამგონეო, ხედულო გონებისაგან, რამეთუ რაოდენცა წარჰვლიდეთ, ეგ ზომცა დაჭშირდების სიწლოდ გონებისად: II,97,17; ხოლო ამას თავსა შორის თხზვადცა ცშირი მოაქუს თუს შორის და თუთ გონებადაცა ძნელ და ღრიფა უჩუეველთათუს უსხეულოთა განცდისა: II,51,7-9.

ზოგჯერ იოანე პეტრიწი აფრთხილებს კიდევაც მოსწავლეს, რომ მან ესა თუ ის კანონი განსაკუთრებით კარგად შეისწავლოს, რათა შემდგომი საკითხების გაგებაში ხელი არ შეეშალოს.

ხოლო ეს კანონი კეთილად შეისწავე, რადთა არ გებრკუ-
მას გასაგონოთა შორის: II,184,11-12.

იოანე პეტრიწი თითოეულ საკითხს დაწერილებით განმარ-
ტავს და სხვადასხვა წყაროებიდან თვითონვე მოჰყავს საჭირო
ადგილები. მაგრამ ზოგჯერ ისეთი საკითხებისათვის, რომ-
ლებიც უშუალოდ არ ეხება მის პრობლემას, საჭიროდ მიაჩნია
მსმენელს პირველწყაროზე მიუთითოს, სადაც იგი შეძლებს
უფრო ვრცლად გაეცნოს მათ:

ხოლო ძალადისა და მოქმედებისათვის „ბუნებათსამტყულო-
სა“ შორის ისწავო ვრცელად არისტოტელის მიერ: II,137,30.

ზოგჯერ იოანე პეტრიწი რომელიმე თავის მხოლოდ ძირით-
ადი დებულების არსს არკვევს და საშუალებას აძლევს მსმე-
ნელს, მოსწავლეს, დანარჩენ საკითხზე თვითონ დაუიქრდეს:

ხოლო სხუად ყოველსა ხედვასა ამის თავისასა თვთ
გახედენ: II,163,8.

იოანე პეტრიწი ხშირად ახსენებს მსმენელს უკვე ადრე
განმარტებულ საკითხს იმისათვის, რომ ახალი საკითხის
განმარტებისას ძველი ცოდნა გამოიყენოს:

გაგსოგსა, ოდეს მოქმედებისა და არსებისათვის სიწლო-
სა აღმოსაჩენთასა და სივრცესა თხზულებისასა მივეცით?
რამეთუ მაშინ ითქუა, ვითარმედ ყოველსა გუარსა არსე-
ბად დაუუმჯობესდების მოქმედებისასა: II,103,4-7; გაგსოგსა,
ოდეს ვიტყოდეთ ზენასა შორის, ვითარმედ ყოველი უკუდაე-
სა ხუედრსა ხუედრებული... გუარი პირველ თვსდამი... უკუ
ეტრფისო? II,102,16-18; აქა თანა გუაც, რადთა აღგიცხენდეთ,
რომელ ითქუნეს პირველთა შორის მიზეზისა და მიზეზოან-
ისათვის: II,115, 28-30.

ასევე ხშირად, ამა თუ იმ საკითხის კვლევასთან დაკავ-
შირებით იგი ადრე ნათქვამსა თუ ნასწავლს იმოწმებს, ან იმ
ნაწარმოებს, რომელიც ადრე გაურჩევიათ:

ვითარ გვსწავლია „პერიერმენიისა“: II,5,28; ყოველი გუარი ერთ არს და განუკუთელი, ვითარცა გვსწავიეს: II,22,10-11; ხოლო ესე გვსწავიეს, რომელ მყოფი არა იქმნების, რომელი წარმოდგომილა გუარითა, ვითარ არისტოტელი აღმოაჩინა: II, 114,32-34; ვითარცა აღმოაჩინა წინააღმდეგ ერთისა და რიცხუსა სახედ მოღებითა: II,10,21; ესე ხელდაე ზემოსა თავსა შორის განემართა, რომელი იტყოდა: II,192,33 და სხვ.

გარდა იმისა, რომ ამა-თუ-იმ თავის „ძალს“ (მნიშვნელობას, აზრს) ძირითად დებულებას, არსებით საკითხს განიხილავს, ასე მაგ.:

შევეხნეთ ძალსა ამის თავისასა: II,108,31-2.

იოანე პეტრიწი ხშირად, როგორც თვითონ ამბობს, „თანწარვლის სახედ“ (ან „თანგანვლის სახედ“) ბევრ სხვა საკითხსაც იხილავს, რომელთაგან ზოგი ძირითად პრობლემას საკმაოდ სცილდება ხოლმე. ასეთი გარეშე საკითხებს განიხილვა ხშირად საჭიროა არსებობის შესაცნობად:

ესე ამის საძიებლისათვის აწ თანწარვლის სახედ ჩემ მიერ დაიდვა: II,19,25; ესე ფრიად სათანადოდ თანგანვლის სახედ განემარტეთ: II,55,4; აწ სიტყუამან თანწარვლის სახედ აღმოაჩინოს: II,33,38; ხოლო აწ ჩუენ თანწარვლის სახედ დავლექსოთ: II,196,15 და სხვ.

როგორც ვთქვით, ახალი საკითხის დაწყებას იოანე პეტრიწი მუდამ აღნიშნავს ან მეორე პირისადმი მიმართვის ფორმით ან სხვა ტრაფარეტული ფორმულით:

ხოლო ჩუენ წინამდებარისათვის ესთქუამთ განმარტებასა: II,97,29; ხოლო ჩუენ წინამდებარესა ხედვასა ამბორის უყოთ: II,114,16; და შევეხნეთ ძალსა ამის თავისასა: II,108,31 და სხვ.

იოანე პეტრიწის განმარტების სტილის დამახასიათებელია გარკვეულ საკითხებზე მსჯელობის დამთავრება შემდეგი გამოთქმებით:

ესე ესრეთ: II,100,17; II,100,18; და ესე ამისათვის: II,6,18; და ესე განკუთვნილათვის შეისწავე: II,22,15; ესე ამათთვის ვიტყივე, ომ გამგონეო: II,53,29; აწ ესე ფრიად საჭიროდ ფრიად ცხადად დაიდვა: II,9,23 და სხე.

როგორც იე. ლოლაშვილი აღნიშნავს თავის გამოკვლევაში „იოანე პეტრიწი-ჭიმჭიმელი“ – „ამგეარსავე თქმებს ეხედებით „დავითის ცხოვრებაშიც“ [ლოლაშვილი 1968: 62]: და „ესენი ესეოდენ“ [ქართლის ცხოვრება I 1955: 342,17; 350,17]; „და ესენი ესრეთ და ფრიადცა უძვრეს“ [ქართლის ცხოვრება I 1955: 321,1] და სხე. მსგავსი გამოთქმები იმდენად დამახასიათებელია იოანე პეტრიწის თხრობის სტილისათვის, რომ ავტორს ეს მსგავსება ერთ-ერთ დამატებით საბუთად მოჰყავს პეტრიწისა და დავითის ისტორიკოსის იგივეობის მტკიცებისას [ლოლაშვილი 1968: 62].

2. „განმარტებაში“ ავტორის მიერ მოყვანილი ბერძნული სიტყვებისა და გამოთქმების ახსნის წესი ასევე ეგუება მის სასაუბრო სტილს:

პირველსა ეწოდების პროფლიმად, რომელ არს წინჩამოსაგდებელი, ხოლო საშუალსა კატასკევი, რომელ არს დაკაზმვა: II,10,20-22; შეეხების კატასკევსა, რომელ არს დაკაზმვად აღმოსაჩენთა: II,14,29; სამ არიან ნაწილნი სულოგიზმოდსანი, რომელ არს თანშესიტყუად: II,22,4-5; აჰა-და სქიმაიცა დადვა, რომელ არს ნაკუეთი: II,11,2; ეწოდების სუმპერაზმად, რომ არს თანგასავალი ურთიერთას კიდურთა: II,11,5; სუმპერაზმად, რომელ არს თანგასავალი, გუარად იპყრენ: II,22,8-10; ყოველმან მბადმან ღმერთმან კრატირსა შორის, რომელ არს ფეშხუემი, შეზავაო საყოველთაოდ სული: II,52,17; გემოთა შორის შეაზრქელოს სქისი სულისად, რომელ არს დანახეთქი: II,214,19-20; ხოლო ამას პირველსა საზღვარსა ეწოდების პროტასი, კიდუ: II,11,4.

განმარტების მეთოდის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ

ავტორს თეალსაჩინოებისათვის ზოგ შემთხვევაში მოტანილი აქვს სქემები რომელთა მიხედვითაც განიხილავს მოცემულ საკითხს. მაგ.: I თავში „ერთისა და სიმრავლისათვის“, სანამ ძირითადი დებულების თეზისის („ყოველი სიმრავლე ეზიარების რაღათავე ერთსა“) განხილვაზე გადავიდოდეს, იოანე პეტრიწი მსჯელობათა შეკავშირების ელემენტარულ კანონებს აცნობს მკითხველს (როგორც თვითონვე ამბობს, არისტოტელეს „ორგანონის“ მიხედვით), რადგანაც მათი ცოდნის გარეშე შეუძლებელია რისიმე გააზრებაო. ჯერ გვაწოდის დასაბუთების („კანონი აღმოსაჩენთაჲ“) ელემენტებს: თეზისი (პროფლიმა ანუ „წინამოსაგდებელი სიტყუაჲ“), მტკიცება (კატასკევი ანუ „დაკაზმვაჲ“, – „რამეთუ ამის დაკაზმვისა მიერ აღმოიჩინების ყოველი აღმოსაჩინოჲ“: II,10,21-22) და უკვე დამტკიცებული თეზისი – დანასკევი („სუმპერაზმაჲ, რომელ არს თანგასავალი“). და ამბობს, რომ აი, „ესე მცირედთა მიერ შემოისაზღურა კანონი არისტოტელის „ორდანოხსაჲ“, რომლისა თვნიერ უღონო არს რაღსავე გაგონებაჲ სულისა მიერ სიტყუერისა. აჰა, და სქიმაჲცა დაედვა, რომელ არს ნაკუეთი“ (II,11,1-3) მოცემული სქემის მიხედვით იგი სილოგიზმის (მისი ტერმინით „თანშესიტყუაჲ“) შემადგენელ ნაწილებს გვაცნობს: პროტასი ანუ კიდე („წინამძღვარი“), რომლის მნიშვნელობითაც „ბუნებისათჳს კაცისა“ თარგმანში იგი ხმარობს ტერმინს პირველდაწესებული (II,29,20 (დიდი წინამძღვარი) და იქვე პირველმდებადი // პირველმდები (მცირე წინამძღვარი); კიდეთა შემკერელი „საშუალსა ეწოდების კიდეთა შემკერელი“: II,11,5, რაც უნდა ნიშნავდეს საშუალო ტერმინს და ბოლოს ისევ „სუმპერაზმაჲ, რომელ არს თანგასავალი ურთიერთას კიდურთაჲ“ – დანასკევი.

დასკენისა და დასაბუთების წესების ზოგადი განხილვის შემდეგ პეტრიწი გადადის კონკრეტულ საკითხზე: პროკლეს პირველი თეზისის („ყოველი სიმრავლე რაიმე ეზიარების ერთსა“) უარყოფადი წესით მტკიცებაზე. მაგრამ არა აბსტრაქტული მსჯელობების გზით, არამედ სხვადასხვა სფეროდან მოხმობილი უხვი მაგალითების საფუძველზე.

3. იოანე პეტრიწის „განმარტების“ მეტად დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს სახეებით, მაგალითებით მსჯელობა. თითქმის ყველა საკითხზე მსჯელობისას ავტორი იხმობს ნათელ მაგალითებს. ასეთ შემთხვევაში მისი მსჯელობა შემდეგი ტრაფარეტული გამოთქმით იწყება:

მოიღე სახედ იგივე რიცხვ, იყოს-და ხუთი: II,24,14-15; მოიღე და სახეცა გიძიო მომზავი: II,161,24; მოიღე – და სახეცა უპოთ სიცხადისათჳს: II,81,10; მოიღე – და სახეთაცა ზედა გასაცნაურდეს: II,89,19; ვითარცა სახეთაცა ზედა განვაცხადოთ: II,85,8; რომელი-ესე და სახემანცა ცხად გიყოს: II,12,8; მოვედ-და, რაოდენ იყოს შესაძლო, იგავთა ზედა განცხადნენ: II,112,27; მოიღე – და სახეთაცა ზედა სიცხადე აღმოსაჩენთაჲ: II,66,33 და სხვ.

ამგვარ გამოთქმებს, ჩვეულებრივ, მოსდევს შესანიშნავი სახოვანი, ვრცელი განმარტება, მდიდარი შედარებებით, ნათელი პარალელებით, ცხოვრებისეული, ნაცნობი მაგალითებით. ფილოსოფიური საკითხების განმარტების ასეთი გზა იოანე პეტრიწის სტილის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია. მაგალითები ხშირად მოხმობილია ბერძენ ფილოსოფოსთა წყაროებიდან (ძირითადად არისტოტელისა და პლატონის შრომებიდან).

საინტერესოა „ყოველობასა“ (მთელსა) და ნაწილს შორის სხვაობის განმარტების დროს სიცხადისათვის მოხმობილი სახე:

ხოლო ესე ნაწილსა შორის ხილული ყოველობაჲ არს ნაწი-

ლი ყოველთა ასოთა მიერ შედგომილისა ყოველობისა და არს ნაწილცა და ყოველობად. მაგრა ნაწილი – ვითარ სხვსა, ხოლო კუალად ყოველობად – ვითარ სხვსა: ... რომელი ესე სახემანცა ცხად გიყოს: ... არს ქუეყანა ნაწილ ყოველობისა ცისასა და კუალად თუთ თვს შორისცა ქუეყანად ყოველობა არს, რამეთუ შეიცავს ყოველთა თვსგნით ნაშობთა: II,132,15-23.

ასევე, შესანიშნავადაა ნაჩვენები განსხვავება გვარსა და ყოველობას შორის:

ხოლო ვინ კაცი, ვითარ, მოიღე და იყოს სოფრონიკოდს ძე სოკრატე, ყოველობა უკუე არს და ითქუმის ყოველობად, ვითარ ნაწილთა მიერ შეყრილი, ხოლო გუარად არღარა, რამეთუ არ წარმოიქმს თვს ქუეშე სხუასა ნაწილებითსა: II,135,25-29.

ან, მაგალითად, გვარის განუყოფლობის შესახებ ნათელი განმარტების ნიმუში:

ყოველი გუარი ერთ არს და განუკუეთელ, ვითარცა გვსწავიეს, ვინაჲ განუკუეთელ ერქუმის ამისთვს, რომელ, თუ რაჲც რაჲვე დააკლოს საზღვარსა გუარისასა, არღარა არს იგი გუარ, ვისდაცა იყოს გუარ, რამეთუ უკუეთუ ანუ სიტყვერი დააკლო, ანუ მოკუდავი, ანუ ზედმიწევნულებისა შემწყყნარებლობა, არღარა იყოს იგი გუარ კაცისა: II,22,10-15.

ან ავიღოთ სამარადისოსა და ჟამიერის განმარტების ნიმუში:

ოდესი და ოდესობად – მუკუდოთა და ნაწილებითთა შორის (დამტკიცებულა): რამეთუ ვინ კაცი მოკუდების, და ვინ ცხენი და ირემი და ვინ თევზი და არა – ბუნებაჲ ამათი, ვითარცა კაცებაჲ, ცხენებაჲ და სხუაჲ ესევეითარი: II,119,1-3 და სხვ.

მსგავსი მაგალითებით მკითხველს (თუ მსმენელს) საშუალება აძლევს ბუნდოვან ფილოსოფიურ საკითხებში გარკვევისა.

3. იოანე პეტრიწის მხატვრული ენა

იოანე პეტრიწი ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობისას ხშირად მიმართავს მხატვრულ სახეებს, შედარებებს, მეტაფორებს.

ა) მხატვრული შედარებანი:

კეთილი უკუე არს ნაწილ კეთილობისა, ხოლო კეთილობად, ვითარცა ტბად რადმე უკიდოდ კეთილთად, და ესთა განყოფიან ურთიერთას, ვითარ ყოველი და ნაწილი: II,38,2-5; ესრეთვე და გონებასაცა ზედა იხილო: ეინად აჰა გონებად და აჰა გაგონებად, რამეთუ თანავე წარმოდგომილა გონებისა და გაგონებად, ვითარცა მზისადა შარავანდედი: II,7,17; მყის უჩინოჰყოფს, ვითარცა ნადედაზარდლეფთა (ობობის ქსელს): II,12,1; რომელსა თვს შორის მოაქუს ყოველი შუენებად, ვითარცა წყაროსა სიკეთისასა: II,181,19-21; უნდოდას გამოძიებასა ჰყოფდა მდაბიურთა და უსიტყუათა მკურნალთაებრ: II,226,5.

ბ) მეტაფორები:

იძლუანეიან ზიარებად მის ზესთ ერთისად, ვითარ ერთთა დღისა და მზისად: II,133,31; მე კაცი დაეხუდი ღმობათა შორის ჩემთა... არცა წამი სასუენთა სულისა ჩემისათა, ვიდრემდის არა მომხედნა მე გონებითმან ცისკარმან დღეთადმი, რომელთა ბნელი უმეცრებათა არ ენაცვლების: II,220,20-24; ამას ყოველსა აღნამქსა შორის გონებათა გონიერთასა მოქმედებად მიუდრეკ და იგივეობად უძრავ და უბერებელ არს, ნიადაგ ყმდების, ნიადაგ ყუაეილდების, ნიადაგ აასფოდელფდების, სადაც არცა ჟამი სძლვს და არცა კუალი მიდრეკისად: II,71,1-4; და დაუბერებელ (არს) ყუაეილი უსხეულთა მოქმედებისად: II,66,13; ტრფიალებათა ტბებსა მამრლუეესა: II,21,8-9; უფსკრულობს სასოებად სიძლიერითა: II,211,3; არამედ სამეხით ხედვისათვს საღმრთოდას ბუნებისა მწუერგალსაცა მასცა ფილოსოფოსთა დღისასა, პლატონს, თან გამოითანაებს: II,209,24-25 და სხვ.

გ) იოანე პეტრიწი ხშირად მიმართავს მხატვრული განმეორების ხერხს, იმეორებს განსაკუთრებით ხშირად ზმნებსა და მასთან ერთად ერთტიპიურ წინადადებათა რიგს, ერთგვარ შემასმენლებს:

რაოდენ გაერთდებიან, გაკეთილდებიან, და რაოდენ გაკეთილდებიან-გაერთდებიან: II,35,30; ეინაჲ დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინოსოთ, ტკივილთა მისთა ეწამლნეთ, დაფარულთა მისთა ცხადად ემხარკნეთ: II,222,7-9; რამეთუ მუნ, შორის სამარადისოობასა, მყოფობაჲ უძრავად გამანებულ არს, ხოლო აქა, ხრონოსსა შორის, მარადისოობაჲ პირველად და შემდგომად გარდასრულად და აწად და მომავლად განყოფილ არს, რამეთუ მუნ საუკუნოჲ, ხოლო აქა დინებაჲ ხრონებრი: მუნ განუკუეთელი იგიევობაჲ არსებითი, ხოლო ხრონოსა შორის განჯრითი და ცვალებადი: II,108,6-11; აქა ბაძეაჲ ოდენ და მსგავსებაჲ და ხატქმნაჲ, ხოლო მუნ იგიევობაჲ თუთობაჲ, იგავობაჲ: II,108,20,12.

მხატვრულ განმეორებასთან ერთად იოანე პეტრიწი ხშირად ალიტერაციასაც მიმართავს, რასაც ორიგინალური გზით აღწევს:

მას დღესა შორის იტყვს აღცისკრებასა, სადა არცა გრძნოთა ესე მემზე მზე არს მადღეებელ, და არცა სულითი ცაჲ და მზე, და არცა გონებითი, ვითარ ნამდულ ნამკი და ნამდულ მყოფი. არამედ, ერთ და პირველი კეთილობაჲ, მზე მის ერთთა და ღმერთთა დღისა, სადა ჰნატრა ყოველმან წადილმან, სადა შეირწყუა ყოველი სურვილი, სადა აღმართდა ყოველი მუნ მხედი. მუნ გიდრემე, ყოველთა ცისკართა აღცისკრებაჲ, მუნ გიდრემე, ყოველთა დღეთა აღღეებაჲ: II,60,12-16.

ალიტერაცია შექმნილია ზმნის (ან სახელზმნის) იმ სახელთან ხმარებით, რომლისგანაც ეს ზმნაა ნაწარმოები:

თანმისცემს თვისისა აობისაგან და ააებს წარმოაებულსა ასა: II,54,2; თან მიეკმაგების კმითა მბრწყინვალითა: II,214,26;

აკეთილებს მეოფი და თუ აკეთილოს, იკეთოს მეოფმან: II,44,12; იკეთილოს სიკეთისაგან მისისა: II,33,120; ყოველი სხეული ამათ სამთა მიერ გასხეულები: II,50,10; განღმრთობილი ეღმრთეების: II,169,6; ესე სახენი იგავად ოდენ ოდენ ესახეუბაინ და ეიგაგებთან: II,12,10; მის ერთისა მიერ წარმოირცხუა რიცხვ: II,160,24; უგუარობასაცა ნიეთისასა აგუარებენ და ადღეებენ: II,95,20; პირველმან საზომმან ყოველი განზომალ და პირველმან საზღვარმან ყოველი აღსაზღვრალ: II,81,25 და სხე.

ნასახელარი ზმნების ესოდენ ფართო მასშტაბით წარმოებას პირველად სწორედ იოანე პეტრიწი მიმართავს.¹⁹ არაზმნურ ძირთაგან ზმნების უხვად წარმოება ერთ-ერთი მხატვრული ხერხია, რომლის მეშვეობითაც თხრობა დინამიური და მეტად გამომხატველი ხდება. გარდა ამისა, აზრი სხარტად და ლაკონიურად გადმოიცემა.

გ) ლექსიკური სინონიმები (ჰენდიადისები) და ანტონიმები

ჰენდიადისები (ἐν διὰ δὺς = ერთი-ორითა) სინონიმური წყვილებია, რომლებსაც მწერალი ხმარობს ერთი ცნების გამოსახატავად. ასეთ სინონიმურ წყვილებს იოანე პეტრიწის ენაში უხვად ვხვდებით. ამ მხრივ იოანე პეტრიწი თავის „ეპოქის სტილს მისდევს, როდესაც ე.წ. hendiadys-ი ფრიად გაერცელებულ მანერას წარმოადგენდა“ [ძიძიგური 1946: 695]. ჰენდიადისებს, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულ მწერლობაში რაციონალური საწყისი ჰქონდა [ძიძიგური 1946: 695]. მთარგმნელი ბერძნულ სიტყვას, რომელსაც ფართო სემანტიკური ეელი ჰქონდა, მთარგმნიდა ორი ერთმანეთის სინონიმური ლექსებით, რომელთაგან ერთი მეორეს აზუსტებდა. ჰენდიადისების საშუალებით მთარგმნელი ცდილობდა დაეცვა ზედ-

¹⁹ იხ. ქვემოთ.

მიწეებითი სიზუსტე და გადმოცემა ბერძნული ცნება-ტერმინის დაფარული შინაარსი. გარდა ამისა, პენდიადისები ხშირად მთარგმნელის ინტერპრეტაციისა და თავისებური გააზრების შედეგსაც წარმოადგენდნენ. მაგრამ, თანდათან სინონიმური წყვილების ხმარება, შეიძლება ითქვას, ტრაფარეტულ სტილისტურ ხერხად იქცა. ეს მეტად დამახასიათებელი სტილური ნიშანია პროკლე დიადოხოზისა და გვიანდელი ბიზანტიელი ავტორების ენისათვის. ქართველ ავტორებთანაც – გიორგი მთაწმიდელთან, ეფრემ მცირესთან და პეტრიწთანაც პენდიადისებს, ზემოთ ჩამოთვლილ ფუნქციებთან ერთად, დიდი ემოციურ-ექსპრესიული დატვირთვაც აქვთ.

იოანე პეტრიწის შეთხვევაში მათი საჭიროება თარგმანის სპეციფიკიდან გამომდინარეობს: მთარგმნელი ბერძნულ სიტყვას, რომელსაც მნიშვნელობათა ფართო წრე აქვს, თარგმნის ორი სიტყვით, რომელთაგან ერთი მეორეს აზუსტებს. საწყისი მართლაც რაციონალურია, მაგრამ ორიგინალური ნაწარმოების თხზვისას შეიძლება ითქვას, რომ სტილისტურ ხერხად იქცა. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, იოანე პეტრიწის ენაში პენდიადისები არ ემსახურება არც იმ მიზანს, რომ თარგმნისას ერთი უცნობი სიტყვა მეორე, ნაცნობით განმარტოს, დააზუსტოს. “ასეთი შემთხვევა მხოლოდ ერთია: „ასქეტოდ და მიუნაქუსად“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: I, 75, 12). მისივე აზრით, ამ ხერხის გამოყენება ვერც იმით აიხსნება, რომ „თითქოს მოცემული ბერძნული სიტყვის გადმოსაცემად საკმარისი არ იყოს ერთი ქართული სიტყვა: იგივე ბერძნული სიტყვები სხვა ადგილებში თითო ქართული სიტყვით არის წარმოდგენილი“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXIII-LXVII].

სინონიმური წყვილები საზოგადოდ და, კრძოდ, იოანე პეტრიწის ენაში ვრცელადაა განხილული სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოკვლევაში [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: I, LXIII], შოთა ძიძიგურის ნაშრომში „ცნება სინონიმური პარალელიზმისა“ [ძიძიგური 1946: 695] და ბოლოს, ამ საკითხს სპეციალური თავი

აქეს მიძღვნილი ნათელა კეჭაღმაძის სადისერტაციო ნაშრომში, რომელიც ეხება პროკლე დიადოხოზის ტრაქტატის იოანე პტრიწისეულ თარგმანს [კეჭაღმაძე 1948: 238].

საილუსტრაციოდ მოვიყვან მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს პროკლე დიადოხოზის მისეული თარგმანიდან და “განმარტებიდან”:

მზიარებელი რადთავე ერთისად, თუ სხვსა მიერ თანშეკრებოლის და იზიარებოლის, იყოს სხუად პირველ მათსა, ხოლო, თუ თუთ შეიყრებოლინ და ეზიარებოლინ თუსგნით და არა სხვსა მიერ, არა იყვნენ ვიდრემე ორთიერთას წინაგამწყობ, რამეთუ წინაგამწყობ არა მიივლტის ერთმანერთისად (I,5,31-6,1-3).

ტრფიადლი და მწადლი მოქენე არს სატრფომსა და საწადლომსა თუსისად და სხუად სატრფომსა და საწადლომსგან (I,8,9-11).

რამთუ, რადცალა დაჰრთო და ჰმატო, დაგიმცრვია და დაგიკინებია დართვითა კეთილობად (I,9,21-22).

რომლიმე ეძღუნანვის და ეპირველების, ხოლო რომელთადამე – შემდგომისასა გუამოვნებად მხუდარ არს (I, 60,1-3).

კიდოვნებითი და უმწვერვალესი სულთაჲ სამარადისოდ არს სრულ (I,126,15).

–განუნაწილებელი და ერთებრივი ძალი (თ.61,40,23).

ყოველი, მზიარებელი უამისად, ... ქმნადი და აღგებადი არს (I,115,9)

მეწარმოე მიდრეკადისა მიზეზისა მიერ მქცევი და ცვალებადი არს მეგრ არსებით (I,115,18).

ხოლო ურთიერთას წინაგამწყობი – ურთიერთას მშრეტ და დამამკჳ (II,28,26)

ცნების დაზუსტების მიზნითვე შეიძლება გამოყენებულ იქნას სინონიმიური ლექსემები: *ასო* და *კაეშირი*, *მოწადე* და *ტრ-*

ფიალი, სატრფო და საწადო, უმოქენო და სრული, უმოქენო და კმამყოფ, უქცევ და უცვალებელ, მეუწყე და მცნობელ, ცნობა და უწყება, განწვალება და განყოფა, ქმნა და წარმოჩენა, განჭრადი და განწვალებადი, ქმნადი და აღგებადი და სხვ.

ანტონიმები: ცნობილია, რომ აზრობრივი პარადიგმატიკისა და ცნებებისა და მათი ადეკვატური ტერმინების სისტემური ურთიერთდამოკიდებულება ნათლად ვლინდება ანტონიმურ დაპირისპირებებსა და პიპონიმურ (ცნებათა გეარ-სახეობრივ) იერარქიულ მიმართებებში. ადამიანის გონებისათვის დამახასიათებელი ცნებითი ანტინომიების გამოხატვა ენას შეუძლია როგორც ლექსიკურად, საპირისპირო მნიშვნელობის ფუძეების (ანტონიმების), ასევე, ანტონიმური დერივაციული აფიქსებისა და ნაწილაკების საშუალებით. ორივე ეს საშუალება ფართოდ გამოიყენება და ქმნის მწყობრ სისტემურ პარადიგმას თავ-თავისი განშტოებებით. ლექსიკური ანტონომები: სამარადისო – ჟამისქუშე/ოდესმე; მარტივი – შეზავებული/შედგმული; დასაბამი/დასწყისი – დასასრული; ერთი – მრავალი; დიდი – მცირე; არსება – შემთხვევითი; სინოტიე – სიკმელე; სიმკურვალე – სიგრილე; მართგანმავლობა – დრეკილობა; იგივე – სხუა; მიდრეკადი – მიუდრეკელი.

თითოეული ამ წყვილთაგან, ამავე დროს, შედის სხვადასხვა ფორმალურ და სემანტიკურ-პარადიგმატულ რიგში და სხვადასხვა სემანტიკურ მიმართებებშიც: სამარადისოობა – ოდესმეობა – ერთობა – სიმრავლე; არსი – არსება – არსებითი; შემთხვევითი – არსებითი – ჟამითი – სულითი – ცნობითი და სხვა. რაც შეეხება ანტონიმთა დერივაციულ ტიპს, იგი ტერმინოლოგიურ სისტემებში განსაკუთრებული რეგულარობით ხასიათდება. ამ მხრივ არც გელათის სკოლის ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომებია გამონაკლისი, რადგანაც დაპირისპირებულთა მიხედვით ცნებების დიქტომიური დაყოფის („წინააღმდეგობითი განწვალება“ *ἐναντίον διαίρεσις*) დროს უკუთქმითი შინაარსის აფიქსური წარმოება ყველაზე მარტივი

ნანილი III

იოანე პეტრინის ენა

თავი I

სიტყვაწარმოება

როგორც ცნობილია, მეცნიერული და, კერძოდ, ფილოსოფიური ენის სპეციფიკას ქმნის სპეციალური ტერმინოლოგია და რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. სწორედ ეს იძლევა მეცნიერული სტილის ცალკე გამოყოფის საფუძველს. ფილოსოფიური ხასიათის საკითხებზე მჯელობის წარმართვისათვის აუცილებელია იმ ზოგად ცნებებს, რომლებიც ფილოსოფიურ აზროვნების კომპონენტებს წარმოადგენენ, რაც შეიძლება ადეკვატური ენობრივი გამოხატულება მიეცეს. ამიტომ ფილოსოფიური ენის დამახასიათებელია ისეთი სიტყვა-ტერმინების სიმრავლე, რომლებიც ზუსტად, არაორაზროვნად ასახავენ საგანს ან მის თვისებას, მოვლენას ან განყენებულ ცნებას. აზრის სწორად გადმოცემისათვის ტერმინთა ხმარებისას უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა დაცულ იქნას ძირითადი პირობა აზრის, მნიშვნელობის ზუსტად, ორაზროვნობის გარეშე გადმოცემისა. ამისათვის ტერმინოლოგიური მნიშვნელობით ნახმარი სიტყვა საჭიროა ფორმითაც განსხვავდებოდეს ჩვეულებრივ სასაუბრო თუ საერთოდ, არაფილოსოფიურ ენაში ნახმარი სიტყვისაგან. ამგვარი ტერმინის შესაქმნელად ხშირად გამოიყენება არაპროდუქტიული აფიქსები (ასეთებად კი უმეტესად არქაული, ხმარებიდან გამოსული აფიქსები გვევლინება), რაც ახალწარმოქმნილ სიტყვას თავისი მნიშვნელობით განასხვავებს ამავე ძირისაგან იმავე მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ გაერცელებული აფიქსით ნაწარმოები სიტყვებისაგან და, ამდენად, მას ტერმინოლოგი-

ურ ღირებულებას ანიჭებს. ახალი ტერმინის საწარმოებლად ენაში ხშირად ბერძნული ან ლათინური ძირები და ზოგჯერ აფიქსებიც კი გამოიყენება. ხშირად იქმნება იმის სატიროება, რომ რომელიმე აფიქსი დაერთოს ისეთ ძირს, რომელთაც კომბინაციაც მოცემულ ენაში არ არის ბუნებრივი, მაგრამ იმისათვის, რომ შესაძლებელი იყოს ამა თუ იმ ფილოსოფიურ საკითხზე მჯელობის გაშლა, ამგვარი „არაბუნებრივი“ კომბინაციების დაშვება აუცილებელი ხდება და ეს აუცილებლობა ენის გამდიდრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს ქმნის.

ამავე დროს, ტერმინის წარმოება ქართულ ენაში არსებული წესების ფარგლებს არ უნდა სცილდებოდეს და ამ გზით მიღებული უნდა იქნას ისეთი ტერმინები, რომლებიც თავისი გამომსახველობითი უნარით საუკუნეთა განმავლობაში დამუშავებულ ბერძნულ ტერმინებს გაუსწორდება.

პეტრიწის ენის თავისებურებას ქმნის, ერთი მხრივ, ახალ ცნებათა გამომხატველი ტერმინების სიმრავლე, რაც საერთოდ ფილოსოფიური ენის დამახასიათებელ ძირითად ნიშანს წარმოადგენს, მეორე მხრივ, კი ახალ სიტყვათა წარმოების მრავალფეროვანება, ქართულ ენაში არსებული სიტყვაწარმოებითი საშუალებების ვირტუოზული გამოყენება, რაც, როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, იოანე პეტრიწის, როგორც მწერლის, თავისთავადი სტილის ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანია.

წინამდებარე თავში განვიხილავთ იმ სადერივაციო ხერხებსა და წესებს, რომელთაც იოანე პეტრიწი ფართოდ იყენებს არა მხოლოდ სპეციალური ტერმინების შესაქმნელად, არამედ, საზოგადოდ, სიტყვათა წარმოებისათვის, ამდენად, ჩვენი განხილვის სფეროში შემოვა არა მხოლოდ სპეციალური ტერმინოლოგია, არამედ, საერთოდ, სიტყვაწარმოება (კომპოზიციითურთ), ფართო გაგებით, ასევე, ძველ ქართულში არსებული ის ნაწარმოები ფორმებიც, რომელთაც იოანე პეტრიწის შრომებში ვხვდებით იმავე ან განსხვავებული

მნიშვნელობით. ამგვარი დიაქრონიული განხილვა ნათლად წარმოგვიდგენს იმ უსაზღვრო მრავალფეროვნებასა და სიმდიდრეს, რითაც ხასიათდება ქართული ენის სიტყვაწარმოებითი შესაძლებლობანი, რომელთაც ასე მოხერხებულად და წარმატებით იყენებს იოანე პეტრიწი.²⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „იოანე პეტრიწი ხელოვნური, ძნელი გასაგები და მძიმე სტილის შექმნას ძირითადად ლექსიკური საშუალებებით, ქართულ ენაში ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანით აღწევდაო“ [ბაბუნაშვილი 1964: 25]. საქმე ისაა, რომ ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანა გამოწვეულია ფილოსოფიური ცნებისათვის შესაბამისი სახელების – ტერმინების გამოძებნის საჭიროებით. ჩვენი აზრით, იგი არა თუ ძნელად გასაგებს და მძიმეს ხდის იოანე პეტრიწის ენას, არამედ პირიქით, ემსახურება აზრის ზუსტად გადმოცემას და ხელს უწყობს ნააზრვეის გაგებას (თუმცა, გარეგნულად ტყირთავს და ამძიმებს ენას): ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის გარეშე, რაც თავისთავად ახალი ლექსიკური ერთეულების შემოტანას მოითხოვს ენაში, შეუძლებელი იქნებოდა ფილოსოფიური ხასიათის მსჯელობაც. ფილოსოფიური ტერმინოლოგია არის ის სპეციალური ენა, რომლითაც იგება ფილოსოფიური მსჯელობები, ხოლო სტილისტური თავისებურებანი, რომლებსაც ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანა ქმნის, ამდიდრებენ ენას იოანე პეტრიწის ღრმა ცოდნისა და დახვეწილი გემოვნების წყალობით. ამდიდრებენ არა მარტო კონკრეტული ლექსიკური ერთეულებით, არამედ სიტყვათა წარმოების ხელოვნებითაც.

ფილოსოფიური თუ მეცნიერების სხვა რომელიმე დარგის სპეციალური ტერმინოლოგია იქმნება და ყალიბდება თაობიდან თაობაში, წლებისა და საუკუნეების მანძილზე ადამი-

²⁰ დაწერილებით იხ. მელიქიშვილი 1968: 193-209.

ანთა აზროვნების, ადამიანთა საზოგადოების ეკონომიკურ-პოლიტიკურ-კულტურული ცხოვრების განვითარებასთან დაკავშირებით, მისი მოთხოვნილებების შესაბამისად. იქმნება იგი ენაში არსებული წესების მიხედვით. იოანე პეტრიწს, ამ მხრივ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართული ენის, ქართული მწერლობის ისტორია, რა თქმა უნდა, დიდძალ მასალას აძლევდა, მაგრამ მაინც, მან დამოუკიდებლად შექმნა ერთი, თავისი დროისათვის მძლავრი ფილოსოფიური სისტემის ტერმინოლოგია, რომელიც ფილოსოფიის თითქმის ყველა ძირითად ცნებას მოიცავს.

იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოებასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში ასეებულ სიტყვაწარმოების წესებს კი არ უგულვებელყოფს, არამედ აზოგადებს მათ და სწორედ ეს ქმნის მისი ენის ხელოვნურობასო [კეჭალმაძე 1953: 282]. უფრო ზუსტი იქნებოდა, გვეთქვა, ხელოვნურობის შთაბეჭდილებასო, რადგანაც ქვემოთ დავინახავთ, რომ იოანე პეტრიწი ამა თუ იმ წარმოებას აერცვლებს ისეთ ძირებზე, რომელთათვისაც ენაში მოცემული წარმოება უჩვეულოა, რადგანაც ცოცხალ მეტყველებაში, ან ჩვეულებრივ, მწერლობაში შესაბამისი ცნებები არ არსებობს და მეცნიერულ ენაში იქმნება საჭიროების შემთხვევაში: ამგვარ „უჩვეულო“ წარმოებას მოითხოვს ფილოსოფიური ცნებებისათვის მათი ადეკვატური, შესაბამისი ტერმინის შექმნის აუცილებლობა, თუკი ასეთი არ არსებობს ენაში. სწორია მოსაზრება, რომ იოანე პეტრიწი ქართული ენის კანონებს განაზოგადებს, რომ იგი „იყენებს ყოველგვარ საშუალებათ, რომელნიც კი ქართულ ენას გააჩნია, ამ საშუალებებს ფართო გასაქანს აძლევს...“ და რომ მას „ყოველგვარი ძირი ყოველგვარი გაფორმების ღირსად მიაჩნია“ [კეჭალმაძე 1953: 282] ამას დავინახავთ მისი სიტყვაწარმოების განხილვისას.

რაც შეეხება იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი ტერმინების

ხელოვნურობის საკითხს, მის გადასაწყვეტად საჭიროა გაეითვალისწინოთ:

1. რამდენად სწორია წარმოება ქართული ენის სტრუქტურების თვალსაზრისით;

2. გვხვდება თუ არა მოცემული სიტყვები ან მსგავსი წარმოების სიტყვები ძველს ან მწერლის თანამედროვე ქართულში;

3. რამდენად პროდუქტიულია წარმოების მოცემული ტიპები მწერლის თანამედროვე ენაში და ქართული ენის განვითარების ტენდენციების თვალსაზრისით.

ჩვენ გზადაგზა, სხვადასხვა საკითხის კვლევისას, ვეცდებით გაეითვალისწინოთ ჩამოთვლილი პუნქტები. ამისათვის, რამდენადაც შესაძლებელია, მოვიშველიებთ ძველი ქართული ენის ძეგლების მონაცემებს. იოანე პეტრიწის ეპოქის მწერალთაგან კი თავთავის ადგილას უფრო ვრცლად და საფუძვლიანად გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის სიტყვაწარმოების მონაცემებს მოვიხმობთ შესადარებლად.

1. გრამატიკული სინონიმები

სინონიმები იოანე პეტრიწის სტილის მეტად დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენენ. ეს გასაგებიცაა: ფილოსოფიურ თემებზე სასაუბროდ აუცილებელი ლექსიკა, ტერმინოლოგია ქმნადობის პროცესშია, პეტრიწი ეძიებს სულ ახალ-ახალ, უკეთესთაგან საუკეთესო გამომხატველობითი ძალის მქონე წარმოებებს, რათა გარკვეული ფილოსოფიური ცნებისათვის საბოლოოდ დადგენილი, სრულყოფილი ტერმინი შექმნას.

ამიტომაც, რომ იოანე პეტრიწის ჩვენამდე მოღწეული ფილოსოფიური შრომების ენაზე დაკვირვება, გარკვეული თვალსაზრისით, შეიძლება მწერლის ავტოგრაფებზე დაკვირვებას

შეუადაროთ, რომელიც ცოცხლად წარმოგვიდგენს ავტორის შემოქმედებით პროცესს.

გრამატიკული სინონიმები პეტრიწის სიტყვაწარმოებითი ექსპერიმენტების კარგი მაგალითია.

გრამატიკული სინონიმები შექმნილია ერთი და იმავე ძირიდან – სხვადასხვა გრამატიკული მაწარმოებლებით. სინონიმური მორფოლოგიური მაწარმოებლებით შექმნილ დუბლეტებს, მათზე დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს თვალი გაავადგენოთ ავტორთა შემოქმედებითს ძიებას, მათი მუშაობის მეთოდს: როგორ სინჯავენ და ამოწმებენ ისინი ამა თუ იმ დერივაციული მოდელის ტერმინოლოგიზაციის უნარს, გამოსადეგობას, ეძიებენ საუკეთესო გამომხატველობითი ძალის მქონე წარმოებებს, იძლევიან რამდენიმე ვარიანტს, რათა შემდეგ გარკვეული ცნებისათვის შეარჩიონ საბოლოოდ დადგენილი სრულყოფილი ტერმინი, როგორც ფორმის (სუბსტანტივაციის უნარის მქონე და, ამავე დროს, მოკლე), ასევე სემანტიკური გამგვირვალობისა და განსაზღვრულობის თვალსაზრისით. ამ მიზნით ისინი, მოხერხებულად იყენებენ არაპროდუქტიულ, არქაულ აფიქსებს, ბრუნვის ფორმანტებს დერივაციული აფიქსების ფუნქციით, ზრდიან მორფემათა დისტრიბუციულ შესაძლებლობებს, სხვადასხვა ფუძეებთან კომბინაციის სიხშირეს ისე, რომ არ არღვევენ ქართული სიტყვაწარმოების ისტორიულად ჩამოყალიბებულ წესებს. ასეთი შემოქმედებითი სითამამის გარეშე, ენის შესაძლებლობათა მაქსიმალური გამოყენებისა და გაშლის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა მეცნიერული ენის განვითარება.

ამ თვალსაზრისით განხილვა გვიჩვენებს, რომ მიმდგომის (მ – ელ) კონფიქსიანი წარმოება ჩვეულებრივი სიტყვის მწმენელობითაა გამოყენებული, ხოლო მოკლე – სუბსტანტივის ფორმის მოდელი (მ, მ – ე) – უმეტესად ტერმინოლოგიური მნიშვნელობის შემთხვევაში, თანაც, შეიძლება ასეთ შემთხვევაში რამდენიმე ვარიანტიც შეგვხვდეს, რაც იმაზე მიუ-

თითებს, რომ იოანე პეტრიწი ძიებაშია და ცდის თავის და ქართული ენის შესაძლებლობებს.

ტერმინოლოგიის დამუშავების პროცესი შესანიშნავად ჩანს სასუბიექტო მიმდებარებათა წარმოების მაგალითზე: იოანე პეტრიწი კვეცს ზმნისაგან მიმდებარების მაწარმებელ -ელ /-ალ, სუფიქსს და სუბსტანტივის ფორმას აძლევს ზმნური ფუძისაგან მიღებულ სტევა-ტერმინს:

შემამრღუეველი: ბ.კ. 81,8 – მამრღუევი (=ამამღერეველი): II,218,8.

მარღუ: II,207,23 – მერღუ (=დამარღეველი): II,98,31.

წარმომაყნებელი II,72,19 – (წარმო)მაყენი: II,72,4.

მამყოფებელი: II,133,20; – მამყოფი: II,64,15.

(და)მზადებელი: II,93,12; II,73,12; – მზადი: II,93,15; 93,30; II,73,9; II,50,10.

(ალ)მწადებელი: I,28,4; – ამაწადი: II,94,11; (ალ)მწადებელი: I,28,4.

მტრფიალობელი: ბ.კ. 55,13; – მეტრფე: II,33,10; – მეტრფი: II,103,11; –(უკუ)მტრფე: II,86,35.

მზაძველი: I,50,3; მზაძვი: I,86,31; I,22,27; I,123,5; –მზაძი: II,60,22; მეზაძვე: II,22,4; –

მზაძავი: II,10,3; II,1,4.

მხედველი: I,101,7; II,4,30; – მხედვარი: ბ.კ. 105,15; – მხედი: II,63,16; – მეხედე:

მზიარებელი: II,11,2; II,128,28; მაზიარებელი II, 28,28 – მზიარე: I,126,11; II,125,22;

მქმნელი: ბ.კ. 112,13; I,11,16; – მქმნე: II,33,26; – მექმე: II,189,4; – მექმი: II,207,6; 52,1.

მქონებელი: II,116,6; ბ.კ. 44,17; – მექონე: II,220,19; ბ.კ. 44,17; – მქონე: II,215,12.

მშობელი: I,11,16; – მეშვი: I,28,4; – მეშვე: I,23,33; II,31,19.

მიმღებელი: ბ.კ. 55,32; მიმღები: II,64,3; – (პირველ)მღები: ბ.კ. 29,20.

მოქუმელი: ბ.კ. 24,11; – (წინ)მოქუმე: II,211,30; – მერქუმე: II,219,8.

მიმღრეკელი: ბ.კ. 146,9; II,47,18; – მიმღრეკი: I,18,2; ბ.კ.105,12.

აღმყვანებელი: II,83,11; – აღმყვანე: II,83,4.

მგრძნობელი: ბ.კ. 8,8; – მეგრძნე: ბ.კ. 87,15.

მბრწყინვალე: ბ.კ. 142,9; – მბრწყინო: II,38,27.

მსმენელი: II,105,31; – მესმე: II,210,16.

გამცდელი: II,41,29; – გამცდე: II,54,21.

მცნობელი: II,41,29; – მეცნე: I,77,1.

მეწადე: II,33,16; ბ.კ. 144,1; – მეწადი: II,34,21; – მწადი: II,33,10; I,125,22; I,9,10.

მგები: II,72,22; II,152,27; I,26,27; – მგე: II,72,28; I,31,5; – მგე: II, 2,2.

მყოფი: II,5,7; – მყო: II,62,9; II,220,19.

მამკობი I,11,15; – მამკი: II,100,15.

მოკუდაგი: II,129,14; ბ.კ.12,3 – მეკუდო: II,46,8; II,129,11; II,73,4; –.

მესჯე: II,214,8; – მოსაჯულ: ბ.კ. 106, 16.

მომმარჯუე: I,87,24; მომმარჯუ: II,11,31.

(აღ)მეუწყე: II,148,32; I,63,12; მაუწყე: ბ.კ. 164,29.

2. ტერმინთა წარმოება არაბრუნებად სიტყვათა გა- სუბსტანტივებით

იოანე პეტრიწის ენის დამახასიათებელია ახალ სიტყ-
ვათა წარმოება უბრუნველი ან ფორმაცუკლელი სიტყვის
ბრუნებით. რომელიმე ფილოსოფიური ცნების ფარდი მნიშ-
ვნელობის ტერმინის შესაქმნელად იოანე პეტრიწს შეუძლია
მეტყველების ნებისმიერი ნაწილის გასუბსტანტივება: ნა-
ცვალსახელის, თუ ბრუნვიანი ფორმის ხელახალი ბრუნებით,
ზმნის პირიანი ფორმის, ზმნიზედის, თანდებულის, ნაწ-
ილაკის გაქცევებული ფორმების ბრუნებით აწარმოოს ახალი
სიტყვა-ტერმინები. სიტყვაწარმოების ეს საშუალება(ც ძველ
ქართულში ენაში საკმაოდაა გამოცდილი.

ა) ტერმინის ფუძედ აღებულია ნაცვალსახელის რომელიმე
ბრუნვის ფორმა:

იგი, მასი (*სუბიექტი, ობიექტი*); ხოლო იგი ი(არს) უიგო-
რე, რამეთუ ყოველი იგი ჩუენებასა შორის ძეს და გუარ-
სა, არამედ მას მასი და იგი შემდგომთაგან ერქუმის: II, 37,
26-26; რამეთუ მარადის რომელი ითქუმის განკარგულად და
იგიდ და მასად: II, 123, 16; მუნ არცა იგი ელექსების და არ-
ცა მასობად, არამედ შემდგომთაგან ეამსახურებთ მასსა და
იგისა: II, 37, 29.

თუთ-ი (*დამოუკიდებელი, თავისთავადი*); ხოლო თუთ იგი
უთუთოე თუთერთი... ზესთ დაუშთების: II, 170, 27.

ბ) ტერმინის ფუძედ აღებულია ზმნის პირიან ფორმა, რომე-
ლიც სუბსტანტივად, ბრუნებად სიტყვადაა ქცეული:

არსი, იყოე, იყოსი, იმართებისი, ღირსი, ეგებისი და
სხვ.²¹

²¹ რადგანაც ეს ფორმები მნიშვნელობით სასუბიექტო მიმღეობე-

გ) ფუძედ აღებულია ზმნისართი და გაფორმებულია ბრუნვის ნიშნით:

მუნამ (აქ: „იქაური“): სადა არს მიზეზი, მუნამსა ადგილისაგან დაკლებულ არს მიზეზოანი: II,13,34.

აქამ: მრცხუენის მე თვთ მის ჭეშმარიტებისაგან, აქამთ წარსულსა და მკუდარსა: II,108,27 (აქ: „აქედან“).

მუნამ-აქამ²² (აქ: ტერმინებია, რომელიც ნიშნავს *მიღმა, მეტაფიზიკური სამყაროს, ხილულ, მატერიალურ სამყაროს*) – მუნამ აღმკული ყოველი, დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო აქამ, ესე ნახიბლი დიოფსი, ხატთა და ხატის ხატთა: II,108,23-24.

აწო²³ (*ახლანდელი, აწმყო*) – მარადისობასა..., რომელსა არა აქეს გარდასრული აწი და მომავალი: II,108,19; გარდასულად, აწად და მომავლად განყოფილ არს: II,108,8.

ოდესმე (ოდესლაც არსებული, *ჟამიერი, დროებითი*) – აქა განყოფს სამარადისოთა და ოდესმეთა: II,119,18; განსაზღვრებულად ძალად ოდესმეთა ძალთა იტყვს: II,143,20; საშუალო ოდესმეთა (არიან) სამარადისოდ ქმნადნი: II,121,1.

მერმე²⁴ (*მომავალი, მომავალში მყოფი*) – იყოსა, ვითარცა გარდასრულსა, და მერმესა ექსორია იქმს: II,115,11.

ბია, ამიტომ მათ შესახებ დაწერილებით ქვემოთ, „მიმღეობის წარმოებაში“ გვექნება მსჯელობა.

²² მსგავსი ყოორმები გვხვდება გიორგი მთაწმიდლის თარგმანში „კაცისა შესაქმისათვის“; აქუს სიყუარული აქამსა ამის აგებულებისა: 192; ჰნატრიდა მუნსა მას მკუდრობასა: 181.

²³ ტერმინი „აწი“ აწმყოს, ახლანდელ დროს აღნიშნავს, ზოგჯერ მის ნაცვლად იოანე პეტრიწი მყოფ-საც ხმარობს: გარდასრული, მყოფი და მომავალი: II,110,11.

²⁴ ტერმინი „მერმე“ – მომავალს აღნიშნავს, მის ნაცვლად ზოგჯერ „მომავალსაც“ ხმარობს პეტრიწი: არა აქუს გარდასრული, აწი და მომავალი: II, 108, 19; 108. 8.

ასევე: ახლომ: II,85,8; გარეთი: II,52,8; გარეშემ: II,227,2; ზესთამ და დამკემ: II,53,4; ზენამ: I,199,7; კმამ: II,50,23; მყისი: II,114,21.

დ) საწარმოებელი სიტყვის ფუძე თანდებულია:

მიერი: „ღია“ მიერისა ერქუმის, რამეთუ მის მიერ ყოველი: II,70,30.

შორისი: გესმას რად შორისი, ნუ შემოცვითად ეპაზრვი: II,95,17.

გამომ, განი: რამეთუ რადც გან რამდგანცა არა პირველ, არამედ შემდგომად გამოსა თვსსა: II,62,10-11; რამეთუ სადაცა გან და გამომ, მუნცა შემდგომსა დაჰნიშნავს, ვისგამოცა და განცა იყოს, ხოლო ყოველი განი და გამომ არა პირველი: II,71,28-29.

ე) ნაწილაკი ახალი სიტყვის ფუძედ:

აჰამ: რამეთუ აჰა და მყისყოველი და არაპირველსა შორის შემდგომი, არამედ აჰასა და მყისსა შორის არა რომელი პირველი და შემდგომი: II,114,26-28.

როგორც ვთქვით, უფორმო ან უბრუნველი სიტყვებიდან ტერმინთა წარმოება მათი გასუბსტანტივებით, ე. ი. მათთვის ბრუნების უნარის მინიჭების გზით, შეიძლება უცნაურადაც და ხელოვნურად მოგვეჩვენოს. მაგრამ ამგვარი წარმოება ფართოდაა გავრცელებული როგორც ძველს, ისე თანამედროვე ქართულში. ქართული ენის ეს მეტად დამახასიათებელი თავისებურება საგანგებოდ აქვს აღნიშნული აკად. ა. შენიძეს „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“, სადაც ნათქვამია: „ქართულ ენას შეუძლია აბრუნოს არა მარტო სახელი, არამედ ზმნაც, ზმნიზედაც, თანდებულიც, კავშირიც, ნაწილაკიც, შორისდებულიც, ე. ი. ყოველგვარი სიტყვა, მათ შორის ჩვეულებრივი სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმაც. მეტიც შეიძლება ითქვას: ქართულს შეუძლია აბრუნოს მთელი წინა-

დადებაც კი. ქართული ენის ამ თავისებურებას უკვე ილია ჭავჭავაძემ მიაქცია ყურადღება“ [შანიძე 1953: 77]. ილია ჭავჭავაძის დასახელებული წერილიდან მოვიყვანო სათანადო ადგილს: „ერთს მართლა და განსაკუთრებულ თვისებას ჩვენს ენისას კიდევ მოვიხსენებთ ... ეს განსაკუთრებული თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ როგორც სახელი – არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნის-ზედა აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი და თუნდ თითონ ზმნაც, როცა უღვლილების ფორმაშია. მაგალითებ, “შენის ხვალისა (ზმნის-ზედა) მე არა ვიცი რა, ან შენმა გუშინმა (ზმნიზედა) ყური გამომიჭედა, შენის შინა-თი (თანდებული) თავი მოგებრებული მაქვს ... ერთი მაქვს სჯობს ათას მქონდას (ზმნა); შენს მე-ს (ნაცვალსახელი) მე ვერსად წაუველ...”. ეს კიდევ არაფერი. ჩვენს ენას არ ეხამუშება, არ ეუცხოება, თუნდ მთელი ფრაზა დააბრუნოს, როგორც ცალკე სიტყვა. – მართალია, იშვიათი შემთხვევაა, როცა კაცს დასჭირდება ამისთანებში ესეთი ფორმა მოიშველიოს, მაგრამ თუ მოიშველია, ჩვენის ენის წინააღმდეგი არ იქნება, მით უფრო, რომ თითონ ამრიგად მიმოხრილი აზრიც გასაგებია. ჩვენ არა გეგონია, რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად და აუჭრელებლად, მარტო ერთის ფლექსიის შემწეობით, ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მომხერისა და განცხადებისათვის“ [ჭავჭავაძე 1927, ტ. V: 95-96,].

როგორც ვხედავთ, ახალ სიტყვათა წარმოების ზემოთ განხილული შესაძლებლობის არსებობა ენის ღირსებადაა მიჩნეული. ამდენად, ამ ტიპის წარმოების მოშველიება მწერლის მიერ არა თუ ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას, არამედ პირიქით, მისი გამოვლინების ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს. ილია ჭავჭავაძის ზემოთმოყვანილი სიტყვებით შეგვიძლია დავახასიათოთ იოანე პეტრიწი მდიდარი და მრავალფეროვანი სიტყვაწარმოების არა მხოლოდ ეს პატარა

მონაკვეთი, არამედ მთელი მისი პრინციპი, რომელიც ქართულ ენაში არსებული სიტყვაწარმოებითი საშუალებების ფართო განზოგადებაში მდგომარეობს.

3. აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება

ფილოსოფიურ თხზულებებში ყველაზე მეტად მოსალოდნელია აბსტრაქტული ცნებების გამომხატველი ტერმინების სიუხვე. ხმარების სიხშირის თვალსაზრისითაც და წარმოების ნაირგვარობის თვალსაზრისითაც აბსტრაქტული სახელები იოანე პეტრიწის თხზულებებში განსაკუთრებით გამოირჩევა.

აბსტრაქტული სახელები ქართულში სამი აფიქსით იწარმოება -**ობა**, -**ება** სუფიქსებითა და **სი-ე** პრეფიქს-სუფიქსით.

აბსტრაქტულ სახელთა -ობა სუფიქსიანი წარმოება

იოანე პეტრიწი აბსტრაქტულ სახელთა უმეტესობას -ობა სუფიქსით აწარმოებს. იგი ამ სუფიქსს ურთავს ყოველგვარ ძირს, თუკი ამას ცნების სწორად გამოხატვის საჭიროება მოითხოვს.

ეს სუფიქსი უმრავლეს შემთხვევაში დაერთვის სასუბიექტო მიმღეობას და გამოხატავს განზოგადებულ მოქმედებას. ასე იქმნება მთელი რიგი ტერმინებისა – substantiva abstracta actionis, რაც მოქმედების ზოგადობას გამოხატავს:

მაკეთილბელობა: I,75,19; მბადობაჲ მბადთაჲ: II,128,27; მგრძნობელობაჲ შემხებლობისაჲ: ბ.კ.9,7; მდგომარეობა: II,86,2; ბ.კ.20,4; მზრდელობა: ბ.კ.121,15; მკურნალობა: II, 228,33; მხედვარეობა: ბ.კ. 36,25; მხედველობა: ბ.კ. 78,2; შემოქმედობა: ბ.კ. 165,26 და სხვ.

ორიოდ შემთხვევაში ზმნის პირიან ფორმათაგან ნაწარმოებ მიმღეობაზე -ობა სუფიქსის დართვით მყოფობის აღმ-

ნიშნული სხვადასხვა ტერმინია ნაწარმოები: არსი – არსობა: ბ.კ. 4,12; //არსება; იყოსი – იყოსობა: II,112,21.

-ობა სუფიქსი აწარმოებს ზოგადი ცნების აღმნიშვნელ ტერმინს ნებისმიერი სახელისაგან: არსი – ად / არს – ობა – აობა („არსებობა“ იხ., II.78,193-209, პირველი მიზეზი არს არსოთა აობისა უპირველესი კეთილობა: II,43,30); ზომობა: I,54,10; მიზეზობა: II,66,29; ტომობა: ბ.კ. 44,19; ცხოველობა (ცხოველნი... – ნაწილ, ხოლო ცხოველობად – გუარ: II,21,14) და სხვ.

ქართული სიტყვაწარმოების წესებიდან გადახვევად შეიძლება ჩაგვეთვალოს ისეთი შემთხვევები, როდესაც ზედსართავ სახელებს აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნელი ტერმინის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი სი-ე აფიქსის ნაცვლად -ობა სუფიქსს ურთავს, მაგ. დიდობა (სიდიდე-ს ნაცვლად), კეთილობა, მარტივობა და სხვა. მაგრამ ეს იქნებოდა ამ ფაქტის დღევანდელი თვალსაზრისით შეფასება, როდესაც აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელ სამ აფიქსთაგან თითოეული გარკვეული სახის ფუძეს დაერთვის, მაგრამ მათი დიფერენციაცია ძველ ქართულში ჯერ არ არის დასრულებული. ქვემოთ, ძველი ქართული ენისა და იოანე პეტრიწის თანამედროვე ძეგლებიდან სიტყვაწარმოების პარალელების ჩვენებისას დავინახავთ, რომ -ობა და -ება სუფიქსები განურჩევლად შეიძლება დართვოდნენ ყოველგვარ ფუძეს.

იოანე პეტრიწი აბსტრაქტულ ტერმინთა წარმოებისას მაწარმოებელთაგან -ობა სუფიქსს აბატონებს: ამით იგი თითქოს ცდილობს ერთი რიგის ტერმინთა წარმოებისას ერთგვაროვნება დაიცვას: მჟაფეობა – ნაცვლად სიმჟაფე-სი, თეთრობა, დიდობა, წყნარობა და ა.შ. ამგვარი წარმოებით იგი ზედსართავთაგან ნაწარმოებ სახელებს ტერმინოლოგიურ ღირებულებას ანიჭებს: სიმჟაფე, სითეთრე, სიდიდე და სხვ. თვისებაა საგნისა, ხოლო მჟაფეობა, თეთრობა, დიდობა და მისთ., ზოგიერთ შემთხვევაში უზოგადესი ცნებებია, რომლებიც ყველა მჟაფეს, ყველა თეთრის, ყველა დიდის და

მისთ. თვისებებს აერთიანებს თავისში, ერთი სიტყვით, ისინი გვარუბითს ცნებებს წარმოადგენს. ამის დასადასტურებლად მოვიყვანთ ერთ ნათელ მაგალითს, სადაც -ობა გვარუბითი ცნების მაწარმოებელია, სი-ე კი მასში შემავალი სახეობითისა; -ობა უფრო ფართო, გვარუბითი ცნების გამომხატველია, სი-ე კი მასში შემავალი ნაწილისა:

პირველად ვიხილოთ, თუ რად არს სიკეთე და რად კეთილობად, სიკეთე უკუშ არს წინაბჭე და ეზოდ კეთილობისად: II,33,31.

აქ სიკეთესა და კეთილობას შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც ცხოველსა და ცხოველობას შორის; ორსა და ორობას შორის, რასაც შემდეგი მაგალითიც ადასტურებს:

სხუა არს, ოდეს სთქუა კეთილი და სხუა - კეთილობად. კეთილი, უკუე, არს ნაწილ კეთილობისა: II,38,2.

ამგვარი განსხვავება სი-ე და -ობა აფიქსებს შორის ტიპიური არ არის, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში მარჯვედ არის გამოყენებული.

-ობა სუფიქსი ზედსართავ სახელთაგან აწარმოებს აბსტრაქტული ცნებების გამომხატველ ტერმინებს:

დიდობა (ტერმ. - სიდიდე, величина): I,54,9; თეთრობა: ბ.კ. 30,20; მარტიობა: II,211,26 | სიმარტივე: II,184,17; სრულობა: II,14,15 | სისრულე: ბ.კ. 12,21; ტკბილობა, მჟავეობა (გემოდასიხლეით-ნი რომელობანი არიან ესე: ტკბილობა, მჟავეობა: ბ.კ. 82,14) და სხვ.

ასეთ წარმოებას არ შეიძლება ეუწოდოთ ხელოვნური. იგი ძველ ქართულშიც გვხვდებოდა და დღესაც არის შემორჩენილი: პატარაობა, დიდობა, ცუდობა, კარგობა, (ქედ)მაღლობა, მრუდობა, უხეშობა, ამაყობა, უხეობა და სხვ. (იხ. ქგლ).

რაც შეეხება ზედსართავ სახელთა ხარისხის ფორმებს, მათგან აბსტრაქტული სახელი, წესისამებრ, -ობა სუფიქსით იწარმოება:

უხუცესობა: II,16,8; უმცრომს-უფრომსობა: II,56,12; უპირატესობა: II,15,37; უდარესობა: II, 196,21; უმჯობესობა: II,48,5.

ზოგიერთ ზემოთმოყვანილ ფორმათაგანი დღეს ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაშიც გვხვდება, მაგ.: უპირატესობა, უმჯობესობა, უფროსობა, უმცროსობა და ა.შ. ამგვარი წარმოება დღეს ფართოდაა გავრცელებული და საჭიროების შემთხვევაში თავისუფლად შეგვიძლია ხარისხის სახელისაგან -ობა სუფიქსის დართვით ზოგადი ცნების აღმნიშვნელი სახელის წარმოება: უმეტესობა, უმცირესობა, უმრავლესობა და სხვ.

რიცხვითი სახელი ჩვეულებრივ მეტყველებაში იშვიათად იხმარება აბსტრაქტული ცნების გამომხატველი სუფიქსით – აბსტრაქტული სახელის სახით. ამის საჭიროება სალაპარაკო ენაში არ არის ხოლმე. მაგრამ ფილოსოფიური მსჯელობისას ამა თუ იმ რიცხვის ზოგადობის აღნიშვნის აუცილებლობა იქნება. რიცხვით სახელს ასეთ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ -ობა სუფიქსი დაერთვის (გამონაკლისია ქრისტიანული დოგმატი „სამება“).

იოანე პეტრიწიც აბსტრაქტულ სახელებს რიცხვითი სახელებისაგან -ობა სუფიქსით აწარმოებს:

ერთობა: I,70,21; ორობა (სხუა არს ორი და სხუა – ორობაჲ, ვითარცა კაცი და კაცებაჲ): II,19,28; სამობა: II,20,3; ხუთობა (ხუთი... ვითარ ხუთობაჲ, არა სათუალავ და არცა ვითარ რიცხუთა შორის, არამედ ოდენ გუარ): II,24,27; ათობა: II,247; ასობა: II,11,21 და სხვ.

როგორც ენახეთ, ყველა ამ მაგალითში ტერმინები ორობა, სამობა, ხუთობა გამოყენებულია როგორც გვარეობითი ცნება სახეობითთან – მის ნაწილთან დასაპირისპირებლად. ასეთი მაგალითები პეტრიწის ორიგინალური ნაშრომის, „განმარტების“, კუთვნილებაა. აქ შესანიშნავადაა ახსნილი განყენებული, აბსტრაქტული ცნების რაობა სახეობითთან მისი დაპირისპირებით, მისი გვარეობითობის მოშველიებით. ამ

განმარტებებში თვალსაჩინოდაა ნაჩვენები, რომ აბსტრაქტულ ცნებას ფორმა (ფორმა) არა აქვს, რომ იგი უფორმო, „უსქესო“ არის; რომ მისი შემეცნებისას აუცილებელია განაყენო იგი ხელშესახებისაგან, ნიუთიერისაგან, იმისაგან, რაც რაიმე განფენილობაში, მწკრივში მოთავსდება, დაითვლება: „განაყენო რიცხვსაგან და უსქესო ჰყო“, „არა სათუალავ და არცა ვითარ რიცხუთა შორის, არამედ ოდენ გუარ და მხოლო ბუნება, რამეთუ უსქესო არს“ [პეტრიწი II 1937: 19].

იმის საჩვენებლად, თუ როგორ უხსნის იგი და განუმატავს თავის მოსწავლეებს გვარ-სახეობრივ დამოკიდებულებასა და აბსტრაქტულ და კონკრეტულ ცნებებს შორის ურთიერთმიმართებას, სამაგალითოდ მოვიყვან მის ერთ ვრცელ მსჯელობას:

„[ორი], ვითარცა ორი, არა არს ერთი, ამისთვის, რომელ არს იგი ორი, ხოლო, ვითარ ორობაჲ, არს იგი ერთი... სხუად არს ორი და სხუად – ორობაჲ, ვითარცა კაცი და კაცებაჲ. რამეთუ კაცი – ნაწილ [არს] და ნაწილთა მიერ შედგმულ: ვიტყვ ნაწილად კაცისად ცხოველსა სიტყვერსა, მოკუდავსა, გონებისადა ზღმიწვენილებისა შემწყნარებელსა. აწ ესე ნაწილნი სხუადასხუა არიან, ხოლო, შეკრბენ რაჲ, და საზღუარმან შემოიცვნეს, იქმნებიან ვითარცა ერთისა გუარისა დამტევენენი და, ვითარცა მრავალნი – ერთქმნილნი: ესრეთვე-და რიცხუთაცა ზედა იხილო: რამეთუ ვითარ ორი და სამი სხუა არიან და არა ერთ, რამთუ შედგეს ნაწილთა მიერ მრავალთა. ხოლო, ვითარ ორობაჲ, ანუ – ვითარ სამობაჲ – ერთ, რამთუ გუარ მათდა არს და საზღუარ“ [პეტრიწი II 1937: 19-22].

რიცხვითი სახელების ამგვარი ფორმით გამოყენება ყოფით მეტყველებაში უცხო და უჩვეულოა და, ამდენად შეიძლება ასეთი წარმოება ხელოვნურად მოგვეჩვენოს. მაგრამ როდესაც ენაში იქმნება საჭიროება რაიმე ცნების აღმნიშვნელი ტერმინ-

ის შექმნისა, შემოქმედი მწერლის მხოლოდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ იგი ენაში პოტენციურად არსებულ საშუალებებს ასე თავისუფლად და მარჯვედ იყენებს მისსავე გასამდიდრებლად. ამ აზრის განმეორება არაერთხელ მოგვიწვედა იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოების სხვადასხვა საკითხის განხილვისას.

რიცხვითი სახელის -ობა სუფიქსით ხმარება მაინც, მთლად უჩვეულო არ არის სალაპარაკო ენისათვისაც: დღეს ფართოდაა გავრცელებული სიტყვა ერთობა, რომელსაც ზოგჯერ ამავე მნიშვნელობითაც ხმარობს იოანე პეტრიწი:

ყოველი კეთილობა მაერთებელი არს მზიარებელთა მისთად და ყოველი ერთობად — კეთილობა: [I,13,11] აქ: ერთობა ნიშნავს „ერთიანობას“ იხ.: Πᾶν ἄγαθὸν ἐνωτικόν ἐστὶ τὸν μετεχόντα αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἔνωσις - ἄγαθὸν Procl. Inst. §13; И всякое (единение - благодать: Лос.)

ხოლო, რაც შეეხება რიგობით რიცხვით სახელთაგან -ობა სუფიქსით წარმოებას, იოანე პეტრიწის ნაწერებში სულ ორი სახელია ამგვარად ნაწარმოები რიგითობის მნიშვნელობით: პირველობა და შემდგომობა [პეტრიწი II 1937: 16,31] და მეორეობა [პეტრიწი II 1937: 6,32].

-ობა სუფიქსი იოანე პეტრიწის ნაწერებში ხშირად გვხვდება ნაცვალსახელებზე დართული. მათგან იწარმოება ზოგადი ცნების გამომხატველი ისეთი ტერმინები, რომელთაგან უმეტესობა დღესაც იხმარება იმავე მნიშვნელობით.

პირის ნაცვალსახელთაგან: იგიობა: ვითარცა იგიობა, მსგავსებასა შორის შემოიცვის): II,56,26; მასვეობა: ვითარ იგივეობასა და მასვეობასა მოუგია: II,108,4; მასობა: II,37,29. სულითი ერთ და იგივეობა: II,53,6.

განსაზღვრებით ნაცვალსახელთაგან: თვთობა: II,11,20; თითოეულობა: II,158,29; სხუა-და-სხუაობა: II,121,20; ყოფლობა: II,4,11.

უარყოფითი ნაცვალსახელისაგან: განდგობის არარაობსად-
მი (μη ὄν, небытие) და უჩინო იქმნების: I,88,18.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ნაცვალსახელთაგან ამგ-
ვარი წარმოება ფართოდ აქვს გამოყენებული ეფრემ მცირეს
პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში.

საობიექტო მიმღეობიდან აბსტრაქტული სახელის წარმოე-
ბა ფართოდაა გავრცელებული. მაწარმოებელი შეიძლება იყოს
-ობა და -ება სუფიქსიც. თუმცა ფუძეები არ არის დიფერენ-
ცირებული, მაგრამ ქართულ ენაზე მოლაპარაკემ ინტუიციით
იცის, რომელი სუფიქსი იხმაროს კერძო შემთხვევაში. ამ სუ-
ფიქსთა დღევანდელი განაწილება ფუძეთა მიხედვით ყოველთ-
ვის არ თანხედება ძველ ქართულში მიღებულ ხმარებას. ხში-
რად, იმ შემთხვევებში, სადაც ძველ ქართულში -ება სუფიქსი
იხმარებოდა, დღეს -ობა გვაქვს და პირიქით. იოანე პეტრიწი
ორივე სუფიქსს თანაბრად ხმარობს როგორც -ილ-ზე დაბ-
ოლოებულ, ისე -ელ-ზე დაბოლოებულ მიმღეობასთან. ზოგ-
ჯერ ერთი და იგივე ფუძე ერთ შემთხვევაში -ობა სუფიქსითაა
გაფორმებული, სხვაში კი -ება სუფიქსით. აქ წარმოდგენილ
სახელთაგან ზოგი დღეს -ება სუფიქსითაა გაფორმებული:

მორთულობა // მორთულება: II,13,8 (ἀρμονία); შეერთებუ-
ლობა: I,77,21; შემტკიცებულობა: ბ.კ.15,7; ქმნულობა/ქმნულე-
ბა: ბ.კ.10,10; შედგმულობა: ბ.კ.32,2.

საობიექტო მიმღეობიდან აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნე-
ლი სახელის წარმოება დღეს სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში
მეტად პროდუქტიულ საშუალებას წარმოადგენს.

აქვე აღვნიშნავთ მიმღეობის უძველესი ტიპის ფორმიდან
აბსტრაქტული სახელის -ობა სუფიქსით წარმოებას:

შესატყვსობა: სახელისაგან თარგმანებათა მოიპოვებს და
შესატყვსობათა გარდმოსცემს: II,223,33. (ეს ტერმინი დღეს
დამკვიდრებულია იმავე მნიშვნელობით).

ზმნისართისაგან აბსტრაქტულ სახელთა წარმოების შემთხვევები სართოდ იშვიათია. იოანე პეტრიწი აბსტრაქტული ცნების გამოსახატავი ტერმინის საწარმოებლად აქტიურად მიმართავს ზმნისართის ფუძეს, რომელსაც ობა სუფიქსით აფორმებს. ფუძედ შეიძლება ყოველგვარი ზმნისართი იყოს: კითხვითი, ადგილისა, დროისა, ვითარებისა:

სადაობა: II,99,35; ზედაობა: II,78,20; ზესათაობა: II,9,22; ზეობა, ქუმობა: ბ.კ. 85,29; შემდგომობა: II,112,26; უკუნადისკენლობა: II,155,8; ნიადაგობა (*მუდმიეობა, მარადიულობა*): II,121,18; ოდესობა²⁵: II,118,35; ოდესვეობა (*დროებითობა, ცვალებადობა*: რამეთუ ყოველი მეკუდოთა ბუნებაჲ... ოდესვეეობასა შეუცავს): II,120,31; კუალადობა (*უსაზღურო ყოველი მეკუდოთა ბუნებაჲ კუალად და კუალადობითა*): II,144,32.

ასეთი წარმოება, მართალია, პროდუქტიული არ არის, მაგრამ მისი გამოყენება საჭიროების შემთხვევაში არ ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას. ზმნისართისაგან ნაწარმოები ზემოთ მოყვანილი ტერმინები თვალსაჩინოდ გამოხატავენ იმ აბსტრაქტული ცნებების შინაარსს, რომელთა გამოხატეც მათ აკისრიათ. სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ასეთი წარმოების დამკვიდრება ხელსაყრელია.

სამიოდე შემთხვევაში ფუძედ ზმნისწინიცაა გამოყენებული:

²⁵ იხ. საბა: ოდესი: სამ არიან სახენი ოდესობისანი: აწ მყოფი, გარდასრული და ყოყადი.

შთამო და წარმო²⁶

შთამოლობა: პირველნი ყოველგან ამრავლებენ შემდგომთა
შთამოლობასა: I,77,18; წარმოლობა: ერთი არსო ძირი და მიზეზი
მყოფთა წარმოლობისა: II,43,32.

დღეს ფართოდაა გაერცელებული ტერმინი წარმოება, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ იგი გაფორმებულია -ება სუფიქსით. რომელიც აგრეთვე გეხდება იოანე პეტრიწის ნაწერებში: ვისგანცა ჰქონდის წარმოებაჲ თვისისა მდგომარეობისა: II,86,2.

მიდმოლობა (საბა: აქათ-იქითობა): სულსა მიდმოლობასა შორის აქუს ძალი გაგონებისა: II,6,34; და აღვიშურვე ტომისათუს გუართა ჩემთასა მე მიდმოლობაჲ ენისაჲ გაღექსებული: II, 220,24.

დღეს არ არის შემორჩენილი ეს შესანიშნავი კომპოზიტი, მაგრამ ამ ზმნისწინების შეერთებით მიღებულია შესანიშნავი კომპოზიტი - მიდამო.

-ობა სუფიქსი წარმოქმნილ სახელებთან

ყველაზე დიდი რაოდენობით აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნელი ტერმინები სწორედ ნაწარმოები და თხზული ფუძეებიდანაა შექმნილი -ობა სუფიქსის დახმარებით.

წარმოქმნილ სახელთაგან აბსტრაქტული სახელების უმეტესობა უქონლობის სახელთაგანაა ნაწარმოები. ამ გზით რაიმე საგნის ან მოქმედების მუდმივი თვისების - არქონების - აღმნიშვნელი ტერმინი იქმნება. ამგვარი წარმოება დღეს მეტად პროდუქტიულია და როგორც დავინახავთ, ბევრი აქ მოყ-

²⁶ წარმო ზმნისწინიდან, როგორც ჩანს, „იწარმოებს“ ზმნის ყუძეა ნაწარმოები. შთამო- ზმნისწინიდან კი „იშთამოებს“ ზმნისა.

ვანილი სახელი დღესაც იმავე სახით ყოველდღიურ საუბარშიც ხშირად გვხვდება.

ასეთ ტერმინებს იოანე პეტრიწი ძირითადად არსებით და ზედსართავ სახელთა ფუძეებიდან აწარმოებს. იშვიათად სასუბიექტო მიმღეობის, ზმნისართის, ნაცვალსახელის ფუძიდანაც: ამათგან დღეს პირველი ორი – არსებითთა და ზედსართავთაგან წარმოებაა გავრცელებული. უ-ო აფიქსით ნაწარმოებ სახელზე -ობა სუფიქსის დართვისას გვხვდება პარალელური შემთხვევები: ორივე სუფიქსის ო დაცულია ან პირველი ჩაყარდნილია.

უსახოობა: II,85,21; 59,2; უძალოობა: I,8,22 ქუძალოობა: II,68,29; უშვილობა II,217,70; უსხეულობა: II,53,3 ქუსხეულობა: II,80,14; 3,22; უზომობა: ბ.კ.165, 3; უსწორობა: II,217,6; უწყნარობა: ბ.კ.86,10; უსრულობა: II,66,14; უდიდობა: (τὸ ἀμέγεθες) I,106,19; უნოტიობა: II,225,5; ურომელობა (თვისებრიობის უქონლობა): ბ.კ.37,26; II,154,19, უჯერობა: ბ.კ. 48,26; უმდგომობა: II,218,23; უმეცნეობა: II,222,11; უცნაეობა: II,57,30; უბადობა: ბ.კ.161,2; უბრაეობა: II,157,5.

როგორც ვნახეთ, -ობა სუფიქსით რამდენსამე შემთხვევაში ტერმინი ნაწარმოებია სასუბიექტო მიმღეობის უარყოფითი ფორმისაგან. ასეთი შემთხვევები ქართულში ჩვეულებრივ არ გვხვდება, რადგანაც უკუთქმითი ფორმები მიმღეობათაგან, ჩვეულებრივ, მხოლოდ საობიექტო მიმღეობებს აქვთ. აქ მოტანილი სამი ტერმინიდან (უმდგომობა, უმოქენეობა, უმსგავსობა) დღეს მხოლოდ უმსგავსობა იხმარება (მსგავსი – წარმოშობით სასუბიექტო მიმღეობაა მაგრამ, მას დაკარგული აქვს ეს გაგება).

მაგრამ ქართულში მეტად გავრცელებულია აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება საობიექტო მიმღეობის უკუთქმითი ფორმებიდან. იოანე პეტრიწიც მას საკმაოდ ხშირად იყენებს:

შეურწყმელობა: I,105,29; უხრწნელობა: I,33,2; II,105,21; უზი-

არებლობა: II,157,23; მიუწდომლობა: II,156,23 // მიუწდომელობა: II,157,24; შემოუწერლობა: I,72,9; განუწილებელობა: II,33,13; განუყენებლობა: I,15,16; მიუხეებლობა: II,218,19; გაუთუთებლობა: II,41,7; უცვალებელობა: II,78,10 და სხვ.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, როგორც ცნობილია, -იერ-ზე დაბოლოებულ ზედსართავთაგან აბსტრაქტულ სახელებს -ება სუფიქსი აწარმოებს, მაგრამ დიალექტურ მეტყველებაში პარალელურად -ობა სუფიქსიც გვხვდება (მაგ. ბედნიერობა, შეილიერობა, ღონიერობა და სხვ. იხ. ქგლ.) იოანე პეტრიწი ასეთ ზედსართავებს ხშირად -ობა სუფიქსით აფორმებს:

სულიერობა: I,47,14; საქმიერობა: II,225,35; ცნობიერობა: II,92,10; სიტყუერობა: II,225,34 | სიტყუერება: ბ.კ.8,1; მოქმედიერობა: II,190,28.

ამ ტერმინთაგან დღეს მეცნიერებაში დამკვიდრებულია ცნობიერება, სიტყვიერება, ტერმინები.

აბსტრაქტულ ტერმინებს აწარმოებს იოანე პეტრიწი -ობა სუფიქსით აგრეთვე -იან, -ივან, სუფიქსიან სახელებისგანაც. ამგვარი წარმოება თანამედროვე სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში საკმაოდ პროდუქტიულია:

გზიანობა: ბ.კ.93,5; ღირღულიანობა: ბ.კ.87,16 || ღირღოანობა: ბ.კ.86,10-11; ხუროვნობა: ბ.კ.71,20; ძიროვანობა: ბ.კ. 9,9; ნაწლოვნობა: ბ.კ.72; მიზეზოვნობა: II,123,21.

ორიოდ შემთხვევაში -ობა სუფიქსი სი-ე აფიქსით ნაწარმოებ სახელსაც დაერთვის:

დამცველობითი მიზეზი უზესთაეს არს სი-წმიდე-ობა-სა: II,179,12; სი-მარჯუე-ობა: I,29,30.

მიუხედავად იმისა, რომ სი-ება აფიქსი თავისთავად აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელია, ქართულში მას შეიძლება აბსტრაქტულობის სხვა მაწარმოებელი კიდევ დაერთოს

(მაგ. სიტკობება). ამგვარი ორმაგი წარმოება ძველ ქართულ-
შიცაა დადასტურებული, მაგ.: სიწესიერ-ება [ისტ. ქრესტ.,
1963: 174].

ბრუნვის -ით და -ად ფორმანტები ზოგჯერ დერივაციული
აფიქსის როლში გამოდის. ასეთ შემთხვევაში მათ შეიძლე-
ბა დაერთოს აბსტრაქტულობის -ობა სუფიქსი და, ამრიგად,
აბსტრაქტული ცნების გამომხატველ ტერმინთა კიდევ ერთი
ტიპი იქმნება. იოანე პეტრიწი ამ საშუალებასაც ფართოდ
იყენებს:

ად: ქცევადობა: ბ.კ. 159,28; ქმნადობა: ბ.კ. 39,9; ბ.კ. 158,11;
სხუადლობა: II,53,12; მამადლობა: II,298,31.

ით: ცნობითობა: I,117,16; II,199,28; ნეფსითობა: ბ.კ. 133,5.

ბრუნვის ფორმანტიან სახელთაგან აბსტრაქტული სახელი
მხოლოდ -ობა სუფიქსით იწარმოება. დღეს მსგავსი წარმოე-
ბა სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ფართოდ არის გავრცელე-
ბული.

დერივაციული ფორმანტის ფუნქციით, როგორც ამას ქვე-
მოთ დავინახავთ, იოანე პეტრიწი ებრ[ებრიფ, მიერ, შორის,
-გამო, -გან თანდებულებსაც ხმარობს. ამ თანდებულებით
ნაწარმოები ახალი სიტყვებიდან იგი -ობა სუფიქსის დართ-
ვით აბსტრაქტულ ტერმინებს ქმნის:

ბარბაროზებრობა: II,223,22; სხუებრობა: I,87,15|სხუებრიობა:
ბ.კ.40,21; მონებრობა: ბ.კ. 20,15; იგავებრიეობა: II,198,27; ერთო-
ბრიეობა: II,64,23; ერთგულებრიეობა: I,106,7; ყრმებრიეობა: ბ.კ.
43,11; ჳმებრიობა: ბ.კ. 74,15; ღმრთეებრიობა: ბ.კ. 5,8; ადგილთ-
შორისობა: II,53,11; მისგამოობა: II,63,18; ნაწილთმიერობა: II,23,5;
მიზეზისგამოობა: I,61,28; ყოველგანობა: I,60,25.

ამათგან დღეს ტერმინთა წარმოებისას ფართოდაა გამოყ-
ენებული ებრიფ+ობა სუფიქსთა კომბინაცია. იოანე პეტრიწის
ენაშიც პროდუქტიული სწორედ ეს წარმოებაა.

თანდებულიან სახელთაგანაც აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნელ ტერმინებს მხოლოდ -ობა სუფიქსი აწარმოებს.

ხშირად, აბსტრაქტული სახელის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი რთულ ფუძეს, კომპოზიტს იყენებს. უფრო დამახასიათებელია ატრიბუტულმსაზღვრელიანი კომპოზიტი: მსაზღვრელად არსებითი სახელია, საზღვრულადაც არსებითი სახელი, წყობა, ჩვეულებრივ, პოსტპოზიციურია, მაგრამ შეიძლება პრეპოზიციურიც იყოს:

გონებადღეობა: რომელსაცა ცა უწოდა ღექსმან ბარბაროხთამან, ხოლო ორანო ელლინთა გონებადღეობამან II,171,18; ენადღეობა: ელლინთავე გონებადღეობასა უებადოთ II,107,18; ენამზეობა: ელლინთა ენამზეობასა ზედა ყოველსავე თვისი სახელი ჰქვან: II,6,23; დღესასწაულობა: ღმრთისმტყუელი რიტორობისა ზედა დააწესებს ამას, ვინაფთგან იგიცა სამად განიყოფების: თანამზახეალობისა, მეპაექრობისა და დღესასწაულობისა: II,223,11; ღმერთკაცობა: II,209,5.

ატრიბუტულ მსაზღვრელად ზედსართავი სახელია, საზღვრულად – არსებითი სახელი, ასეთ შემთხვევაში წყობა შეიძლება პრეპოზიციურიც იყოს და პოსტპოზიციურიც:

კეთილგუარობა: I,75,19; სწორსაზომობა: ბ.კ.35,9; ზრქელტომობა ბ.კ.87,19; ენაკეთილობა: ბ.კ. 163,28; წელსწორობა: ბ.კ.163,17; გულნავდლიანობა: ბ.კ.107,18.

როცა ატრიბუტული მსაზღვრელი ზედსართავია, საზღვრულად შეიძლება საობიექტო მიმღეობა იყოს. წყობა, ჩვეულებრივ, პრეპოზიციულია, ე. ი. პირველ ნაწილად ზედსართავია:

ჰაფიუშულობა: ბ.კ. 99,14; ძნელზავებულობა: ბ.კ.157,17// ძნელშეზავებულობა: ბ.კ. 157,22.

მსაზღვრელად ისევ ზედსართავია, ხოლო საზღვრულად – სასუბიექტო მიმღეობა. წყობა ასეთ შემთხვევაშიც პრეპოზიციურია: კეთილმგრძნობელობა: ბ.კ. 14,23; ბოროტმდებარეობა: II,225,32.

მსაზღვრელი შეიძლება სასუბიექტო მიმდევობაც იყოს, საზღვრულად – არსებითი სახელი, წყობა პოსტპოზიციურია: გულგამწყრალობა: ბ.კ. 130,20.

მსაზღვრულად ხშირად რიცხვითი სახელია, საზღვრულად შეიძლება მეტყველების სხვადასხვა ნაწილი იყოს, მაგრამ რიცხვითი სახელი ყოველთვის პირველ ადგილზე იქნება, ე.ი. წყობა ყოველთვის პრეპოზიციურია (მსაზღვრელი რიცხვითი სახელი ძველ ქართულში უპირატესად საზღვრულის წინ დგას):

სამსახეობა: I,55,22; სამყურობა, ოთხყურობა (სამკუთხოვნება...) II,137,4-5; თითოსახეობა: II,74,22; თითოგუარობა: II,49,26; მრავალსახეობა: II,49,25; მრავალგუარობა: II,58,2; მრავალსქიდიანობა: II,212,10; ორკეცობა (ორმაგობა) ბ.კ. 29,1; ორწილობა: II,235,21.

ატრიბუტულ მსაზღვრულად ხშირად განსაზღვრებითი თვთნაცვალსახელია. იგი ყოველთვის კომპოზიტს I ნაწილია:

თვთცხოველობა: II,126,5; თვთყოველობა: I,45,5; თვთუსახლერობა: I,57,15; თვთკეთილობა: II,33,2; თვთმიმდრეკელობა: II,47,16; თვთმყოფობა: II,96,20; თვთმისობა: ბ.კ. 59,26.

არც თუ იშვიათია მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტისაგან -ობა სუფიქსით აბსტრაქტული სახელის წარმოება. მართული მსაზღვრელი ყოველთვის კომპოზიტის პირველი წევრია. იგი შეიძლება იყოს სრული ნათესაობითის ფორმით წარმოდგენილი მხოლოდობითშიც და მრავლობითშიც:

ღმრთისმეტყვეობა: II,218,22; სჯულისმდებელობა: II,226,16; ქუეყანისმეზომეობა: II,215,7; ენათმეტყუელება: II,233,32; ვარსკულავთმრიცხველობა: II,224,22; მენავთმოდღურობა: ბ.კ. 139,12; მღდელთმთავრობა: II,166,24.

ძალიან ხშირად კომპოზიტის შემადგენლობაში (მის პირველ წევრად) ზმნისართი შედის. იგი ჩვეულებრივ, მსაზღვრე-

ლია სასუბიექტო ან საობიექტო მიმღეობისა, რომელიც კომპოზიციის მეორე წევრს წარმოადგენს:

წინამდებარეობა: ბ.კ. 15,14; წინმოურნეობა: II,224,32; შუამდგომელობა: II,185,6; ზემექონეობა: II,62,29; ზესთმდებარეობა: II,12,19; გარეშემცველობა: I,106,29; ქუედმდებარეობა: I,47,5; ზეშთადაცემულობა: ბ.კ. 163,5; წინაგანწყობა: ბ.კ.147,4.

-ობა სუფიქსით ნაწარმოები კომპოზიციის I ნაწილად ხშირად -თან(ა) წინდებულია:

თანამეარსეობა: I,121,24; თანამდებობა: ბ.კ. 13,24; თანამესაქრეობა: ბ.კ. 15,26; თანამოგზაურობა: ბ.კ. 65,12; თანამზრახველობა: II,223,11; თანამესაშუეღეობა: II,11,8; თანსხეულობა: ბ.კ. 16,1; თანმესხეულობა: ბ.კ. 47,28; თანმეზიარეობა: I,63,9.

კომპოზიციის I ნაწილი შეიძლება უარყოფითი ნაწილაკიც იყოს (იგი უქონლობის აფიქსს ცვლის). -ობა სუფიქსდართული ასეთი კომპოზიტი არქონების, რაიმე საგნის ან თვისების არარსებობის ზოგადობას გამოხავს:

არმყოფობა: II,111,9; არსამარიდისობა: II,106,34; არსაღმართობა: I,109,1; არიგიეობა: I,71,12 (|| უიგიეობა); არსადაობა: I,60,25; არერთობა: I,71,29; ვერშემძღებეღობა: I,9,17.

ხშირად გვხვდება ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტი ურთიერთი, -ობა სუფიქსდართული:

ურთიერთობა იხმარება დღეს გავრცეღებული მნიშვნეღობით: „თანშეკრულ (არიან) ურთიერთობით“: II,66,26; I,106,16 და სხვ.

გვხვდება ზმნისართული წინაუკუმო კომპოზიციის -ობა სუფიქსით წარმოების შემთხვევაც:

ხოლო აქა დიდთა უდიდესნი წინაუკუმობანი შემოვღენ: II,130,1.

როგორც ვნახეთ, აბსტრაქტულ სახეღთა მაწარმოებელ

-ობა სუფიქსს იოანე პეტრიწის ენაში მეტად ფართო ასპარეზი აქვს. იგი განურჩევლად ფუძის რაგეარობისა, შეიძლება დაერთოს ყოველგვარ სახელს, როცა ამას აბსტრაქტული ცნების ადეკვატური ტერმინის წარმოების საჭიროება მოითხოვს. ამ სუფიქსს, აბსტრაქტულ სახელთა სხვა მაწარმოებლბებთან შედარებით, გაცილების ფართო გამოყენება აქვს.

აბსტრაქტულ სახელთა -ება სუფიქსიანი წარმოება

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, -ობა სუფიქსთან შედარებით -ება უფრო ნაკლები სიხშირით გვხვდება, თუმცა, თავისთავად, ეს სუფიქსიც საკმაოდ პროდუქტიულია და შეიძლება დაერთოს განურჩევლად ყოველგვარ ფუძეს, ისევე, როგორც -ობა სუფიქსი.

უფრო ხშირად -ება სუფიქსით აბსტრაქტული სახელი იწარმოება საობიექტო მიმღეობის ფუძისაგან: იგი დაერთვის როგორც -ილ-ზე, ისე -ულ-ზე დაბოლოებული მიმღეობის ფუძეს:

გასხუაებულება: II,217,11; ქმნულება: ბ.კ. 10,15; შედგმულება (შედგენილობა): I,125,2; II,3,24; შედგომილება: I,39,10; ჩუჭულება: ბ.კ. 9,14; განყოფილება (განსხეაება) – განყოფილება უსახოსა და უგუაროსა შორის: II,83,23; მორთულება: II,19,18; მკულება: II,206,8 | აღმკულება: II,154,31; შეზაებულება: ბ.კ. 33,15; შეწყობილება: ბ.კ. 146,18.

-ება სუფიქსი, -ობა სუფიქსისაგან განსხეაებით, სასუბიექტო მიმღეობის ფუძეს ძალიან იშვიათად დაერთვის:

მოკუდაება: ბ.კ. 12,3; მაცხოარება: ბ.კ. 89,14 | მაცხოვრება: I,13,14; მღუძარება: ბ.კ. 36,24; მცონარება: ბ.კ. 108,15.

-ება სუფიქსი იშვიათად დაერთვის არსებითი სახელის ფუძესაც:

კელმწიფება: ბ.კ. 23,11; მიზეზება: I,72,22; კაცება: II,19, 29; ცხენება: II,119,2; სასობება: II,211,1.

ზედსართავი სახელის ფუძესაც სულ რამდენიმე შემთხვევაში:

სრულება: I,32,25; წყნარება: 40,6.

რიცხვითი სახელებიდან მხოლოდ ერთ ფუძეს დაერთვის -ება სუფიქსი, ისიც გარკვეული, დადგენილი მნიშვნელობით – ქრისტიანული სამებისა (სამობა – სხვა მნიშვნელობისაა, იხ. ზემოთ).

არამედ რიცხუნი ესთა ეთანაებვიან ჩუენსა ამას სამეზისა ანგელრზსა: II,216,10-12.

ნაცვალსახელთაგან -ება სუფიქსი დაერთვის მხოლოდ თვს და თვთ ნაცვალსახელებს:

თვსება: თვსება ჟამისა და ცხოველთაჲ ... II,109,16; თვთება: ხოლო თუ განიხრწნას, განეყენოს თვთებასა თვსსა და იქმნეს კიდე თვთობისაგან: I,33,4.

-ება სუფიქსი დაერთვის მიმართ თანდებულს და წარმო – ზმნისწინს. ორივეს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, -ობა სუფიქსიც ერთვის:

მიმართება: რომელ-იგი არს ჩუენმიერი თანდაყოლაჲ და მიმოსჯაჲ და მიმართებანი: ბ.კ. 148,5; წარმოება: ვისგანცა ჰქონდის წარმოებაჲ თვსისა მდგომარეობისაჲ: II,86,2.

-ება სუფიქსი ხშირად დაერთვის ნაწარმოები სახელის ფუძეს. განსაკუთრებით -ოგან სუფიქსიან სახელს:

თესლოვანება: ბ.კ.43,19; წუეროვანება: ბ.კ. 138,20; გელოვნება: ბ.კ. 9,27; ტომოვნება: ბ.კ. 88,12; ხატოვნება, კერპოვნება: II,93,8-9; კოდოვნება: ბ.კ. 160,5; გუამოვნება: I,23,35; გუაროვნება: I,61,22; ნაწილოვნება: ბ.კ. 46,5.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, -ოჲან სუფიქსიან სახელს -ოზა სუფიქსი შედარებით იშვიათად ერთვის.

-იერ სუფიქსიან ზედსართავ სახელს -ეზა სუფიქსი დაერთვის:

ღმობიერება: II,22,19; გულმყისიერება: II,83,31; შუენიერება: II,154,28; წესიერება: II,225,3; სიტყუერება: ბ.კ. 21,1.

-იერ სუფიქსიან სახელს -ოზა სუფიქსიც აწარმოებს. სალიტურატურო ენაში დღეს არსებული დიფერენციაცია ამ სუფიქსებისა ფუძეების მიხედვით ძველ ქართულში არ ჩანს. ეს ვითარება თანამედროვე დიალექტებშიც არის შემორჩენილი.

უქონლობის სახელებისაგან აბსტრაქტულ ტერმინებს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ძალიან ხშირად აწარმოებს -ოზა სუფიქსი. შედარებით ნაკლებად ისინი -ეზა სუფიქსით გაფორმებულიც გვხვდება:

უზომოება: II,78,13; უჯეროება: ბ.კ. 52,7; უგუნერება: ბ.კ. 16,15; უბადრუკება: II,129,8; უკუდაება: II,110,17; უძღურება: ბ.კ. 21,19; უმეცრება: ბ.კ. 130,2.

-ეზა სუფიქსი სი-ო აფიქსით ნაწარმოებ აბსტრაქტულ სახელსაც დაერთვის:

სიტკბოება: „ერთმან ვინაჲვე დაიპყრა რომელლობამან – სიტკბოებისამან“: ბ.კ. 83,18.

ეს სიტყვა დღესაც ამ სახით იხმარება, არა როგორც თვისების, არამედ როგორც ზოგადი, აბსტრაქტული ცნების გამომხატველი.

ისევე, როგორც -ოზა სუფიქსი, -ეზა სუფიქსი რთულ ფუძეებსაც დაერთვის: ატრიბუტულმსაზღვრელიან კომპოზიტს, რომელშიც მსაზღვრელად ზედსართავი და რიცხვითი სახელია, ან თუთ ნაცვალსახელი. წყობა პრეპოზიციულია.

კეთილტომოვნება: ბ.კ. 22,9; ერთგუაროვნება: I,89,25; მრავალღმრთეება: II,155,28; თუთ თუთება თუსი: I,111,13.

ასეთი კომპოზიციის II წევრად უმეტესად საობიექტო მიმდებარება:

მრავალენებულება: ბ.კ. 17,15; ძნელშეზავებულება: ბ.კ. 157,22.

-ება სუფიქსი ერთვის აგრეთვე მართულმსაზღვრელიან კომპოზიტსაც:

ენათმეცუელება: II,223,32; სიმტკიცეთაღწერილება: II,224,27.

ზმნისართული კომპოზიციის ფუძესაც დაერთვის -ება სუფიქსი. ამ კომპოზიციის მეორე ნაწილი, როგორც ზემოთ ეთქვით, მიმდებარება ან მასდარია, რომლის მსაზღვრელსაც ზმნისართი წარმოადგენს.

ზედმიწევნულება: I,11,18; წინმეტყუელება: ბ.კ. 22,21; უკუმრგულება: II,85,19.

კომპოზიციის პირველ წევრად -თან/-თანა წინდებულია:

სუმპერაზმაჲ, რომლ არს თანგასავალი: II,22,9; თანშეხრწნილი, თანშცვალელებული, თანმოქმედება თანმოწმება: ბ.კ.56,14-20; თანმეარსეობა: I,86; თანცისკროვნება: ბ.კ.76,4; თანტომება: I,79; თანგაზიდული: II,66,12; თანაშემწე: II,207,20.

შეიძლება უარყოფითი ნაწილაკიც იყოს:

არამსგავსება: ბ.კ. 28,21 (// უმსგავსოება: 28,24) არმყოფობაჲ: II,119,9; იყოსი -არიყოსი, იყოსობა – არიყოსობა II,21-22.

როგორც ვნახეთ, -ება სუფიქსი თითქმის ისეთსავე ფუძეებს დაერთვის, როგორსაც -ობა სუფიქსი, მაგრამ ამ მხრივ მათ შორის განსხვავება მაინც არის. ორივე სუფიქსი შეიძლება დაერთოს: არსებითი სახელის, ზედსართავი სახელის, რიცხვითი სახელის, ნაცვალსახელის, სასუბიექტო მიმდებარის ფუძეებს, თანდებულს, ზმნისწინს, ნაწარმოებ სახელთაგან – იერ, -ოგან სუფიქსიან სახელებს, უქონლობის სახელებს, სი-ე სუფიქსიან სახელებს, კომპოზიტების (ერთნაირი ტიპისას) ფუძეებს.

მხოლოდ -ობა დაერთვის და -ება არ ერთვის:

ნაცვალსახელთაგან: პირის, კითხვით ნაცვალსახელებს, ზოგიერთ განსაზღვრებით ნაცვალსახელს, უარყოფით ნაცვალსახელს;

ზმნისწინებს;

წარმოქმნილ სახელთაგან: ბრუნვის -ით და -ად ფორმატებიან სახელებს, (-გან, მიერ, შორის, გამო) თანდებულებიან სახელებს.

-ობა სუფიქსითაა ნაწარმოები იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედების უმნიშვნელოვანესი ტერმინი ა-ობა (<ა(რს)-ობა = τὸ εἶναι/ τὸ ἔσθαι “ყოფნა”, “ყოფობა”; ა(რს)ი>ად>ა-ობა).

ამგვარად, -ება სუფიქსის გაერცვლების არე, შედარებით -ობა სუფიქსთან, ნაკლებია, -ობა სუფიქსის მეტი ძალა -ებასთან შედარებით ჩანს იმაშიც, რომ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც -ობა სუფიქსთან ერთად -ება სუფიქსის ხმარების შესაძლებლობაცაა, ჩვეულებრივ, გაცილებით უფრო სჭარბობს -ობა სუფიქსით წარმოების შემთხვევები.

იოანე პეტრიწის მიერ -ობა სუფიქსისათვის ასეთი უპირატესობის მინიჭება ასახავს ქართულ ენაში არსებულ საერთო მდგომარეობას: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც -ობა სუფიქსი, შედარებით -ება და სი-ე აფიქსებთან, უფრო შეუზღუდავია ფუძეების შერჩევის თვალსაზრისით.

აბსტრაქტულ სახელთა სი-ე კონფიქსიანი წარმოება

სი-ე აფიქსს კიდევ უფრო ნაკლები გაერცელება აქვს -ება სუფიქსთან შედარებით. სი-ე ორიოდე გამონაკლისის გარდა შეიძლება დაერთოს მხოლოდ ზედსართავი სახელის ფუძეს. მაგრამ, სამაგიეროდ, თუ -ობა და -ება სუფიქსებით ზედსართავებიდან ნაწარმოები სახელების რაოდენობა თითზე ჩამოსათვლეელია, სი-ე აფიქსით ზედსართავიდან ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელები უამრავია:

სისუბუქე, სიკეთე, სიდრმა, სისრულე, სიგრილე, სიწმიდე, სიმჭურვალე, სისაესე, სიმაძღრე, სიცხადე, სიმარჯუე, სიმტკიცე, სიმარტივე, სილიტონე, სინანარე, სიმრგულე, სიგრილე, სივმელე, სიწყნარე, სიმახვლე, სიძნელე, სიმწარე, სიმსუქნე, სიმძიმე, სიმრთელე, სიერცე და სხვ.

ორიოდე შემთხვევაში სი-ე დაერთვის მიმდებობის ფუძეს: სიმპალე: ბ.კ. 43,20; სიმჭურვალე: II,119,5.

ზმნისართსაც: შორობა და სიახლე: II,120,9; სიშორე: II,156,25.

განუსაზღვრელ რიცხვით სახელს: სიმრავლე: II,10,8.

-იერ-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელს: სიშუმნიერე: ბ.კ. 22,21.

სი-ე მაწარმოებლის ნაცვლად გარკვეულ სახელებში (-ილ-ზე და -ელ-ზე დაბოლოებულებში) სი-ო მაწარმოებელი გვხვდება:

სიწლო: II,95,19 (სიწვრილე); სივშო: II,4,24 (სიხშირე); სიერცო.²⁷ II,219,26.

სი-ე აფიქსის მოქმედების არე, როგორ ვხედავთ, მეტად

²⁷ ფორმა სიერცო ძველ ქართულში იხმარება: რომელმან იგი იქმნა

ვიწროა. იგი ძირითადად მხოლოდ ზედსართავ სახელებზე ვრცელდება.

აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელთაგან, როგორც ზემოთ ვთქვით, ძველ ქართულ ენაში ყველაზე დიდი გამოყენება -ობა სუფიქსს აქვს. იგი შეიძლება დაერთოს ყველა იმ ფუძეს, რომელსაც -ება სუფიქსი და სი-ე კონფიქსი ერთვის ჩვეულებრივ. მაგრამ, როგორც ზემოთ ვუჩვენეთ, არის ისეთი ფუძეები, რომელთაც -ება და სი-ე არ დაერთვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია სი-ე მაწარმოებელი, რომელსაც ჩვეულებრივ, მხოლოდ ზედსართავეების ფუძის გაფორმება შეუძლია. -ობა და -ება სუფიქსები კი ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, შეიძლება ერთსა და იმავე ფუძეს დაერთოს. ამ სუფიქსთა ასეთი განურჩევლობა ფუძეების მიმართ ძველ ქართულშივე არსებობდა. ერთი და იგივე ფუძე ხშირად გვხვდება როგორც -ობა, ისე -ება სუფიქსით გაფორმებული.

არსობა|არსება: პური ესე ჩუენი არსობისაჲ მომეც ჩუენ დღეს: მ. 6. 11 // არსობა: კაც. აგ. 34, 2; არსება მოვიდა ძალითა ღმრთისაჲთა: კაც. აგ. 148, 1.

თვსობა|თვსება: უკუეთუ არა უნდა თვსობა: რუთ. 3:13.

კაცება|კაცობა: მიწისაგანი ესე კაცებაჲ: ჰაბო, 52,5-6; დუდაკაცება: კაც. აგ. 182,18; ხოლო რაედენ გარეშჲ ესე კაცობაჲ ჩუენი გარდაიქცის და მოუძღურდის, შინაგანი ესე კაცობაჲ ჩუენი განახლდის და განძლიერდის: სინ. მრ. 109,6-7.

გიორგი მთაწმიდელი ექვსთა დღეთაში აბსტრაქტულ სახელთა წარმოებისას უპირატესობას -ება სუფიქსს ანიჭებს თითქოს:

ცხედარი რკინისა სიფრცოჲსა მისოვს: [ისტ. ქრესტ. 50,20] ნიშნავს სიდიდეს, იგივე მნიშვნელობა აქვს იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარ სიფრცო ფორმას. იოანე პეტრიწი ხმარობს სიფრცე ფორმასაც [ლ.120,17] მას სხვა მნიშვნელობა აქვს - *πλάτος* (სიფართო, სიგანე, განფენილობა).

კაცება: ექ.დღ.გ., 46,47; ტომება: 51,13; 55,32. თესლოვანება: 91,4; ხატოვნება; ცხოველება; 70,5; თუთოფერება: და სხვ.

მაშინ, როდესაც ეფრემ მცირე, მსგავსად იოანე პეტრიწისა, რიცხვით სახელთაგან -ობა სუფიქსით აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს:

ორობა, ერთობა: პ.იბ. 49,8; სამობა: 96,20; პირველობა: 96,25.

გიორგი მთაწმიდელი ასეთ შემთხვევაშიც -ება სუფიქსს არჩევს: ორება: ექ.დღ.გ. 65,8.

ძველი ქართული ენის ძეგლებში აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი სახელები ისეთი დიდი სიხშირით არ გვხვდება და არც ისეთი მრავალფეროვანია მათი წარმოება, როგორც იოანე პეტრიწის თხზულებებში გვაქვს. ეს გასაგებიცაა: ამის საჭიროება არ იყო „ჩუეულებრივ სათარგმნოთა შორის“. მაგრამ XI საუკუნეში უკვე ითარგმნება დიონისე არეოპაგელის (პეტრე იბერიელის) შრომები, რომლის თემატიკა მოითხოვს ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიაში გზის გაკვლევას. პეტრე იბერიელის შრომების მთარგმნელი, ეფრემ მცირეც, ისევე თავისუფლად იყენებს ქართული ენის შესაძლებლობებს ახალ ტერმინთა საწარმოებლად, როგორც იოანე პეტრიწი. თუმცა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მას მაინც არ ჰქონია ისეთი ფართო ასპარეზი ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიის მთელი სისტემის შექმნისა და ტერმინთა წარმოების ტექნიკის გამომუშავებისათვის, როგორიც იოანე პეტრიწს მიეცა.

ნაწარმოებ სახელთაგან აბსტრაქტული ცნების ღმნიშვნელი ტერმინები ეფრემ მცირის ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმანებშიც მოსალოდნელი დიდი რაოდენობით გვხვდება.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, იოანე პეტრიწი აბსტრაქტული ცნების გამომხატველ ტერმინს ყოველგვარი ფუძიდან აწარმოებს და, ჩუეულებრივ, -ობა სუფიქსს ანიჭებს უპირატესობას.

ეფრემ მცირეც, უპირატესად თითქოს -ობა სუფიქსს ხმარობს.

ყველაზე ხშირად ეფრემ მცირეც სასუბიექტო მიმდევობიდან substantiva abstracta actionis-ს აწარმოებს -ობა სუფიქსის დართვით. მაგალითებს მოვიტანთ პეტრე იბერიელი შრომების თარგმანიდან:

მშობლობა: 38,26; თუთმპყრობელობა: 144,65; აღმყვანებლობა: 109,31; მომცემლობა: 41,2; მღტოლვარეობა: 67,7; მოქენეობა: 159,26; ქუემხედველობა: 249,19; მდგომობა: 46, 3; მომზაველობა: 63,8; მაქმნეველობა: 144,8; მდგომარეობა: 148,24.

სხვათა შორის, ასეთი წარმოების შემთხვევები, თუმცა იშვიათად, ეძლევა გიორგი მთაწმიდელსაც, „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში: მცურეალობა, მპარეობა, ჟამთმცნობელობა, ჟამთ-მსტოვარობა და სხვ.

ეფრემ მცირეს, მსგავსად იოანე პეტრიწისა, ნაცვალსახელთაგანაც ხშირად უხდება აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება:

მასევობასა შინა იგიევობისა მიზეზისასა: 37,9; მისევობისაგან: 43,33; 57,17; იგიევობა: 27,34; მათგანევობა: 32,11; ეგრეთევობა: 164,33; რომელლობა: 88,12; რაოდენობა: 228,8; ყოველობა: 88,32; სხუებრიობა: 8,23 და სხვ.

ეფრემ მცირეც ხშირად აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს წარმოქმნილი სახელებიდან. მათ შორის ბრუნვის ფორმანტით წარმოქმნილი სახელებისაგანაც:

გამომეძიებელობითობა: ეპიტ. 13; ქცევალობა: კომენტ. 188; განჯრწნადობა: პ.იბ.50, 30; უმოქენეობა, მიუდრეკელობა: პ.იბ.7,18; უსახეობა: 6,16; დაუსახეველობა, უხილაობა, მიუწდომელობა, გამოუძიებელობა: 7,4-5; მემსხუერპლეობა: 136,5; მოდასეობა: 166,11; დასასრულობა: 143,6; დასაბამობა: 234,5; მისაღებელობა: 35,19.

კომპოზიტებიდან:

ღმერთსახეობა: პ.იბ. 40,18; ერთსახეობა: პ.იბ. 40,17; მრავალ-
ნაწილობა: პ.იბ. 145, 7; დიდნიჭობა: პ.იბ. 183,36; პირმშოთსახ-
ეობანი: პ. იბ.108,21; ორცხოველობა: კომენტ. 5.

როგორც ვხედავთ, ეფრემ მცირეც საჭიროების შემთხვევა-
ში თავისუფლად იყენებს ყოველგვარი ფუძიდან აბსტრაქტუ-
ლი ტერმინების წარმოების შესაძლებლობებს.

4. უქონლობის სახელთა წარმოება

უქონლობის ცნების გამოსახატავად იოანე პეტრიწი უმეტეს
შემთხვევაში უ-თ აფიქსს ხმარობს. ჩვეულებრივ, იგი არსე-
ბით სახელებს დაერთვის:

უწიგნო-უსწავლელნი: II,119,33; უსულო: ბ.კ. 6,8; უსახოდ, უნ-
აკუთოდ: II,30,6-7; უთესლო: ბ. კ. 115,16; უკიდო: II,38,14; უზომო:
ბ. კ. 88,15; უსხეულო: II,46,1; უნაყოფო: II,60,15; უცხოელო (*უსი-
ცოცხლო*): II,57,15; უსარგებლო: ბ.კ. 14,7; უდასაწყისო: II,225,24;
უსახო, უგუარო: II,58,30; უმორფო: II,76,28 უესქესო (*უფორმო
ἄσχετον*): II,25,1.

ამ სახელებს, ჩვეულებრივ, ისეთივე მნიშვნელობა აქვთ,
როგორიც სასაუბრო მეტყველებაში. მაგრამ ხშირად მათ სპე-
ციალური ფილოსოფიური, ტერმინოლოგიური მნიშვნელო-
ბაც აქვთ:

უნივთო (*ἀνύστος*): უკუშთუ არა ნივთ უნივთო ვიდრემე; ხოლო,
თუ უნივთო, არა ვიდრემე სხეულ, რამეთუ ყოველი სხეული
ნივთიერ: ბ.კ. 26,2-3; უარსებო (*ἀνύστωσις*); უცხოელობო (*ἄλως*);
უგუამოვნო (*ἀνυπατάτως*): I,118,10-11; უსაზღვრო (*ὁ ἀπειρον*):
I,54,8; უგუარო (*უფორმო, უსახო*): II,151,15; უმიზეზო: II,123,13;
უზადო (*ἐξίσηκοντες* სუფთა წმიდა, ნამდვილი): I,118,10; უაო (*უარ-*

სო, აჲ — არსო; საბა: უაო... არა მეოფო²⁸): უაოცა ნივთი, რომელსა არარსად სახელსდეს სიტყუამან: II,58,31.

როგორც ვხედავთ, ფილოსოფიურ ცნებათა გამომხატველ მთელ რიგს ტერმინებისას იოანე პეტრიწი აფიქსების საშუალებით აწარმოებს. დღეს უფრო აღწერითი, არ- ნაწილაკიანი წარმოებაა დამკვიდრებული სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, იოანე პეტრიწი საკმაოდ ხშირად აფიქსის გარეშეც, უარყოფითი ნაწილაკითაც აწარმოებს უარყოფითობის შინაარსის გამომხატველ ტერმინებსაც.

არ- ნაწილაკიანი წარმოება ტერმინოლოგიაში დღეს განსაკუთრებით ზედსართავ სახელებთანაა დამკვიდრებული (მაგ. არასწორი). ჩვეულებრივაც, ზედსართავ სახელთაგან უქონლობის მნიშვნელობის გამოსახატავად, იშვიათად თუ იხმარებენ აფიქსურ, ორგანულ წარმოებას (როგორიცაა მაგ.: ულაბა-ზო) იოანე პეტრიწიც ტერმინთა წარმოებისას ასევე იშვიათად, ზედსართავთაგან უქონლობის მნიშვნელობის გამოსახატავად უო კონფიქსს ხმარობს. ეს შეიძლებოდა ახსნილიყო, სხვათა შორის, იმითაც, რომ შესაბამის შემთხვევებში ბერძნულ ორიგინალში ზედსართავთაგან უქონლობა პრეფიქსითაა გამოხატული და არა უარყოფითი ნაწილაკით. მაგრამ ამგვარი გავლენის აუცილებლობა არ არის, რადგანაც აფიქსური წარმოება ზედსართავთაგან უცხო არ არის ქართულისთვისაც. გარდა ამისა, როგორც ტერმინი, უფრო მოსახერხებელია, რა თქმა უნდა, ერთი სიტყვა, ვიდრე უარყოფითი ნაწილაკი + სახელი:

უდიდო (სიდიდის არმქონე ἀμεγέτης): II,187,22-23; უსწორო (უთანაბრო ἄνισα); I,24,6; უწყნარო (წყნარსა და უწყნაროსა — ὁ μαλὸν καὶ ἀνώμαλον: De natura §644, 6-7): ბ.კ. 77,23.

ასევე იშვიათად, უო კონფიქსით იწარმოება არქონების

²⁸ აქ მითითებული არ არის წყარო, მაგრამ ცხადია, რომ ეს სიტყვა „კავშირნიდანაა“ განმარტებული, ისევე როგორც აჲ და აობა.

შინაარსის ტერმინი ნაცვალსახელთაგან და რიცხვითი სახელებისაგან; ამ შემთხვევებშიც სპეციალური ტერმინები იქმნება.

უიგიო: II,37,25; უთუსო: II,109,17; ურომელო (ურომელოა სხეული გარომეღდების ოთხთა რომელობათაგან): II,51,21; უყოლო: II,61,30; უპირველო: II,66,3; უმრავლო: II,141,18.

რამდენიმე შემთხვევაში უ-თ აფიქსი სასუბიექტო მიმღეობასაც დაერთვის:

უმყოფო: II,105,26; უმსგავსო: II,60,5; 68,16; უმეშვი (უშვი ძვიოც): I,22,23; უმოქენო (ἀμῆχαντος - სხვას რომ არ საჭიროებს, დამოუკიდებელი): I,20,21; უმოქმედო: II,31,19; უმდგო: II,30,29 (არამყარი – ვითარ სხეული მოკუდავ და უმდგო არს): II,47,29.

სასუბიექტო მიმღეობისგან უკუთქმითი ფორმების ამგვარი წარმოება ჩვეულებრივია. ჩვეულებრივია, აგრეთვე, საობიექტო მიმღეობიდანაც უკუთქმითი ფორმების უ-ელ პრეფიქს-სუფიქსით წარმოება, მაგრამ ამგვარი წარმოების პარალელურად იოანე პეტრიწი ზოგჯერ პირდაპირ ზმნის ძირზე უ-თ პრეფიქს-სუფიქსის დართვით აწარმოებს უარყოფითი მნიშვნელობის მქონე ტერმინებს²⁹.

უ – თ პრეფიქს-სუფიქსითაა ნაწარმოები აგრეთვე უჯერო („ჯერ არს“-იდან) ფორმა: I,12,20. იგი საბას სიტყვის კონაში განმარტებულია: „უმართებულო“. ნიშნავს იმას, რაც მიუღებელია, არასწორია, „და თუ არა, იყოს უჯერო“)

გარდა უ – თ პრეფიქს-სუფიქსისა, იოანე პეტრიწი ზოგჯერ იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვებს უ – ურ, უ – არ კონფიქსებით და ოდენ უ პრეფიქსებითაც აწარმოებს.

უ – ურ წარმოების უქონლობის სახელები ახალ ქართულში ხშირი არ არის. არც ძველ ქართულში ყოფილა ეს წარ-

²⁹ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, მიმღეობის წარმოებასთან.

მოება პროდუქტიული. იოანე პეტრიწის ნაწერებშიც მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა გვხვდება, ძველ ქართულშიც და დღესაც ხმარებული:

უფერული: ბ.კ. 29,13; უფსკრული: II,128,3; უსახური: II,128,3; უძლური: I,54,22.

ზმნური ძირებიდან ორიოდე შემთხვევაში უ-ურ კონფიქსითაა ნაწარმოები უკუთქმითი ფორმები მიმღეობისა:³⁰

უ – არ მაწარმოებლით მხოლოდ ერთი სიტყვაა ნაწარმოები: უმეცარი. იგი მიმღეობის უკუთქმითი ფორმაა. ეს სიტყვა საბას წყაროს მითითების გარეშე აქვს განმარტებული, მაგრამ ცხადად ჩანს, რომ მისი განმარტება ნემესიოს ემესილის პეტრიწისეული თარგმანიდანაა გადმოღებული:

საბა: “უმეცარი, თვით არ იცოდეს, თუ ვინმე სიმართლით, ანუ გულგამწყრალობით ქმნას რაიმე..... დაჰხვდა, პწყლა და მოკლა”. შდრ. იოანე პეტრიწი თარგმანი: “უმეცრებით უკუშ მაშინ ვიქმთ ამათ, ოდეს არ ჩუენ მიერ იყოს მიზეზი უმეცრებისად, არამედ ესრეთ დახუდა, ვითარმცა: ადგილსა ჩუშულები-სასა მსროლიარემან, მამა, წარმომღელელი, მებრ დახუდომით წყლა და მოკლა“ (ბ.კ. 130,20-21; 131,1-11).

როგორც ვხედავთ, საბას განმარტება პეტრიწისეული თარგმანის შესაბამისი ადგილის მოკლე შინაარსს წარმოადგენს. იოანე პეტრიწის თარგმანებიდან ამოღებულ ამგვარ განმარტებებს ხშირად ვხვდებით საბას „სიტყვის კონაში“.

იშვიათად მიმართავს იოანე პეტრიწი ოდენ უ-პრეფიქსიან წარმოებასაც:

უსხეულო: 73,20; უსრული: II,68,15; უსიტყუ: II,226,6; უმსგაესი: II,68,18; უღირსი: II,42,13.

სახელთა ფუძეებიდან ოდენ-პრეფიქსიანი (ურიცხვის მსგავ-

³⁰ იხ. აქვე, გვ. მიმღეობის წარმოება.

სი) წარმოება თანამედროვე ქართულშიც არ არის პროდუქტიული. მაგრამ ძველ ქართულში, როგორც ჩანს, არცთუ იშვიათად ყოფილა [ქრესტომათია ყუბ. 1963: 75).

როგორც ენახეთ, უქონლობის სახელთა წარმოებისას იოანე პეტრიწი უპირატესად იყენებს უ-თ პრეფიქს-სუფიქსს, რომელიც სახელთა მაწარმოებელთაგან დღესაც ყველაზე პროდუქტიულია.

5. ქონების სახელების წარმოება

რაიმე საგნის ან თვისების ქონების გამოსახატავად იოანე პეტრიწი იყენებს გავრცელებულ მაწარმოებლებს: -ო(ე)ან, -იერ, -იან.

მათგან უფრო ხშირად -ო(ე)ან სუფიქსი გვხვდება. ძველ ქართულში ეს სუფიქსი გავრცელებული მაწარმოებელი იყო.

გ თანხმოვანი უმეტეს შემთხვევაში ჩავარდნილია: მიზეზო-ანი, სხეულოანი, ფესოანი და სხვ. იგი აღდგება მაშინ, როდესაც მისი მომდევნო ა ხმოვანი რედუცირდება:

მიზეზოვნობა: II,66,5; ტომოვნება: ბ.კ. 88,12; თანცისკროვნება: ბ.კ. 76,4.

ვინის გარეშე ხმარება -ოვან სუფიქსისა დამახასიათებელია ძველი ქართული ენისათვის:

მფრინველი ფრთოანი ASin: ფსალ. 77:27; საკუერთხი ტუი-ნოანი შევიწირო შენდა ASinG: ფსალ. 65:15; ჳელოანი ეაჭარი: სოლომ. 98,29 და სხვ.

იოანე პეტრიწი უფრო იშვიათად ხმარობს ვინიან სუფიქსს:

ჯეროვანი: ბ.კ.29,17; გუაროვანად: ბ.კ.8,3; თესლოვანება: ბ.კ.43,19 და სხვ.

უფრო ხშირად კი სახელები -თან (უვინო) სუფიქსითა აქვს გაფორმებული.

-ოვან სუფიქსიანი სახელები უპირატესად „ბუნებისათვის კაცისა“-ს თარგმანში გვხვდება, რადგანაც ამ ნაწარმოებში ხშირია ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს შემადგენელთა გვაროვნობის, აგებულების შესახებ საუბარი. -ოვან სუფიქსით ნაწარმოები ბევრი ტერმინი თანამედროვე ქართულ ბიოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ მეცნიერებათა სპეციალური ტერმინოლოგიისათვის სასარგებლო წყაროს წარმოადგენს. ამ მეცნიერებათა სპეციალურ ტერმინოლოგიაში -ოვან სუფიქსიანი წარმოებაა სწორედ დღეს გაბატონებული. მასალა მოგეყავს ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ თარგმანიდან:

ფესოანი: 10,3; ძიროანი: 9,6; ღირღულოანი: 85,28; 86,10; ნაკუთოანი: 93,19; ცმოანი: 24,20; ზეთოანი: 52,21; გუაროანი: 31,27; ნასხმანოანი (სახსრიანი ნასხმანი – სახსარი, ასო) 25,17; არსებოანი: 84,24; საზღვროანი: 139,3 და სხვ.

-იერ სუფიქსიან სახელთაგან უმეტესობა გავრცელებულია ძველსა და ახალ ქართულშიაც: მაგ.

სულიერი, გონიერი, სიტყვიერი, მეცნიერი. წესიერი, კეთილცნობიერი, ჟამიერი (= დროებითი), ზომიერი, ნიეთიერი (= მატერიალური), ქუეყანიერი, წყურიელი, ყნოსიერი, წადიერი, დასაბამიერი, ზეციერი, ციერი.

ჩვეულებრივ, -იერ სუფიქსი არსებით სახელებს დაერთვის. იშვიათ შემთხვევაში იოანე პეტრიწი მას იყენებს სასუბიექტო მიმღეობის ფუძიდან ახალი სიტყვის საწარმოებლად, რომელიც არსებითად, ისევე სასუბიექტო მიმღეობად და იმავე მნიშვნელობის მქონედ რჩება:

მშობიერი (ცეცხლი არსო სხუათა ასოთა მშობიერი): ბ.კ. 71,6; მნათობიერი (ზეციერთა, ესე იგი არს, მნათობიერთა მოძრაობათა): II,225,1. ქუელისმოქმედიერი: ბ.კ. 165,18.

დღეს -იან სუფიქსით ხმარებული სიტყვების ფარდად იოანე პეტრიწის ენაში ისევე, როგორც ძველ ქართულში, ხშირად -იერ სუფიქსიანი ფორმები გვხვდება:

წყლიერი, ა ირიელი, ცეცხლიერი: II,150,8-9; საქმიერი: ბ.კ.165,6; საქმიერობა: II,226,35).

გხვდებით წესნიერ და წადნიერ ფორმებს:

წესნიერი: ბ.კ.I,1,5; მაგრამ I წესიერება: II,225,3; წადნიერი: ბ.კ. 136,24. მაგრამ წადიერ: I,13,4.

მსგავსი ნარიანი ფორმები: წადნიერი, ფასნიერი, სახნიერი და სხვა, გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში [იხ. ნაიშივილი, 1957: 78-82].

6. ხარისხის ფორმების წარმოება

უფრობითი ხარისხის ფორმები ჩვეულებრივ იწარმოება სხვადასხვა სახელებისაგან – ზედსართავთაგან, რიცხვითთაგან და ზმნისართთაგან:

უადვილესი, უზრქელესი, უფიცხელესი, უნოტიოესი, უძლავრესი, უვრცელესი, უსრულესი, უძუელესი, უმსწრაფესი, უკნინესი, უწმინდესი, უმაგრესი, უპირველესი, უმრავლესი, უქუენაესი, უქუესი, უზეშთაესი, უზენაესი, უზეკიდესი, უქუეკიდესი, უზესი, უმყისესი, უკანამსკნელესი და სხვ.

მაგრამ, გარდა ზედსართავ სახელთა და ზმნისართებისა, იოანე პეტრიწი სახელებს აწარმოებს აგრეთვე მიმღეობების, რიცხვითი სახელებისა, ნაცვალსახელებისა, წარმოქმნილი და თხზული სახელებისაგანაც.

მიმღეობათაგან:

ურჩეულეს: II,34,13; უგანშორებულეს (უგანშორებულესნი –

უფრო უმსგავსო): II,56,14; უგანცხადებულებს II,107,8; უგანნაწილებულებს: I,107,8; უმძლეს: II,211,6; უმდგომეს: ბ.კ. 70,28; უმპყრობელეს: I,102,24; უგარეშემცველეს: I,87,27 და სხვ.

ნაცვალსახელთაგან:

უთესეს: II,67,15; უყოვლეს: I,90,29; უყოველთაოეს: I,120,3.

ხშირად იწარმოება ხარისხის ფორმები წარმოქმნილ ფუძეთაგან:

უძლიერეს: II,55,12; უმსგავსიერეს: I,41,16; უდასაბამიერეს: ბ.კ. 109,9; უქვეყნიერეს: I,46,12; უმოქმედნიერეს: II,41,20; უნიუთიერეს: ბ.კ. 70,28; უსაღმრთოეს: ბ.კ. 57,21; უსაყოველთაოეს: I,94,5; უსაეროესთა ზედა: II,227,1; უსაშუელეს: I,88,14; უსაკუთრეს: ბ.კ. 132,7. უუსახურეს: II,120,8; უუსრულეს: I,50,13; უუქმეს: II,69,28; უუტყუეს: ბ.კ. 43, 9 და სხვ.

კომპოზიტებისგან:

უპირმშოესი სიტყუად: II,78,14; უმრავალჯერეს: II,227,3; უზესტბრძანესისა სოლომონის: II,226,29; უერთისგუარეს: II,55,12 და სხვ.

ხარისხის ფორმების წარმოების შემთხვევები, განურჩევლად საწარმოებელი ფუძისა, გარკვეულ საზღვრებში დღესაც გვხვდება. XI–XII ს.ს.-თან ქართულში კი ამგვარი წარმოება შეუზღუდავი იყო. მოვიყვანთ მაგალითებს გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრე მცირის თარგმანებიდან:

უმოხუცებულესი: პ.იბ. 21,33; უცოდვილეს: ბლეიკ. 171,3; უგანცხადებულესად: პ.იბ. 174,7; უწარჩინებულესთა: პ. იბ. 225,4; უმხედველეს დაუსაღმრთოეს მისსა: პ.იბ. 26,28; უშემწყნარებელესნი: პ.იბ. 136,36; უსამღვდელოესო: პ.იბ. 156,6; უმრავლესთა და უგანცხადებულესთა: პ.იბ. 174,7; უდასაბამიერესად: პ. იბ. 118,31; უსაცნაურესად: პ. იბ. 155,22; უსაჩინოესად: პ. იბ. 136,27; უმრავალსიტყუაეს: პ. იბ. 227,9; უუკუნაფსკნელესად: პ.

იბ. 143,23; უდაფარულესადვე: პ.იბ. 129,4; უსაკიცხელეს ამის-
სა: პ. იბ. 44,29; უგანგრძობილესობა: ეპიტ. 2,25; უგამოცდელეს-
თა მოღუაწეთა: ეპიტ. 12,17; უსაწმრესი, უმაწებელესი: ეპიტ.;
უშესატყუეს: კომ. 188; უსაკუთრესად კომ. 14; მათსაცა უპი-
რუტყუეს იყო: ექუსთა 86,10; უუსამართლოეს და უანგაჰარეს:
ექუსთა 83,32; უუსაღმართოესთა: ექუსთა, 18,29; უუსუსურესი:
ექუსთა, 83,30; და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწის თანამედროვე ენა-
ში ხარისხის ფორმათა ნებისმიერი ფუძიდან წარმოება, რაც
დღეს უჩვეულოა, საკმაოდ გავრცელებულია. ესეც საკმარისი
იყო იმის საჩვენებლად, რომ იოანე პეტრიწი ხარისხის ფორ-
მათა ამგვარად წარმოებისას არ უხვევს საერთო წესს, მა-
გრამ მოვიყვანთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს ძველი ქართუ-
ლი ენის ძეგლებიდან:

უშემკულმს: სინ. მრ. 126,28; უგანცხადებულმსად: სინ. მრ.
156,27; უსაწყლობელმს: სინ. მრ. 206,15; უსარგებლმსსა: სინ.
მრ. 86, 7; უსულმცირმს: იოზ. 7,6 და სხვ.

უფროობითი ხარისხის ე. წ. „მოკლე“ ფორმები (უმჯობე,
უტკბო) ოდენ -ე და -ო სუფიქსიანი უძველესადაა მიჩნეული
[შანიძე 1946: 145; ზურაბიშვილი 1957; იმნაიშვილი 1957: 443].
მაგრამ ძველ ქართულშივე ისინი „უმჯობმს“ ფორმებთან შე-
დარებით გაცილებით იშვიათად გვხვდება: იოანე პეტრიწის
თანამედროვე ენაში, როგორც ჩანს, ეს ფორმები იხმარებო-
და. ცნობილია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ისინი არც თუ იშ-
ვიათად გვხვდება.

იოანე პეტრიწი, მართალია, უპირატესად უ-ეს ტიპის წარ-
მოებას იყენებს, მაგრამ საკმაოდ ხშირად უ-ე კონფიქსითაც
აწარმოებს უფროობითი ხარისხის სახელებს:

უმრავლე: I,11,27; II,8,12; უსრულე: II,89,18; უდარე: ბ.კ. 36,12;
უმსწრაფლე: II,114,23; უგრილე: ბ.კ.65,10; უცხადე: II,221,19; უმარ-
ტივე: II,80,3; უკეთე: ბ.კ. 165,23; უმრუმე: II,55,12; უწმიდე: II,55,21;
უზრქე: ბ.კ. 74,2.

უფრო: II,190,24; უწლო (უწერილესი): ბ.კ. 65,25; უუქმო (უფრო უქმი): II,41,21; უმცრო: II, 56,22-23.

გვხვდება უ-ღმს აფიქსიანი წარმოებაც:

უფროდსი: 9,21; უჩროდსი: ბ.კ. 118,10; უმცროდსი: I,65,2.

3. აღსანიშნავია უფროობითი ხარისხის რამდენიმე ფორმა, ოდენ უ- პრეფიქსით ნაწარმოები:

მეტხატ- (უსრულესი მყოფთა შორის უმეტხატ არს ყოველთა მიზეზისა): II,69,19; უდასაბამისფერ (ყოველი მოახლე თვსთა დასაბამთა – უდაბამისფერ): II,56,26; უმრავალსაზე: II,53,22; უსაყოველთაო: II,167,7.

ორი უკანასკნელი ფორმა შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ მათ ბოლოში ე და ღ აქვთ, რომლებიც შესაძლებელია სუფიქსთან იყვნენ გაიგივებულნი (ისევე, როგორც ეფრემ მცირის – უღმრთისმოყუარე: პ.იბ. 135,1).

აღსანიშნავია აგრეთვე უფროობითი ხარისხის უპრეფიქსოდ ნაწარმოები ფორმა, რაც გამოწვეული უნდა იყოს წინამდებელი პრეფიქსიანი ფორმის არსებობით:

შორიელესნი: უმეტეს ყოვლებრივ არიან უმახლობელესნი ერთისანი, ხოლო უნაწილესრე – შორიელესნი: I,90,33.

შედარებით იშვიათად იოანე პეტრიწი აღწერითს წარმოებასაც მიმართავს:

უფრო შედგმული: I,39,4 τὸ συνθεώτερον; უმეტეს უსაზღვრო: I,58,7 ὁ ἀπειρότερος; პირველ მიზეზი: I,46,6 τὸ αἰτιώτερον; უმეტეს მიზეზი: I,95,16 τὸ. αἰτιώτερον და სხვ.

უფროობითი ხარისხის ფორმებთან იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს -რე ნაწილაკს, მაგ.:

უნაწილესრე: I,90,33; უშორესრე: I,21,27.

რადგანაც ეს ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, უფროობითი ხარისხის ფორმებს ახლავს, ამიტომ სიმ. ყაუხჩიშვილი იოანე პეტრიწის შრომებისათვის დართულ გამოკვლევაში [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXI], -რე ნაწილაკს ფუნქციითაც უფროობითი ხარისხის გამომხატველად მიიჩნევს: “როგორც „კავშირთა“, ისე „განმარტების“ ტექსტში, -რე ნაწილაკი უკავშირდება ზედსართავი სახელის ან ზმნისართისათვის შედარებითი ხარისხის ფორმას და მნიშვნელობასო“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXI]. ავტორი ამის ყველაზე მნიშვნელოვან დამადასტურებელ საბუთად თვლის უფრო ისეთ შემთხვევებს, როდესაც -რე ნაწილაკი ახლავს არა უფროობითის, არამედ დადებითი ხარისხის ფორმას (უცხოვრე, შორსრე) და ამ უკანასკნელთან უფროობითი ხარისხის მნიშვნელობას იძლევა. ნ. კეჭაღმაძე თავის სადისერტაციო ნაშრომში უფროობითი ხარისხის ფორმებთან დაკავშირებით სპეციალურად ეხება -რე ნაწილაკის ფუნქციის საკითხს. იგი ასკენის: „-რე ნაწილაკი შედარებითი ხარისხის მაწარმოებელია თავისი ბუნებით და ერთვის ზედსართავი სახელის შედარებით ხარისხს ძველი წარმოების გადასახალისებლად და შინაარსის გამოსახატავად ახლებური ხერხით. პეტრიწს ნახმარი აქვს იგი იმიტომ, რომ მას საკმარისად არ მიაჩნია ძველი ქართული შედარებითი ხარისხის ამ შინაარსის გამოსახატავად“ [კეჭაყმაძე 1948: 304].

-რე ნაწილაკის ეს ფუნქცია, როგორც თ. ზურაბიშვილი მიუთითებს თავის სადისერტაციო ნაშრომში „ხარისხი ქართველურ ენებში“, ყველასათვის სარწმუნო არ არის [ზურაბიშვილი 1957: 131].

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე პეტრიწი -რე ნაწილაკს უფროობითი ხარისხის ფორმებს იმიტომ არ ურთავს, რომ „მას საკმარისად არ მიაჩნია ძველი ქართული შედარებითი ხარისხი ამ შინაარსის გამოსახატავად“. არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ ამით მას თითქოს სურს “გადაახალისოს” ძველი წარმოება ახლებური ხერხით: -რე

ნაწილაკის უფროობითი ხარისხის ფორმებთან ხმარება მხოლოდ მისთვის არ არის დამახასიათებელი. მსგავსი ფორმები გავრცელებულია არა მარტო მის თანამედროვე სამწერლობო ენაში, არამედ ხშირად გვხვდება უფრო ადრეულ ძეგლებშიც:

და კუალად, რაღთა უფრომს-რე სცნა ჯუარისა ძალი: სინ. მრ. 233, 37; უმეტესად-რე გუნებაეს ცნობაჲ: სინ.მრ. 136,20; რომელთა უფრომს-რე მიუსრულო ტანჯვაჲ უბრწყინვალმსად გურგუნოსან ჰქმნნე: სინ. მრ. 118,21-22; მცირედ უწინარმს-რე დღეთა ამათ შეიპყრე ნეტარი ესე: პაბო, 63,13 და სხვ.

ძალიან ხშირად ვხვდებით მას ეფრემ მცირის ენაში:

უგანცხადებულესადრე ეთქუა: პ.იბ. 136,21; მაშინ უსრულესადრე მისცემს: პ. იბ. 24,24; რაღთა უმახლობელესი სახე ეიჭუმო: პ.იბ. 140,20; და შემოდგომით მათსა უდარეს-რე და უუკანაძსენელესნი — უუკუანაძსენელსრე: პ.იბ. 63,18; უმოცაღესადრე ითქუმოდენ: პ. იბ. 66,3; უფრცვლესადრე გუთქუამს: პ.იბ. 157,18 და სხვ.

უფროობითი ხარისხის ფორმებზე -რე ნაწილაკის დართვის საჭიროება ძველ ქართულშივე გაჩნდა. იოანე პეტრიწის თანამედროვე სამწერლობო ენაში კი ასეთი ფორმების მოძალეობა იგრძნობა.

-რე ნაწილაკის უფროობითი ხარისხის ფორმებთან ხმარება შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. ამის შესაძლებლობას მისი მნიშვნელობა იძლეოდა. საქმე ისაა, რომ -რე ნაწილაკს, გარდა „ნაირი, სახის“ მნიშვნელობისა, რომელიც მას ზმნისართებზე დართულს აქვს (ეგ-რე) როგორც ა. შანიძემ დაადგინა, მცირედ, ოდნავ მნიშვნელობაც აქვს ზმნებთან და ზმნიზედებთან ხმარებისას [შანიძე 1953: 662]. ასეთ შემთხვევაში მას ხშირად თვით სიტყვა მცირე-ც ახლავს თან. მაგ.:

ჭირი ჭირსა ზედა მოელოდე, სასოება სასოებასა ზედა, მცირედრე, მცირედრე: ესაია, 28,20; და ვითარცა მცირედ და-

რე-სცხრა გულისწყრომისაგან: შუშ. 27,17; და მცირედრე შემდგომად იტყუს: სინ.მრ.158,21. შეწყობილ პყოფს მათ მცირედ შემდგომადრე: პიბ. 174,1; რომელსა ჩუენ მცირედ შეცვალებითრე ნინოდ სახელ-ესდებო: უწყ. 8,10-11.

როგორც ჩანს, ეგევე მნიშვნელობა უნდა პქონოდა თავდაპირველად -რე ნაწილაკს უფროობითი ხარისხის ფორმებთანაც: მცირედ უწინარშს-რე დღეთა ამათ შეიპყრეს ნეტარი ესე: პაბო, 63,13; აქ -რე ნაწილაკის ხმარება არსებითად ტაეტოლოგიურია, რადგანაც წინ მცირედ სიტყვა უძღვის.

მაგრამ თანდათან, როგორც ჩანს, -რე ნაწილაკმა მნიშვნელობა განივითარა თვით უფროობითი ხარისხის შინაარსის უკუმოქმედებით და იგი ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ენაში უკვე აშკარად კუალად – „კიდევ“ მნიშვნელობით იხმარება. ეს კარგად ჩანს შემდეგ კონტექსტში:

უმრავლესთა მიზეზი არს მყოფი, ხოლო უმცროხსთა ცხოვლობა და კუალად უმცროხსთა-რე (კიდევ უფრო მცირეთა – გონება) – გონება: I,63,15.

ეს კარგად ჩანს აგრეთვე ისეთ შემთხვევებში, როდესაც უფროობითი ხარისხის ფორმების მთელი რიგია და უკანასკნელს – დაერთვის -რე ნაწილაკი:

რამეთუ რომელიმე ყოველთა მიზეზისადმი უთხსიერეს, ხოლო რომელიმე დამხე და უშორესრე თუს: I,21,27; და კუალად წარმოჰგლორე გათუებასა შორის გონიერთასა უმეტეს, ხოლო სულსა და სულსა შორის უმეტესრე: II,182,23.

რადგანაც -რე ნაწილაკი ამ პერიოდში თითქმის სისტემატურად ერთვოდა უფროობითი ხარისხის ფორმებს, ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ მნიშვნელობა უფროობითი ხარისხის მნიშვნელობასთან ასოცირდებოდა დაბოლოს, მასთან გაიგივებულიყო კიდევაც. ამიტომაც გახდა შესაძლებელი უკვე ოდენ -რე ნაწილაკით გადმოეცათ უფროობითი ხარისხი. მაგ.,

გიორგი მთაწმიდლის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში: “ხოლო აქა განაგრძობილად-რე მოგიტხრა წიგნმან” [ექ.დღ.: 30,28].

იოანე პეტრიწიც რამდენიმე შემთხვევაში მხოლოდ -რე ნაწილაკიანი ფორმით თარგმნის ბერძნული შედარებითი ხარისხის ფორმებს. მაგალითები სრულად აქვს მოყვანილი სიმონ ყაუხჩიშვილს თავის ენობრივ მიმოხილვაში [პეტრიწი I 1940: LXI], ამიტომ აქ რამდენიმე მაგალითით შემოვიფარგლებით:

წარმოყენება ყოველთაჲ, ანუ-თუ მკობაჲ, ანუ სრულ-ქმნაჲ, ანუ პყრობაჲ, ანუ ცხოველ-ქმნაჲ, ანუ დაბადებაჲ – რომელნიცა უმრავლესთა იყვნენ უმოქმედეს, უთვისეს ყოველთა მიზეზისა, ხოლო უდა-რე-სთა-მი – უცხო-რე [არს] და სხუა: I,22,22 – ἀπλᾶριστέρον; შორს-რე: I,40,26 – πορρωτέρω; იმრ-რე: I,58,22 – ἐπέκεινα (უფრო იქით, გადაღმა); ხოლო უშორეს-ნი – უსრულ და უმსგავსო-რე მიზეზთა თვისთა: I,28,27-28 – ἀτελέστερα, ἀνομοιούμενα: Procl. Inst. § 36,19.

უკანასკნელ მაგალითში ბერძნულში შედარებითი ხარისხის ფორმა აქვს სიტყვას: ἀτελέστερα, რაც უ-უ-სრულ-ეს-ს (უფრო უსრულს) ნიშნავს. ამიტომ იოანე პეტრიწს გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად იგი დადებითი ხარისხით უთარგმნია (უსრულ), სამაგიეროდ მისი მომდევნო სიტყვა უმსგავსო-რე დაუტვირთავს ამ მნიშვნელობით.

ამრიგად, თუმცა თავდაპირველად უფროობითი ხარისხის ფორმებზე დართულ -რე ნაწილაკს „ოდნავ, მცირედ“ მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში, უფროობითი ხარისხის ფორმებისავე მნიშვნელობის უკუგაელენით მოხდა მისი მნიშვნელობის გადაწევა „კიდევ“ მნიშვნელობისაკენ. დაბოლოს, -რე ნაწილაკმა დამოუკიდებლადაც შეძლო ხარისხის ფორმების წარმოება. მაგრამ ეს მოვლენა მაინც კერძოობითის ფარგლებში უნდა განიხილებოდეს და არა ზოგადობის, რადგანაც მას გაერცვლება არ ჰქონია. როგორც ჩანს, იგი გარკვეული ლიტერატურული სკოლების დამახასიათებელ მანერას წარმოადგენდა.

7. ბრუნვის ფორმანტები დერივაციული აფიქსების ფუნქციით

-ით სუფიქსიანი წარმოება

მოქმედებითი ბრუნვის -ით ფორმანტი სიტყვათა წარმოების ერთ-ერთი მოქმედი საშუალებაა ძველ ქართულსა და თანამედროვე ქართულშიც [შანიძე 1953: 147, §175]. განსაკუთრებით ფართოდაა იგი გამოყენებული მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ტერმინოლოგიაში. იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად მიმართავს -ით ფორმანტით წარმოებას. ბერძნულ -ικ სუფიქსს ხშირად სწორედ -ით ფორმანტს უფარდებს და ასე ქმნის ბუნების მეცნიერებებისა და ფილოსოფიის მრავალ ტერმინს:

γενετικός – მეშვეობითი: I,92,21; ლოγικός – სიტყვერებითი: I,45,31; ἐπιστηπτικός – უკუმქცეელობითი: I,85,20; ζαγωνικός – ცხოველობითი: I,93,23; σματικός – სხეულებითი: I,111,19; θεολογικός – ღმრთისმეტყველებითი: I,3,4; δημιοურγικός – შემოქმედებითი: I,94,10; ποιητικός – შემოქმედებითი: I,51,29; γωστικός – ცნობითი: I,117,17; ψυχικός – სულითი: I,122,1; χροικός – ჟამითი და სხვ.

-ικ სუფიქსიანი ბერძნული სახელები, როგორც ქვემოთ ენახავთ, იოანე პეტრიწს ხშირად -ებრივ თანდებულებიანი წარმოებითაც გადმოაქვს. სწორედ ამით უნდა აიხსნას -ურ სუფიქსიანი წარმოების იშვიათობა პეტრიწის ნაწერებში (სულ რამდენიმე სახელია -ურ სუფიქსით ნაწარმოები: პლატონ-ური, ფილოსოფი-ური, მდაბი-ური). -ικ სუფიქსის ბადალი ქართულ ენაში არის -ურ სუფიქსი, ჩვეულებრივ მის მაგივრობას იოანე პეტრიწის ენაში -ით ბრუნვის ნიშანი და -ებრივ თანდებულებიანი წარმოება ეწევა.

-ით ბრუნვის ფორმანტით, მასზე ბრუნვის ნიშნების ხელახალი დართვით ნაწარმოები სახელს, ჩვეულებრივ, განსაზღვრების ფუნქცია აქვს. საზღვრული მას შეიძლება თან ახლდეს, შეიძლება ჩაეარდნილიც იყოს, ასეთ შემთხვევაში -ით

ფორმანტიანი სახელი განმარტოებული მსაზღვრელი იქნება.

საზღვრული ახლავს:

ძლითი გონებად (= მოქმედი, ენერგიული გონება): ბ.კ.4,10; მოზარდობითი ძალი (=ენერგია): ბ.კ.8,16; განმწმედელობითი ძალი (=ენერგია): II,174,18; მოქმედებითი ძალი: (=ენერგია) II,69,29; აღორძინებითი და ნერგოვნებითი ძალი (=ენერგია): ბ.კ.26,18; კეთილმგრძნობელობაა შემსებლობითი: ბ.კ.14,23; ბუნებითი ცნობანი: ბ.კ.5,1; გემოდასილფითნი რომელობანი: ბ.კ.82,2; დასაბომითი საზღვარი: I,18,24; აზნაურებითი სული: I,124,11; გონებითი სფერო: II,110,1; თუთებად არსებითი: II,103,23 სხეულებითი მიზეზი: II, 84,35; ზესთარსებითი რიცხვ: II,8,1; მკურნალობითი კელოვნება: II,226,4; ბუნებითა ხედვათა: II,4,25 და სხვ.

მსაზღვრელი განმარტოებულია:

ყოველთა საუკუნითა უპირველეს არს საუკუნო: II,115,20; ვითარ ესე იხილვების ყოველთა ზედა ბუნებითა: II,12,3; ყოველი ნაწილებითა ბუნებად ერთისა ბუნებისა მიმართ შეკრებების: I,21,10; სხუად არს ძალი ჟამითა დამიდრეკითა და ბუნებითა შორის: II,17,23; ჰჰოო ყოველთა არსთა შორის, თუ რიცხვითი სთქუა, თუ ბუნებითი: II,81, 21-22; განიყოფიან ვინაძე სულითნი ძალნი: ოცნებითად, მიმოგონებითად და მომკსენებელობითად: ბ.კ.71,22; მუნ არცა მიდრეკად, ჟამსა თანა შეკრული, და არცა პირველი, აწითი და შემდგომითი: II,66,17 და სხვ.

-იგ სუფიქსიანი წარმოება

-ით ფორმანტის შესატყვისი მნიშვნელობით ზოგჯერ უძველესი -იგ ბრუნვის ფორმანტიც იხმარება:

უკუნმქცევსა მრგულიგი მოქმედებად აქუს: I,26,24; შეუძლებელ არს, თუმცა ერთ ითქუმოდეს მეგრ მწყობრიგნი: ბ.კ.52,14; და კუალად გამგონე არიან ღმრთიგნი და ზესთ არსნი მხოლონი: II,8,2; განცდათა შორის მელმრთიგთა: II,213,3.

თანამედროვე ქართულ სპეციალურ ტერმინოლოგიაში -*ფორმანტიანი წარმოება* მარჯვედაა გამოყენებული (*განივი ზედაპირი, წრფლივი, სიგრძივი, მაღლივი კაშხალი* და სხვ. იხ. ქვლ).

-ად სუფიქსიანი წარმოება

ვითარებითი ბრუნვის -ად ფორმანტს, ისევე როგორც -ით ფორმანტს, ახალი სიტყვების წარმოების უნარი აქვს. როგორც სიტყვის მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსი, იგი ძველსა და ახალ ქართულშიც მოქმედი აფიქსია [შანიძე: 1953:147]. ვითარებითი ბრუნვის ფორმის გამოყენება შესაძლებლობის მიმდებარეობითაა წარმოებისას ცნობილი ფაქტია. ამის შესახებ საუბარი გვექნება ქვემოთ, მიმდებარის წარმოების განხილვისას. ახლა კი აღვნიშნავთ მხოლოდ იმ შემთხვევებს, როდესაც -ად ფორმანტით ახალი სახელია ნაწარმოები არა ზმნური ძირისაგან, არამედ სახელის ფუძისაგან. ზმნიზედისა ან თანდებულისაგან:

განრიცხვადი: ბ.კ.40,17; წულილადი: ბ.კ.25,13; ყოვლადი (= *მთელი* "ყოვლადი და ნაწილი"): II,131,8; შემდგომადი: ბ.კ.63,11; კუალადი: II,110,8; ძალადი (= *პოტენციური*): II,137,30.

ძველ ქართულში გავრცელებული „ფრიადი ტიპის წარმოებაც ამ რიგს მიეკუთვნება (*სრულიადი: ხანძთ. 210; ტკბიადითა მით ჯმითა: სინ. მრ. 110, 36*). ცხადია, იოანე პეტრიწთანაც გვხვდება მსგავსი ფორმები:

ვინაჲ აწ ესე საძიებელი ღიდად ძნიადი განემარტოთ: II, 12,5; ესე თვი ფრიადითა სიწლოდითა ხედვისაჲთა დაჯშირებულა: II,113,20.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვათა -ით და -ად ფორმანტები საკმაოდ ხშირად იხმარება ახალი სიტყვების საწარმოებლად. აქ მაგალითებს აღარ მოვიტანთ. XI საუკუნეში, როდესაც ფილოსოფიური თხზულებები ითარგმნება, ამგვარ წარმოებას კიდევ უფრო

ფართო გასაქანი ეძლევა. ძალიან ხშირად იყენებს -ით და -ად ბრუნვის ფორმანტიან წარმოებას გიორგი მთაწმიდელი ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთასა“ და გრიგოლი ნოსელი „კაცისა შესაქმისათჳს“ თარგმანში, ასევე ეფრემ მცირე – მის მიერ თარგმნილ პეტრე იბერიელის შრომებში, ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონისა“ და გრიგოლ ნაძიანძელის „ეპიტაფიის“ თარგმანში.

როგორც მოქმედებითი ბრუნვის -ით ფორმანტიანი, ასევე -ად ფორმანტიანი სახელებიც წარმოშობით, თუ შეიძლება ითქვას, მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელებია, რომელთა საზღვრული ხშირად ჩავარდნილია: ასეთ შემთხვევაში ისინი განმარტოებულ მსაზღვრელებად გვევლინებიან. ამიტომ მათ დაკარგული აქეთ მსაზღვრელის გაგება და დამოუკიდებელ წარმოქმნილ სახელებად არიან გააზრებულნი. არსებითად, ასეთსავე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ნათესაობითში მართული მსაზღვრელი შეთანხმებულია საზღვრულთან, ეს უკანასკნელი კი ჩავარდნილია: **ვარსკვლავთაჲ** (= **ვარსკვლავთაგანი**), რომელიმე ღამით მხერვალ არს: სინ. მრ. 217,26.

-ით და -ად ბრუნვის ფორმანტებით ნაწარმოები სახელების ანალოგიით შესაძლებელი ხდება ამგვარი, ნანათესაობითარი განმარტოებული მსაზღვრელის განხილვა ნაწარმოებ სახელთა შორის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტს აქ ისევე ეკისრება დერივაციული აფიქსის ფუნქცია, როგორც მსგავს შემთხვევებში მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ფორმანტებს. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ამგვარი ფუნქციით იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად ხმარობს:

გონებათანი, რომელნიმე არიან უფლებრივ და უზენაეს: II,190,17; მიზეზთანი რომელნიმე ყოვლობათა წარმოაარსებენ: II,127,7; აწი, ჟამისათა შორის და „სტომი“, სხეულისათა შორის, ყოველთა უმსწრაფლე და უჟამო არიან: II,114,22-23; ძარღუთანი უფიცხესნი (არიან): ბ.კ.87,9; ხოლო გნებათა რომელიმე არს

მაკეთებელ: II,41,22; რომელი ნეფსითი არს და რომელი უნებლიითი, ქმნულთაჲ: ბ.კ.125,14; არამედ შესაძლებელთაჲ, რომელიმე არს საჭირო: ბ.კ.140, 4; ხოლო თუ თქუას ვინ სწავლის მოყუარეთამან: II,83,17; ასოთაჲ, რომელნიმე არიან მოქმედ: ბ.კ.68,24; ხოლო ხალდეველთაჲ, რომელიმე ჭეშმარიტეობდა: II,209,9; მრავალნი მყოფთანი: II,141,29; კეცტყაოანთანი და ქუყანის – ნაწლეფთანი: ბ.კ.9,9 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ნანათესაობითარი განმარტოებული მსაზღვრელი გამოხატავს იმ მნიშვნელობას, რომელსაც დღეს -გან თანდებულიანი ნათესაობითის მრავლობითი რიცხვის ფორმა გადმოსცემს (*მყოფთაგანი, კეთილთაგანი, მიზეზთაგანი*). -გან თანდებულს ასეთ შემთხვევაში დერივაციული აფიქსის როლი აკისრია. მსგავსი მნიშვნელობის გამოსახატაჲდ, იოანე პეტრიწი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ნანათესაობითარი ბრუნვის ფორმის გარდა -გან და შორის თანდებულიან წარმოებასაც მიმართავს.

8. თანდებულები დერივაციული აფიქსების ფუნქციით³¹

ახალი სიტყვის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი აქტიურად იყენებს თანდებულებსაც: -გან, -ებრქებრიგ, შორის, მიერ, გამო, კერძო და სხვა თანდებულებს.

1. ძველ ქართულში თანდებულთაგან დერივაციული ფუნქციით ყველაზე ხშირად სწორედ -გან თანდებული იხმარებოდა. ნიმუშისათვის მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ:

³¹ როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „ერთი თავისებურება ქართული ენისა იმაში მდგომარეობს, რომ მას შეუძლია თანდებულდართული ყორმა არსებითი სახელისა ფუძედ აქციოს და გამოიყენოს ზედსართავის საწარმოებლად. ეს მოეკლენა უფრო მკაფიოდ ძველ ქართულში იყო გამოხატული“ [შანიძე1953: 117, §158].

ნათესავისა ჩემისაგანმან: დაბ. 26,10; მეფეთაგანი იყო: სინ. მრ. 206, 17; ძნიად მსმენელთაგანმან იკადროს: სინ. მრ. 202,3; შეურაცხთაგანი: შუშ20, 18; ბერთაგანი: ლიმ. 21,5; მეჭამეთაგანი: ლიმ. 29,33; წინაშემდგომელთაგანი, მსახურთაგანი: ხანძთ. 261,40 და სხვა მრავალი.

ასევე ფართოდაა გავრცელებული -გან თანდებულიანი წარმოება იოანე პეტრიწის ხანაშიც. გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ნაწერებში მას ხშირად ვხვდებით.

იოანე პეტრიწი ამ მნიშვნელობის გადმოსაცემად, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ნანათესაობითარი ბრუნვის ფორმასაც იყენებს. პარალელურად, ზოგჯერ მცირე ნიუანსით განსხვავებული მნიშვნელობით -გან თანდებულიან წარმოებასაც მიმართავს:

უფროდს ხოლო და პლატონისგანნი ამის თნებისა იქმნეს აღმრჩეველ: ბ.კ.47,9-10; კაცთაგანცანი რაოდენნი მხედველ იქმნეს: ბ.კ.160,14; არავინ მათგანი ისწავლის: ბ.კ. 18,6; არცა კელოვნებაჲ და ზედმიწევნაჲ (იყოს) რაჲთაჲე მყოფთაგანისა: I,11,17; მცურვალთაგანი: ბ.კ.60,3; მრჩობლთაგანი: I,56,18; თბეთაგანი: II,165,30 და სხვ.

თანამედროვე ქართულში -გან თანდებულიანი წარმოება საკმაოდ გავრცელებულია.

2. -ებრ // ებრიფ. -ებრ+-იფ-იანი წარმოება განსაკუთრებით ნაყოფიერია სპეციალურ, კერძოდ ბუნებისმეტყნიერებათა ტერმინოლოგიაში. იგი ნიშნავს „მსგავსს, ნაირს“ და ამიტომ მისი გამოყენებით შეიძლება შეიქმნას ცხოველთა თუ მცენარეთა ერთი ჯგუფის სახელწოდება მისი რომელიმე წევრის სახელის მიხედვით. ასეთი წარმოება დღეს გამოყენებულია ბუნებისმეტყნიერებათა ტერმინოლოგიაში. იყენებდნენ მას ძველ ქართულშიც. ამ თანდებულით ნაწარმოებ სიტყვებს ხშირად ვხვდებით გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ნაწერებში: *ანგელოზებრივი, მკეცებრივი, გონებრივი, კაცობრივი, მასწავლელობრივი*.

იოანე პეტრიწი -ებრ//-ებრივ წარმოებას ფართო გასაქანს აძლევს გარკვეული სახის ტერმინთა საწარმოებლად. როგორც ზემოთ ვთქვით, იგი ამ წარმოებას ზოგჯერ მოქმედებითი ბრუნვის -ით ფორმანტიანი წარმოების პარალელური მნიშვნელობით ხმარობს და ბერძნულ -ικ სუფიქსის მნიშვნელობას გადმოსცემს:

ასოჲ მსოფლებრივი – τὸ στοιχειῖον τὸ στοιμακόν: ბ.კ. 61,3; სულებრივი – ψυχικός: I,120,17; სხეულებრივი – σωματικός: I,41,9; ცხოველებრივი: ბ.კ.114,8, ცხოველობითი – ζωτικός: ბ.კ.73,11; ორღანებრივი – ὀργανικός: ბ.კ.77,71; ოცნებრივი – φανταστικός: ბ.კ.72,9.

ამ მნიშვნელობითვე ხმარობს მარტივად -ებრ თანდებულის ფორმასაც:

საუკუნებრი საზომი: II,113,3; დასაბამებრი: I,19,7; სულიერებრთა რიცხუთა: ბ.კ.43; დასაბამი ერთებრი: II,12,10; გონიერებრნი სრულეზანი: I,43,8.

-ებრ/ -ებრივ-იან წარმოებად ზოგჯერ ჩვეულებრივი, „მსგავსის“ მნიშვნელობაც აქვს: პარალელურად იგი -ურ სუფიქსსაც ცვლის:

ცეებრსა წესსა: II,40,2; ტყავებრი სამოსი: II,20,16; გონებაჲ ღმრთეებრი: I,79; ეშმაკებრი, ვითარ ჭელოვნებაჲ: II,165,29; კაცობრივსა ჳმისად: ბ.კ. 10,5; სხეულებრივთა ვნებათა: ბ.კ. 16,18; მამებრივი, დედებრივი: II,176,11; კუვოებრივი: ბ.კ. 66,9; მრგულებრივი: ბ.კ.73,18; ღაქუარდებრივთა (სპირალისმაგვარი დანამატები) ყდათა მიერ: ბ.კ. 115,21.

3. შორის თანდებული, სახელობითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმებული (შორის-ი) იხმარება როგორც დამოუკიდებლად, ასევე მიცემით ან ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სიტყვასთან ერთად:

გესმას-რად შორისი, ნუ შემოცვითად ეპაზრვი: II,95,17; ვითარ იძულებითი და ვითარ ბუნებითი და შორისი: II,103,24-5.

ხოლო სხვა სიტყვაზე დართული, იგი ამ სიტყვას ახ-

აღ მნიშვნელობას აძლევს და მასთან ერთად მსაზღვრელის როლში გამოდის, რომელიც, შესაძლებელია, ზოგჯერ განმარტოებულიც იყოს:

ერთსა-შორისასა რიცხვსაგან: II,30,17; საუკუნესა-შორისი შეკრული: II,26,11; ასსა-შორისნიცა მხოლონი: II,11,15; ხრონიშ-შორისსა ... დენისამიერ: II,108,5; ცხოველთა-შორისი: ბ.კ. 24,7; ჟამისშორისი მოქმედება: I,66,7; მისშორისი ფშვნიერებითი სული: ბ.კ.89,7; ხუთი, ვითარ ხუთი, არს სათუალავი რიცხუთა-შორისი: II,24,17.

განმარტოებული მსაზღვრელია:

ჯოჯოხეთისშორისთა ღმრთებრივთა მიერ არიან: II,162,14; მრავალნი ზღვს-შორისნიცა და ყოველნი, რომელთა არა აქუს სასული: ბ.კ.28,12 და სხვ.

შორის თანდებულიან წარმოებას ევრემ მცირესთანაც ვხვდებით:

ჩუენ-შორისნი ესე დღენი: პ.იბ.32,12; ჩუენ-შორისი ესე მზე: პ.იბ.64,19.

შორის თანდებულიანი წარმოება იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება თანამედროვე ქართულში, მაგ. შორისი (ორ რამეს შორის მყოფი, შუალედის): გზათშორისი, ერთაშორისი, მწკრივთაშორისი, რაიონთაშორისი და სხვ. (იხ. ქგლ).

4. იოანე პეტრიწი სიტყვის მაწარმოებელ აფიქსად ძალიან ხშირად ხმარობს -გამო თანდებულს, რომლითაც, ჩვეულებრივ, რომელიმე ფილოსოფიური მიმდინარეობის, ან რომელიმე ფილოსოფოსის სკოლიდან გამოსულთა სახელწოდებას აწარმოებს:

პერიპატომის-გამონი (პერიპატოკლენი): II,54,7; პითაგორომის-გამონი (პითაგორკლენი): II,100,4; ელეაძთ-გამონი: II,100,5, არისტოტელის-გამონი: II,100,3.

იოანე პეტრიწი გამო თანდებულის საშუალებით მოხერხ-

ებულად გამოხატავს ისეთ მნიშვნელობებს, რომელთა გადმოსაცემად ზოგჯერ მთელი წინადადება იქნებოდა საჭირო:

არსების-გამო მოქმედება (არსებისაგან გამომდინარე მოქმედება): I,15,17; პირველის-გამო მსა სირამსა არს: I,70, 28; სამარადმყოფს-გამოთა მსსთაფრობს მარადმყოფ: II,115,27; ჟამის-გამოთა ჟამი მფლობს: II,115,24; მიზეზთა-გამოთა ნაშეთა... საზომი უპყრიეს: II,75,19; უზესთმდებარე არს თვს-გამო მიზეზონანს: II,13,12 და სხვ.

კონტექსტებიდან ნათელია, რომ -გამო თანდებული წარმომავლობის სემანტიკას გადმოსცემს: სამარადმყოფს-გამონი, რომელნიც მარადისობაში მყოფნი, მკვიდრნი; ჟამის-გამონი – ჟამისმიერნი, დროში არსებულნი.

5. ამ მნიშვნელობით ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, -მიერ თანდებულიანი წარმოებაა გავრცელებული:

ღმრთისამიერი ბრძანებად არს: სინ.მრ.109, 34; უფლისამიერი: სინ.მრ. 104,34; მაქუს ნიჭი ქრისტესმიერი: პაბო,65,18; მოიღე შენმიერი იგი თქმული: ევსტ.44,22; სარწმუნოებამან მის-მიერმან: მოციქ. 3,16.

გიორგი მთაწმიდელი და ეფრემ მცირე ხშირად მიმართავენ მიერ თანდებულიან წარმოებას:

ფერთამიერი, საცნობელთამიერი: ექუსთა; შობისამიერი: კაც.შესაქ. 166; ძარღუთამიერთა შემტკიცებითა: კაც. შესაქ. 203; წერილთამიერნი: პ.იბ. 106,19; ჩუენმიერი: პ. იბ. 9, 33; მოპოვნებათ-მიერი: პ.იბ. 106,17; არსთამიერი: პ. იბ. 49,17; მცნებათ-ამიერი: ასკეტ. 19; საჭმელთამიერი: ასკეტ. 14; ღუმილისამიერი: ასკეტ. 14; სახარებისამიერი: ასკეტ. 11 და სხვ.

როგორც სხვა, ზემოთ განხილულ თანდებულებს, ასევე -მიერ თანდებულსაც იოანე პეტრიწიც ფართოდ იყენებს სიტყვაწარმოებისას:

სიტყვსმიერი ცნობად: I,75,30; განზომად ჟამისამიერი: I,34,15;

მძღუართამიერი ჯელმჰყრობად: II,221,23; ნაწილთმიერსა ყოვლობასა: II,38,12; ამათმიერი ენება: ბ.კ.22, 5.

-მიერ თანდებულთ ნაწარმოები სახელი, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელის როლშია, როგორც ენახეთ. მაგრამ ისევე, როგორც ბრუნვის ფორმანტით ან სხვა თანდებულებით ნაწარმოები სახელები, ზოგჯერ ისინიც განმარტოებულ მსაზღვრულად გვევლინებიან და ამიტომ დამოუკიდებელი სიტყვის მნიშვნელობას იღებენ:

ტენისმიერად უწოდენ: ბ.კ.90,3; ხოლო თუ ვინ დადვას ნაწილთმიერად და შედგმულად თვთმდგომი, შევმთხვოს მრავალი უჯერობად: II,106,18; ხოლო უმცრომსთამიერი უმარტივეს (არს): I,39,18.

თანამედროვე სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში -მიერ თანდებულებიანი წარმოება საკმაოდ გავრცელებულია (ცხვირის-მიერი, კბილის-მიერი, ბაგის-მიერი და სხვ.).

6. შედარებით იშვიათად, ახალ სიტყვათა საწარმოებლად იოანე პეტრიწი სხვა თანდებულებსაც (თანდებულის ფუნქციით ნახმარ ზმნისართებს) იყენებს:

ქუეშე: --ჟამისქუეშესა და არა საუკუნესა შორის დამსჭულული: II,26,14 იგი აკეთილებს ყოველთა თვსქუეშეთა და აღკრულთა მისდამი, ესთავე – საყოველთაოდ სული – სულთა თვსქუეშეთა; და ესთავე – ესე სხეული ცისაჲ – სხუათა ყოველთა თვსქუეშეთა სხეულთა: II,36,14; ნათხზის თაენი სწორად წარმოდომილან ყოველთა თვსქუეშეთადმი: II,56,7-9;

კერძო: ზედაკერძოჲ სასისაჲ: ბ.კ. 82,10; წინამთკერძონი ტენისანი: ბ.კ. 84,5; ორკერძოთაგან მუცელთა: ბ.კ. 84,6; ზუნაკერძო ძეს: ბ.კ. 109,19;

შინა: სიტყუათაშინაჲ მაღლიერობად: II,223,20;

გარე: ათის-გარესა რიცხუსა ვიტყუთ: II,30,10;

მიმართ (მომართ): ქუეყანის-მომართი გრილ არს, ხოლო

ზენაი და ცეცხლის-მიმართი – მჭურვალე: ბ.კ.26,7; წინააღ-
რჩევად (არს) აღსასრულის-მიმართი: ბ.კ.135,21.

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწი თავისუფლად და მეტად მოხერხებულად იყენებს ქართული სიტყვაწარმოების მრავალფეროვან შესაძლებლობებს და ახალი სიტყვა-ტერმინების საწარმოებლად უკვე ნაცადი ხერხებით ბრუნვის ფორმანტებისა და თანდებულების გამოყენებით ძველ ქართულში ხმარებული მსგავსი ტიპის სიტყვების გვერდით ახალ ლექსიკურ ერთეულებს ქმნის.

მიმღეობის წარმოება

მიმღეობის წარმოება ერთი ყველაზე საინტერესო სფეროა იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოებაში ქართულ ენაში არსებულ მრავალფეროვან საშუალებათა ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობის თვალსაზრისით. ამიტომ იყო, რომ თავის საკანდიდატო დისერტაციაში „მიმღეობის წარმოება ქართულში“ ეკ. ოსიძემ სპეციალური ქვეთავი დაუთმო მიმღეობათა წარმოების განხილვას იოანე პეტრიწის ენაში [ოსიძე 1957: 85-93]. როგორც ავტორი ამბობს, „როცა მიმღეობათა წარმოების შესახებ ვლაპარაკობთ ძველ ქართულში, არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ მიმღეობათა წარმოების თავისებურება იოანე პეტრიწის ენაში“ [ოსიძე 1957: 85]. ავტორი მოკლედ განიხილავს იოანე პეტრიწის ნაშრომებში მიმღეობათა თავისებურად ნაწარმოებ ფორმებს და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მიმღეობის ფორმები იოანე პეტრიწს ხელოვნურად აქვს ნაწარმოები. თუმცა საჭიროდ მიაჩნია, აქვე აღვნიშნოს, რომ „შესაძლებელია, მიმღეობის ფორმათა ხელოვნურად წარმოება იოანე პეტრიწთან განსაკუთრებული, ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შექმნის მიზნით იყოს გამოწვეული.“ მისივე აზრით, მიმღეობების

ფორმები, რომლებიც იოანე პეტრიწთან გეხედება, განსხვავებულია ძველი ქართულის მიმდებარე ფორმებისაგან. „იოანე პეტრიწი გარკვეული მიზნით ქმნის ხელოვნურ ფორმებს და მათ ქართულ ენაში არსებულ მიმდებარე ფორმებს ახალი ფორმაწარმოებით უპირისპირებს [ოსიძე 1957: 86-88].

ცნობილია, რომ მიმდებარე წარმოება ქართულში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ხასიათდება. გეხედება მიმდებარე წარმოების პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური ტიპები. აქედან სუფიქსური წარმოება ნამყოფი მიმდებარეებს აქვთ, პრეფიქს-სუფიქსური და ოდენ პრეფიქსული კი სამსავე დროის მიმდებარეებში გეხედება [ოსიძე 1957: 81]. მრავალფეროვნება ამით არ ამოიწურება: ერთსა და იმავე პრეფიქსთან სხვადასხვა სუფიქსი შეიძლება შეგეხედეს და პირიქით, ერთი და იგივე სუფიქსი შეიძლება სხვადასხვა პრეფიქსთან შევიდეს კომბინაციაში. ასე მაგ., სასუბიექტო მიმდებარეების ფორმებში პრეფიქსებად გეხედება *მ-, მა-, მე-, მო-, სუფიქსებად კი -ალ-, -არ-, -არე-, -ელ-, -ე-, -ურ (-ულ),* მაწარმოებლები ნაწილდება გარკვეული ფუძეების მიხედვით, თუმცა, გამორიცხული არ არის (და საკმაოდ ხშირადაც), რომ ერთი და იგივე ფუძე სხვადასხვაგვარად იყოს გაფორმებული: *მთესავი – მთესელი; მკითხავი – მკითხელი* (რაც ზოგჯერ მნიშვნელობათა განსხვავების საფუძველი, ზოგჯერ კი შედეგი).

ცნობილია, აგრეთვე, რომ ძველ ქართულში შემორჩენილია მიმდებარეათა უძველესი ფორმები, რომელთა ტიპები იმ დროისათვის უკვე აღარ იყო პროდუქტიული. სწორედ არქაული, არაპროდუქტიული აფიქსების გამოყენება კი ხელსაყრელია ახალ ტერმინთა წარმოებისას.

ძველ ქართულში მიმდებარეათა წარმოება იმდენად მრავალფეროვანია, რომ ისმის საკითხი ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში სხვადასხვა დიალექტური მაწარმოებლების შერწყმისა და ერთ-ერთ პრობლემად გამოიყოფა მიმდებარეათა წარმოების განაწილება დიალექტების მიხედვით [ოსიძე 1957: 3].

ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში მწერალს, რომელსაც ახალ ტერმინთა მთელი რიგის შექმნა უხდება, ფართო შესაძლებლობა ეძლევა არჩევანისთვის, თუმცა, რა თქმა უნდა, განსაზღვრულ ფარგლებში: მისი არჩევანი ენაში დადგენილ წესებს არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს. ხოლო იმას, რაც ამ ფარგლებში შეიქმნა, ხელოვნური არ შეიძლება ეწოდოს.

იოანე პეტრიწმა, რომელსაც წილად ხედა ისეთი დიდი და რთული ამოცანის შესრულება, როგორიცაა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბება, თავის ძირითად პრინციპად გაიხადა ენაში მოცემულ შესაძლებლობათა მაქსიმალურად გამოყენება. ქართული ენა სწორედ მიმღეობათა წარმოების სფეროში იძლევა ახალწარმოებისათვის მეტად ფართო შესაძლებლობებს. იოანე პეტრიწის ენაშიც ყველაზე მრავალფეროვან, სინონიმურ ფორმებს სწორედ მიმღეობათა წარმოებისას ვხვდებით. მაგრამ პეტრიწის მიერ შექმნილ ყველაზე თავისებურ ფორმებსაც მოეძებნება პროტოტიპი ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში.

სანამ მიმღეობათა წარმოების ცალკეულ ტიპების განხილვაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია წარმოვიდგინოთ იოანე პეტრიწის ენაში მიმღეობათა წარმოების საერთო სურათი ძველ ქართულ ენაში არსებულ ვითარებასთან მიმართებით.

ძველ ქართულში სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქსად გვხვდება მ- ცალკე ან ა, ე, ო ხმოვნების თანხლებით (მა-, მე-, მო-). იოანე პეტრიწიც ამავე პრეფიქსებით აწარმოებს მიმღეობებს. ძველ ქართულში მიმღეობის სუფიქსებია: -არ, -არგ, -რ, -ად, -ელ, -ილ, ურ, -ე, -ედ. პეტრიწი ხმარობს -ო სუფიქსს, რომელიც თეორიულად თუმცა დასაშვებია, მაგრამ ძველ ქართულში სასუბიექტო (მ-, მა- პრეფიქსიანი) მიმღეობის ფორმებში არ იხმარება. მიმღეობებში იგი, ჩვეულებრივ გვხვდება სა- პრეფიქსთან კომბინაციაში: სა-ჩინო, სა-სწავლ-ო და სხვ.

იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ მიმღეობურ ფორმათა

თავისებურებას კმნის პრეფიქს-სუფიქსთა ურთიერთშორისი განაწილება, მათი ურთიერთშორისი კომბინაციები, მიმდევობის სუფიქსის შეკვეცა, რაც სუბსტანტივის ფორმას აძლევს მიმდევობას.

სიცხადისათვის წარმოვადგენთ ცხრილს.

1. სასუბიექტო მიმდევობა

იოანე პეტრიწი	მ	მარ	მარე	მ-ელ	მ-ე	მად	მ-ს	მ-	მ-ელ
ძველი ქართული	+	+	+	+	+	+	-	+	+

იოანე პეტრიწი	მა-ე	მა-ს	მე	მე-ელ	მე-ე	მე-ს	მო-არ	მო-ე	მო-ელ
ძველი ქართული	+	-	+	+	+	-	+	+	+

2. საობიექტო მიმდევობა

იოანე პეტრიწი	-ელ	-ელ	ნა-	სა-	სა-ელ	სა-ე	სა-ურ	სა-ს
ძველი ქართული	+	+	+	+	+	+	+	+

3. უარყოფითი ფორმები

იოანე პეტრიწი	უ-	უ-ს	უ-ურ	უ-არ
ძველი ქართული	+	+	+	+

როგორც ვხედავთ, ფორმალურად ძველი ქართულისაგან განსხვავებული ვითარება მხოლოდ სასუბიექტო მიმღეობის წარმოებისას გვხვდება: იოანე პეტრიწის ენაში -ო სუფიქსს ვხვდებით სასუბიექტო მიმღეობის წარმოებისასაც. მაშინ, როდესაც ძველი ქართული ენის ძეგლებში -ო სუფიქსი დადასტურებულია თითქოს მხოლოდ საობიექტო მიმღეობებისა და მიმღეობათა უარყოფითს ფორმებში. თითქოს, ვამბობთ, რადგანაც გამორიცხული არ არის, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლებში აღმოჩნდეს -ო სუფიქსიანი ფორმები სასუბიექტო მიმღეობებისა. საქმე ისაა, რომ თეორიულად საესეებით დასაშვებია -ო სუფიქსის ხმარება სასუბიექტო მიმღეობათა ფორმებში: ცნობილია, რომ სასუბიექტო და საობიექტო მიმღეობათა ფორმების ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი პრეფიქსია. რაც შეეხება სუფიქსებს, ისინი ორივე ტიპს მიმღეობებს, ჩვეულებრივ, საერთო აქვთ (ეს რამდენიმე ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩანს, თუმცა ძველი ქართული სათვის იგი სრული არ არის) მცირე გამონაკლისის გარდა, რომელშიც -ო სუფიქსიც შედის. -ე სუფიქსი სასუბიექტო მიმღეობის ფორმებში უცხო არ არის (მ-, მე-, მო- პრეფიქსებთან გვაქვს, იხ. ცხრილი №1), მაგრამ მა- პრეფიქსთან კომბინაციაში იგი ძალიან იშვიათად გვხვდება, მაგ. მაცნე, მაცხონე (მაგ., ძალად მაცხონე). მაღ კომბინაცია, მართალია გაერცელებული არ არის, მაგრამ რამდენიმე შემთხვევაში დღესაც გვხვდება: მ-წყად-ი, მ-ჭად-ი, მ-ღგრად-ი, მ-ყოფად-ი.

თუ ზემოთქმულს იმასაც დაემატებთ, რომ ამ ტიპის “თავისებური წარმოების” მქონე წარმოება ქართული ენის დერივაციულ შესაძლებლობასა და მოქნილობაზე მიუთითებს და დღესაც პროდუქტიულია, ცხადი გახდება იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოების ხელოვნურად გამოცხადების უსაფუძვლობა.

განვიხილოთ მიმღეობის წარმოების ტიპები ცალცალკე.

1. სასუბიექტო მიმღეობის წარმოება

ა) მ- ოდენ მ- პრეფიქსით მიმღეობის წარმოება პროდუქტიულია ძველ ქართულში, ასევე – იოანე პეტრიწის ენაშიც.

მ-პრეფიქსი შეიძლება დაერთოს პირიანი ზმნის სუფთა ფუძეს (უთემისნიშნოს).

მიმდრეკი – (მამოძრავებელი); თვთმიმდრეკი (თვითმოძრავი – αὐτοκίνητος) ყოველი თვთმიმდრეკი პირველ თვთ თვს-დაღვე არს უკუმექცევ, და თუ მისდრეკს თავსა თვსსა და მიდრეკების, მოქმედებადცა მისი თვსდად მიმართვე არს, და ერთ ვიდრემე მიმდრეკი და მიდრეკადი: I,15,29-30; იხ. აგრეთვე, II,51,28; ბ.კ. 105,12 და სხვ. ასევე: მბაძი: II,60,22; მხელი: II,68,20; მწადი: II,33,10; II,125,22; დამჭურეტი: II,67,4; მშრეტი: II,28,26; განზომი: I,36,21; გამწადი: I,81,10; მომმარჯვ: II,120,10; წინაგანზომი: ბ.კ. 134,13; მბადი: II,50,10; გამთუალნი რიცხვსანი: II,25,3; განზომიდი: II,167,10; განზომიანი: ბ.კ. 137,14; უფალმან მსახმან ბუნებისამან: II,207,12; დამბრწყინი: I,97,19 და სხვ.

მარტივ ფუძეს ოდენ მ- პრეფიქსი ძველ ქართულშიც ხშირად ერთვის. ასეთი მიმღეობები სპეციალურ ლიტერატურაში ძველი ვითარების ამსახველად არის მიჩნეული [ჩიქობავა 1950: 126, § 47].

ოდენ მ- პრეფიქსი ერთვის აგრეთვე თემისნიშნით გაერცობილ ფუძესაც:

-აგ თემისნიშნიანს:

მ-ზუელაგი ესე არსისაჲ: II,79,23; ნიშნავს „მიმბაძეველს“, საწყისია ზუელგა – არს საუკუნო ოდენ ზუელგით და სეხნაობით: II,141,27; ძველ ქართულში გაერცელებული სიტყვაა, გვხვდება „ექუსთა დღეთათჳს“ უძველეს თარგმანში [ექდღ: 112,16]; აგრეთვე „ექუსთა დღეთას“ გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანშიც [ექუსთა: 24,31].

ამავე მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი იყენებს მზადავ მიმღეობასაც „ბაძავს“ ზმნიდან:

მზადავ ყოველთა წარმომქმნელსა მიზეზსა: I,22,27 და სხვ.

მო-მ-ხავ: მკავე ვიდრემე არს და მო-მ-ხავ ბუნებით: ბ.კ. 123,18 (ზმნიდან დაჰმუხავს, გეხედება იქვე: 123,20). ამ ზმნის მიმღეობის ფორმები დასტურდება „ექუსთა დღეთათჳს“ ძველ ქართულ თარგმანში: მო-მ-მუხველი: 75,1; მომმხუე: 74,29 (ცხარე); იხ. აგრეთვე „ექუსთა დღეთას“ გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანში მომმუხავ: 61,16.

-ებ თემისნიშნიან ფუძეს:

მგები (ზმნიდან ჰგიეს): მგები მიუდრეკელად აობასა ზე და თვსსა: II,72, 22. პარალელურად გეხედება აგრეთვე პირიანი ფორმაც: ჰგია თუთებასა ზედა თვსსა: II, 152,26. შემხები: II,226,33; მიმღები: II,64,3; მომგები: II,136,29.

-ობ თემისნიშნიან ფუძეს:

წინაგამწყობი (წინააღმდეგი): II,7,3; მპყრობი: II,113,14; აღმგეობი: I,88,12.

-ევ თემისნიშნიან ფუძეს:

მქცევი (ცვალებადი): I,115,18; თანაღმრე: II, 6,10.

ოდენ მ- პრეფიქსი დაერთვის აგრეთვე მასდარის სუფიქსიან ფუძესაც:

მღგომი: ბ.კ. 167,12; თუთმღგომი: II,96,13; წინააღმღგომი: II,10,15; მგდომი: ბ.კ.130,14; 138,24; ზედშემომგდომი (შემთხვევა): ბ.კ. 171,6; მწყრომი: ბ.კ.99,14; თანგამწყრომი: II,197,1; ბ.კ 35,23; მბრძოლი: II, 4,6 (თანამბრძოლი II, 223,22); მყოფი: II,110,11; მქონი: I,113,15.

ბ) მ-ელ. ძველ ქართულში მეტად გავრცელებული იყო და თანამედროვე ქართულშიც გავრცელებულია მ-ელ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება.

სასუბიექტო მიმღეობათა წარმოებისას იოანე პეტრიწიც სწორედ მ-ელ პრეფიქს-სუფიქსს აბატონებს. მაგალითთა რაოდენობა მეტად დიდია და ამიტომ ნიმუშისათვის მხოლოდ რამდენიმეს მოვიტანთ:

მბაძველი: I,50,3; მცველი: II,102,29; მხედველი: II,4,30; მცნობელი: I,63,12; მთქუმელი: ბ.კ.29,11; მიმღებელი: ბ.კ. 55,32; მქონებელი: ბ.კ.44,17; მხილველი: ბ.კ.78,4; მცნობელი: I, 114,9; განმცდელი: ბ.კ.172,7; მიმდრეკელი: ბ.კ.146, 8; დამწერელი: ბ. კ. 76, 10; შემძლებელი: ბ.კ.48,31; მქმნელი: I,11, 16; მიმცემელი: I,16,13; მომხუეწელი: II, 223, 22; მყოფელი: I, 75, 91; შემყრელი: I,7,8; მშობელი: I,11,16; მთხზველი: II,21,5; მამყოფელი: II,4,9; დამბადებელი: II,73,12 და სხვ.

აქ მოტანილ ფორმათაგან ზოგიერთი დღეს უსუფიქსო წარმოებითაა დამკვიდრებული (*დამწერი, მიმცემი, მიმღები*).

გ) მ-ე პრეფიქს- სუფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში არც თუ იშვიათად გვხვდება. ეკ. ოსიძეს თავის სადისერტაციო ნაშრომში საკმაო რაოდენობით მოჰყავს აღნიშნული წარმოების მაგალითები ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან.

იოანე პეტრიწი მ-ე პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოებ ძველ ქართულში გავრცელებულ ფორმებსაც ხმარობს და რამდენიმე ახალ ტერმინს თვითონაც ქმნის:

განმგე: II,161,18 || გამგე: II,161,33; (იხ. კიმ. I,323,13; თანამედრ. ქართულში: გამგე) მქმნე: II, 33, 26 || მქნე: II,33,27 (იხ. სინ. მრ. 118, 6; მქმნე); შემწე: II,223,23 (თანაშემწე: ბ.კ. 44,13); მსხირპანე (საბა: *სხირპეა – მაგრად დაჭიმეა*): ბ.კ.36,6; გამგონე: II,7,26 (*შემმეცნებელი*); შემძლე: II,137,27; მძლე: 6,35,24 (იხ. კიმ. I,4,11); გამგდე: II,84,26; მზიარე: I,126,77; დამტევენნი: II,19,33; გამნსუენე: ბ.კ.16,23; მომწსენე: ბ.კ.90,2; მქონე: II,215,12; გამყენე: II,72,25; უკუმტრფე: II,86,35; გამცდე (*განმჭკერეტი, დამნახეული*): II,54,21; მწადე: I,9,5.

დ) მარ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შესახებ ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ ეკითხულობთ: „აღნიშნული წარმოება არ არის ნაყოფიერი, იგი უხსოვარი დროიდან არის გადმოცემული“ [შანიძე: 1953: §594], თუმცა, ვერ ვიტყვით, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლებში ან თუნდაც თანამედროვე ენაში იშვიათად გვხვდებოდეს:

გამგმარი: სინ. 215, 20; მროკვალსა: სინ. მრ. 209, 7; მგმობარი: სინ. მრ. 217, 10; ლიმ. 10, 19; მძოვარი: ლიმ. 5, 17 და სხვ. დღეს: *მკედარი, მღევარი, მკელევარი, მკბენარი* და სხვ.

იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარი მარ პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმღეობები ძველ ქართულშიც იყო და დღესაც იხმარება ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაში (ზოგჯერ ფონეტიკურად სახეცვლილი):

მხედვარი: ბ.კ. 105,15; მკბენარობა: ბ.კ. 112,16; მკულევართა ძაღლთა ზედა: ბ.კ. 86,27; მცურვალი: ბ.კ. 79,15; შემკნართა ცნობათა გაჯსენება: II,52,11; მხუდართა: II,122,34; შემტრფალი: II,129; მღვერისაგან: II,33,18; მკუდარი: II,108,27.

ე) მარე. იგივე ითქმის მარე პრეფიქს-სუფიქსიან წარმოებაზეც. ასეთი წარმოების მიმღეობის ფორმები საკმაო რაოდენობითაა შემორჩენილი არა მარტო ძველ ქართულში, არამედ თანამედროვე ქართულშიც. ამათ შორისაა გასუბსტანტივებული მიმღეობა – მდინარეც.

იოანე პეტრიწის ენაშიც ასეთსავე „შემორჩენილ“ ფორმებს ვხვდებით. თვით პეტრიწი ამ აფიქსით თითქოს არ ქმნის ახალ ტერმინს.

წინამდებარე: II,105,8; მბრწინვალე: ბ.კ. 142,9 (თვთ)მდგომარე: II,97,14; 92,3; ქუემდებარე: II,98,15; მცურვალე: ბ.კ.61,19; მძინარე: ბ.კ.38,7; მღუმარე: ბ.კ. 93,6; მძრწოლარე: ბ.კ.109,4; მღუძარე: ბ.კ. 54,11; თესლმცენარე: ბ.კ.115,21; წინამჯდომარესა: ბ.კ. 22,18; მსროლიარე: ბ.კ. 131,10 (მსგავსად მჭმობიარე: ექუსთა, 94,29 – და მწოლიარე, მშობიარე ფორმებისა).

ფ) მ-ო. როგორც აღვნიშნეთ,³² ძველ ქართულში -ო სუფიქსი სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქსებთან კომბინაციაში არ გვხვდება. იოანე პეტრიწთან ასეთი “მოკლე” მოდელი საკმაოდ პროდუქტიულია:

წინაგამწყო: II,28,25; წინამყო: II,170,31; ზესთშესაქმენი მყოთანი (მყო): II,90,28; შემდგონი: II,142,10; შემპყონი: II,212,10; მნათოჲ მზე: II,213,28; მბრწყინოჲ: II,38,27.

ყველა ფორმაში, გარდა უკანასკნელისა, ბოლოკიდური -ო შეიძლება თემისნიშნისეულად მიგვეჩნია, თანხმოვნიანი ნაწილი კი დაკარგულად (ობ>ო; ოფ>ო; ომ>ო).

უკანასკნელი ფორმა – მბრწყინ-ოჲ, ანალოგიით წინა ფორმებისა, ნაწარმოები უნდა იყოს მ- პრეფიქსისა და -ო სუფიქსის საშუალებით მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელთა ბოლოკიდური -ო სუფიქსად იქნა გაგებული³³.

ზ) მ-ად. ვითარებითის -ად ბრუნვის ნიშანი, როგორც ცნობილია, მასდარის ფუძისაგან მომავალი დროის მიმღეობის საწარმოებლადაა გამოყენებული, როგორ ძველს, ისე ახალ ქართულში. სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქსებთან ეს სუფიქსი იშვიათად იხმარება. მაგ. ფორმებში: მწყადი, მჭადი, მდგრადი და მყოფადი (რომელთაგან უკანასკნელის მ- შემდგომ უნდა იყოს განვითარებული). რადგანაც -ად ბრუნვის ფორმანტს უნარი აქვს მასდარის ფუძისგან მიმღეობის წარმოებისა ე. წ. „შესაძლებლობის“ ნიუანსს გამოხატავს. იოანე პეტრიწის ენაში ასეთი წარმოების სულ ოთხი მაგალითი გვხვდება, მათ შორისაა ლოგიკური ტერმინი პირველმდებელი – „მცირე წინამძღვარი“:

³² იხ. ზემოთ, გვ. 169.

³³ გვხვდება აგრეთვე ფორმა მფროჲ: „და გარემოს მისსა ქარ-სეტყუად ფრიალ მფროჲ“: II,209,9. იუჲ მის ფრ ელემენტს ზმნის ძირად ჩაეთვლით, ესეც მიმღეობის ფორმა იქნება.

პირველმდებადი | პირველმდები: „არს პირველი ტყუილ, ერთქმნილი პირველმდებადთა“: ბ.კ. 29,14.

მიმცემადი, მიმღებადი: სამარადისოდ მიმცემადთა და მოუკლებელად მიმღებადთა ნაყოფთაგან დაადგინეს ბუნება: ბ.კ. 20,9.

მქცევადი: ყოველივე სხეულებრივი მორთულობა (პარმონია) ყოველითურთ განბნევადი და განწვალევადი, და ყოველითურთ სხუად და სხუად მქცევადი და განბნევადი: II,196,23.

მიმდრეკადი: იწყებს მიუდრეკელისა და თვთმომდრეკადისა და სხვსა მიერ მიმდრეკადისათჳს: II,46,21 (იქვე, იმავე მნიშვნელობით ხმარობს ფორმებს: „თვითმიმდრეკი და სხვსა მიერ მიდრეკადი“).

ე) ოდენ მა- პრეფიქსიანი წარმოება ნაკლებად ნაყოფიერი ჩანს ძველ ქართულში. იოანე პეტრიწი ხშირად ოდენ მა- პრეფიქსით აწარმოებს იმ ფუძეებს, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მა- ელ პრეფიქს-სუფიქსით არიან გაფორმებულნი:

მამკი: II,100,15; მამკობთა: I,11,15; დამამკჴუ: II,28,27; მამყოფი: II,64,15; ენათმაქცევი: II,223,4; მასვი: I,74,11; მალმრთი: II,165,28; მაშუენი: II,165,29; მასრული: II,69,13; წარმომაყენი: II,72,4; მაკლი: II,139,1; წარმომაჩენი: II,42,25; ამაწადი: II,94,11; მამრლუევი: II, 218, 8; (ზმნიდან აღმდრჴევა. იხ. II,81,13 – თანადიმდრჴევის); მარღჴ: II,207,23 (ზმნიდან დარღჴევა: იხ. გ. ათ. მარღჴი: 14,18).

თ) მა-ელ. პრეფიქს-სუფიქსი მა-ელ ყველაზე ნაყოფიერია. მა- პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთა შორის იოანე პეტრიწიც ამ ფორმანტს იყენებს ყველაზე ხშირად.

მასხუაებელი: II,79,9; მაკნინებელი: II,82,14; მადლეებელი: II,63,12; მაკეთებელი: II,133,8; განმაჩინებელი: ბ.კ. 162,15; გამასრულებელი: ბ.კ. 5,1; დამაცილებელი: ბ.კ. 105,1; მაწყნარებელი: ბ.კ. 143,22; მაცხოვნებელი: I,13,15; მანათებელი: I,97,28; შემამრღუეველი: ბ.კ. 81,8; განმამართლებელი: ბ.კ. 105,6; აღ-

მამკობელი: II,153,55; მამახლობელი, მაერთებელი: I,13,12; მაი-
გიეებელი: II,146,11-12; მაუკუდაეებელი: II,70,6; წარმომაარსებე-
ლი: II,37,4 და სხვ.

ი) მა-ე; როგორც ზემოთ ეთქვით, მა-ე პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება ქართულში არ გვხვდება, თუ ჩავთვლით, რომ მაცხო-
ნე (გამოთქმაში „ძალად მაცხონე“) პირველი პირის ფორმა კი არ არის, არამედ მა-ე მაწარმოებლითაა გაფორმებული: მა-ცხოვნ-ე (მაცხოვნებელი), გვაქვს აგრეთვე, მაცნე. პირვე-
ლი ფორმა გვხვდება იოანე პეტრიწის ენაში: თუხისა მაცხო-
ვნისაგან: I,33,8.

გარდა ამ სიტყვისა, კიდევ მხოლოდ ორი ფორმა აქვს იო-
ანე პეტრიწს მა-ე ფორმანტით ნაწარმოები – მაუწყე (რომე-
ლი განგებისა არს მაუწყე: ბ.კ. 164,24) და წარმომაყენე/წამო-
მაყენე ერთისა: II,123,21).

სამივე დასახელებული ფორმა შეიძლება ჩავთვალოთ სრუ-
ლი მა-ელ მაწარმოებლიანი ფორმის შემოკლებულ სახედ. იო-
ანე პეტრიწის ენაში ეს სრული ფორმებიც გვხვდება:

მაცხოვნებელი: I,13,15; წარმომაყენებელი: II,32,4; II,123,23 (აღ-
სანიშნავია, რომ წარმომაყენე ფორმაც იქვე გვხვდება).

მა-ო მაწარმოებელი მხოლოდ ერთხელაა ნახმარი, მას სი-
ნონიმური ფორმაც არ გააჩნია: მავლტო: II,22,19

ია) მე- პრეფიქსიანი წარმოება ძველი ქართულისათვის
ნაკლებ დამახასიათებელია. თუმცა აქა-იქ მაინც გვხვდება:
მეოტ, მეოხ, მემღერ, მეტეხ, მეთრეფ, მერყეფ, მესხლეტ
და სხვ. ასეთი მიმღეობები მიჩნეულია უძველესი ვითარების
ამსახველად [ჩიქობავა 1942: 126, §47; შანიძე 1953: 597, §595].
ზოგჯერ იოანე პეტრიწი სწორედ ასეთს, არქაულ წარმოე-
ბას მიმართავს:

მექში და უქმი: II,53,4; მექმან ჩუენმან ღმერთმან: I,77,1; მეშ-
გნი: I,98,14; მეშესა ყოველთასა: II,63,35; მედინი ესე ბუნება: II,

120, 30; (წარმავალი) მედინთა და ხრწნადთა ბუნებაჲ: II,137,3; მეხრწნისა ამის ბუნებისა: II,211,26; წინმეთქუ: II,216,7; წინმეძღუ: I,60,1; მეწადთა თესთა: II,34,21; იხილე მეჭურეტმან: II,54,28; მეძირისა მათისასა: II,212,6; მეუწყნი უცთომელნი: ბ.კ. 87,1 და სხვ.

იბ) მეელ პრეფიქს-სუფიქსი. მეელ გვხვდება მიმღეობის მხოლოდ ორ ფორმაში:

მეტყუელი: II,208,9; ბ.კ. 9,25; წინამეტყუელი: II,219,16; მეძიებელი: ბ.კ. 16,24 (და სშირად); გამომეძიებლად: ბ.კ. 86,21.

იგ) მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი დღეს, ჩვეულებრივ, ხელობის სახელთა მაწარმოებელია არსებით სახელთა ძირებიდან. ადრე, როგორც ჩანს, იგი გაუდიფერენცირებელ ფუძეს ერთვოდა და სუბსტანტივს წარმოქმნიდა. ამიტომ ამ ფორმანტით ზმნური ძირების გაფორმებისას მიღებული მიმღეობა ფაქტიურად გასუბსტანტივებულია, ხოლო როგორც ტერმინი, სუბსტანტივი უფრო ხელსაყრელია. ეს უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ მე-ე პრეფიქს-სუფიქსიან წარმოებას იოანე პეტრიწი დიდ გასაქანს აძლევს.

ქვემოთ ჩამოთვლილი მიმღეობის ყველა ფორმა ზმნის სუფთა ფუძისაგანაა ნაწარმოები (შესაძლებელია, გაუდიფერენცებელი ფუძისაგანაც).

მაცნე (მცნობელი): I,77,1; მექონე (მექონი, მქონებელი): I,50,29; მეუწყე: I,63,12; მექმე (მქმნელი): II,178,4; მეერთე (მემაერთე, ელი): ბ.კ. 54,4; მეწადე, მეტრფე: II,82,1; მეშვე: II,23,33; მეზრახე: ბ.კ. 138,5; მეგრძნე (მგრძნობელი): ბ.კ. 87,15; მეოცნე: ბ.კ. 5,7; მესმე (მსმენელი): II,210,16; თანმერგე (დამხმარე არაფთ არარად ჩუენთა თანმერგესა): ბ.კ. 165; მემსილე, მერქუე: II,219,4-10; (წინა) მეთქუე: II,219,4-10; მეუბნე: ბ.კ. 81,16; მეთენი (მომხრენი, მომწონებელნი მიმძნენენო მეთენი ქრისტჳს სიტყუათანი): ბ.კ. 151,3; თანმელმე: I,24,21; მებაძვე: I,22,4; (თან) მეწამე: II,210,15 და სხვ.

ზოგი ასეთი მიმღეობა თითქოს სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები. მაგრამ ეს ფუძე ამ შემთხვევებში ნასახელარი ზმნის სუფთა ფუძეა თემის ნიშნის გარეშე და შთაბეჭდილებაც ამიტომ რჩება ისეთი, თითქოს, მიმღეობური ფორმა პირდაპირ სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები. ასეთებია:

მესხუაესა (ცვალებადს) მდედრსა ჰგავსო ნიუთი: II,71,33; ენა, მესხუემ (განსხვავებული) მდაბრიონთაგან: II,220,25 არცა... მეშვე მზე არს მადღებელ: II,63,12; მენიშნე არსებათა ენისათა: II,220,29; მეუფლე (მფლობელი, მეუფე): II,215,2; კეთილ-მეზგე: II,219,27; მემოქმედე (მიმღეობიდანაა: მოქმედ – მოქმედებს – მემოქმედე): ბ.კ. 72,4.

მიმღეობად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე ფორმა მეშფოთ-ეც, რომელსაც გიორგი მთაქმიდლისა და ევრე მცირის ენაშიც ვხვდებით:

ვითარცა მეშფოთენი და მბრძოლნი: ექუსთა, 98,29; კუალად სხუასა ადგილსა იტყვს უმთაეროებასა და უღმრთოებასა მეშფოთეობად [ეფრ.კომ., 110]

ცხადია, ჩვენ არ შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ფორმათაგან ძველი ქართული ენის ძეგლებში ზოგიერთი მაინც არ იყოს დადასტურებული (ამას სპეციალური შესწავლა სჭირდება)³⁴.

იდ) მე-ო. მე-ო პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმღეობა ქართულში არა გვაქვს. იოანე პეტრიწი მხოლოდ ერთ ფორმას აწარმოებს მისი საშუალებით. ესაა მიმღეობა მეკუდო, რომელსაც პარალელური წარმოებაც აქვს: მოკუდავ II,129,14).

მეკუდო ცხოველი: II,46,10; თვთ ესე მეკუდოთაცა ცხოველქმნად: II,46,8; ყოველთა მეკუდოთა ზედა იხილევბის: II,37,12 და სხვ.

³⁴ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ქართულში -ე სუფიქსიანი

იე) მო- ოდენ მო- პრეფიქსი მიმღეობის ფორმებში ძველ ქართულში არც თუ იშვიათად გვხვდება: **მობაძაგ**, **მოშიშ**, **მოძილ**, **მოდგამ**, **მოდუაწ**, **მოზარდ**, **მოძრაგ**, **მოკუდაგ**, **მოქცეგ** [საღლიაშვილი 1964].

იოანე პეტრიწი სულ რამდენიმე გაერცელებულ ფორმას ხმარობს და ახალ ტერმინებს ამ პრეფიქსით არ ქმნის: **მობაძავი**: II,164,5; **მორცხუ**: II,223,18; **მოკუდავ**: II,129,14; **მოქცევი** (წელიწდისად): ბ.კ. 138,15 და სხვ.

იე) მო-ე. მო- პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთაგან ძველ ქართულში განსაკუთრებით ხშირად იხმარება მო-ე პრეფიქს-სუფიქსი: **მოყუარე**, **მოძულე**, **მოსწრაფე**, **მოწამე**, **მოწყაღე**, **მოსურნე**, **მოშურნე**, **მოცაღე**, **მოთმინე**, **მოცსენე**, **მოსწავღე**, **მოწაფე**, **მოსწრაფე**, **მოდგინე**, **მოგრძაღე**, **მოქენე**, **მოურნე** და სხვ. იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ძველ ქართულში გაერცელებულ ფორმებს ხმარობს.

მოქენე³⁵: ბ.კ. 198,22; და ხშირად; **მოწადე**: II,33,14; I,9,8; და ხშირად **მოსწრაფე**: ბ.კ. 74,26; **მოყუარე**: II,83,17; **მოახლე** („ახლოს მყოფი“ – **მოახლე უმცთომსა სფეროსა – უფრო ღმრთივ**): II,89,26; **მოსწავლე**: II,107,17; **მოშუე** (მორთულებასა შორის სამუსიკოთასა რომელსამე **მოშუე** პყოფენ, ხოლო რომელსამე-მსხირპანე): ბ.კ. 36,6; **მომლოდე**: ბ.კ. 12,9-10; **მონაცვლე** (დიადოხოზა, რომელ არს **მონაცვლეობაჲ პლატონისი**): II,5,21.

იზ) მო-არ. ეს მაწარმოებელი პროდუქტიული აღარ არის ძველ ქართულში, მაგრამ რამდენსამე მიმღეობაში მაინც გვხვდება: **მოცინარ**, **მოძღუარ**, **მოციცხარ**, **მოზიზარდ**. იოანე პეტრიწის ენაშიც მხოლოდ ამ ფორმებს ვხვდებით:

ფორმები მიმღეობური მნიშვნელობით საკმაოდ გვხვდება **მეამბე**, **მეოცნებე**, **მექომაგე**, **მეხოტბე**, **გამბე**, **გამრიგე**, **მომგე** – ხოლო, რაც შეეხება მო-ე პრეფიქსიან წარმოებას, ისიც პროდუქტიულია: **მოამბე**, **მოლაყბე**, **მოცეკვაგე**, **მოციგურაგე**, **მოლიგლიგე**, **მოციმციმე**, **მოქათქათე**, **მოსრიაღე** (იხ. ქველ).

³⁵ ეს ფორმა ხშირად იხმარება ძველი ქართული ენის ძეგლებში, ხში-

მოკიცხარ: II,223,18; მოცინარ: ბ.კ. 50,18; ბ.კ. 16,25; მოძღუ-
არ: II,208,25.

ით) მო-ურ (მო-ულ). აღარც ეს მაწარმოებლებია ნაყოფი-
ერი ძველ ქართულში, მაგრამ რამდენსამე ფორმაში მაინც
შემორჩენილია: მოგზაურ, მონანულ, მოქადულ, მოციქულ,
მოსაჯულ. იოანე პეტრიწიც არ სცილდება ძველი ქართულის
ფარგლებს:

მოგზაურნი ზესთ არსისადმი: II,221,4; მონანულთა: ბ.კ. 16,19;
მოსაჯულ: ბ.კ. 106,16.

კ) მო-. სამეცნიერო ლიტერატურაში ფორმა მიყუარი (ი.
19:20; იერ. 20:10), რომელიც „მოყუარე“-ს სინონიმს წარმოად-
გენს, ზმნის პირიანი ფორმის მიმღეობად გამოყენების ერთ-
ერთ მაგალითადაა მიჩნეული [სალიაშვილი 1964: 71]. მიმღე-
ობის ფუნქციით ზმნის პირიან ფორმათაგან, ჩვეულებრივ,
მესამე პირის ფორმები გამოიყენება. ამიტომ საკითხი დგას,
რამდენად გამართლებულია ამ ფორმის დაყენება „არსი“,
„ღირსი“, „იძრეისი“, „იქცევისი“ ან თუნდაც „მრწამსი“, „მს-
გავსი“ ფორმების რიგში. ფორმაში „მიყუარი“ III პირის -ს სუ-
ფიქსის ფონეტიკურ ნიადაგზე გაუჩინარება გამორიცხულია.

ყოველ შემთხვევაში, იოანე პეტრიწს მო- გაგებული აქვს
პრეფიქსად, რომელსაც მო- პრეფიქსის შენაცვლება შეუძლია
და მიყუარ ფორმის ანალოგიით მო- პრეფიქსით მიმღეობის
კიდევ ორ ფორმას აწარმოებს:

მიყუარი: სხვთი-სხუად ცვალებად დაუცხრომლად უმდგო-
მოობისათჳს თჳსისა, მიყუართადმი თჳსთა: II,73,4.

მი-ე. მი-თაყუან-ე: ვინაჲ უფლისა ქებისა მიუხდის ყოველ-
თა რაჲსადაცა მითაყუანეთა: II,212,30.

რად ვხედებით მას ეყრემ მცირის თარგმანებშიც, მაგრამ იოანე
პეტრიწთან მას ტერმინოლოგიური ღირებულება აქვს – მოქმენე
არის „უსრული“, „უკმარი“, ისეთი, რაც საჭიროებს, მოითხოვს (ქმენ-
ბა: ძვ. ქ. – თხოვნა, ხეყვნა) შეესებას. მისი საპირისპიროა უმოქმენე:
I,10,3 – „სრული“, „თვითკმარი“, „თავისთავადი“.

მი-ურ. თან-მი-სუმური: და ყოველთა წვადლებისა მისისა თან-მისუმურთა (გადატ. თანამოაზრეთა)³⁶: II,213,12.

ეს მიმღეობა ძველ ქართულში იხმარება მე-, მი-, მო- პრეფიქსებით: მო-სუმური (იხ. მრ. 206,12; ისტ. ქრესტ. 51,17; ლიმ. 125,1 მესუმურობანი პ.იბ. 227,5).

როგორც წარმოდგენილმა მასალამ გვიჩვენა, იოანე პეტრიწის ენაში საკმაოდ პროდუქტიულია სასუბიექტო მიმღეობების მოკლე მოდულებით წარმოება, რაც სუბსტანტივის ფორმას ქმნის და ტერმინისათვის გამოსადეგია.

ზემოთ განხილულ სასუბიექტო მიმღეობათა ფორმების ძველ ქართულსა და იოანე პეტრიწის თანამედროვე ლიტერატურულ ძეგლებში გავრცელებულობა, თანამედროვე ქართულში მათი ხმარების არე ცხადად გვიჩვენებს, რომ იოანე პეტრიწი არ სცილდება არც ქართულ ენაში არსებულ წესებს და არც თავისი ეპოქის ფარგლებს. რამდენიმე -ო სუფიქსიანი ფორმა ამ დასკვნას ვერ შესცვლიდა, რადგანაც როგორც ზემოთ ვთქვით, -ო სუფიქსი სავესებით მოსალოდნელი და კანონზომიერია.

2. საობიექტო მიმღეობათა წარმოება

საობიექტო მიმღეობის წარმოებას, როგორც ცნობილია, აფიქსთა კიდევ უფრო მეტი მრავალფეროვნება ახასიათებს. ეს გამოწვეულია იმით, რომ საობიექტო მიმღეობაში წარსული და მომავალი დრო გაირჩევა. გარჩევა კი აფიქსებს აკისრია. წარსული დროის მიმღეობას ან სრულებით არ აქვს პრეფიქსი, ოდენსუფიქსიანია – ამასთან, სუფიქსი ორია: -ულ და -ილ; ან

³⁶ ფორმებში მიყუარი, მითაყუანე, მისუმური, ყყიქრობო, მი-პრეფიქსი მო-პრეფიქსის ანალოგიით არის გამოყენებული და ერთ მთლიანობად უნდა გაევიკოთ და არა ობიექტური I პირის ნიშნის შემცველად.

ნა-ნე- პრეფიქსიანია. ეს უკანასკნელი კი იხმარება როგორც უსუფიქსოდ, ისე სუფიქსებითაც. სუფიქსებიდან ძველ ქართულში ნა- პრეფიქსთან კომბინაციაში გვხვდება -ილ, -ულ, -ურ, -არ სუფიქსები. ნე- პრეფიქსი კი უსუფიქსოდ გვხვდება და ისიც გაქვევებულ ფორმებში (ნერგ, ნეშტ, ნესტუ, ნერ-წყუ და ა.შ.) [ოსიძე 1957].

მომავალი დროის მიმღეობა სა- პრეფიქსიანია. აქაც შეიძლება შეგვხედეს ოდენ პრეფიქსიანი წარმოება, ან პრეფიქს-სუფიქსიანი. სა- პრეფიქსთან კომბინაციაში ძველ ქართულში გვხვდება -ო, -ე, -აღ, -არ, -ელ, -ულ, -ურ სუფიქსები.

იოანე პეტრიწის ენაში საობიექტო მიმღეობის წარმოებისას (როგორც ცხრილიდან ჩანს) თავისებურებებს, ძველი ქართულიდან განსხვავებულ ვითარებას არ ვხვდებით.

წარსული დროის მიმღეობის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი იყენებს როგორც -ულ და -ილ სუფიქსიან წარმოებას, ასევე -ნა პრეფიქსიან წარმოებასაც, სუფიქსის გარეშე მხოლოდ ერთ ძირთან -ად სუფიქსის თანხლებით: ნაქმადი: რადითა იმრ და იმრ შესჯიდეთ ნაქმადთა სულთა ჩუენთასა: II,207,8; II,211,5).

მომავალი დროის მიმღეობის საწარმოებლად იგი იყენებს ოდენ სა- პრეფიქსს, სა-ელ და სა-ო პრეფიქს-სუფიქსები ხშირად და იშვიათად – სა-ე, სა-არ, სა-ურ აფიქსებს.

წინასწარ აღვნიშნავთ, რომ ისევე, როგორც სასუბიექტო მიმღეობათა წარმოებისას ხშირად გვხვდებოდა სხვადასხვა წარმოების სინონიმური ფორმები, აქაც, სასუბიექტო მიმღეობის ფორმებშიც, ხშირად შევხვდებით სინონიმურ წარმოებებს.

წარსული დროის მიმღეობის წარმოება

-ილ და -ულ სუფიქსები ფუძეების მიხედვით ისეა განაწილებული, როგორც ძველ ქართულში იყო მიღებული.

ა) ილ: ცნობილია, რომ -ილ სუფიქსი მოუდის უთემის-
ნიშნო ზმნებს:

გაკეცილი: II,128,1; განზომილი: II,72.

-ილ სუფიქსი, წესისამებრ, მოუდის -ობ თემისნიშნიან
ზმნებს:

მკობილთა: II,11,15; თანდმობილი: II,77,15; განბჭობილი: ბ.კ.
137 და სხვ.

ასევე, წესისამებრ, -ი თემისნიშნიან ზმნებს:

აღწმასნილ: I,85,2; აღქმნილი: I,194,14; დეენილი: II,33,18; გან-
ჭრილი: I,25,21 და სხვ.

ფუძედრეკად ზმნებს:

მიდრეკილი (ამოძრავებული): II,209,21, (წარმო)ჩენილი: II,312.

-ილ სუფიქსით იწარმოება აგრეთვე მიმღეობები ომ-იანი
მასდარებიდან:

ხედომილი: II,209,22; დაშთომილი: II,129,9; დარწომილი: ბ.კ.
27,9; წარმოდგომილი: II,159,9; შედგომილი: ბ.კ. 48,31 და სხვ.

ბ) -ულ, -ებ თემისნიშნიანი ზმნებისგან, როგორც წე-
სი, -ულ სუფიქსით იწარმოება მიმღეობათა ფორმები. იოანე
პეტრიწის ენაში წარსულდროიან მიმღეობურ ფორმათა შო-
რის განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია სწორედ ამგვარი
წარმოება:

შეღინებული: II,218,9; განწეალებული: II,118,19; დამოკიდებუ-
ლი (დღევანდელი მნიშვნელობით არის ნახმარი) II,147,13; მიმ-
ძლავრებული: ბ.კ. 107,20; ქონებული: II,226,5; ყვანებული: II,125,2;
დახუედრებული: I,51,18; წარმომართებული: I,61,25.

განსაკუთრებით ხშირად -ულ სუფიქსით მიმღეობა ნა-
სახელარი -ებ თემისნიშნიანი ზმნებიდან არის ნაწარმოები,
როგორიცაა მაგ.:

შეერთებული: II,157,19; გაცეცხლებული: ბ.კ. 85,18; გასფეროებული: II,126,7; განსაზღვრებული: I,12,6; დაწესებული: I,17,5; წარმოერთებული: II,158,11; გასხუებული: II,217,12.

-აჲ თემისნიშნიანი ზმნებიდანაც მიმღეობებს, წესისამებრ, -ულ სუფიქსი აწარმოებს ასეთ შემთხვევაში -აჲ თემისნიშნის კვალი მიმღეობაში, ჩვეულებრივ აღარ ჩანს:

განთესული: II,16,9; მინერგული: II,184,10; ხილული: ბ.კ. 10,9; ნახული: ბ.კ.76,13; ხედული (ნააზრევი, დებულება): II,116,1; შემთხუეული, ზედშემოსრული (შემთხვევითი): II,25,22; ზრახული: II,227,2; განხიდული (სიერცე): II,35,25; აღქსული: II,160,21; შეპერწული: II,5,14.

-ულ დაერთვის ფუძედრეკად -ეჲ თემისნიშნიანი ზმნის ფუძესაც: გარემოთხეული: II,106,2. აგრეთვე ფუძედრეკად კრებ ზმნის აწმყოს ფუძესაც: შეკრებული: ბ.კ. 8,11. დღეს ამ ფუძისაგან მიმღეობის -ულ სუფიქსიანი წარმოება აღარ გვხვდება, მაგრამ იგი შემორჩენილია გასუბსტანტივებულ ფორმაში - კრებული.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, დგომა ზმნიდან მიმღეობის ფორმები -ილ სუფიქსით იყო ნაწარმოები. ძველ ქართულში ეს ფუძე -ულ სუფიქსითაც გვხვდება გაფორმებული: (მაგ., შედგმული: ექუსთა, 21, 35). იოანე პეტრიწი მას ზოგჯერ -ულ სუფიქსით აფორმებს:

მარტივი და შედგმული („შედგენილი“): ბ.კ. 83,5; ნაწილთა მიერ შედგმული (-შემდგარი): II,24,9.

გ) ნა წარსული დროის მიმღეობის ფორმებს, როგორც ზემოთ ვთქვით, იოანე პეტრიწი აწარმოებს ოდენ ნა პრეფიქსითაც. ეს პრეფიქსი უმეტესად ზმნის სუფთა, უთემისნიშნო ფუძიდან აწარმოებს მიმღეობებს:

ანაგი: II,98,31 || ანაგები: II,66,34; ნაწმასნთა ხედვათა: II,4,31; ნათხზი: II,4,27; ნადენი: II,5,19; ნაშვი: II,35,5; ნაბადი: II,68,26; ნახელი: II,61,18 (ა); ნამკი: II,34,7; ნაგრძნი: II,114,15; ნაქმი: II,188,17;

განაგონი: II,52,5; მინათესი, მინაბრწყინი: II,49,11; შენაკეცი³⁷: II,61,3; ნაზავი: II, 39,12; ნადგომი: II,218,10; ნამრღუევი: II,126,22; ნაელვი: II,36,19 და სხვ.

ზოგიერთ შემთხვევაში ჭირს გაგება, ნაწარმოები ფორმა მიმღეობაა ზმნისაგან მიღებული, თუ სუბსტანტივი — არსებითისაგან ნაწარმოები (წინავითარების მნიშვნელობისა). რადგანაც ისევე, როგორც სუფიქსიანი მიმღეობების წარმოებისას, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ნასახელარი ზმნის ფუძისაგან აწარმოებს მიმღეობას ნა- პრეფიქსით. ასეთ შემთხვევაში იგი საწარმოებელი სახელის ფუძეს ურთავს -ებ და -ავ თემის ნიშნებს; ზოგჯერ კი თემისნიშნის გარეშე პირდაპირ ნა- პრეფიქსით ან ნა-ეგ პრეფიქს-სუფიქსით აწარმოებს ნამყო დროის მიმღეობის ფორმებს:

მიზეზი — ნამიზეზები: II,91,7; ბუნება — ნაბუნებები: II,16,25; თხემი — ნათხემვი: ბ.კ. 91,3; ცეცხლი — ნაცეცხლავი: II,213,19; დედაზარდლი — ნადედაზარდლევ: II,12,4; მზე — ნამზევი: II,129,34; ჯმა — ნაჯმევი: II,130,16; მრგუალი — ნამრგულევი: I,27,1;

მომავალი დროის მიმღეობის წარმოება

ა) სა- მომავალი დროის მიმღეობის მნიშვნელობის მატარებელია პრეფიქსი სა-. ძველ ქართულში ოდენ სა- პრეფიქსიანი წარმოება საკმაოდ ნაყოფიერია. იოანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს ამგვარ წარმოებას უმეტესად ზმნის სუფთა, უთემისნიშნო ფუძიდან (ასეთ შემთხვევაში ზმნა ან საერთოდ ერთთემიანია, ან ორთემიანია და ჩამოცილებული აქვს თემისნიშანი):

(და)საწყი: II,85,28; სასმენი: II,20,9; საგონი: II,7,25; განსაზიდი (განფენილობა): II,30,7; აღმოსაჩენი (დასამტკიცებელი): II,31,3;

³⁷ შენაკეცი ნიშნავს „ნამრავლს“ („ასი, შენაკეცი ათისაჲ“: II,61,3) ამას სხვა კონტექსტებიც ადასტურებს. სხვაგან იოანე პეტრიწი ხარობს

საოცი (წარმოსადგენი, მოჩვენება); სასუენი: II,220,22; საწუხი: ბ.კ. 103,12; საწადი: II,82,34; საწყური: II,38,22; საწონი: II,207,4; სამკი: 215,25.

ზოგჯერ თემისნიშანი წარმოდგენილია:

სახილავე: II,215,11; სათუალავე: II,24,20; საცავე: II,208,1; საგ-
დები: II,224,10; საშუები: II,226,24.

ბ) სა-ელ. სა- პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთაგან საერთოდ ყველაზე ნაყოფიერია სა-ელ პრეფიქს-სუფიქსი. ასე-
ვეა იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ მომავალდროიან მიმღეო-
ბათა ფორმებშიც. იგი ერთვის ზმნის როგორც თემისნიშნიან,
ისე უთემისნიშნო ფუძეს:

საყნოსელი: ბ.კ. 74,7; აღმოსაჩენელი: I,20,18; სასყიდელი: ბ.კ. 164,27; საზრდელი: ბ.კ. 28,2; საუწყებელი: ბ.კ. 20,19; გასაგონე-
ბელი: ბ.კ. 23,20; საძიებელი (აწ ესე საძიებელი დიდად ძნიადი
განგჰმარტოთ): II,12,5 და სხვ.

გ) სა-ურ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულ-
ში საკმაოდ გავრცელებულია: საქებურ, საცნაურ, სადგურ,
სატვურ, სარწყულ, სართულ, საცთურ და ა.შ. ზოგიერთი
ამ ფორმათაგანი დღესაცაა შემორჩენილი მცირეოდენი ცვლ-
ილებით. იოანე პეტრიწის შრომებში სა-ურ აფიქსიან ორიოდ
მიმღეობას ვხვდებით:

საცნაური: II,33,17; ბ.კ. 6,5 და ხშირად; საძნაური (საძნელო):
ბ.კ. 128,2; ბ.კ. 163,22.

დ) სა-ე პრეფიქს-სუფიქსით მხოლოდ ერთი მიმღეობაა გა-
ფორმებული: რეც-ფა ზმნისგან ნაწარმოები დანიშნულების
შინაარსის მომავალი დროის მიმღეობის მოკლე ფორმა –
სარეცე:

სუფიქსიან ფორმას: შეეცეცილი, და იყენებს პენდიადისის ხერხს:
„და არცა შეეცეცილი ერთი მიზეზისა და განმრავლებულ“; II,80,8;
სხვა ადგილად მასდარის ფორმაც არის მოცემული: „კუალად და
კუალად შეეცეცითა ვიდრე უსაზღვროობამდე“; II,81,6.

არა ვეც რული, სარეცეთა მომდოერებისა ჩემისათა, არცა წამი სასუენთა სულისა ჩემისათა: II,220,21.

დღეს მისგან ნაწარმოები მომავალი დროის მიმდებობაა შემორჩენილი სუბსტანტივის მნიშვნელობით – **სარეცელი** (=საწოლი). როგორც ზემოთ ენახეთ, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც კვეცს მიმდებობის მაწამოებელ -ელ სუფიქსს და სუბსტანტივად აქცევს მას.

აქვეა დადასტურებულ თვით რეცაგ ზმნის იშვიათი პირიანი ფორმაც:

თუ სასწავლოდ იღირსებისდა წოდებად, აჰა, და მოერეცოს, ვითარ ენითსა ჩუენსა ჩუეულ არს წოდებად: II,220.

ე ასევე, **სა-არ** აფიქსითაც ერთი მიმდებობაა დადასტურებული: საქმარი: II,226,32.

ე) **სა-ლ** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება, მართალია, ძველ ქართულში გვხვდება (საწყინო, საჩინო, სასწავლო, სამწყსო, საზრდო, სატრფო, საბჭო, საჭირო...), მაგრამ მაინც აღსანიშნავია იოანე პეტრიწის მიერ მისი განსაკუთრებით ხშირი გამოყენება. ეს, ალბათ, აიხსნება იმით, რომ **-ლ** სუფიქსი, ჩვეულებრივ, არსებით სახელებს აფორმებს ხოლმე. მიმდებობათა გასუბსტანტივების ტენდენცია კი იოანე პეტრიწის ენაში სასუბიექტო მიმდებობის წარმოებისასაც მკაფიოდ გამომჟღავნდა.

როდესაც **სა-ლ** აფიქსით ზმნისწინიანი ფუძეა გაფორმებული, საეჭვო არ არის, რომ მიღებული ფორმა მიმდებობაა დანიშნულების არსებითი სახელის (სუბსტანტივის) ფუნქციით:

აღმოსაჩინო: II,10,23; შესატრფო: I,9,18; მისაწუთო (*მისაწუთომელი*: რადთი არა მისაწუთო ყოს თვსება თვსი): : II,34,27; მისადგო: II,15,10; დასანანო: ბ.კ. 130,16; შესაძლო: I,20,1; განსაგო: I,86,27; გასაგონო: II,3,13; გასამეცნო: II,103,21.

ბევრი უზმნისწინო ფორმაც რომ სუბსტანტივაციისკენ გადახრილი მიმდებობაა (დანიშნულების სახელია), აშკარად ჩანს მათი ზმნური ძირების მეშვეობით:

სასურვეო და სატრფო: II,5,7; საჩინო: ბ.კ. 61,15; სასწავლო: ბ.კ. 26,22; საუწყო: II,48,18; საელტო: II,5,22; საწადო, სატრფო: II,33,17; საცნო: II,139,16; საცხადო: ბ.კ. 111,4; საგრძნო: I,79,23; საენო: I,124,28; საქმო: II,70,9; სახრწნო: II,102,32; (უკუნ)საქტო: II,34,17; საგონო: I,29,4; სამყოფო: II,215,18; საწუხო: ბ.კ. 130,16; საკერო: II,35,8 და სხვ.

3. მიმღეობათა უარყოფითი შინაარსის ფორმები

როგორც ცნობილი, უარყოფითი შინაარსის მიმღეობები იმეორებენ აწყო-მყოფადის მიმღეობათა სუფიქსებს: უშობ-ელმ-შობ-ელ. ლოგორც ეკ. ოსიძე აღნიშნავს, უარყოფითი მიმღეობის ფორმები იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ ისინი საშუალებას იძლევიან აღვადგინოთ შესაბამისი აწყო-მყოფადის მიმღეობათა ფორმები: უტყუ – მეტყუ: უქმი – მექმი; უსმი-მესმი და სხვ. იქვე იგი აღნიშნავს იმ საინტერესო ფაქტსაც, რომ „ეს აღდგენილი ფორმები დადასტურებულია იოანე პეტრიწთან: წინა-მეტყუნი, მექმი“ [ოსიძე 1957: 69]. ეს ფაქტი მიუთითებს იოანე პეტრიწის მიერ ენობრივ ფორმათა დრმა ანალიზის უნარზე.

ა) მიმღეობის უარყოფითი ფორმების ძირითადი მაწარმოებელია უ პრეფიქსი მარტო, ან სუფიქსთან კომბინაციაში. ოდენ -უ პრეფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია (უტყუ, უბრძოლ, უბღებ, უღუაწ, უბრაგ, ურგებ, უგალ, შეურაცხ, შეუღვამ, უქმ, უდრეკ, ურჩ და ა.შ.).

ოდენ უ პრეფიქსიანი წარმოებას იოანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს, როგორც უთემისნიშნო ფუძიდან, ისე თემისნიშნო ანიდანაც, მაგ.:

უშე: II,60,15; უბად: II,95,21; უდრეკ (უბოძრაო): II,57,15; უტყუ: II,214,13; უთქუ: II,34,26; უქმ: II,53,27; (თანა)უენ: I,27,33; უსმ: ბ.კ.133;

(გამო)უსიტყუ: II,49,28; უპყრობ: ბ.კ. 147,10; უენებ: II,138,29; უკუ-
დაე: II,110,15; უხილაე: ბ.კ. 10,9; უძრავ(ობა): II,157,5; უტყუებ:
II,207,14.

ბ) მიმღეობის უარყოფით ფორმათა უ-თ აფიქსიანი წარ-
მოება ძველი ქართულისათვის უცხო არ არის, მაგრამ არც
პროდუქტიულია. მაგ.:

გონებად ჩუენი ქუეყანისა საქმეთაგან უცაღლო არს: სინ. მრ.
19,5; ვიდრემდის მიიწიო უღელგოსა მას ნავთსაყოდელსა: სო-
ლომ. 116,6; რომელმან განუყოს მონაგები თ სი უქნოთა: ლიმ.
82,11; უჩინო ურწმუნო (იხ. აგრეთვე, ოსიძე 1957: 69).

იოანე პეტრიწის მიერ უ-თ (ისევე, როგორც მე-ე მა-ე) მოკ-
ლე მოდელის მიმღეობათა ფორმებს ტერმინოლოგიური ღირე-
ბულება აქვთ, რადგანაც ზმნური ფუძის გაგება დაფარულია
და წინაა წამოწეული არსებითი სახელის (სუბსტანტივის)
შინაარსი.

უცნო // უცნაური (შეუცნობელი, ძვ. ქ. უცნაური მის ერთი-
სა მიერ წარმოიჩინა ესე უენაური ნივითი, ვითარ უცნო-უც-
ნოისა მიერ: II,43,12; II,13,10. იხ. რუსთველი: 11, 918, 1250; იხ.
ასევე, საბა: „უცნოისა – უცნაურისა, მითითებულია – “კავ-
შირი”).

უცნობო (ცნობა-გონებადაკარგული): ისიტყუა უცნობო მან
გულსა შინა თუსსა: II,213,15. (ხშირია რუსთაველთან: რათგან
იგი არის სადმე უცნობო და ასრე რეტად: 216,1; უთქო (გა-
მოუთქმელი) საბა: თქმა შეუძლებელი (წყარო „კავშირნი“ უნ-
და იყოს): უთქო იგი ერთი მიუდრეკელობასაცა ზესათა ქეს:
II,48,15.

უქმნო (შე/უქმნელი) – მათ მიერ ყოველნი ესე ქმნილნი
ერთი მის უქმნოისადმი აღამცუდეს: II,22,2.

უოცნო (წარმოუდგენელი, „ოცნება“-დან): პირველი რიცხვ
და უფროს-ხოლო უოცნო იგი ერთი ზესთა ქეს ყოველსა
ძალსა და ყოველსა მოქმედებასა: II,18,25.

ტერმინები: უცნო, უთქო, უქმნო, უოცნო, რომელთა მნიშვნელობაა: „შეუცნობელი“, „გამოუთქმელი“, „(შე)უქმნელი“, „წარმოუდგენელი“, ერთის“ (კეთილშობის, ღმერთის) ატრიბუტებია.

აღსანიშნავია, რომ ერთმანეთის გვერდით იოანე პეტრიწი იყენებს როგორც უ-ო (უქმნო) წარმოებას, ასევე უ-ელ (უქმნელ) წარმოებასაც იმავე მნიშვნელობით:

ხოლო აწ წინამდებარესა თავსა შორის იტყვს ქმნულისა ერთისათვის და განყოფს მას უქმნელისა ერთისაგან: II,23,32 და იქვე: ვინაჲ ამის უქმნოჲსა ერთისა მიერ წარმოდგეს მხოლონი ქმნულთა ერთთანი: II,23,22.

მსგავსად აქვს ნაწარმოები იოანე პეტრიწს მთელი რიგი ტერმინებისა:

უთნო – („თნება“-დან მიიწევა, ჩათვლა, „ითნო“: მიიჩნია, ჩათვალა: უთნოჲ – რაც არ არის მოსაწონი, მისაჩნვეი, ჩასათვლელი – ἀπομεινός; რაც უკანონოა, მიუღებელია: ἀνόμιμος, საბა: უთნო, არს უღმრთო, მოუთმენარი გინა ყოველად უკეთური): შეუძლებელ და უთნო და უშუშრ არსო: ბ.კ. 57,3.

უგრძნო (შეუგრძნობელი): ბ.კ.97,22; უხრწო (უხრწნელი, არახრწნადი, | нечленное): II,53,10; უქონო (აქ: რომელიც მონაწილეობას არ იღებს, თანზიარებული არ არის, იხ. უზიარო)³⁸: II,116,14-15; წარუდინო: II,151,33; II,60,6; უჭნო: II,72,28; მიუწუთო (მიუწვდომელი): II,60,4; უმდგო: II,47,29 | უმდგომო: II,5,17; უმეშვო: I,22,23; წარუდინო (ანტონიმი – წარდინებადი): II,151,33.

გ) უ-ურ(/ულ) კონფიქსი საერთოდ იშვიათია:

უცნაური – ἀγνοῦστος - შეუცნობელი (საბა: არცოდნელი, “ნემესიოს”): სწორად ყოველთაგან ზესთ მდებარე იგი უც-

³⁸ საბას განმარტება „უქონო – არამქონებელი“ (მითითებულია “კა-ეშირ.”) ამ ტერმინის მნიშვნელობას არ უდგება.

ნაური ერთი და კეთილობა: ბ.კ. 171,10. უცნაურ არს ყოველი ღმრთივი რიცხვ: I,97,25.

ეს ტერმინი ღმერთის ატრიბუტია და “ვეფხისტყაოსანშიც” ამავე მნიშვნელობით გვხვდება: “ილოცავს, იტყვის: “მაღალო ღმერთო ხმელთა და ცათაო... უცნაურო და უთქმელო, უფალო უფლებათაო” [ვტ. 1966: 151,800]. დღეს მან მნიშვნელობა ოდნავ იცვალა..

უგრძნული//უგრძნობელი: ბ.კ.8,10; უგრძნული//უგრძნობელი: ბ.კ.8,10;

დ) უარ კონფიქსით გაფორმებული მხოლოდ ერთი ფორმაა: უმეცარ: I,100,21.

4. ზმნის პირიანი ფორმა მიმღეობის ფუძედ

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში მიმღეობის ფუნქციით ზმნის პირიანი ფორმებიც იხმარებოდა. ესენია: არსი, ღირსი, ხერთვისი, იქცევისი, იძრვისი, მრწამსი და სხვ. ზოგიერთი მათგანი დღესაც იხმარება.

იოანე პეტრიწი შესანიშნავად იყენებს ქართული ენის ამ შესაძლებლობას და რამდენიმე ახალ ტერმინსაც ქმნის:

არს ზმნისაგან ნაწარმოები მიმღეობის ფორმის შეკვეცის გზით არსი > აჲ > ა:

ა – გააება – ყოველი მიზეზი თანმისცემს თუხისა აობისაგან და ააებს (აარსებს, არსებობას ანიჭებს) წარმოაებულია ასა: II,54,2.

აჲ > აობა – მართ ოდენ ძალითა ცხოვლობითითა აობს: II,93,9 (=არსებობს)

არსი (მიმღეობის ფორმად ძველ ქართულშიც საკმაოდ გავრცელებულია):

ზესთ არს არს: I,70,29 (τὸ πνεῦστος: Procl. Inst. § 115, 53); პირველი ანაკუისი, რომელსაც ნამდვლ არსად და ნამდვლ მყოფად უწოდა უტყუველმან ხედვამან: II,143,5.

იყო იყოსი (τὸ ἦν καὶ τὸ ἔσται: Procl. Inst. § 50, 25) რამეთუ იყო და იყოსი განეყოფიან ურთიერთას: I,34,17; II,110,4; ჟამსა განჰყოფენ იყო, იყოსი და საშუალ მათსა აწი, ვითარ ელ-ლინებრივ ინ, ესტინ, ესტე: II,110,5-6; ხოლო თუ სხუა იყო და სხუა იყოსი, ქმნადი ვინაძე იყო და არ ოდეს მყოფი: I,34,20; ხოლო იყოსა, ვითარცა გარდასრულსა და მერმესა, ექსორია იქმს: II,115,11.

როგორც მოყვანილი კონტექსტებიდან ჩანს, იყო და იყოსი ბერძნული τὸ ἦν (ინ) და τὸ ἔσται (ესტე) ფორმების კალკია და ნიშნავს „წარსულსა“ და „მომავალს“: „ის, რაც იყო და ის, რაც იქნება“. სხვაგან, რამდენსამე აღვიღას დროის აღმნიშვნელ ტერმინებად იოანე პეტრიწი ხმარობს: გარდასული, აწი, მომავალი: II,108,19; II,108,8 ან: გარდასრული, მყოფი და მომავალი II,110,11; ზოგჯერ კი „მომავლის“ ნაცულად მერმესაც ხმარობს II,115,11.

დროის აღმნიშვნელ ტერმინთა ბერძნულიდან ასეთი კალკირება პირველად და მხოლოდ იოანე პეტრიწს არ მოუხდენია. ამ ტერმინებს ყოფნა ზმნის პირიანი ფორმებითვე თარგმნის ეფრემ მცირეც: „იყო და არსი და იყოსი და იქმნა და იქმნებისი და იქმნესი მისთვის საკუთრებით იგალობებიან“ [კ.იბ. 64,2-3].

როგორც ვხედავთ, ეფრემ მცირე არა მარტო წარსულ და მომავალ დროს, არამედ აწმყოსაც არსი ფორმით თარგმნის, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ტერმინს, ჩვეულებრივ სხვა, გარკვეული ცნების – „მყოფის, არსებულის“ გამოხატვა აკისრია [იხ. კ.იბ. 64,2-3; 43,17 და სხვ.], იოანე პეტრიწი კი, როგორც ჩანს, მოერიდა აწმყოს მნიშვნელობის გამოსახატვად ზმნის პირიანივე (არს) ფორმის ხმარებას, რომ იგი მყოფად

ოფის, არსებულის აღმნიშვნელ ტერმინს – არსს არ დამთხვეოდა. ეფრემ მცირემ, როგორც ვნახეთ, „ქმნა“ ზმნის პირიანი ფორმებიდანაც აწარმოებს ტერმინებს ბერძნულის მსგავსად: იქმნამ, იქმნებისი და იქმნესი.

მსგავსი: მიმღეობის ეს ფორმაც წარმოშობით ზმნის პირიანი ფორმადაა მიჩნეული: მსგავს და სწორ: I,102,5.

ამ ფორმიდან უარყოფითი მიმღეობაცაა გაერცელებული, რომელსაც იოანე პეტრიწიც ხმარობს ოდენ უ- პრეფიქსითაც: უმსგავსი: II,68,18 და უ-თ პრეფიქს-სუფიქსითაც: უმსგავსო: II,68,16.

5. მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა მიმღეობის ფუძედ

მიმღეობის ფუნქციით ძველ ქართულში ფართოდ იყო გამოყენებული მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც:

გემომ ცნის ჭამადისამ: იოხ. 12:11; ფსალ. 52:5; ვითარც შობადი: ესაია, 21:31; ერი დაბადებადი: ფსალ. 191:19; მუნ საღმობად, ვითარცა შობადისამ: ფსალ. 47:7; განქარვებადი: სინ. მრ. 194, 23; შუშ. 18,15; პაბო, 69,4; ზრზენადი: სინ. მრ. 191, 34; დაძულებადნი: სინ. მრ. 133,15; განხრწნადი: ტირიჭ. 186,22 და სხვ.

XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ამგვარმა წარმოებამ კიდევ უფრო ფართო ასპარეზი მოიპოვა. მას ყოველ ნაბიჯზე ეხედებით გიორგი მთაწმიდლისა და განსაკუთრებით კი ეფრემ მცირის ნაწერებში:

დაცემადი, დანთქმადი, მოწყლვადი: იოვ. და ეფთ. 207; ტანჯვადი: ექუსთა, 66, 17; დაბადებადი, განშიშულებადნი: ექუსთა, 62,11; განთხევადი: კაც.შესაქმ. 174; ცხოვრებადთა დაბადება: კაც.შესაქ.138; ქცევადი, ცვალებადი: კაც. შესაქ. 177; განღრობადი: პ.იბ.76, 4; განათლებადი: პ.იბ.112, 1; სრულყოფადი: პ.იბ.

112; განტფობადი: პ.იბ. 33,36; ქმნადი: პ.იბ. 56,2; განვრწნადი: პ.იბ.50, 31; გრძნობადი: პ.იბ. 43,7; ქცეეად(ობა): კომ. 188 და სხვ.

ცნობილია, რომ მომავალი დროის საობიექტო მიმღეობის ე.წ. „შესაძლებლობის“ შინაარსის გადმოსაცემად დღეს საკმაოდ ფართოდ გამოიყენება მასდარი ვითარებით ბრუნვაში.

იოანე პეტრიწს ძალიან ხშირად უხდება ამგვარი წარმოების გამოყენება, რადგანაც მას, როგორც ფილოსოფიური და საბუნებისმეტყველო ხასიათის ნაწარმოებთა მთარგმნელს, სჭირდება ისეთ ტერმინთა შექმნა, რომლებიც საგანს ან მოვლენას იმ ზოგადი თვისების მიხედვით ახასიათებენ, რომლის შესაძლებლობასაც ესენი შეიცავენ:

განნაწილებადი, ზიარებადი: I,197,9; ენებადი: II,138,28; მიდრეკადი (=ძრეადი): I,14,2; აღდნობადი: I,28,11; დაჯსნადი, განყრადი: II,11,27; წარმოყენებადი: I,104,21; ცთომადთა ეარსკულაეთა: ბ.კ. 150, 10; გრძნობადი: II,109,22; ცნობადი: ბ.კ. 8,8; ქმნადი: ბ.კ. 136, 5-6; II,152,32; რომელობაჲ ხილვადთა სხეულთაჲ: ბ.კ., 76,12; უკუნქცეეადი: II,86,11; ხრწნადი: II,102, 30; განყოფადი, განჭრადი: II,73,29; განნაწილებადი: II,145,15; განშორებადი: II,139,16; წარდინებადი, ქცეეადი: II,151,33;

6. მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მიმღეობის ფუძედ

პეტრიწთან მოსინჯულია მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის დერივაციული შესაძლებლობაც, როგორადაც ითვლება „სახნისი“ ტიპის მიმღეობის ფორმები. როგორც ეკ. ოსიძე აღნიშნავს თავის დისერტაციაში, „ეს ტიპი მიმღეობისა საკმაოდ გავრცელებულია ახალ ქართულში და ქართულის დიალექტებში“ [ოსიძე 1957: 76]. ძველ ქართულში მას თუმცა ასეთი ფართო გასაქანი არა აქვს, მაგრამ არც იშვიათად გვხვდება. იოანე პეტრიწთან ამ ტიპის რამ-

დენიმე მიმღეობად ვხვდებით: შესატყვისთა: II,218,24; საწყური-
სადმდე: II,280,19; უდასაწყისოდ: II,225,24; საგონისთა: ბ.კ. 9,6.

ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში აპრობირებული და იო-
ანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოები მიმღეობის ფორმები დღეს
სპეციალურ სამცნიერო-დარგობრივ და ტერმინოლოგიაში სი-
ცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა. განსაკუთრებით ეს ითქმის მიმ-
ღეობათა წარმოების “მოკლე” (“გასუბტანტივებულ” მო-ე, მა-ე,
მა-დ, სა-ო, ზნური ძირითად) მოდელებზე, რომლებიც დღეს
პროდუქტიულია და დამკვედრებული და არ აღიქმება “ხელოვნ-
ურად”. მიმღეობათა წარმოების მრავალფეროვნება თვით ქარ-
თული ზმნისთვისაა დამახასიათებელი. როგორც წარმოდგე-
ნილი ცხრილიდან ჩანს, თავისებურებას ვხვდებით მხოლოდ
სასუბიექტო მიმღეობის ფორმათა წარმოებისას: რამდენიმე სა-
სუბიექტო მიმღეობა გაფორმებულია -ო სუფიქსით, რომელიც
სასუბიექტო მიმღეობის ფორმებში, ჩვეულებრივ, არ იხმარე-
ბა, მაგრამ საობიექტო მიმღეობის ფორმებს ხშირად ახლავს.
ხოლო როგორც ცნობილია, სასუბიექტო და საობიექტო მიმ-
ღეობების ფორმები თავისთავადობას პრეფიქსი ანიჭებს, სუ-
ფიქსები ხშირად საზიაროა. ამდენად, -ო სუფიქსი, რომელიც
საობიექტო მიმღეობებში გვხვდება, არც სასუბიექტო მიმღეო-
ბის ფორმებისათვის უნდა იყოს მიუღებელი.

ზმნების წარმოება

სიტყვაწარმოების მეტად საინტერესო სფეროს და წარმო-
ქმნის ტექნიკის შესწავლისათვის მეტად სასარგებლო წყაროს
წარმოადგენს იოანე პეტრიწის მიერ სახელთაგან ან საერთოდ,
არაზმნური ძირებისგან ზმნების წარმოება.

არაზმნური ძირებისგან ახალ-ახალ ზმნათა წარმოება ქართული სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი დამახასიათებელი საშუალებაა.

ძველ ქართულში იგი ნეოლოგიზმადაა მიჩნეული [ქავთაძე 1954: 109-113]. მაგრამ ივ. ქავთარაძის მიერ „ზმნის ძირითადი კატეგორიებში“ ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან მოყვანილი მასალა [ქავთარაძე 1954: 96-113] ნათლად გვიჩვენებს, რომ ამ ნეოლოგიზმს უკვე ძველს ქართულშივე საკმაოდ მტკიცედ მოუკიდებია ფეხი. თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ახალი ზმნები ჯერ-ჯერობით თითქმის მხოლოდ არსებით და ზედსართავ სახელთაგანაა ნაწარმოები. XI-XII საუკუნეთა სამწერლობო ენაში კი ნასახელარი ზმნების ასპარეზი საგრძნობლად ფართოვდება. იგი მხოლოდ არსებით, ზედსართავ სახელთა და მიმღეობის ფუძეებით აღარ იფარგლება. ახალი ზმნები იწარმოება რიცხვით სახელთა, ნაცვალსახელთა, ზმნიზედების, შორისდებულების, კავშირებისაგან, წარმოქმნილი და თხზული სახელებისაგანაც.

ამგვარი წარმოება, როგორც ცნობილია, ძალიან ფართოდაა წარმოდგენილი „ვეფხისტყაოსანში“. მანამდე, მეხოტბეები – შავთელი და ჩახრუხაძეც ავლენენ „გაზმნავებისადმი“ მიდრეკილებას, მაგრამ შოთა რუსთაველის უშუალო წინაპარი ამ მხრივ მაინც (ისევე, როგორც ზოგ სხვა შემთხვევაშიც) იოანე პეტრიწია.

ახალ ზმნებს იოანე პეტრიწი აწარმოებს, არსებით სახელთაგან, ზედსართავთაგან, რიცხვით სახელთაგან, ნაცვალსახელთაგან, მიმღეობისა და მასდარის ფუძისაგანაც. ხშირად აწარმოებს აგრეთვე უფორმო სიტყვათაგან: ზმნიზედის, თანდებულის, ზმნისწინისაგან. ახალნაწარმოები ზმნის ფუძედ ხშირად აღებულია ნაწარმოები სიტყვები: წარმოქმნილი და თხზული სახელები.

იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებული ნასახელარი

ზმნებიდან ზოგი ძველ ქართულშიც იხმარებოდა, უმეტესობა საკუთრივ პეტრიწის ნაწარმოები უნდა იყოს, ზოგი დღესაც იხმარება.

საკუთრივ პეტრიწისეულია ტერმინი აობა, რომელიც მიღებულია არს ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის არსი შეკვეცის შედეგად – არსი → არსობა → აობა

ა-ი – აობა – მართ ოდენ ძალითა ცხოვლობითითა აობს: II,93,9. (არსებობს, მყოფობს), მიღებულია არს ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის – არსი შეკვეცის შედეგად – არსი → არსობა → აობა

1. ზმნის ფუძედ არსებითი სახელია

ბუნება – მიბუნებება – მიჰბუნებებია მას თვთმიდრეკად: II,57,13.

გუარ – გაგუარება – უგუარობასაცა ნივთისასა აგუარებენ (აქ: აფორმებს, ფორმას აძლევს) და ადღეებენ: II,98,29.

დას – დასება – სამყურად უდასებდიან წყობასა სპათა თვსთასა: II,217,28.

დას – მიდასება – ესე ხედვად ზემოთა თან მიუდასე: II,200,33.

დას – დადასება – თან დაედასებიან მას პლატონ და პლატონური მონაცვალები საყდართანი ყოველნი: II,213,9.

დღე – გადღეება – რომელი მბადმან გაადღეა: II,213,7.

დღე – ადღეება – მუნ, ვიდრემე, ყოველთა დღეთა ადღეება: II,63,7. ადღეებენ: II,98,29.

ენა – გარდმოენება – მრცხუენის მე... თუ არსთა წილ არათა გარდმოგაენებდე: II,108,28.

იგავ – გარდმოიგავენა) – და კუალად ამასცა გარ-
დამოაიგავენს: II,18,25.

იგავ – იგავენა – ესე სახენი იგავად ოდენ ესახეები-
ან და ეიგავენბიან მას: II,14,9-10.

ლექს – დალექსვა – განაღა სამსახედ დაფლექეთ
სიჭშოფ გარდაცემისად: II,19,19.

ლექს – ლექსება – მუნ არცა იგი ელექსების და
არცა მასობად: II,37,29.

ნერგ – მინერგვა – და ესთა ყოველთადმი მიენერგ-
ვიან: II,170,15.

რიცხუ – წარმორიცხუება – მის ერთისა მიერ წარ-
მორიცხუა რიცხუ: II,160,22.

სახე – სახეება – ესე სახენი იგავად ოდენ ესახეები-
ან: II,1,10.

სახელ – (გარდა) სახელება – დიადოხოზა... გარდაი-
სახელა შემდგომთა მიერ: II,5,20.

სხეულ – გასხეულება – ყოველი სხეული ამათ მიერ
გასხეულდების: II,50,10.

ყუავილ – აყუავილება – მოქმედება ... უპრავ და უბე-
რებელ არს და ნიადაგ ყმდების, ნიადაგ ყუავილდუ-
ბის: II,71,9.

ძეგლ – ძეგლება – უსრულესი უფრო ეძეგლების კე-
თილობასა: II,69,17.

ძეგლ – ძეგლება – უხატებენ და უძეგლებენ ყოველ-
თა სწორებით: II,69,25.

წყარო – წყაროება – აწყაროებს მათ ერთობრივთა
კეთილბითთა მზეთა: II,96,23.

წყარო – (წარმო) წყაროება – მის მიერ წარმოეწყაროებოდის მყოფთა: II,43,33. **წყ(ა)რო(ვ)ის**: – წყროიან თეს გამო არსთა ყოველთა ანაქუსსა: II,95,22; რომელნი მის უოცნოისგან წარმოიწყაროენის: II,22,1.

კმა – მიკმაგება – არისტოტელი თან-მიეკმაგების კმითა ბრწყინგაღითა: II,214.

არსებით სახელთაგან ზმნების საწარმოებლად გამოყენებულია უმეტესად -ებ თემის ნიშანი. აგრეთვე -აგ, -ობ, და -ოგ თემის ნიშნებიც. ნაწარმოებია როგორც მოქმედებითი (-ებ) თემის ნიშნით, ისე ვნებითი (-ებ და -აგ თემის ნიშნებით). ნასახელარი ზმნები – პრეფიქსიანიც არის (ო- და ე-) და სუფიქსიანიც (დონიანი).

2. ზმნის ფუძედ ზედსართავი სახელია

კეთილ – გაკეთილება, აკეთილება – გაკეთილდებიან: II,213,26; აკეთილდეს თეს-შორისისა მიერ ღმრთისა: II,104,1; ზიარებითა მისითა აკეთილდების: II,32,28; ეგეოდენვე მიერ გაკეთილდეს მის შორისი კეთილობა: II,92,11;

კეთილ – გაკეთილება – გააკეთილა: II,101,21;

კეთილ – კეთილობა – რადთა იკეთილოს სიკეთისაგან მისისა: II, 33, 20;

მრუმე – ღამრუმება – ხოლო ოდესმე – ღაიმრუმებს: II,70,19;

ჭარბ – ჭარბება – რომელთამე შორის მსგავსება და იგიეობაა უჭარბებს (ფორმა მოქმედებითისა, მნიშვნელობა – სჭარბობს): II,88,3;

ჯშირ – დაჯშირება – მოქმედებასა ოდესმე დაჯშირების: II,70,19.

რიცხვითი სახელი ზმნის ფუძედ

ერთ - დაერთება - დააერთებს: II,164,11;

ერთ - დაერთება - ესე ხედვანი დაერთდებიან გამგონეთაგან: II,173,1;

ერთ - მიერთება, შეერთება - სიმრავლენი მყოფთანი მიერთდებიან: II,213,27; მის შორის შეიერთებიან: II,171,10;

ორ - დაორება - დაორდების და დასცილდების ერთობასა: II,58,21;

მრჩობელ - მრჩობლება - ხოლო შეხებაჲ იმრჩობლებს.³⁹ ბ.კ. 80,15;

პირველ - პირველება, დაპირველება - ეპირველების და ექლუანის: II,147,29; სიმრავლესა ერთი დაუპირველდების: II,30,33;

სამ - დასამება - დასამდების: II,186,29.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი რიცხვითი სახელისაგან უფრო იშვიათად აწარმოებს ზმნებს. თემისნიშნებიდან მხოლოდ -ებ ნიშანს იყენებს. რიცხვითთაგან უფრო ხშირად ენებითი გვარის ზმნების ნაწარმოები. თითო ზმნა მოქმედებითი და საშუალი გვარისადაა.

3. ნაცვალსახელი ზმნის ფუძედ

არარა - არარაება - აარარაებს: I,74,31; II,161,9;

თუთ - თუთება, აოუთებს: II,60,23;

იგივე - უიგივეობა - მოქმედება მარადის ასხუადების, ხოლო არსება უიგივეობს: II,109,34;

რომელ - დარომელება, გარომელება - ურომელოჲ სხელი გარომელდების: II,51,21;

³⁹ აწიაზება: „იორებს“.

სხუა – სხუაობა – მეტყუელისაგან სხუაობს: II,221,16;

სხუა – ასხუაება – ასხუაედების: II,109,34-35.

როგორც ვხედავთ, ნაცვალსახელი შედარებით ხშირადაა გამოყენებული ზმნის ფუძედ. მისგან -ებ თემისნიშნით იწარმოება როგორც მოქმედებითი გეარის ზმნა, ისე ენებითი გეარისა. საშუალო გეარის ზმნას კი -ობ თემისნიშანი აწარმოებს.

4. მიმღეობა ზმნის ფუძედ

ჩვეულებრივ, სასუბიექტო მიმღეობაა გამოყენებული:

ამქუმელ – ამქუმელება – ეამქუმელების მას ასქეტოვ წადილი: II,35,10;

არსი – არსება – წარმოარსება – რადთა იარსოს თვსისა მიერ ერთისა: II,103,36; რომელთა მიერ იწარმოიარსა: I,116,13;

მდგომ – მდგომობა – იმყოფების და იმდგომობს: II,47,30;

მღეფარ – მღეფრება – ემღეფრების ყოველი მწადი საწადისა: II,33,10;

მეთქუე – მეთქუება – ატტიკელიცა ესთენ ემეთქუების: II,221,11;

მოქენე – მოქენება – არ ემოქენების ორსა და სამსა სამყოფოდ თვსდად: II,216,17;

მყოფ – მყოფობა – თვს შორის მყოფობს: II,136,4; მყოფი – მყოფება – იმყოფების და იმდგომობს: II,47,30.

რამდენიმე ზმნა ნაწარმოებია მომავალი დროის მიმღეობისა და უარყოფითი მიმღეობისაგანაც:

საცნაურ – გასაცნაურება – რამეთუ მოიღე და სახეთაცა ზედა გასაცნაურდეს: II,89,29;

უკუღაგ — უკუღაგება — მის-შორის კეთილობა უკუღაგებს: II,102,30;

უკუღაგ — უკუღაგება — ნიადაგ უკუღაგდებიან: II,140,30.

როგორც ვხედავთ, მიმღეობის ფორმა საკმაოდ ხშირადაა გამოყენებული ზმნის საწარმოებლად. ზმნა ძირითადად — ებ თემისნიშნითაა ნაწარმოები.

5. ზმნისართი ზმნის ფუძედ

ძალიან ხშირად ახალი ზმნის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი ზმნისართის ფორმასაც ხმარობს:

ესე — ესეობა — ესეობს: II,219,12; ზედა — დაზედაება — დაუზედავებს: II,30,1; დაზევება — დაუზედავდების: II,7,33; ზესთა — დაზესთაფება — დაუზესთაფდების: II,4,30; ზესთა — ზესთაობა — ჰზესთაობს: II,151,7; წინ — წინაება — ეწინაების: II,32,28; წინაუკუმო — წინაუკუმოება — წინაუკუმოებიან: II,167,12.

6. თანდებული ზმნის ფუძედ

თანდებული შედარებით იშვიათად იხმარება ზმნის საწარმოებლად:

გამო — გამოობა — იგამოა: (რამეთუ მისგან იგამოა და მისდადვე უკუიტრფობს): II,36,74; თანა — (და)თანაება — ითანაებს: II,39,21; გამოითანაებს: II,209,25; დაუთანაებს: II,104,6; დასთანაებია: II,188,14; დაეთანაა: II,222,16.

7. ზმნისწინი ზმნის ფუძედ

გარდა — გარდაობა — იგარდაოს (გარდაიქმნას): II,140,4;

შთამო – შთამოება – იშთამოებს – ყოველი ძალი ვიდრე უკუანაფსკენელთადმი იშთამოებს: II,171,23-25; წარ – წარება – იწარება⁴⁰ – თუმცა სიტყვა სიერცოდმი არ... იწარება, გიჩვენებდა თქვენთა ულუპიანთა ძლევანი: II,219,26.

8. ზმნის ფუძედ წარმოქმნილი სახელია

იოანე პეტრიწი ახალ-ახალ ზმნებს აწარმოებს წარმოქმნილი სახელებისაგან.

სიტყვერ – სიტყვერობა – ვისიტყვერობთ: ბ.კ. 23,8.

სულიერ – სულიერება – ასულიერებს: I,117,2; უფსკრულ – უფსკრულობა – უფსკრულობს სასობა სიძლიერითა: II,211,3; უხუცეს – ეუხუცების – ეუხუცებიან და ეძღუანვიან: I,94,5; II,94,12;

უპირატეს – ეპირატების: II,88,33; სამარადისო – სამარადისობა – ასამარადისობს: II,199,24;

სამარადისო – სამარადისობა – სამარადისობს ნიეთიცა უგუარო: II,151,14.

⁴⁰ უკანასკნელ მაგალითთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ გაუხიხნოთ, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ზმნა „მიაწარებს“: „მიხრის ტანსა, მიაწარებს“ (716,2). ძნელია თქმა, რას ნიშნავს იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარი „იწარება“ ზმნა, რადგანაც XIII საუუნის H-1337 ხელნაწერში XVIII საუკუნეში აღდგენილ ფურცელზე (და გვიანდელ, H-1337-ისგან მომდინარე ხელნაწერებში) მთელი ნახევარი სტრიქონი გამოუტოვებია გადამწერს, როგორც ჩანს, მეტად დაზიანებული დედნის ეკრ ამოკითხვის გამო. მაგრამ ვფიქრობთ, ეს ორი მსგავსი ფორმა იწარება და მიაწარებს ერთმანეთთან სემანტიკურ კავშირშიც უნდა იყოს. შესაძლებელია იწარება – მიაწარებს ფორმები ზმნისწინიდან კი არ არის ნაწარმოები, არამედ როგორც პროფ. ფ. ერთელიშვილმა მიგვითითა, რწეგას (//გადახრა) უკავშირდებოდეს. მაშინ ზემოთ მოყვანილი

9. ზმნის ფუძედ თხზული სახელები, კომპოზიტები

ბუნებითმეტყუელ – ბუნებითმეტყუელება ბუნებითმეტყუელელებს: II, 224, 15. ერთისგუარ – დაერთისგუარება (შეეყოფის თესთა დაზესთაებულთა და დაეერთისგუარებვის): II, 167, 9.

თვთმყო – თვთმყოფება ეთვთმყოფების ზესთა მყოფობისა: II, 32, 27.

თივისმეცეცე – თივისმეცეცეობა თივისმეცეცეობს: II, 196, 9.

გულისსიტყუა – გულისსიტყუაობა – იგულისსიტყუაოს: ბ.კ. 166, 27.

გულისხუმა – გულისხუმაება – ვითარ სახეთაცა ზედა იგულისხუმაე: II, 82, 29; იგულისხუმიე: II, 155, 18.

გულხუმა – გულხუმაება – გაიგონებს და იგულხუმაებს: II, 21, 3; ორ სახედ იგულხუმიე: II, 138, 31.

გულმეთქუე – გულმეთქუება – იგულმეთქუებენ: II, 33, 9.

მრავალგზის – მრავალგზისება – დაუქშიროს და ამრავალგზისოს: ბ.კ. 79, 10.

მრავალგუარ – მრავალგუარეულობა – ესე სახე მრავალგუარეულობს: II, 221, 21.

მრავალკეც – (მე) მრავალკეცება – ხედვითა ამრავალკეცებს: II, 183, 13.

წინადადების აზრი მართლაც ნათელი გახდებოდა: „სიტყვის გაგრძელებასა (და თემისაგან) გადახრას რომ არ ევრიდებოდეთ, გიჩვენებდით თქვენთა უღუმპიელთა ძლევასო; ხოლო „ვეფხისტყაოსნიდან“: „მიხრის ტანსა, მიაწარებს“ ეს კონტრასტიც უფრო ნათელი ხდება. „მიხრის და მიაწარებს“ სინონიმური წყვილია – პენდიადისია, რაც პეტრიწისა და მისი დროის პოეტური მეტყველების დამახასიათებელი ნიშანია (იხ. ზემოთ, თავი: „სინონიმური წყვილები და პენდიადისები“).

მრავალკეც – დამრავალკეცება – დამრავალკეცდების: II,186,28. დამრავალლექსება – ზემოთა შორის დავმრავალლექსეთ: II,169,28.

მრავალმეცადინე – მრავალმეცადინეობს: II,211,8.

მრავალძალ – დამრავალძალება – რომელმან თვთება თუ-სი ესრეთ ამრავალძალა: II,32,7.

მრავალწილ – (გა) მრავალწილება – უმეტეს ამრავალწილებენ თუსთა არსებათა: II,167,15;

ნუგეშინის – ნუგეშინისება – ღმობათა მისთა უნუგეშინოსოთ: II,222,7-2.

სამსახე – სამსახეობა – სამსახეობს აწ აქა გური ხედვისად: II,81,6.

სახისფერ – სახისფერება – თან ესახისფერებიან არსებათა სიწმიდითა: II,155,19.

ცისკარ – აღცისკრება – ყოველი სირად... ერთისადმი... აღცისკრდების: I,62,3.

ცისკარ – აღცისკროვნება – აღაღცისკროვნებს ძალთა: I,90,12.

ღმრთისმეტყუელ – ღმრთისმეტყუელება – არამედ აწ ესე თანწარულის სახედ იღმრთისმეტყუელა ჩუენგან: II,218,3.

ერთბამ – დაერთბამება – მყოფსა თანა დაუერთბამდების წარმოობად მისი: I,27,32.

რაბამ – რაბამება – ყოველნი ერთსა ერაბამებიან: I,62,10; ურაბამებენ გონიერთა და გონებითა: I,98,21.

როგორც ვხედავთ, კომპოზიტიებისაგან იოანე პეტრიწი ხშირად აწარმოებს ზმნებს, ჩვეულებრივ, -ებ / -ობ თემის ნიშნების საშუალებით.

10. ზმნების წარმოება ბერძნული .. სიტყვებიდან

გაადამანტება — ადამანტი — ἀδάμας ἀδάμαντος (ადამანტი):
ვინამთგან პირველი გაადამანტა: II,17,3;

ამვლუოპოპობა — ამვლუოპია — ἀμβλυσάπια (სუსტი მხედ-
ელობა): ვითარ ოდეს თუალტკივნეულნი ამვლიოპოპობდენ:
II,173,7;

არისტოტელურ(ობა) — არისტოტელი — Ἀριστοτέλης: ხედ-
ვამცა ფილოსოფოსთა განცდისაჲ მჟარისტოტელურა: II,222,10;

ასფოდელოგება — ასფოდელო — ἀσφόνδελος (ყვავილი as-
phodelos): ნიადაგ ყუაველდების, ნიადაგ აასფოდელოგდების
II,71,4-5

ფილოტიმია — ესე აწ, ოჲ განმგონეო, გიფილოტიმიე: II,71,4-
5 (φιλοτιμία აქ: მოგართეი, პატივი გეკი).

დადუქიება — დადუქია — δαδουχία (ბრწყინვა): გვდადუქიე-
ბენ ჩუენ და გვნათლებენ: II,170,15.

(აღ)მუსიკელება — (მუსიკ(ელ)) — μουσική: აღამუსიკელნა
გუარნი გონიერნი: II,108,15; მუსიკელება — (მუსიკ(ელ)) μουσική:
იმუსიკელა ყოველთა მბადისა მიერ: II,76,34.

წარმოსირაება (სირა) — σεира (წება, რიგი): პირველ ყო-
ელთა ერთთა წარმოსირაებისა, ორნი ერთ-თმთავარნი წარ-
მოიჩინესო პირველი საზღვარი და პირველი უსაზღვროობაჲ:
II,180,28.

ფილოსოფოსობა — ფილოსოფოს — φιλόσοφος: ხოლო, რო-
მელთა იფილოსოფოსეს: II,9,2.

ღრიფობა — γριφος (დახლართული ენა, მეტყველება) — ესე
თავი ფრიად ღრიფობს: 161,10-11;

გახარიელება – χάρις, χάριτος – ესე გაიხარიეტე, სწავლის მეძიებელო: თ32, II,83,34.

ბოლო მაგალითის კონტექსტში იოანე პეტრიწი მოსწავლეს ესაუბრება პლატონის “ზიარების” თეორიაზე და ასე მიმართავს მას: “ესე გაიხარიეტე, სწავლის მეძიებელო”. ბერძნული χάρ- ძირის შემცველი χάρις ზმნის ძირითადი მნიშვნელობა არის „გახარება“, ამავე დროს, χάρις = „სასიამოვნო“, „მშენიერი“ [Греческо-русский словарь, составленный А. Д. Вейсманом, СПб 1899]. ასე რომ გაიხარიეტე ამ კონტექსტში შეიძლება ნიშნავდეს “ისიამოვნე, შეიტკბე, კარგად გაიგე”.

ყველა ჩამოთვლილი მაგალითი პროკლე დიადოხოსის “თეოლოგიის საფუძვლების” პეტრიწსეული განმარტებიდანაა, რომელიც, როგორც ვთქვით, ცოცხალი ლექციის ჩანაწერს ჰგავს აქაც კარგად ჩანს, რომ ბერძნული ენა პეტრიწისთვის გარდა მეცნიერულისა, მეორე – ბუნებრივი, სალაპარაკო ენაც იყო და, როგორც ეს ასეთ შემთხვევებში ხდება ხოლმე, ისიც ზეპირ საუბარში ბერძნული სიტყვების გაქართულებას ახდენს და შეიძლება ითქვას, რომ სამეცნიერო სლენგით მეტყველებს.

* * *

ზმნების წარმოება არაზმნურ ძირთაგან იოანე პეტრიწის ენის ერთი ყველაზე მეტად დამახასიათებელი ნიშანია. ნასახელარი ზმნების ასე ფართო მასშტაბით წარმოება (არს. სახელების, ზედსართავეების, ნაცვალსახელების, მიმღებების, თანდებულების, ზმნისწინების, წარმოქმნილი და თხზული სახელებისაგან) პირველად სწორედ იოანე პეტრიწთან გვხვდება. ნასახელარი ზმნები თხრობას უფრო გამომხატველსა და დინამიურს ხდის, აზრს სხარტად და ლაკონურად გადმოსცემს. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ზემომოყვანილი მაგალითები პეტრიწის ორიგინალური თხზულების

„განმარტების“ კუთვნილებაა და არა თარგმანებისა (რამდენიმე გამოჩვენების გარდა).

ნასახელარ ზმნათა განხილვისას კიდევ ერთხელ გამოჩნდა, თუ რა საოცრად თავისუფლად ფლობს იოანე პეტრიწი ქართული ენის როგორც ლექსიკურს. ისე გრამატიკულ მასალას და როგორც ფაქიზად და დიდი ცოდნით იყენებს მას ახალ-ახალი სიტყვების შესაქმნელად.

კომპოზიცია

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში კომპოზიტა ხმარების არე მეტად ფართო იყო. სპეციალურ ლიტერატურაში ძველ ქართულში არსებულ კომპოზიტებს ორ დიდ ჯგუფად ყოფენ: I – კომპოზიტები, რომელთა ორივე წევრი სახელით არის გამოხატული და II – ე. წ. „კომპოზიტი-ზმნები“, ანუ ისეთი კომპოზიტები, რომელთა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი ზმნაა [მრევლიშვილი 1953]. მაგრამ, გარდა ამისა, კომპოზიტების ერთ მეტად დამახასიათებელ ტიპს და საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს ძველ ქართულში ქმნიან ზმნისართების, წინდებულებისა და ნაწილაკების მონაწილეობით შექმნილი კომპოზიტები (ფართო გაგებით). ასე რომ ცალკე უნდა გამოიყოს „უფორმო სიტყვებიანი კომპოზიტების“ ჯგუფიც.

უშუაგაორკეცებული კომპოზიტების ტიპი ნაკლებად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ამგვარ კომპოზიტებს იოანე პეტრიწის ენაშიც იშვიათად ვხვდებით (მაგ.: ღაჭღაჭი; ერონხო, რომელ არს ღაჭღაჭი: ბ.კ. 112, 15).

კომპოზიტების ნაწილებად იოანე პეტრიწის ნაწერებში გვხვდება: არსებითი სახელი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, მასდარი, მიმღეობა, უფორმო სიტყვები და ნაწილაკები. ცალკე დიდ ჯგუფად გამოიყოფა აგრეთვე ზმნაანი კომპოზიტები – „კომპოზიტი-ზმნები“.

სახელიანი კომპოზიტები

კომპოზიტის ორივე ნაწილი არსებითი სახელია. ასეთ შემთხვევაში ერთ-ერთი მათგანი შეიძლება მსაზღვრელის როლში იყოს:

ოქრომძივი: II,20,31; ოქროყუავილი: II,82,29; შეშაძარღუ: ბ.კ. 59,20; ციღამტკაველი (მაიმური): ბ.კ. 49,21.

შეიძლება ორივე არსებითი სახელი ერთმანეთის მიმართ ტოლფასი იყოს:

ქარ-სეტყუა: II,209,7; თესლ-მცენარე: ბ.კ. 115,21.

კომპოზიტის I ნაწილი ზედსართავი სახელია, II ნაწილი – არსებითი სახელი. ასეთ კომპოზიტში ფუძით წარმოდგენილი ზედსართავი სახელი მსაზღვრელის როლშია (კომპოზიტი ატრიბუტულმსაზღვრელიანია):

სწორძალი: II,146,25; წრფელწირი: ბ.კ. 66,9; სწორგუერდი: ბ.კ. 66,17; ზრქელტყავნი: ბ.კ. 14,15; კეთილგუარი: I,91,22; ჩრვლკეცნი: ბ. კ. 15, 1 | ჩრვლკეცი: ბ.კ. 27,23;

კომპოზიტის ორივე ნაწილი ზედსართავი სახელია:

მწარენადვლიანი: ბ.კ. 99,15; კეთილწესიერი: I,41,23; კეთილსაქმიერი: ბ.კ. 165,6; კეთილცნობიერი: ბ.კ. 18,15;

კომპოზიტის ნაწილებად მასდარიც შეიძლება შეგვხვდეს:

გაცდა-ჭურეტანი: II,107,12; ქმნა-ყოფა: ბ.კ. 123,17.

კომპოზიტის I ნაწილად ძალიან ხშირად რიცხვითი სახელია. ასეთ შემთხვევაში II ნაწილი შეიძლება მეტყველების ნებისმიერი ნაწილი იყოს:

მრავალუამ: ბ.კ. 115,25; ოთხწამალი: ბ.კ. 65,23; ერთჴმა: ბ.კ. 148,22; მრავალფესოან: ბ.კ. 171,4; რვაწერთეული, ოთხწერთეული: ბ.კ. 138,20; ნახევარსრული: ბ.კ. 43,4; ოთხყურთა, ექუსყურთა, შვდყურთა, მრავალყურთა ნაკუეთთა: ბ.კ. 78,28 (ოთხკუთხედი... მრავალკუთხედი ფიგურები).

რიცხვითსახელიანი კომპოზიტის II ნაწილად ხშირად განსაზღვრული სიტყვებია: -სახე, -კეც, -ბამ;

სამსახე: II,130,22; ორსახე: ბ.კ. 132,13; თითოსახე: II,223,25; მრავალსახე: II,25,18; ორკეც (ორჯერ ოთხი ორისაგან ორკეცად: ბ.კ. 39,2): ბ.კ. 83,82; მრავალკეც: I,92,5; ერთბამად (ერთდროულად, ერთბაშად): II,16,27.

-ბამ ერთ რიცხვითსახელიანი და კითხვით რა ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის მეორე ნაწილად ძალიან ხშირად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში: ერთბამად ფსალ. 87:18; მოციქ. 15:14; სინ. მრ. 211, 37; სინ. მრ. 117, 22 და სხვ.).

ნაცვალსახელიანი კომპოზიტები:

კომპოზიტის I ნაწილი ზოგჯერ რა ან სხვა ნაცვალსახელებია:

სხუასახე: ბ. კ. 145, 20; რაბამი კეთილობისა: I,91,31 (შესაბამი || ἀνάλογις ძველ ქართულში: რაბამად საშინელ არიან საქმენი შენნი: ფსალ. 65:3);

ჟამ სიტყვიან კომპოზიტში, კითხვითი ნაცვალსახელი რაოდენ, ჩვეულებრივ, მეორე ნაწილია:

ჟამრადდენვე რადზომე: ბ.კ. 119,12; კეთილთა საქმეთაგან წარმიპარვიდეს ჩუენ ჟამრადდენვე: ბ.კ. 101,22 (შდრ. ძვ. ქართ.: ეამერთ, წუთეთოთ).

ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის ნაწილად ყველაზე ხშირად თვთ გვხვდება. ასეთი კომპოზიტი, ჩვეულებრივ, ბერძნული ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის კალკია:

თვთცხოველი – ἀντίζωος: I,113,2; II,46,30; თვთძალი – ἀντιδύναμις: I,57,12; თვთმიმდრეკი – ἀντικίνητος: II,114,20; ბ. კ. 24, 17; თვთმდგომი – ἀνθυπέρστατος: I,114,23; თვთსრული – ἀντιτελής: I,70,5 და სხვ.

ძალიან ხშირად თუთ ნაცვალსახელიანი კომპოზიციები იო-
ანე პეტრიწის ორიგინალურ ნაშრომშიც – „განმარტებაში“
გვხვდება:

თუთერთ: II,13,19; თუთბუნება: II, 81, 23; თუთგონიერი: II,186,27;
თუთმახლობელი: ბ. კ. 14,3; თუთგაგუარება: II,125,6 და სხვ.

ასეთი შემთხვევები ბერძნული დედნის უშუალო გავლენად
ვერ ჩაითვლება, თუმცა ქართული კომპოზიტი მაინც ბერძნუ-
ლი ანაწ ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის მიხედვითაა აგებუ-
ლი.

თუთ ნაცვალსახელიანი კომპოზიციების კალკირება ბერძნუ-
ლი ენიდან, ცხადია, მხოლოდ იოანე პეტრიწის ენაში არ გვხ-
ვდება. ძველი ქართული ენის ძეგლებში თუთ ნაცვალსახელით
შედგენილი სიტყვები ძალიან იშვიათია (მაგ. ოთხთაეში მხ-
ოლოდ ერთი მაგალითია ამგვარი წარმოებისა: რომელნი და-
საბამითგან თუთმხილველ და მსახურ ყოფილ იყვნეს: ლ. 12),
მაგრამ XI საუკუნის მთარგმნელები უკვე ფართოდ იყენებენ
რთული სიტყვის შედგენის ამ შესაძლებლობას. მაგ. გიორგი
მთაწმიდლის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში ამგვარად ნაწარ-
მოებ კომპოზიტებს საკმაოდ ვხვდებით (თუთბოროტ: 18,34;
თუთშობილ: 18,38; თუთრჩულ: 94,18; თუთსწავლულ: 108,33 და
სხვ.). აღსანიშნავია, რომ ბასილი კესარიელის ამავე თხზუ-
ლების ძველი ქართული თარგმანის შესაბამის აფგილებში
არც ერთ შემთხვევაში არ არის გამოყენებული ამგვარი კომ-
პოზიციის შესაძლებლობა – შესაბამისი ცნება ან საერთოდ
არ არის გადმოცემული, ან კი მას მთელი შესიტყვება გა-
მოხატავს:

ექუსთა დღეთა (გიორგი მთაწმიდელი): ძალად ბოროტად უწოდენ ბნელსა და უფროდს-ლა თუთბოროტად: 18, 34 ბოროტ თუთშობილ: 18, 38 არს იგი.	ექუსთა დღეთათჳს (ძველი): იტყუან ივინი, ვითარმედ ძალი არს ბოროტისაგანი, ვითარმედ თუთ იგი არს ბოროტი: 32, 26-27. არამედ მშობელი თაგისა თჳსი- საჲ 32
---	--

განსაკუთრებით ხშირად აწარმოებს თვთ ნაცვალსახელიან კომპოზიტებს ეფრემ მცირე (მაგ. პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში):

თვთსიკეთედ უწოდს თვთკეთილის მოქმედებისა განფენასა: 92,12; თვთმყოფელობითი იგი თვთკელმწიფებაჲ: 164,36; თვთ-მოძრაობითი: 43,22; თვთმსგავსება: 61,14; თვთმშუდლობა: 49,21; თვთძალ: 46,19; თვთცხორებად: 91,1; თვთსიბოროტე: 46,10 და სხე.

თვთ ნაცვალსახელს ამ კომპოზიტებში ზოგჯერ „აბსოლუტურის“ „თავისთავადის“ მნიშვნელობის გამოხატვა ეკისრება: მაგ. თვთერთი — „აბსოლუტური ერთია“.

ამგვარი წარმოება რომ სავსებით შეესაბამებოდა ქართული ენის სიტყვაწარმოების ბუნებას, ამას კარგად მოწმობს ისიც, რომ თვთ ნაცვალსახელიანი კომპოზიტი-ტერმინები ფართოდ გავრცელდა და დამკვიდრდა შემდგომ ქართულ სალიტერატურო ენაში. დღეს ხშირად გვხვდება მსგავსი კომპოზიტები: თვითნასწავლი, თვითმყოფობა, თვითგამორკევეა, თვითპყრობელობა, თვითდინება და სხე. ასეთი წარმოება ლაკონიურად გამოხატავს ცნების შინაარსს.

კომპოზიტის პირველი ნაწილის ბრუნვები

ზემოთ კომპოზიტები განვიხილეთ მათში შემავალი წევრების მიხედვით. როგორც ვნახეთ, შედგენილობის მიხედვით კომპოზიტებში მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილი გამოიყენება. ზემოთგანხილულ კომპოზიტებში პირველ წევრად მყოფი სახელები ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ისინი შეიძლება რომელიმე ბრუნვის ფორმითაც იყოს შესული კომპოზიტის შემადგენლობაში. კერძოდ: კომპოზიტის პირველი წევრი მოთხრობითს ბრუნვაშია: ასეთად მხოლოდ კომპოზიტი ერთმანერთი გვევლინება:

ერთმანერთსაცა შორის არიან. II,189,29; I,7,4 და სხვ.

ორიოდე შემთხვევაში კომპოზიციის I ნაწილი მოქმედებით ბრუნვაშია: გელითქმნულთა: II,212,15.

-იგ ფორმანტიანი:

მრგულიგმოსილსა: ბ.კ. 68,27; მრგულიგმოსილად: ბ.კ. 9,1.

ძალიან ხშირად კომპოზიციის I ნაწილი ნათესაობითს ბრუნვაშია (მხოლოდითი ან მრავლობითი რიცხვისა):

ღრუბლისგუარი: ბ.კ.122,18; სირათმთავარი: II,96,16; ბინდის-გუარი: II,55,13; გუართმთავარი: II,81,24.

ცალკე გამოეყოფთ ერთ ჯგუფს კომპოზიციებისას – მიმღეობიან კომპოზიციებს, რომელთა პირველი ნაწილი რომელიმე სახელია (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი და იშვიათად – ნაცვალსახელიც). ზოგჯერ იგი პირმიმართი წევრია, უფრო ხშირად – პირდაპირი დამატება. მეორე ნაწილი კი მიმღეობა (სასუბიექტო ან საობიექტო) თუ კომპოზიციის მეორე ნაწილი სასუბიექტო მიმღეობაა, მაშინ კომპოზიტი, მსგავსად სხვა კომპოზიციებისა, სუბსტანტივის როლში გამოდის (რადგანაც სხვა საზღვრული, ჩვეულებრივ, ჩაყარდნილი), თუმცა წარმოშობით იგი მსაზღვრელია. ასეთ კომპოზიტს ზოგჯერ შეიძლება საზღვრულიც ახლდეს და მაშინ იგი თავის ფუნქციას – მსაზღვრელისას – აღიდგენს. მაგრამ, ჩვეულებრივ, როგორც ვთქვით, საზღვრული ჩაყარდნილია და კომპოზიტი გასუბსტანტივებულია:

დაუყოფს პირთა ცელმყოფელთა შესმენად ღმრთისა: ბ.კ. 57,2; რომელსა გუარმქმნელად კქუანან რომელობანი: ბ.კ. 68,7; იყოს ერთმქმნელ ყოველსა ნაქუსსა სირადსასა: II,65,8 და სხვ.

I ნაწილი შეიძლება ნათესაობითს ბრუნვაშიც იდგეს: პირისმბრძოლი: ბ.კ. 27,18.

კომპოზიციის II ნაწილად ხშირად საობიექტო მიმღეობაა.

როგორც ცნობილია, სასუბიექტო მიმდგომა ნამყო დროისა ქართულში არ არის. ეს დანაკლისი აღწერითი წარმოებით იესება: ნამყო დროის საობიექტო მიმდგომის ფორმის წინ სათანადო ზმნის პირდაპირი ობიექტი დაისმის: „ხმაღამოწვდილი“. ამგვარად, მიღებულია სასუბიექტო მიმდგომა ნამყო დროის მნიშვნელობისა. ასეთი კომპოზიტი, ჩვეულებრივ, მოქმედების სუბიექტს განსაზღვრავს წინადადებაში. ასეთ აღწერითს წარმოებას ნამყო დროის სასუბიექტო მიმდგომის მისაღებად იოანე პეტრიწი იშვიათად მიმართავს:

ხოლო შთამოვალსო ქმნისადმი და კუალად აღვალსო... ვითარ ფრთედაცვუნებული ფრინველი: II,204,6; იქმნა ვითარ ფრთადაყრილ: II,70,24; ვითარაჲ ენება წოდებულნი: ბ.კ. 75,2.

მაგრამ ძალიან ხშირად გვხვდება ისეთი საობიექტო მიმდგომიანი კომპოზიტები, რომელთა პირველი ნაწილი შესაბამისი ზმნის პირდაპირ ობიექტს კი არ წარმოადგენს, არამედ ზმნის განსაზღვრებას (ე. ი. ზმნისართს). ამიტომ ამგვარად ნაწარმოები კომპოზიტები, ჩვეულებრივ, საობიექტო მიმდგომის მნიშვნელობისანი არიან:

რეათა... ძნელშეზავებულად იტყვს, ხოლო მეცხრესა – კეთილშეზავებულად: ბ.კ. 74,2; კეთილმორთულად მოვიდა: ბ.კ. 9,3; პირველდაწესებული: (წინამძღვარი) ბ.კ. 143,5; ქუაბი, მრავალხრახნილად ქცეული: II,224,9 და სხვ.

უფორმოსტყვიანი კომპოზიტები

ა) ზმნისართიანი სახელები შესაძლებლად მიგვაჩნია განვიხილოთ, როგორც კომპოზიტები ფართო გაგებით. ისინი შედგენილ სახელთა ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნიან.

ზმნისართიანი კომპოზიტის ორივე ნაწილი შეიძლება ზმნისართი იყოს: წინაუკუმო: II,14,1.

I ნაწილი ზმნისართია, II – არსებითი სახელი:

ზესთგუართა: II,30,5; შუაზღუდისა მუცელი: ბ.კ. 109,20; წინაბჭე: II,33,31.

სრული წარმოდგენისათვის ამავე ჯგუფში განვიხილავთ ზმნისართის მონაწილეობით შედგენილ ისეთ სიტყვებს, რომელთა მეორე ნაწილი ზმნა ან ნაზმნარი სახელია. ასეთი ზმნისართები, ჩვეულებრივ, წინდებულებად გაიაზრება.

I ნაწილი ზმნისართია, II ნაწილი ძალიან ხშირად – მასდარი:

დაღმართყვანება, ზედაყვანება, მსწრაფლმიდრეკა: ბ.კ. 66,11; გარეშეცვა: ბ.კ. 147,24; გარეშესაზღვრა: ბ.კ. 149,18; გარემოქცევა: ბ.კ. 11,7; ზეკიდება: ბ.კ. 124,7; ზედშემოსლვა: II,57,26; ზედმიწევნა: II,76,8; უკუნტრობა: II,86,4; უკუნსფერებითა: II,103,30; უკუმრგულება: II,85,19; წინააღდგომა: ბ.კ. 14,2; წინააღრჩევა: ბ.კ. 136,4.

ძალიან ხშირად ზმნისართიან კომპოზიტში II ნაწილად მიმღეობაა.

სასუბიექტო მიმღეობა:

გარემომდებარეთა: ბ.კ. 114,13; გარემომკრებელი: ბ.კ. 25,15; გარეშემცველი: I,65,29; გარეშემწერელი: II,185,29; ზედშემხებელი: ბ.კ.20,22; ზესთმდებარე: II,6,29; ზესთაღმავალი: ბ.კ. 18,23; წინამდებარე: II,34,2; წინმეთქე: II,211,30; წინამეწყსა: II,213,13; წინააღმრჩეველი: I,117,8; უკუმეტრფე: II,195,3; უკუმქცე: II,86,35; უკუმწამი: I,53,14; ქუე(დ)მდებარე: I,46,14.

საობიექტო მიმღეობა:

გარემოთხეული: II,6,15; გარემოსილი: II,207,7; ზედშემოსრული: ბ.კ. 37,1; ზემოთქმული: ბ.კ. 17,8; ზემოდაღექსული: II,183,13; უკუნდგომილი: I,120,2; ქუედაღრეკილი: ბ.კ. I,20,15; წინათქმულთა: ბ.კ. 162,14; უკუნსაქცეველი: I,26,17; წინამოსაგდებელი:

II,10,13; კმასაყოფელი: II,59,17; წინაგანსაწყობელი: 28,1.

ზმნისართიანი კომპოზიციის II შემადგენელ ნაწილად ხშირად პირიანი ზმნაცაა:

გარეშესცვიედეს: ბ.კ. 78,13; გარეშემოსწერს: ბ.კ. 103,1; ზედმიჰმართოს: ბ.კ. 54,15; უკუისფერა: II,103,17; წინაგანეწყუებიან: II,29,16; ქუეშგანუწვალეbs: ბ.კ. 95,4 და სხვ.

ზმნისართიანი კომპოზიციის პირველ ნაწილად ხშირად ეს-რეუესუეს-; ეგრეუეგუეგ- ზმნისართებია. მეორე ნაწილად ასეთ შემთხვევაში – განსაზღვრული სიტყვები სახე, ფერ, ზომ:

ესრესახედვე: ბ.კ. 37,9; ესსახეთა: ბ.კ. 79,16; ეგსახეცა: II,92,11; ეგესახედცა: II,94,1; ეგეზომვე: ბ.კ. 194, 1; ეგ ზომ: II,35,5; ეგ-ფერვე: II,8,14; ესე ზომ: II,37,4.

ზმნისართიანი კომპოზიციები ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია. მაგრამ მათ განსაკუთრებით ხშირად ხმარობენ ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი. ეფრემ მცირის თარგმანებში ისევე მრავლად ეხედებით ზმნისართიან კომპოზიციებს, როგორც იოანე პეტრიწის თხზულებებში. ეს აიხსნება მათ მიერ თარგმნილი ფილოსოფიურ თხზულებების ხასიათით: აქ იყო ბევრი ისეთი ახალი ცნება, რომელთა ზუსტი გამოხატვა სხვადასხვა მიმართებების შესაბამისი ზმნისართებით ჩვენებას მოითხოვდა. ხშირად ასეთი ცნებების აღმნიშვნელი ტერმინები – ზმნისართიანი კომპოზიციები ბერძნულ დედანშივე იყო მოცემული და მათი თარგმნა იყო საჭირო შესაფერისი ქართული კომპოზიციით. ხშირად ასეთ ტერმინებს ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი დამოუკიდებლადაც ქმნიდნენ.

ბ) აქვე, ცალკე გამოყოფთ ისეთ თხზულ სიტყვებს, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილი თანა//თან- წინდებულია. ამგვარად შედგენილი სახელები ძალიან ხშირად გვხვდება როგორც იოანე პეტრიწის ნაწერებში, ასევე ძველი

ქართული ენის ძეგლებშიც: თანაყოფით: შუშ. 27, 19; თანაზიარ: შუშ. 27, 20; თანამონაწილე: ხანძთ. 270, 7; თანადგომა: ხანძთ. 270, 7; თანამოსრულნი: ხანძთ. 278, 23; თანამზრახველი: სინ. 2, 1. 198, 2; ისტ. ქრესტ. 12, 2. თანამოსაჯული: ისტ. ქრესტ. 46, 14.

მსგავსი ტიპი შესაძლებლად მიგვაჩნია, ასევე ფართო გაგებით კომპოზიტად ჩავთვალოთ ზმნისართიანი კომპოზიტების მსგავსად. კომპოზიტში თან- წინდებულს შეიძლება მოსდევდეს არსებითი სახელი:

თანატომ: ბ.კ. 8,4; თანტომ: II,37,3; თანმიზეზ: II,49,4; თანბუნება: I,78,9; თანანერგ: ბ.კ. 38,13 (სულისა თანანერგ არს ცხორებად);

რიცხვითი სახელი: თანამრჩობლი: ბ.კ. 57,18; ბ.კ. 5,5.

ზმნისართი: თანაკმადსა სულისა: II,112,30;

ნაწარმოები სახელი: თანმეჯოგედ: ბ.კ. 16,4; თანმეტომე: II,36,31; თანმესაშუველობითა: II,11,8.

თან- წინდებულს ძალიან ხშირად მოსდევს მასდარი:

თანდატანება: II,212,1; თანშესიტყუა: (სილოგიზმი): II,22,5; თანგანვლის სახედ: II,12,11; თანწარვლის სახედ (შდრ. мимоходом): II,5,21; თანშეხრწნა: ბ.კ. 62,2; თანვნება: ბ.კ. 54,4; თანადგომითა: II, 51, 9; თანშედარება: II, 151, 2; თანშეთხზვა: I,90,17 და სხვ.

ასევე ხშირია თან + სასუბიექტო მიმღეობა:

თანმიმღებელი: II,12,28; თანმეკონე: II,63,8; თანმეწადისაგან: II,34,24; თანმოქცევი: I,81,18; თანმევნე: ბ.კ. 56,5; თანშემკრეველი მყესნი: ბ.კ. 118,3; თანმწე: ბ.კ. 127,16; თანამბრძოლი: ბ.კ. 163, 29; თანმპყრობ: I,90,19; თანმეზიარე: I,45,4 და სხვ.

თან+საობიექტო მიმღეობა:

თანაღთხზულ: ბ.კ. 93,16; თანშეკრულ: II,66,26; თანგანზიდულ: ბ.კ. 77,4; თანშესხმულად და თანდებულად: ბ.კ. 65,16; თანშეერთებული: ბ.კ. 124,14; თანაშერწყმულად: 14,9; თანღმობილი მათგან: I,24,12; თანშეურევენელი: II,112,14; თანწარუვალი: ბ.კ. 146,18; თანუქონო: II,116,21 და სხვ.

თან- წინდებულს ხშირად პირიანი ზმნაც მოსდევს:

თანივნებს: ბ.კ. 54,4; თანამორთნა და თანაშეკრნა: ბ.კ. 10,8; თანაჰყვა: II,5,19; თანაღმოიჩინების: ბ.კ. 131,12; თანშეეხების: ბ.კ. 7,6.

ძალიან ხშირად ხმარობს თან წინდებულიან კომპოზიტებს ეურემ მცირეც თავის თარგმანებში:

თანანაშობ: პ. იბ. 89, 1; თანამოსახელეობის ღირს: პ. იბ. 135, 13; თანამოქმედნი: კომ. 14; თანაგანფენილი: კომ. 177; თანმოდასეთაცა: პ. იბ. 97, 17; თანაშესადგმელ: კომ. 172; თანამბრძოლ: პ. იბ. 67, 23 და სხვ.

ამგვარი კომპოზიტი, ზოგჯერ ბერძნული თუ- წინდებულისი სიტყვების კალკია:

მაგ. თანტომი თუყუნი: I,24,21; თანტომება თუყენი: I,79,1; თანმიტომებული თუყენთაი: I,54,18; თანშეკრვა თუნდთა: I,26,18; თანშემხებული თუნდნათ: I,80,12; თანაშეყოფილი თუიქთა: I,21,19 და სხვ.

მაგრამ ხშირად მათ მთარგმნელები და მათ შორის იოანე პეტრიწიც დამოუკიდებლად ქმნიან, როდესაც თანმყოფობის, თანაარსებობის, თანაბრობის მნიშვნელობის შემცველი ცნების გამოხატვაა საჭირო. ამას ხელს უწყობს ქართული სიტყვაწარმოების ფართო შესაძლებლობანი.

ეს ნაწილაკიანი კომპოზიტები. ხშირად გვხვდება ისეთი კომპოზიტები, რომელთა პირველ წევრს უარყოფითი არსება ნა-

წილაკი (იშვიათად ვერ ნაწილაკიც) წაროდგენს. როგორც მ. მრეველიშვილი აღნიშნავს თავის ნაშრომში, ამგვარი წარმოება ძველ ქართულში არაპროდუქტიული იყო. მაგრამ „სამაგიეროდ საშუალ ქართულში ასეთი კომპოზიტები მრავლად მოიპოვება. განსაკუთრებით მდიდარია ამ მხრივ „ვეფხისტყაოსანი“. აქ არაქარა ნაწილაკის გარდა ვერ ნაწილაკიც იხმარება“ [მრეველიშვილი 1953: 168].

იოანე პეტრიწი უარყოფითი ცნების ერთი ტერმინით გამოხატვის მიზნით, როდესაც გამოსადეგი არ არის უ- პრეფიქსიანი წარმოება, იყენებს არაქარა (იშვიათად ვერ) ნაწილაკსაც და ამგვარ წარმოებას ფართო გასაქანს აძლევს.

არ ნაწილაკი მარტივ არსებით სახელთან იშვიათად გვხვდება: არცხოველთა: 143, 19;

ხშირად იხმარება იგი წარმოქმნილ სახელთან:

არამსგავსება: ბ.კ. 28,21 | უმსგავსოება: ბ.კ. 28,24; არკიდოვნება ჰქონდის: ბ.კ. 62,4; არარსება: 1,34,3; არასამარადისობა II,106,29; არასაჭირო: ბ.კ. 101,15; არნეფსითი: ბ.კ. 130,6; არაუადრესად: ბ.კ. 104,38.

არა/არ ნაწილაკს მოსდევს ზედსართავი სახელი:

არამართლისა წუხილთა მქონებელნი: ბ.კ. 102,8; არაკეთილად: ბ.კ. 157,3; არსრულ და არერთ: II,156,23.

მეორე ნაწილი ნაცვალსახელია:

არიგივეობა: 7,71,1; არესეობა: 1,72,7.

მეორე წვერად მასდარია:

არაქმნა: ბ.კ.140,18; არქონება: ბ.კ.60,9; არგამოცხადება: ბ.კ. 128,4; არგანცემისათჳს: ბ.კ. 128,7.

იშვიათად ვერ ნაწილაკიც გვხვდება კომპოზიტის პირველ შემადგენელ ნაწილად:

გერშემძლე: ბ.კ. 164,2 | გერშემძლებელი: ბ.კ. 156,1; შიში ...
გერმიმთხუეისაჲ: ბ.კ. 108,20.

კომპოზიტი-ზმნები

როგორც ზემოთ ვთქვი, კომპოზიტა დიდ ჯგუფად გამოიყოფა ზმნიანი კომპოზიტები ანუ „კომპოზიტი-ზმნები“. ზმნა, წესისამებრ, ამ კომპოზიტა მეორე წევრს წარმოადგენს. ძველ ქართულში ამგვარი კომპოზიცია ძალზე პროდუქტიულია. კომპოზიტის შექმნაში გარკვეული ტიპის ზმნები მონაწილეობენ. ამათგან იოანე პეტრიწი შემდეგ ზმნებს ხმარობს: ყოფა, დება, ცემა, გება, ხუმა, ქმნა, ქონება, ჩინება, სიტყუა, არს, იყო.

ყველაზე ხშირად პეტრიწი ყოფა ზმნით ქმნის კომპოზიტს. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში სწორედ „ყოფა“ ზმნაა ამ მხრივ ყველაზე ნაყოფიერი. ამასთან, იგი შეიძლება მასდარის სახითაც შეგეხედეს, აწმყოშიც იყოს, ნამყო ძირითადის წყებაშიც, ზოგჯერ პირისა და რიცხვის მიხედვითაც შეიცვალოს და ქცევის ნიშნებიც დაირთოს.

ზმნიანი კომპოზიტის I ნაწილად იოანე პეტრიწი, ჩვეულებრივ, ხმარობს არსებით სახელს, რიცხვით სახელს, მიმდრობას, მასდარს და იშვიათად ზმნისართსა და თანდებულსაც.

ყოფა – სხეულყოფა: ბ.კ. 26,7; ცელყოფა: ბ.კ. 125,11; მიზეზყოფა: ბ.კ. 162,18; ნერგყოფა: ბ.კ. 83,1; ბრმაყოფა: ბ.კ. 172,14; ასოყოფა: ბ.კ. 52,5; გუარყენა... ყოველნი ნაწილნი: II,11,17; საესეყოფად: ბ.კ. 43,3; ეროყოფა: ბ.კ. 8,5; მოკუდაეყოფად: ბ.კ. 33,9; მოქენეყოფა: ბ.კ. 46,10; მორჩილყოფად: ბ.კ. 113,1; უცხადეყოფო: II,221,19; მიმდრეკელჳყოფს მას: II,47,19; უღირსჳყოფს ბუნებასა: II,47,25; უმდგომყო: II,5, 16; უსქესჳყო: II,24,27; წადნიეყო: ბ.კ. 129,11; გუაროანყენა: ბ.კ. 9,6; უკუდაეყოფა: ბ.კ. 135,18 და სხვ.

ქმნა – ასოქმნა: ბ.კ. 62,2; სულიერქმნანი: I,41,31; კეთილქმნა: ბ.კ. 101,28; მტკიცექმნა: ბ.კ. 125,2; ერთექმნების ჰაერსა ნათელი: ბ.კ. 54; ღირსქმნა: ბ.კ. 16,8; შორისექმნების უკუე ბოროტი ენებაჲ სულსა: ბ.კ. 99,7;

დება – სახელსდევს: II,226,27; სახელსდება: II,58,32; წესდადებისათჳს არსთაჲსა: II,16,12;

ცემა – პატიესცა: II,217,27; ძალსცემს: ბ.კ. 123,20;

ქონება – ირუნა არ კეთილქონებად: ბ.კ. 148,28;

გება – კუალადგებად: ბ.კ. 150,2;

ხუმა – იგულხუმიე: II,138,31;

არს, იყო – ჯერ-არს: ბ.კ. 37,23; ჯერ-იყო: ბ.კ. 37,19 და სხე.

როგორც ცნობილია, „ღაღადყო“ ტიპის კომპოზიტებში შემავალი ზმნები გარდამავადნიან. პირდაპირ ობიექტს ისინი ზმნაშივე შეიცავენ, კომპოზიტის პირველ ნაწილად. ამიტომ ზოგჯერ მათი პირველი ნაწილი ბრუნვას იცვლის: როცა ზმნა აწმყოს ჯგუფშია, მიცემითში დგას, ხოლო ნამყო ძირითადის ჯგუფში – სახელობითში:

წინამდებარესა ხედვასა ამბორსუყოფ: II,114,16; მიცემითი ბრუნვის ფორმა მას შეიძლება მასდართანაც გადაეყვას უთავსდებო: II,195,9.

ცნობილია, რომ რიგ ზმნიან კომპოზიტში სახელადი ნაწილი ნათესაობითს ბრუნვაშია. იოანე პეტრიწის ენაშიც ვხვდებით რამდენსამე, ძველ ქართულში ჩვეულებრივ ხმარებულ ასეთ ზმნა-კომპოზიტს:

სახელისდება: II, 211, 27; ყურიმლისცემა: ბ.კ. 131,26; გულის-სიტყუამან: II,126,22; ანუ გულისთქუმასა შორის იხილევბის, ანუ გულისწყრომასა: II,214,7.

იოანე პეტრიწთან ვხვდებით ერთი მხრივ „გულისცმა“, მეორე მხრივ – „გულისხუმა“ ფორმებს:

კმა – ცნობით და გულისკმისყოფით: II,92,17; მიდმოუსა-
ჯოს გულისკმისყოფასა: II,219,28; გულისკმისყოფანი და
კელოვნებანი: ბ.კ. 9,27; ბუნებითი ... მისცა გულისკმისყოფა: ბ.კ. 40,10-11⁴¹.

ხუმა – არსებათა გულისხუმა ვკყოფთ: II,8,22; განგუელო
დიდი საქანი გულისხუმისყოფისა: II,84,4.

აქედან I კომპოზიციის ორივე შემადგენელი ნაწილი სახე-
ლია, II კომპოზიტი კი „ხუმა“ ზმნიანი კომპოზიტია⁴². „ხუმა“
ზმნიანი კომპოზიტისგან იოანე პეტრიწი ორგანული წარმოე-
ბით რამდენიმე ფორმას ქმნის:

იგულისხუმა: II,82,22; იგულისხუმი: II,155,18; იგულხუმი: II,138,31; იგულისხუმაებს: II,201,3; აქედან პირველი წყვილის
სახელადი ნაწილი ნათესაობითშია, მეორისა – ფუძის სახი-
თაა წარმოდგენილი.

ერთ შემთხვევაში ხუმა ზმნის უ ხმოვანი ებ- სუფიქსის
დამატების გამო რედუცირებულია:

კატამეთექსინ, რომელ არს “თანმიქონებით”: ვინაჲ, აწ ესე
თანმიქონებითი ესთა ესთა იგულისხმების: II,81,10.

ეს უკანასკნელი ფორმა თანამედროვე ქართულში იხმარე-
ბა იმავე მნიშვნელობით: იგულისხმება.

ამგვარად, იოანე პეტრიწის ენაში კომპოზიტთა სამი ძირით-
ადი ტიპი გვხვდება: 1. სახელიანი კომპოზიტები; 2. უფორმოს-

⁴¹ „ბუნებისათჳს კაცისა“ ტექსტის გამომცემელს, ს. გორგაძეს, ხელ-
ნაწერის ფორმები „გულისკმა“ დაწერილობისა გასწორებული
აქვს, როგორც „ფონეტიკურად დამახინჯებული (იხ. ბუნებისათჳს
კაცისა, გვ. XVI). რადგანაც იოანე პეტრიწის „კაჲშირთა“ ხელნაწე-
რებშიც ამ ზმნის ფორმები წარითაა დაწერილი, ამიტომ ასეთი
გასწორება, ჩვენი აზრით, გამართლებული არ არის.

⁴² საერთოდ, გულისკმა ერთი მხრივ და გულისხუმა – გულისკმა,

იტყუებიანი კომპოზიტები და 3. ზმნიანი კომპოზიტები (კომპოზიტი – ზმნები).

სამივე ტიპი ცნობილია და გავრცელებული ძველ ქართულში, ოღონდ მეორე ტიპი (ზმნისართიანი, თანდებულებიანი და ნაწილაკიანი კომპოზიტები). ძველი ქართული ენის ძეგლებთან შედარებით იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებებში გაცილებით უფრო ხშირად გვხვდება. ჩანს, რომ ამგვარი წარმოება საერთოდ მოხშირდა XI საუკუნიდან (იგი ახასიათებს გიორგი მთაწმიდლისა და, განსაკუთრებით, ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელისა და იოანე პეტრიწის ენას), რაც გამოწვეული უნდა იყოს ამ პერიოდიდან ბუნების მეცნიერებათა თუ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის ლიტერატურის მიმართ დიდი ინტერესით. ამ ტიპის თხზულებათა თარგმნისას ბერძნულ ტერმინთა შესაბამისი ქართული ტერმინების შექმნის საჭიროებით: სწორედ ამ პერიოდში, ბერძნულიდან თარგმნის პროცესში კალკირების გზით ჩამოყალიბდა ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის მკვიდრი მოდელები ისევე, როგორც ეს მოხდა შემდეგ, ლათინურენოვან სამყაროში: პროკლე დიადოხისის “თეოლოგიის ელემენტები” ლათინურ ენაზე ითარგმნა XIII საუკუნეში, 1268 წელს, თომა აკვინელის დავალებით, მისი მდივნის, მოერბეკეს მიერ.

როგორც ირკვევა, იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში არსებულ კომპოზიტების ტიპებისაგან განსხვავებულ, ახალ მოდელებს არ ქმნის. მის მიერ შექმნილი ზმნური კომპოზიტებიც, ძველ ქართულში არსებული კომპოზიტი-ზმნების ყალიბების ფარგლებს არ სცილდება. ცხადია, იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში მიღებული, აპრობირებული, უკვე არსებული წესების მიხედვით ქმნის ახალი – ფილოსოფიური, ბიოლოგიური,

მეორე მხრივ, ორი სხვადასხვა შინაარსის კომპოზიტია: პირველი სახელიანი კომპოზიტია, მეორე – ზმნიანი. მათი ერთმანეთთან დაკავშირება თანამედროვე გააზრების შედეგი გვეგონია: ასევე, გულისქმისყოფა და გულისხმის ყოფა (< გულის ხუმისყოფა) სხვადასხვა შინაარსისაა.

ფიზიოლოგიური, სამედიცინო დარგების ცნებათა გამომხატველ ტერმინოლოგიურ სისტემას.

როგორც დავინახეთ, იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედება მდიდარი და მრავალფეროვანია. ამასთანავე, გამოირკვა, რომ იოანე პეტრიწი ახალ სიტყვა-ტემინთა წარმოებისას მაქსიმალურად იყენებს ქართული ენის სიტყვაწარმოების შესაძლებლობებს და ააქტიურებს მათ. იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ ტემინთა მოდელები და ტიპები არსებობს ძველ ქართულსა და მის თანამედროვე ქართულშიც ბევრი მათგანი შემდგომ ქართულ ენაში გავრცელდა და დამკვიდრებულია თანამედროვე სამეცნიერო და სალიტერატურო ენაში.

თავისებურებას ქმნის ახალ ცნებათა გამომხატველი ტერმინების სიმრავლე და უსაზღვრო მრავალფეროვნება: იოანე პეტრიწი ცდილობს ყოველი ახალი ცნება-ტერმინი კი არ ისესხოს ბერძნული ენიდან, არამედ მისი შესატყვისი ტერმინი შექმნას ქართული ძირიდან, ქართული აფიქსაციით აწარმოოს და გააფორმოს ქართულში არსებული წესების მიხედვით. ამდენად, ზოგჯერ ახალშექმნილ სიტყვას შეიძლება ხელოვნურობის ელფერიც დაჰკრავდეს. ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში ამგვარი შემთხვევების თავიდან აცილება ძნელია სწორედ იმიტომ, რომ ეს ტერმინები ახალი ცნებების გამომხატველია და ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაში არ იხმარება, მაგრამ თუკი ენას აქვს სათანადო რესურსი და ახალი სიტყვები ენაში არსებული წესების მიხედვითაა აგებული, ისინი მკვიდრდებიან ენის ლექსიკურ ფონდში. ენახეთ, რომ იოანე პეტრიწი შესანიშნავ ყალიბებს იძლევა ფილოსოფიურ და ბუნებისმეტყველების მეცნიერებათა ტერმინებისათვის. მის მიერ ნაწარმოები ბევრი ტერმინი დღესაც გამოიყენება ქართულ სპეციალურ ტერმინოლოგიაში. ბევრი სასურველია, გამოიყენებოდეს.

იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოება არის შესანიშნავი მაგალითი ენაში არსებული მასალის ვირტუოზული გამოყენებით

სა ენის ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად. იგი მეტად მნიშვნელოვანია ახალ სიტყვათა შექმნის ხელოვნების, ტექნიკის შესწავლის თვალსაზრისითაც. გარდა ამისა, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ლექსიკა მნიშვნელოვანია იმითაც, რომ იგი თანამედროვე ქართული ფილოსოფიური და საერთოდ, მეცნიერული ტერმინოლოგიის გამდიდრების ძვირფას წყაროს წარმოადგენს. საგულისხმოა აკად ნიკო მარის შეფასება: „უნდა ვადიაროთ იოანე პეტრიწის უდიდესი დამსახურება ქართულ ლიტერატურაში: მას უნდა ვუმადლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ მზამზარეულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ყველა ტერმინს, რომელიც ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით არსებობს“ (Mapp 1909: 35).

II თავი

1. მორფოლოგია

1.1. ნეოლოგიზმები მორფოლოგიაში

იოანე პეტრიწის ნაშრომების ყველაზე ადრინდელი ხელნაწერები – ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ – XII-XIV საუკუნეებით (A-2579), ხოლო – პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი“ კი – XIII საუკუნით (H-1337) თარიღდება. მათში სწორედ ამ დროის ხელნაწერებისათვის დამახასიათებელი გრაფიკული და ფონეტიკური თავისებურებანი დასტურდება. ზოგიერთი ამ თავისებურებათაგანი, ადვილი შესაძლებელია, გადამწერის კუთვნილებაც იყოს.⁴³

მორფოლოგიის სფეროში იოანე პეტრიწის ენა ძველი ქართული ენის ნორმებს მისდევს და იცავს იმდენად, რამდენადაც ეს შესაძლებელია მისი მოღვაწეობის ხანაში – XI საუკუნის დასასრულსა და XII-ის დასაწყისში. რამდენადაც შესაძლებელიაო, ვამბობთ იმიტომ, რომ XI საუკუნისათვის ქართული სალაპარაკო ენა უკვე იმდენად დასცილდა ძველი ქართული ლიტერატურული სკოლების მიერ გამოუმუშავებულ მწიგნობრულ ენას, ზეპირმეტყველებაში იმდენი სიახლე დაგროვდა ფონეტიკისა და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია – მორფოლოგიის, შესაბამისად, სინტაქსის სფეროშიც, რომ ტრადიციული, მწიგნობრული ენა ევლარ ასახავდა ქართული ენის განვითარების ამ საფეხურს, მას რეალური საყრდენი გამოცლილი ჰქონდა. რაც მთავარია, ამ დროისათვის უკვე არსებობდა მთელი ჯაჭვი ენობრივი ცვლილებებისა, რომელიც ენის მთელ სისტემას მოიცავდა. ამიტომ გარდატეხა მკ-

⁴³ ცნობილია, რომ ცალკეულ შემთხვევებში მომხდარ ფონეტიკურ პროცესებს მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეაქვს მორფოლოგიის სფეროში. ამიტომ ისეთ ფონეტიკურ პროცესებს, რომლებიც მორ-

აცრი ნორმების მქონე სამწერლობო ენაში უკვე გარდაუვალი გახდა. ძველი სამწერლობო ენის ნორმების რღვევასთან ერთად გზა გაეხსნა სალაპარაკო ენისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს, რომელთა კომპლექსური შემოჭრა XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ახალი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების დასაწყისს მოასწავებდა. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯის გადადგმა წილად ხვდა XI საუკუნის გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეს – გიორგი მთაწმიდელს.

აკაკი შანიძე გიორგი მთაწმიდელის თხზულების – „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრების“ ენის თავისებურებათა განხილვის შემდეგ დაასკვნის, რომ „ქართულ სალიტერატურო ენაში დაწყებულია შემობრუნება ძველი ქართულიდან ახალი ქართულისაკენ ... კლასიკური ქართულის ძეგლებზე აღზრდილი, ისცდილობს ძველი სალიტერატურო ქართულის უკანასკნელი პერიოდის (IX-X სს) ნორმების მიხედვით წეროს, მაგრამ ვერ ახერხებს, თავი დააღწიოს ცოცხალი ენის ძლიერ გავლენას: ეს გავლენა თავს იჩენს ყველგან, ფონეტიკურ საკითხებში, სახელთა ბრუნებასა და ზმნის უღლებაში. ერთი სიტყვით, ძეგლიდან ჩანს, რომ ქართული სალიტერატურო ენა შემდგარია ახალ გზაზე“ [შანიძე 1946: 81-2].

მომდევნო ხანის მოღვაწეების – ეფრემ მცირისა და განსაკუთრებით კი იოანე პეტრიწის ენაში კიდევ უფრო გამოიკვეთა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენციები.

როცა ლაპარაკია XI-XII საუკუნეების ლიტერატურულ ძეგლებში დადასტურებულ ახალ ენობრივ მოვლენებზე, რომლებიც შემდეგ ახალ ქართულ ენაში დამკვიდრდა, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ის, რომ ისინი ხალხურ, ცოცხალ მეტყველებაში ადრევე არსებობდნენ და, მიუხედავად ლიტერ-

ფოლოგიზებულია ანდა მორფოლოგიზაციის გზაზე დგას, გზადაგზა მორფოლოგიის სათანადო საკითხების განხილვის დროს შევჩივებით.

ატურული სკოლების დიდი კონსერვატულობისა, თანდათან იჭრებოდნენ სამწერლობო ენაში. ამდენად, ტერმინი „ახალი“ სამწერლობო ენაში შეჭრილ სიახლეებს გულისხმობს. ამავე დროს, უნდა განვასხვავოთ მოვლენათა ორი რიგი:

პირველი, ესაა სხვადასხვა დიალექტური ნაკადის შეჭრა სამწერლობო ენაში. წარმომავლობის თვალსაზრისით სხვადასხვა დიალექტური წრის სინონიმურ გრამატიკულ ფორმათაგან ერთ-ერთს, სამწერლობო ენაში შემოსვლისას მნიშვნელობა ეცვლება. ასეთ მოვლენათა რიგს განეკუთვნება თანამედროვე „თურმეობითის“ ფორმები, რომლებსაც წინათ ჩვეულებრივი პერფექტული დროის მნიშვნელობა ჰქონდათ და, რადგანაც სალიტერატურო ენაში პერფექტის გამოსახატავად წყვეტილის ფორმებიც იხმარებოდა, ერთ-ერთი; კერძოდ, დღევანდელი „თურმეობითის“ ფორმები თანდათან მნიშვნელობის ახალი ნიუანსებით დაიტვირთა და დღეს უკვე მკვეთრად განსხვავდება მისი თავდაპირველი, მხოლოდ პერფექტული მნიშვნელობისაგან. სინონიმურ გრამატიკულ ფორმათა წყვილიდან ერთ-ერთი დიალექტური წრის კუთვნილი ფორმა თანდათან იდევნება ენიდან იმის შესაბამისად, თუ რომელი დიალექტური წრე იმარჯვებს პოლიტიკურ-კულტურულ-ეკონომიურად და, აქედან გამომდინარე, ენობრივადაც. ასეთ სინონიმურ წყვილებს უნდა ეკუთვნოდეს სახელთა ნარიანი და -ებიანი მრავლობითი, რომელთაგან უკანასკნელი დამკვიდრდა და თანამედროვე ქართულში ბატონობს, პირველის ხმარება კი მეტად შეზღუდულია. ამრიგად, საკითხი, თუ რომელ ფორმას იყენებს ამ სინონიმური ფორმებიდან მწერალი, დიალექტოლოგიური თვალსაზრისით უფრო უნდა იქნას განხილული, ვიდრე ქრონოლოგიურით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მწერალი ამ წყვილიდან იმიტომ კი არ იყენებს უპირატესად ერთ-ერთს, რომ ის არქაულია ან ახალია, არამედ იმიტომ, რომ ის მისი დიალექტური წრისთვისაა დამახასიათებელი ან იმ ლიტერატურული სკოლისათვის, რომელსაც იგი ეკუთვნის.

აქედან, შეიძლება რომელიმე დიალექტური წრის მონაცემები ამა თუ იმ ლიტერატურული სკოლის ნორმაც გახდეს. საკითხის ამ თვალსაზრისით განხილვა აგვიხსნიდა იმას, თუ რატომ გვხვდება ადრეულ ლიტერატურულ ძეგლებში ისეთი მოვლენები, რომლებიც ახალ ქართულ ენაში შემდგომ დამკვიდრდა, ხოლო იგივე მოვლენები კი უფრო გვიანდელ პერიოდში ზოგი მწერლის ენაში აღარ შეინიშნება.

მეორე რიგის მოვლენები ისეთ ენობრივ ფაქტებს მიეკუთვნება, რომელთა წარმოშობაც დაკავშირებულია მორფოლოგიური მხარის (ჩვეულებრივ, ფონეტიკური ცვლილების გზით) განვითარებასთან. აქ შემოვა ფონეტიკური კანონების მოქმედებით თუ ანალოგიის გავლენით შეცვლილი ქრონოლოგიურად ერთმანეთის მომდევნო ენობრივი ფაქტები, რომელთა განხილვა აუცილებელია სწორედ მათს განვითარებაში. რადგანაც ისეთი ენობრივი ფაქტები, როგორიცაა ადამიანთა საკუთარი სახელების ბრუნების გათანაბრება საზოგადო სახელებთან ანალოგიის გავლენით, ან რომელიმე ფონეტიკური პროცესი, ვთქვათ, ზმნისწინის გამარტივება, ან რთული კომბინატორული ცვლილებანი (ითგან→იდგან→იდან), ღრთთა განმავლობაში ხდება.

სინონიმურ ფორმათა წყვილები სხვადასხვა დიალექტურ წრეს განეკუთვნებიან და ენაში ერთდროულად თანაარსებობენ, ერთმანეთთან არ არიან დაკავშირებულნი, ერთმანეთისაგან არ მომდინარეობენ, ერთიმეორის ანალოგიით არ არიან ჩამოყალიბებულნი. მეორე რიგის მოვლენებს კი ერთმანეთისაგან განვითარებულ ფორმებს მივაკუთვნებთ. ამ ფორმებსაც, რომლებიც ევოლუციის გზით არიან წარმოშობილნი, ცოცხალ მეტყველებაში აქვთ საწყისი და მათი წარმომშობი ფონეტიკური მოვლენა შეიძლება ერთი დიალექტური წრისათვის იყოს დამახასიათებელი, მეორისათვის კი — არა.

სწორედ ამ თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ იოანე პეტრიწის ენისა და ცოცხალი მეტყველების ურთიერთობის საკითხს:

1. ენობრივი ფაქტები, რომლებიც მისი დიალექტური წრის ან ლიტერატურული სკოლის კუთვნილება უნდა იყოს და 2. ის ენობრივი მოვლენები, რომლებიც საერთო ენობრივი განვითარების შედეგია, მაგრამ ისევ ხალხური მეტყველებიდან, სალაპარაკო ენიდანაა შემოსული სამწერლობო ენაში.

ამ უკანასკნელთაგან მხოლოდ ზოგიერთ მოვლენას განვიხილავთ, რადგანაც იოანე პეტრიწის ენაში ახალი ქართული ენის ფორმების გამოყენების შემთხვევები სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად აღნიშნულია [პეტრიწი I 1940: LII-XVII; კეჭალმაძე 1948: 28].

12. სახელი

-ებ სუფიქსიანი მრავლობითი

გავრცელებული აზრის თანახმად, ორგვარი მრავლობითიდან, რომელიც ქართულ სახელს აქვს, ძველ ქართულში და ახალი ქართულის ჩამოყალიბებისას გაბატონებული იყო ნართან-იანი მრავლობითი. -ებ სუფიქსიანი მრავლობითი – იშვიათია ძველ ქართულში. მაგრამ სამართლიანია ივ. იმნაიშვილის შენიშვნა, რომ გავრცელებული შეხედულება, „თითქოს ებიანი მრავლობითი ძველ ქართულში იშვიათად იხმარებოდეს, გადაჭარბებულია და რომ ებიანი მრავლობითი სრულიად ჩვეულებრივი, სიცოცხლისუნარიანი და საკმაოდ გავრცელებული ფორმაა ძველ ქართულში. მას ენა არც ისე იშვიათად მიმართავს სახელთა მრავლობითობის გამოსახატავად და იყენებს ნართან-იანი მრავლობითის გვერდით“ [იმნაიშვილი 1957: 295]. ეს გადაჭარბებული შეხედულება კი იმითაა გამოწვეული, რომ ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის ბევრი ძეგლი ჯერ კიდევ გამოცემული არ არის და, რაც გამოცემულია, ამ თვალსაზრისით არ არის შესწავლილი.

ეზიანი მრავლობითის ფორმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველი აღთქმის ტექსტებში, ოთხთავისა და ფსალმუნთა ძველ (IX-X სს.) რედაქციებში და სხვ. XI-XII საუკუნეთა სამწერლო ენაში ეზიანი მრავლობითი საკმაოდ გავრცელებულია. მას ხშირად ხმარობს გიორგი მთაწმიდელი თავის „იოვანესა და ეფთუმეს ცხოვრებაში“ [შანიძე 1946: 75], „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში [ექუსთა: 13; იმნაიშვილი 1957: 19]. ეფრემ მცირის ენისათვის ეზიანი მრავლობითი „ნარ-თან-იანის“ გვერდით საკმაოდ ხშირად გვხვდება [პეტრე იბერიელი 1961: 0110-0111].

იოანე პეტრიწის დროის მწერლებისათვის ეზიანი მრავლობითი ჩვეულებრივი სახმარისი იყო. ყოველივე ამის შემდეგ და იმის გათვალისწინების შემდეგაც, რომ იოანე პეტრიწი მისი დროის მწერლობაში თანაარსებული ორი ფორმიდან ახალს ხშირად აძლევს უპირატესობას, მოსალოდნელი იყო თითქოს, რომ იმ დროს ხმარებული ორი მრავლობითიდან მას ეზიანი მრავლობითიც ხშირად ეხმარა. მაგრამ იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ეზიანი მრავლობითის ხმარების მხოლოდ 24 შემთხვევა გვხვდება. ამასთან: ეს მაგალითები სრულიად არათანაბრადაა განაწილებული: „კავშირთა“ და „ბუნებისათვის კაცისას“ თარგმანებში მისი ხმარების არცერთი შემთხვევა არ გვხვდება, ხოლო 24 მაგალითიდან 20 მოდის „განმარტების“ მხოლოდ ბოლოსიტყვაობაზე, თვით „განმარტებაში“ კი მხოლოდ ოთხი ეზიანი მრავლობითის ფორმაა დადასტურებული. ესენია:

იყოს სხეულ, ვითარ ესერა ცხოველთა გუამებს ზედა; II,52,29; თხზვასა შორის არსთა და ზესთ არსთა სირაებისა: II,75,12; ცხოველთა სხეულებსა ზედა იხილვების: II, 195,14; ვითარ სულელები ღმერთთა და იროთად: II,165,24.

ამასთან, მეტად საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ბოლოსიტყვაობის სწორედ ის ნაწილი, სადაც ეზიანი მრავლობითი ასე ხშირად გვხვდება უძველეს (96-102 ფურცლები) H-1337 ხელნაწერში, აღდგენილია XVII საუკუნის ხუცურით. ამგვარად,

მოსალოდნელია, რომ -ებ-იანი წარმოების მაგალითები XVII საუკუნის გადამწერს ეკუთვნოდეს. მით უფრო, რომ მაგალითთა მნიშვნელოვან რაოდენობაში (6) გვაქვს არა მარტივად ებ-იანი წარმოება, არამედ ორმაგი მრავლობითი: ებიან-ნართა-ნიანი (წყობა ჩეულებრივია -ებ-ნი; ებ-თ-ა):

უფალმან ცეებნი იმოქმედნაო: II,212,19; ზეშთა აჰკადნა სულეებნი ჩუენ კაცთანი: II,203,8; ერთ დღე ჰყოფს გონებითა ამათ გოდლებთა და კიდურთა მათთა; II,209,1; უწოდს სახელთა წიგნებთა თუსთა: II,218,26; დასდებს შორის ძალებთა სამოქმედოდ: II,211,22; დაპრთე კუალად მრავალ გამოცდილებათა ტომებთა შორისთა მსხუაებათა, II,220,9 (H-1337, ფ. 99 r).

მაგრამ, გამორიცხული არ არის, რომ ორმაგი მრავლობითი ეხმარა იოანე პეტრიწს რადგანაც, იგი ასეთი წარმოება გვხვდება(თუმცა იშვიათად) მისი დროის მწერლების ენაში, მაგ., სოფლებნიცა მისცნა: ზარზმ. 95,7. ორიოდე შემთხვევაში ორმაგ მრავლობითს გიორგი მთაწმიდელიც ხმარობს: ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში ჭვენ-ებ-თა მიერ: 76,16, ჭვენ-ებ-ნი მისნი: 76,17. ასევე ეფრემ მცირეც, პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში: სახელ-ებ-თა: 104,15; ღმრთის სახელ-ებ-თა დასასრული: 98,9.

ქართველი მწიგნობრები ორმაგი მრავლობითის, როგორც არასწორი ფორმის, მწერლობაში შემოტანას ერიდებოდნენ, მაგრამ ამგვარი წარმოება, როგორც ჩანს, იშვიათად მაინც ეპარებოდათ. ძველ ქართულში ორმაგი მრავლობითის ხმარება სამეცნიერო ლიტერატურაში ახსნილია ებ-იანი მრავლობითის შეთანხმების ნაკლები ძალით [იმნაიშვილი 1957: 313-314]. ადრინდელი ძეგლებიდან ივ. იმნაიშვილს სულ ხუთი შემთხვევა აქვს დასახელებული. როგორც ცნობილია, საშუალ ქართულში ორმაგი მრავლობითის ხმარება გაცილებით ხშირია. ამიტომ საფუძველს არ იქნება მოკლებული ვიფიქროთ, რომ ეს ფორმები H-1337-ში მომდინარეობს XVIII საუკუნის რესტავრატორისაგან. აღადგინა რა დაზიანებული ფურცლები, მან

სავსებით შესაძლებელია, მისთვის ჩვეულებრივი, ებ-იანი მრავლობითი გამოიყენა და გაარქაულების მიზნით წარი ან თანი დაურთო. ასეთი ფსევდოარქაიზმები ხშირია სწორედ ამ ხანის ძეგლებში. მოცემული აღდგენილი ფურცლების გადამწერისაგან კი ასეთი თავისუფლება რომ გამორიცხული არ არის, იქიდანაც ჩანს, რომ იგი აშკარა უხეშ შეცდომებსაც უშვებს დაზიანებული დედნის ზოგიერთი სიტყვის ცუდად ან ვერ ამოკითხვის გამო.

რაც შეეხება ნორმალურ ებ-იან წარმოებას, საგულისხმოა, რომ მისი მაგალითები ძირითადად „განმარტების“ ტექსტში გვხვდება:

სულები: 165,24; 209,20; სხეულებსა: 195,14; გუამებსა ზედა: 52,29; მწუერეალებსა: 208,15-16; ძალები: 208,11; წყარობისა: 210,15; სახელები: 211,28-30; სახელები: 218,14; 21123; შესაკრებლები: 218,17; ნიშანებისა გამომკულებელობად: 225,4-5; ასფოდელოები, შუშნიერებ ნერგები: 226,16-18; გოდლებად: 208,17; ტბებსა: 218,8.

ერთი მხრივ, ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ იოანე პეტრიწი ახალი ენობრივი მოვლენების ხმარებას არ გაუზრბის. რატომ უგულებელყოფდა იგი ებ-იან წარმოებას, რომელიც საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული არა მარტო მისი დროის სამწერლო ენაში, არამედ ძველი ქართული ენის უფრო ადრეულ ძეგლებშიც? ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, მოვიყვანოთ ჰანს ფოგტის დაკვირვება ძველი ქართული ენის ძეგლებში ებ-იანი და წარ-იანი მრავლობითების ფორმების შეფარდებაზე: იმ დროს, როდესაც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, წარიანი მრავლობითი იხმარებოდა, ზოგიერთ ძეგლში, მაგ. სახარების შატბრდულ რედაქციებში (897, 936, 973 წწ.) ორი ერთმანეთის მომდევნო მუხლი (*კოლტი ღორებისა*: მრკ. 5,11; *მიგუაელინენ ჩუენ ღორებსა*: მრკ. 5,12; *დაბნებსა და სანახებსა/აგარაკებსა და დაბნებსა*: მრკ. 6:35-36) შეიცავს მთელი ტექსტის ებ-იანი მრავლობითების თითქმის ერთ მესამედს

ასეთ შემთხვევაში პ. ფოგტი მთარგმნელის თუ გადამწერის განწყობაზე მიუთითებს: თუ მისთვის ჩვეულებრივი, უზუაღური ებ-იანი ფორმა ერთხელ იხმარა მთარგმნელმა, იგი მის გამოყენებას მექანიკურად განაგრძობს რამდენიმე ხანს, შემდეგ ისევ კანონიკურ სალიტერატურო ნორმას უბრუნდება და წესის მიხედვით იწყებს წერასო [Vogt 1947:133]. ამგვარი რამ შეიძლება ჩვენს შემთხვევაშიც ვივარაუდოთ. მაგრამ კიდევ ერთი გარემოება იქცევა ყურადღებას: ივ. იმნაიშვილის დაკვირვებით, „როცა ებ-იან მრავლობითზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება დავივიწყოთ, რომ ზოგ ძეგლში იგი შედარებით ნაკლებად იხმარება, ზოგში – უფრო მეტად“ [იმნაიშვილი 1957: 296], რაც, ეფიქრობთ, მთარგმნელის (თუ გადამწერის) დიალექტზეა დამოკიდებული. ამ ნაკლებად ხმარებული ებ-იანი მრავლობითის ერთ-ერთი მაგალითია იოანე პეტრიწის შრომების ენაც.

ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში ებ-იანი მრავლობითი ნართანიანის გვერდით ჩვეულებრივად იხმარებოდა მრავლობითის აღსანიშნავად, მაგრამ სინტაქსურ უფლებათა მკვეთრი სხვაობით, და ისიც, რომ იგი ზოგიერთ ავტორთან ნაკლებად გვხვდება, ზოგთან კი – მეტად, მეტყველებს სამეცნიერო ლიტერატურაში ებ-იანი მრავლობითის დიალექტური ვარიანტის შესახებ გამოთქმული მოსაზრების სასარგებლოდ. არნ. ჩიქობავას ნარ-თან-იანი და -ებ-იანი მრავლობითების ურთიერთმიმართებისა და სხვადასხვა სინტაქსურ საკითხების კვლევასთან დაკავშირებით არაერთხელ აღუნიშნავს, რომ „ეს სუფიქსები სხვადასხვა დიალექტური წრისაა და სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრების თვალსაზრისით სხვადასხვა ისტორიულ ფორმაციას განეკუთვნება“ [ჩიქობავა 1942: 248].

ადამიანთა სახელების ბრუნება

ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით ადამიანთა საკუთარი სახელები, საზოგადო სახელებისაგან განსხვავებით, სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში ერთი ფორმით არიან წარმოდგენილი. კერძოდ: წრფელობითის ფორმით. მაგრამ, ისიც ცნობილია, რომ საზოგადო სახელებთან ანალოგიით გათანაბრების ტენდენციამ ძველ ქართულშივე იჩინა თავი. უძველეს ძეგლებშიც დასტურდება მაგალითები, როცა ადამიანის სახელი სახელობით ბრუნვაში საზოგადო სახელთა ანალოგიით ირთავს სახელობითი ბრუნვის -*ა-ე* ნიშანს, ხოლო მოთხრობითში -*მან* ნიშანს [ჩხენკელი 1956: 76].

იოანე პეტრიწის ენაში საკუთარ სახელთა ბრუნება მისდევს ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მკაცრ ნორმებს. საზოგადო სახელთაგან განსხვავება მკაცრადაა დაცული. ზოგად სურათს არღვევს სულ რამდენიმე მაგალითი მოთხრობითში. მან-ით გაფორმებული ბრუნვისა, რომელიც, სხვათა შორის, გვხვდება „კავშირთა“ თარგმანის ბოლოსიტყვაობის სწორედ XVIII საუკუნეში აღდგენილ ფურცელზე: ესე ყოველნიო, იტყუს, წარმართნა დიდმან ბასილმან: , 224,23H 1337, 101r; იქვე: წ-ნ ბასილი: 224,30.

დანარჩენი მაგალითები ნემესიოს ემესელის ტრაქტატის – „ბუნებისათვის კაცისა“ თარგმანიდანაა (მისი უძველესი ხელნაწერი XIII-XIV საუკუნისაა):

რამეთუ ქსენოკრატიმან ესე შესიტყუეაჲ შეკრიბა: 26,24; ვინაჲთგან მოსემან თქუა: 69,20; მოსემანცა თქუა: 10,11; რამეთუ უფსკრულისგან არა მოჲჴსენა მოსემან: 69,23; ხოლო იამგლიხოსმან წინააღმდგომი ამათსა ელო: 47,23; ხოლო არისტოტელმან პირველ შემასრულებელად [თქუა]: 24,16-17.

„კავშირთა“ თარგმანსა და „განმარტებაში“ კი მოთხრობითი ბრუნვა გაუფორმებლადაა წარმოდგენილი:

ესე სიტყუად დიდად მრუმე დადვა არისტოტელი; II,104,22, ვითარ ითნო არისტოტელი და ყოველმან სტოამან II,18, წმიდამან ბასილი: II,224,30 ვითარ აღმოაჩინა დიდმან პლატონ: II,160,10; რამეთუ ზევს მიხედვითა მონიერისა ცისადთა ჰბადა და აღამკო იგი: II,47,33; არისტოტელი „ბუნებითა“ შორის აღმოაჩინა: II,15,14 და სხვ.

13. ზმნა

-ოდინ დაბოლოება I კავშირებითში

ცნობილია, რომ -ოდ საერცობიანი ზმნების I კავშირებითისა და უწყვეტლის ხოლმეობითს II სუბ. პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმები ემთხვეოდა ერთმანეთს: ორსავე შემთხვევაში ზმნა ბოლოვდებოდა -იან სუფიქსით. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „საჭირო იყო ორაზროვნების თავიდან აცილება. და აი ენა ესებს გამოსავალს ... I კავშირებითის III სუბ. პირის ფორმა გამარტივდა ა-ს ამოღებით: ოდიან→ოდინ“ [შანიძე 1946: 78]. -ოდინ დაბოლოებას ა. შანიძე -ოდენ დაბოლოებისაქენ „გარდამავალ საფეხურს“ უწოდებს.

ასეთი გარდამავალი საფეხურის ერთი ფორმა დადასტურებულია ჯერ კიდევ ძველი აღთქმის 978 წ-ს გადაწერილ ოშკურ ხელნაწერში:

უკუეთუ ილალებოდინ: გამოსლვ. 21:18. მოულოდნელობის გამო ა. შანიძე, ამ ფორმას შენიშვნასაც ურთავს სქოლიოში: „ასეა!“.

X საუკუნის სალაპარაკო ენაში ეს „გარდამავალი საფეხური“ კარგა ხნის დამკვიდრებული ჩანს, რადგანაც მას გიორგი მთაწმიდელზე უფრო ადრე საკმაოდ ხშირად ხმარობს უკვე ექვთიმე ათონელი:

რომელნი იგი გელოვნებითა სოფლისადთა გუეტყოდინ: სო-

ლომ. 99,21; რომელნი იტყოდინ: იქვე, 103,28; უკუეთუ მტერობად და სიყუარული იქმოდინ ამას: იქვე, 104,7; უკუეთუ ანგაპრება და სიმართლე მუნ შორის იცილებოდინ: იქვე, 104,1; განისჯებოდინ: იქვე, 103,9.

გიორგი მთაწმიდელის „იოანესა და ეფთემეს ცხოვრებაში“ რამდენიმე ასეთი ფორმაა დადასტურებული [შანიძე 1946: 78]. რამდენიმე ფორმა გვხვდება მისივე „ექუსთა დღეთას“ თარგმანშიც:

წარმატებოდინ: 25,6; აღირაცხებოდინ: 78,31; იჭირვოდინ: 96,12; აღმოიკითხვოდინ: 101,17.

ეფრემ მცირის ნაწერებში კი ამგვარი ფორმები უკვე ჩვეულებრივი მოვლენაა:

შეეხებოდინ: პ.იბ. 243,13; გარემიექცოდინ: პ.იბ. 240,34; მიეახლებოდინ: იქვე 144,19; დაშთებოდინ: იქვე, 109,18; აღიყვანებოდინ: იქვე, 114,37; ეკუეთებოდინ: კომ. 119 და სხვ.

ეფრემ მცირესთან გვხვდება ორიოდე ახალი, -ოდენ დაბოლოებიანი ფორმაც კი:

უკუეთუ თანა ექცოდენ: პ.იბ. განიცდებოდენ: კომ. 150.

მაგრამ ამასთანავე, ისევე, როგორც ექვთიმე და გიორგი ათონელებთან, ხშირად შევხვდებით ძველ ფორმებსაც -იან დაბოლოებით, მაშინ, როდესაც, იოანე პეტრიწი I კავშირებითის III პირის მრავლობითი რიცხვისათვის არც ერთ შემთხვევაში არ ხმარობს ძველ, -იან სუფიქსიან ფორმას. -ოდინ დაბოლოება მისთვის ერთადერთია (რამდენიმე ახალი -ოდენ დაბოლოებიანი ფორმის გამოკლებით):

იოანე პეტრიწის შრომებში დადასტურებული უამრავი მაგალითიდან მოვიყვანთ მხოლოდ რამდენიმეს:

საჭირო არს, რადთა უმხურვალესნი შემდგომთანი თან აღეკრვოდინ მისასრულსა პირველთასა: I,89,32; თუ მიზეზნი

ეოცნებოდინ: I,12,4; თუ ვითარ ჰბაძვიდენ და ესახებოდინ: II,92,19; რადთა ეზიარებოდინ ნერგთა: ბ.კ.9; რადთა მგამელნი ცხოვნდებოდინ: ბ.კ.19,26 და სხვ.

„ბუნებისათჳს კაცისას“ თარგმანში რამდენიმე შემთხვევაში მესამე საფეხურიცაა დადასტურებული: -ოდენ

ოდეს რად შეერთებოდენ იგინი, არ თანშეეხრწნებოდინ: ბ.კ. 54,1; გონიერთა ესევეთარი აქუს ბუნებად, რადთა შეერთებოდენ შემძლებელთა დატეუნად მათდა; ბ.კ. 53,4-5; ხოლო მათდა მიმართ, რომელთა არა ჰრწმენოდენ ქრისტიანეთა წიგნი, კმაეყოფიან აღმოსაჩენელნი: ბ.კ. 51, 14-16; რომლითა იგინი ირწმუნებოდენ: ბ.კ. 163, 9.

„არს“ მეშველი ზმნის გამარტივება და შერწყმა წინამავალ სიტყვასთან

არს მეშველი ზმნის სხვადასხვა სიტყვასთან ერთად ხშირი ხმარების გამო მისი ბოლო ორი თანხმოვანი იცვითება და იკარგება, დარჩენილი ა კი ენკლიტიკად იქცევა და ერწყმის წინამავალ სიტყვას (უნდა აღინიშნოს, რომ ხელნაწერებში „არს“ მეშველი ზმნის ნაშთი ა ხშირად წინამავალი სიტყვისაგან ცალკე დაწერილი გვხვდება). ამგვარი პროცესი ცოცხალ მეტყველებაში ადრევე უნდა ჩასახულიყო. იგი დადასტურებულია ჯერ კიდევ ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ოთხთავის ძველ რედაქციებში გვხვდება არსებით სახელთან, მიმღეობასთან, ნაცვალსახელთან თუ ხარისხის სახელთან შერწყმული არს მეშველი ზმნის ა ნაშთი. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ თარიღიან ოთხთავეთა შორის უადრეს – 897წ. ადიშის ოთხთავში (ც რედ.) შეკეცილი არს მეშველი ზმნის ნაშთი ა ჩვეულებრივ, შერწყმულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილთან მაშინ, როდესაც პარალელურ რედაქციებში არს მეშველი ზმნა სრული სახითაა წარმოდგენილი:

რამეთუ თქუენია სასუფეველი ღმრთისაჲ: ლ. 6:20 (c) // DE – თქუენი არს: რამეთუ კუარცხლბერკია ფერცთა მისთაჲ: მ. 5:36; რომლ დგეს მუნ, ... ესე მათგანივეა: მრკ. 14:69; ჩემი ყოველი შენი არს, და შენი – ჩემია: ი. 17:10.

„სინური მრავალთავის“ გამოცემის გამოკვლევაში აკაკი შანიძეს დასახელებული აქვს რამდენიმე შემთხვევა, სადაც არს ზმნა შემოკლებული ფორმით გვხვდება: ჩემია შურის Tგებაჲ: 197,20; ამასთან, აღსანიშნავია, რომ თუ სახელადი ნაწილი მიმდგომბა, იგი ფუძის სახით ერწყმის. ეშველი ზმნის ნაშთს: დაწერილა: 48,14; არ კეთილა იგი უქამოდ მოწმისა: 207,30; მსგავსი მაგალითები გვხვდება ფსალმუნთა X საუკუნის ე.წ. მცხეთურ ხელნაწერში: ფესუედითა ოქრეანითა შემკულა და შემოსილ 44:14 (შდრ. შემკულ არს Sin); ღვნითა ურწყოდთა საესება 74:9 (შდრ. საესე არს Sin); სამართალია: 80:5 (შდრ. სამართალი არს 91H).

მაშასადამე, ცოცხალ მეტყველებაში ეს პროცესი ჯერ კიდევ IX საუკუნეზე ადრე უნდა იყოს ჩასახული. იგი ადრევე იჭრება სამწერლო ენაშიც, ოღონდ გაერცელებული ჯერ კიდევ არ არის. ფართოდ გაერცელებული არ არის იგი აგრეთვე XI-XII საუკუნეების სამწერლო ენაშიც: უფრო ზუსტად, ძეგლთა ერთ წყებაში იგი ძალიან იშვიათად გვხვდება მეორეში კი ხშირად: მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც ასევე ხშირად იყენებს ახალ ფორმებს, „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ მხოლოდ ერთხელ ხმარობს არს მეშველი ზმნის გამარტივებულ ფორმას, ბრძანებულა: 79,25.

ასევე, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფის, გიორგი მცირის თხზულებაშიც მხოლოდ ერთხელ გვხვდება ახალი ფორმა: „სხუაჲ არა გამოჩენილა ენასა ჩუენსა“: გ. ათ., 200.

ეფრემ მცირის თარგმანებში (პეტრე იბერიელის შრომები, გრიგოლ ნაძიანძელის „სიტყუაჲ ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს [ფაშალიშვილი 1953: 85] ამგვარი სინთეტური ფორმე-

ბი არ გეხედება. ასეთი ფორმები საერო ლიტერატურის ენაში ხშირდება XII საუკუნიდან.

ამ ფონზე მით უფრო აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი საკმაოდ ხშირად იყენებს ცოცხალი მეტყველებიდან შემოსულ და ძველი სალიტერატურო ენის ნორმებისაგან განსხვავებულ სინთეტურ ფორმებს. არს მეშველი ზმნის შემოკლებული ფორმა იოანე პეტრიწთან გეხედება დართული არსებით სახელზე, ზედსართავ სახელზე, ნაცვალსახელზე, უქონლობის სახელზე, მიმღეობაზე. მეშველი ზმნის ნაშთი დაერთვის წინამავალი სიტყვის როგორც წრფელობითის, ისე სახელობითის ფორმებს. აღსანიშნავია, რომ როცა სახელად ნაწილად მიმღეობა გვაქვს, ა (<ა-რს) გაცილებით უფრო ხშირად მიმღეობის წრფელობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის (და არა სახელობითი-სას) და მთელი შესიტყვება შედგენილი შემასმენელია:

ნიადაგისად წადნიერა შერთვად: ბ.კ.116,23; რომელ არცა სხეულა და არცა შემთხუშვა: ბ.კ.50,25; არა ვიდრემე უსხეულოა სული: ბ.კ.30,13; ვინაფთგან მორთულებით შედგმულებაა: ბ.კ.32,4; თუ ნამდვლ სხეულია სული: ბ.კ.26,7-18; წინამჟღომარეა: ბ.კ.22,18; ხოლო სული თვთმდგომარეა: I,114,23; უსხეულონია Āsenebani maradisobiTa: I,79,16; ar რომლისაა მყოფთა მიზეზი H-1337, 13v; უსაზღვროდსა წესისანია: H-1337, 72r; ნაწილნია: II,37,30; ჟამია: II,222,9-12; მრავალნია: II,178,24, II,141,29; ზესთ არსნია და ზესთ სრულნი: II,97,5; მოქმედებით ქმნადია: II,152,30 და სხვ. მრავალი.

აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი, ხშირად, პროკლეს „კავშირთა“ ციტირებისას „განმარტებაში“, არს მეშველი ზმნის სრული ფორმის ნაცვლად ხმარობს შერწყმულ – გამარტივებულ ფორმას.

ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი

რადგანაც ძველ ქართულში დღევანდელი ე. წ. თურმეობითის ფორმებს ჩულებრივი პერფექტული დროების გაგება აქვთ და თურმეობითის მნიშვნელობა მათთვის იმ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არის დამახასიათებელი (როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ მხრივ იოანე პეტრიწის ენა ძველი ქართულის ვითარებას უფრო გვიჩვენებს, ვიდრე ახლისას), ამიტომ ვარჩევთ, ვილაპარაკოთ არა I თურმეობითზე, არამედ I რეზულტატივზე (I შედეგობითზე), რომელიც, როგორც ტერმინი, უფრო კარგად ასახავს ძველი ქართულის ვითარებას.

ცნობილია, რომ ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი იწარმოება ადწერიტად: ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმდევობისა და არს მეშეელი ზმნის დახმარებით. ძველი ქართულის ნორმით წარმოება ანალიტურია. ძველ ქართულშივე ამ რიგის ფორმებისათვის თურმეობითის შინაარსი ჯერ კიდევ არ იყო დამახასიათებელი. ისინი, ჩვეულებრივ, ნამყოს მნიშვნელობით იხმარებოდნენ. მაგრამ ერთპირიანი ფორმები, მეორე მხრივ, შედგენილი შემასმენლის ტოლი სინტაქსური ოდენობებია და მაშინ მათ აწმყოს მნიშვნელობა აქვთ. თურმეობითის შინაარსის გადმოსაცემად კი იხმარებოდა *თუ-რ-(მ)ე* ნაწილაკდართული თხრობითი კილოს სხვადასხვა ნაკეთები; მაგ.: არა *თურე* ღირს ვიყავ ლოცვასა: სერაპ. ზარზმ. 90.

უნახაობის შინაარსის სწორედ ამგვარი გამოხატვაა უფრო ადრინდელი [ქავთარაძე 1954: 185]. ჯერ კიდევ მანამ, სანამ უნახაობის შინაარსის გადმოცემა დაეკისრებოდათ, ძველ ქართულშივე შეინიშნება ამ ანალიტურ ფორმათა სინთეტურ წარმოებაზე გადასვლის ტენდენცია. ცოცხალ მეტყველებაში ეს უნდა მომხდარიყო შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილთან არს ზმნის ა ნაშთის შერწყმის პარალელურად, სამწერლო ენაში კი ნამყოს მნიშვნელობის სინთეტური ფორმები უფრო გვიან შემოდის. ამასთან, შეინიშნება განვითარების

მეორე ხაზი – შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი დაერთვის. სხვა ფაქტორებთან ერთად ეს მოითხოვს სხვადასხვა მნიშვნელობათათვის ფორმათა განსხვავების საჭიროებამაც: შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ხშირად ნამყო დროის საობიექტო მიმდებარებაა. ეგევე მიმდებარება I რეზულტატივის პირველი შემადგენელი ნაწილიც. ფონეტიკური პროცესების შედეგად მივიღეთ ფორმა: *მოსრულა*, რომელიც ნიშნავს როგორც *მოსულია* – აწმყოს, ასევე: წარსულს – *მოვიდა* (გადმოცემულია მოქმედების შედეგი, მაგრამ ამ ფორმაში მოქმედების მიმდინარეობა წარსულში შინაარსით მაინც ჩანს). აი, ფორმათა ამგვარი დამთხვევა სხვადასხვა მნიშვნელობის ოდენობისათვის, იყო ერთ-ერთი პირობა მათი ფორმითაც განსხვავებისა: გამოყენებულ იქნა შესაძლებლობა შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისათვის სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დართვისა, ხოლო I რეზულტატივის ფორმებმა ძველი ფორმა შეინარჩუნეს და ორგანული წარმოების სხვა ზმნებს დაემსგავსნენ: მათს პირველი შემადგენელ ნაწილს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არასოდეს არ დაერთვის.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, I რეზულტატივის სინთეტიკური ფორმები ძველ ქართულში ძალიან იშვიათად, აქა-იქ გვხვდება. მათი მოხშირება მოდის XI-XII საუკუნეებზე – განსაკუთრებით საერო ხასიათის ძეგლებში, სადაც ეს ფორმები, გარდა წარსულის მნიშვნელობისა, უკვე თურმეობითის, უნახაობითს შინაარსსაც გამოხატავენ (მაგალითად, „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირანდარეჯანიანი“ „ვისრამიანი“).

იოანე პეტრიწი I რეზულტატივის ფორმებს („განშორებულა“-ს მსგავსს) ჩვეულებრივი, ნამყო შინაარსით ხმარობს. ან ისეთ მოქმედებას გადმოსცემს, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება, საერთოდ ხდება. ზოგჯერ, შეიძლება დაიძებნოს მაგალთები, სადაც დაახლოებით უნახაობის შინაარსიც გამოსჭვიოდა.

I რეზულტატივის ფორმებში საობიექტო მიმდებარებას სახე-

ლობითი ბრუნვის ნიშანი არასოდეს არ დაერთვის. მაგრამ ახალი ქართულის დასაწყის პერიოდში ხშირად არც შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილს (და მათ შორის საობიექტო მიმღეობასაც) ჯერ კიდევ არ დაერთვის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. ამგვარი შემთხვევები ხშირად გვხვდება იოანე პეტრიწთანაც. ამ დროს დაგვეხმარება ბერძნული ორიგინალი და თარგმანში ხმარებულ ამ ფორმათა მნიშვნელობების შედარება მასში ხმარებულ შესაბამის ზმნათა ფორმების შინაარსთან. ირკვევა, რომ თითქმის ყველა მაგალითში I რეზულტატივის ფორმებს ბერძნულში შეესაბამება აწმყოს ფორმები. რამდენიმე მაგალითშია მხოლოდ მიმღეობა ან მიმღეობა+მეშე. ზმნა $\epsilon\sigma\iota(v)$ – „არს“. მხოლოდ ერთი მაგალითია, როცა ქართულში ხმარებულ ფორმას ბერძნულში – perfectum-ის ფორმა შეესაბამება: რამეთუ ყოველთა, თანამაზიარებელთაჲსა, პირველ წარმოდგომილა თან-უზიაროდ: H-1337,51; $\alpha\nu\tau\omicron\varsigma \delta\epsilon \tau\omicron\nu \mu\epsilon \tau\epsilon\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon \pi\rho\omicron\upsilon\phi\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta\kappa\epsilon \tau\omicron \acute{\alpha}\mu\acute{\epsilon}\theta\epsilon\kappa\tau\omicron\nu$ (Procl. Inst): $\pi\rho\omicron\upsilon\phi\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta\kappa\epsilon$ არის უფითჲს ზმნის perfectum, რომელსაც ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა აქვს (მაგ. $\eta \mu\epsilon\nu \upsilon\phi\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta\kappa\epsilon\nu$, $\alpha\iota \delta\epsilon - \omicron\varsigma$: დეორეცკის ლექსიკონში თარგმნილია ასე: Эта наука устойчива, та-же - нет) და

არსებითად იმავე ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა აქვს აწმყოს მიმღეობის ფორმებს ბერძნულში. ხოლო შესაბამისად – ქართულში სინთეტური I რეზულტატივის ფორმებსაც, რადგანაც ამ წინადადებებში ლაპარაკია იმაზე, რაც საერთო წესია, ჩვეულებრივია, რაც ხდება ზოგადად, საერთოდ⁴⁴.

ყოველი უკუე მეწადე უკუნ ქცეულა საწადოდსადმი თჳსისა: I,26,7; ყოველი მოქმედებაჲ, უკუნქცეულა თჳსდადვე: H-1337,39r, პირველ წარმოდგომილა თან უზიაროდ: I,69,51; ყოველი სამრავლე უსაზღვროთა ძაღთაჲ ერთისადმი თანა აღკრულა პირველისა უსაზღვროობისად: H-1337,15v; განსაზღვრებულა დასაბამი ყოველთა მყოფთაჲ: I,14,12; ყოველი განგებაჲ ღმრთე-

⁴⁴ ახალი წარმოების ყველა აქ და შემდგომ მოყვანილი შემთხვევა

ბრივთაჲ, რომელიმე ზესთ განყენებულა განსაგოთაგან, ხოლო რომელიმე თან დაწესებულა: I,86,27; ყოველი ღმრთებრივი წესი, თუთ თუსად შეერთებულა სამ სახედ: H-1337,76 და სხვ.

მაშასადამე, ირკვევა, რომ I რეზულტატივის სინთეტური ფორმით იოანე პეტრიწი გადმოგვცემს მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ, წესისამებრ ხდება ხოლმე ე. ი. ზოგადი აწმყოს ფარდი მნიშვნელობის მოქმედებას. ამ თვალსაზრისით უნდა შევხედოთ ამგვარი სინთეტური წარმოების სხვა მაგალითებსაც, რომლებიც უფრო უხვადაა წარმოდგენილი როგორც „კაეშირთა“ „განმარტებაში“, ასევე ნემესიოსის თარგმანში. ამ მასალას აქ აღარ განვიხილავთ, რადგანაც ძირითადი, ზოგადი სურათი ზემოთ უკვე წარმოდგენილია. ყოველ შემთხვევაში, წმიდა პერფექტული არც ამ მაგალითთა ზმნების მნიშვნელობაა. ზოგადობის, მოქმედების მუდმივობისა და, შეიძლება, თურმეობითობის მნიშვნელობის რაღაც მცირე ნიუანსიც კმნიდეს ამ ფორმათა მთლიან მნიშვნელობას. გარდამავალ ზმნათა I რეზულტატივი

სტატიკური ზმნების აწმყო (-იესჲა). რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივისა და სტატიკურ ზმნათა ახლებური წარმოების მაგალითებს (-იჲ-ზე დაბოლოებულს) ჯერ კიდევ ძველი ქართულის ძეგლების ენაში ვხვდებით. როგორც ღ. ბარამიძე აღნიშნავს თავის ნაშრომში „ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში“, ძველ ქართულში თითოთოროლა ნიმუში ასეთი ფორმებისა თითქმის ყველა ძეგლში გვხვდება. IX-X საუკუნეთა ტექსტებში კი საკმაოდ ფართოდაა გაურცელებული, ისე რომ ერთს X საუკუნეში გადაწერილ ძეგლში ორივე ფორმა (-იეს-ით და -იჲ-თი) თანაბრადაა გამოყენებული“ [ბარამიძე 1964: 109]. ცოცხალ მეტყველებაში ასეთი წარმოება, რა თქმა უნდა, გაცილებით ადრე უნდა ჩასახულიყო, ვიდრე ეს ძველ ძეგლებში

შედარებულია უძველეს (XII-XIII სს) H-1337 ხელნაწერთან, სადაც, აგრეთვე, სინთეტური ფორმებია ნახმარი.

დასტურდება. 864 წლის „სინური მრავალთავის“ გამოკვლევაში ა. შანიძე აღნიშნავს ორიოდ შემთხვევას ახალი ფორმისა: გიჰყრია 70,7; რად უღებ გიჰოფია 246,8, ან რომელი გიჰოფია თავს იღევ: 129,3“ [შანიძე 1975: 96].

მოციქულთა შესახებ აპოკრიფების ქართული ვერსიების IX-XI ს. ხელნაწერების მიხედვით გამოცემაში ახალი ფორმის მხოლოდ ორი შემთხვევაა დადასტურებული – -ია: გიბრძანებია, უდებგიჰოფია [ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა 1959: 071]. საინტერესოა, რომ ფსალმუნის 1016 წ.-ს გადაწერილ ხელნაწერში, ე.წ. მცხეთურ ფსალმუნში ახალი ფორმაა: ფსალმ. 72:12 უჰყრია სიმდიდრე სოფლისაჲ მაშინ, როდესაც სინურ (X ს.) და გიორგი ათონელის რედაქციათა ხელნაწერებში (XIII ს.) უფრო ადრეული ფორმა – უჰყრის გეხედება [ფსალმუნნი 1960: 188].

ეს „ხალხური“, სალაპარაკო ენის“ ფორმები XI საუკუნიდან ვრცელდება სამწერლობო ენაში. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს თავის ნაკვეთში – “გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით” -ია დაბოლოებიანი ფორმები სჭარბობს -იეს დაბოლოებიანსო [შანიძე 1946: 78]. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით გიორგი მთაწმიდლისავე „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის შესახებ.

გიორგი მცირე, „გიორგი ათონელის ცხოვრების“ ავტორი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი გიორგი მთაწმიდლის შემდეგ თაობას ეკუთვნის, შედარებით იშვიათად ხმარობს ახალ ფორმებს: *შეუწყალებიცა*: გათ. 199,1; *აღგეწერია*: გ. ათ. 202; *დაგეწერია*: გათ. 208. გიორგი მცირესთან გაცილებით მეტია -იეს დაბოლოებიანი მაგალითები, როგორიცაა: *უწყიეს, მიუღებიეს, დაუჰყრიეს, შეგირაცხიეს, ჰმოსიეს, გჰცნობიეს, წარმომივლენიეს, მიჰყრიეს*.

XII ს-ის ძეგლში „დავით და კოსტანტი კახის მარტვილობა“ -იაზე დაბოლოებული მხოლოდ ერთი მაგალითია, მაშინ,

როდესაც -იეს-ზე დაბოლოებული საკმაოდაა. მით უფრო საგულისხმოა, რომ იოანე პეტრიწთან საკმაოდ ბევრი მაგალითი გვხვდება -ია დაბოლოებით (მიუხედავად იმისა, რომ -იეს დაბოლოების ხმარებასთან შეფარდებით -ია უფრო მცირეა).

რაც შეეხება ამ ფორმებით გამოხატულ მნიშვნელობას, რაც ითქვა ზემოთ ერთპირიან ზმნათა შესახებ, თითქმის იგივე შეიძლება ითქვას რელატიურების შესახებაც. არცერთი შესაბამისი ზმნის ფორმა ბერძნულში არ გვიჩვენებს პერფექტის დროს. ბერძნულში არის ან აწმყო, ან მიმდევობა. მაგრამ საჭიროა დაუუკვირდეთ თვით ქართული მაგალითების შინაარსს. დავინახავთ, რომ უმეტესწილად ამ ფორმებით ისეთი მნიშვნელობაა გადმოცემული, როგორიც დღეს უარყოფითს შესიტყვებებშია: „არ გამოიკეთებია“; „შენ რომ ჩემთვის რკო არ მოგიტანიაო?“ ან ამგვარ გამოთქმებში: „ისე ეაკეთებთ, როგორც გვიკეთებია“, „კარგად დაუწერია.“

თავის თანამედროვე მწერლებთან შედარებით იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად იყენებს -ია დაბოლოებიან ფორმებს:

და თუ ესთა, პირველ თვს შორის დაუმყარებია თუთუბაჲ თუსი: I,8,12-13; რადცლა დაჰრთო და ჰმატო, დაგიმცრვია და დაგიკინინებია დართეთა კეთილობაჲ და ნაწილ ... გიქმნია: I,9,21-22; ვითარ გვსწავლია „პერი ერმენიისა“: II,5,28; ხოლო სხუა ზემოთა შორის გარდაგვცემია: II,203,7; თუთობასა დაუპყრია უსხეულოჲ ადგილი: II,79,8; 87,2; ვითა თითოეულსა დაუმთავრებია: II,95,29; ქართველნი თანადგომისა წილ და თქუმიისა ესთა, ვითარმედ, წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუენისა უწარმოებია: II,222,5; წარმოუჩენია: II,114,21; დაუფუძნებია: II,187,4-7; მიუგია: II,154,4-5 და სხვ.

როგორც ცნობილია, სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმებში (წერია, აგდია), -ია დაბოლოებიანი წარმოება ისახება გარდაშავალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივის ფორმების პარალელურად და აქა-იქ ძველ ქართულშივე გვხვდება [ბარამიძე

ლ. 1964: 103]. იოანე პეტრიწი სტატიკურ ზმნათათვის, ჩვეულებრივ, ძველს, -ის დაბოლოებას იყენებს:

უპყრის ადგილი: ბ.კ. 93,21; უქმად ჰგიეს: ბ.კ. 6,5.

მაგრამ ეგევე ზმნები მასთან ახალი ფორმითაც გვხვდება:

ხოლო მათ ესთა უპყრია თუთებაჲ თუსი: II,91,10-11; მყოფსა ქმნაჲ არა აქუს, რამეთუ ჰგია თუთებასა ზედა თუსსა: II,152,27.

ჰგიეს ფორმის შესახებ ლ. ბარამიძე შენიშნავს: „ზმნა ჰგიეს, რომელიც ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირად იხმარება, მხოლოდ ამ ფორმით გვხვდება საშუალ ქართულშიცო“ [ბარამიძე ლ. 1964: 122]. როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი ამ ზმნას ახალი ჰგია ფორმითაც იყენებს.

აღსანიშნავია, რომ ახალი, უპყრია ფორმა უცხო არ არის ბასილი დიდის უძველესი (VIII-IX სკ.) რედაქციის ავტორისათვის: წყალი შუეა არს ორთავე მათ და, ვითარცა გელითა უპყრია ვითარებაჲ ორთაჲვე მათ: ექ.დლ. უძე. 60,15)

ამგვარად, სალიტერატურო ენაში III სერიის ფორმათა და სტატიკურ ზმნათა ახალ წარმოებაზე გადასვლის საკითხის კვლევისას მეტად მდიდარ და საგულისხმო მასალას იძლევა იოანე პეტრიწის ენა. მისი გათვალისწინების გარეშე ამ საკითხის კვლევა სრული არ იქნება, რადგანაც მხოლოდ ამ დროის ძეგლთა მონაცემების ურთიერთშეპირისპირების გზით შეიძლება სწორი დასკვნების გამოტანა არა მხოლოდ III სერიის ფორმათა ახალი წარმოების, არამედ საერთოდ მორფოლოგიის სფეროში ყველა სხვა სიახლის სალიტერატურო ენაში გავრცელებისა და დამკვიდრების ქრონოლოგიის შესახებაც.

გარდაუვალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივი.

როგორც ცნობილია, ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა III სერიის ფორმები ძველი ქართულის ადრინდელ ძეგლებში თითქმის არ დასტურდება. ამიტომ ამ ფორმებს შედარებით გვიან წარმოშობილად მიიჩნევენ [ნათაძე 1955: 28], როგორც ლ. ბარამიძე აღნიშნავს თავის სადისერტაციო ნაშრომში, მის მიერ შესწავლილ ძველი ქართული ენის ასამდე ძეგლში გარდაუვალ ზმნათა III სერიაში I და II სუბიექტური პირის გამოყენების არცერთი ნიმუში არ დადასტურდა. ხოლო, რაც შეეხება III პირს, „ორიოდე ფორმის გარდა, რომლებიც შედარებით ძველ ძეგლებშია, ხელთა გვაქვს რამდენიმე მაგალითი მოგვიანო ხანებისა“ [ბარამიძე 1964: 106]. ძველი ძეგლებიდანაა:

არა დაგვწყვიტა: ანტიოქ. 106,5; და ესეცა არა დამვიწყებოეს: კიმ. II, 181, 23.

ლ. ბარამიძის მიერ მოყვანილი დანარჩენი ხუთი მაგალითიდან ორი ეფრემ მცირეს ეკუთვნის: ჰნებებია: ბლეიკ. მიმომხ. I, 162, 12; მდებია: იქვე, 169, 36; ორი – ქართლის ცხოვრების XI საუკუნის ნუსხიდანაა: დასდებია: ქართ. ცხ. I [ზურაბიშვილი 1957: 12]; ერთი კი (-იეს სუფიქსიანი ფორმა) – გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფშია დადასტურებული (XI-XII ს.ს.): შეჰმთხუშვიეს: ხრონოღრ. 223, 34.

აეტორი აქვე ასახელებს პარალელური, აღწერითი წარმოების (მიმდებობა+მეშველი ზმნა) ტიპის ფორმებს: „მოცემულ არს ჩემდა“ [ბარამიძე 1964: 106], რომელიც ჩვეულებრივია ძველ ტექსტებში.

როგორც ვხედავთ, ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა I რეზულტატივის (I თურმეობითის) ორგანული ფორმები (დაშვიწყებებს – დამვიწყებია) X-XII საუკუნეთა ძეგლებშიც საძებნი ყოფილა. ცოცხალ მეტყველებაში ეს ფორმები, ცხადია,

გაცილებით უფრო ადრეც, ჩვეულებრივი სახმარისი იქნებოდა, ლიტერატურული სკოლების ტრადიციით კი ისინი არ იყვნენ დაშვებულნი. მაგრამ თუ XI-XII საუკუნეთა ძეგლებში საგანგებო ძიების შემდეგ ხსენებული ფორმების მხოლოდ ხუთი ნიმუში აღმოჩნდა, იოანე პეტრიწის „განმარტებაში“ არა ერთი და ორი შემთხვევა გვხვდება გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა I რეზულტატივის ორგანული წარმოებისა და, ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ უკვე ახალი, -ა დაბოლოებით:

რამეთუ თან წარმოსდგომია არსებასა მოქმედებადცა: II,137,18-19 რამეთუ, სადაცა წარმოსდგომილა ნათელი გონებით, ცნობადცა და უწყებად თანა წარმოსდგომია: II,152,11 რომელ არსებასავე თანა დასთანაებია მოქმედებადცა: II,188,3; რამეთუ პირველ მათ დაარსებია ზესთ არსებითი კეთილობად: II,160,12; რამეთუ ამათ მყოფობად საუკუნესა შორის დაჰმსჭვალგია: II,20,26; ხოლო სასწოროდ ორთავე ჰგნებია: II,24,15 და სხვ.

ამ ახალი, სალაპარაკო ენისათვის დამახასიათებელი ფორმების ასეთი სიხშირე შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ იოანე პეტრიწის „განმარტება“ პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებისა“, წარმოადგენს ლექციების ციკლს, რომელსაც იგი უკითხავდა გელათის აკადემიის მოსწავლეებს, რომელთაც იგი ჩვეულებრივი სასაუბრო კილოთი ესაუბრება.

როგორც ვხედავთ, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის გასათვალისწინებლად იოანე პეტრიწის ენა მეტად მნიშვნელოვან მასალას იძლევა. XI-XIII საუკუნეთა სამწერლობო ენის საერთოდ, ან მისი რომელიმე კერძო გამოვლინების (რომელიმე ენობრივი მოვლენის ისტორიის) დახასიათება სრული არ იქნება იოანე პეტრიწის ენის მონაცემების გათვალისწინების გარეშე.

ზოგი არქაიზმის შესახებ მორფოლოგიაში

ზემოთ წარმოდგენილი იყო მიმოხილვა იმ მორფოლოგიური მოვლენებისა, რომლებიც ახალი ქართული ენის მონაცემებადაა მიჩნეული. როგორც ვუჩვენეთ, ამ ახალი ფორმების პარალელურად იოანე პეტრიწი ხშირად ძველ ფორმებსაც იყენებს (ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს **-ოდინ** დაბოლოებიანი I კავშირებითის III პირის ფორმა, რომელიც გაბატონებულია). თავისთავად იგულისხმება, რომ იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებული სხვა მორფოლოგიური ფაქტები, რომლებიც ზემოთწარმოდგენილ მიმოხილვაში არ შესულა, ძველი ქართული ენის ნორმების ამსახველია. მაგრამ მათგან ზოგიერთი მოვლენის აღნიშვნა მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია.

1. **-ი(ვ)-ად** ფორმანტიანი („ძნაად“ ტიპის)

ზედსართავი-ზმნიზედები

ბრუნვის ნიშნისეული **-ივ** ფორმანტი ძველ ქართულშივე იშვიათად გვხვდება.

იოანე პეტრიწის ნაწერებში, შედარებით ძველი ქართული ენის სხვა ძეგლებთან, **-ივ** ფორმანტიან წარმოებას საკმაოდ ხშირად ვხვდებით. ეს ფორმანტი იოანე პეტრიწის ენაში ცოცხალია და პროდუქტიულობა:

სამართლიეცა სისხლად გადააქცევს ბაღლამსა: ბ.კ.112,10; სამართლიეცა უწოდა ენითმან, ვითარმედ ცისკარიო ... II,63,18; იქექებვიან დღივ და ღამე: ბ.კ.124,10-11; არამედ არ წრფლივ მოქმედნი არსებითთა რიცხუთანი, არამედ მრგულივ და სფეროჲს სახე: II,200,23 და სხვ.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა **-იად-ზე** დაბოლოებული „ძნ-იად-ი // ფრ-იად-ი“ მოდელის გაანალიზება.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში ზოგიერთ ზედსართავ სახელს -იად დაბოლოება აქვს. ამგვარი ზედსართავები ძველ ქართულში საკმაოდაა [იმნაიშვილი 1957: 462]. -ად ბრუნვის ნიშნის წინამავალი ი მიჩნეულია უძველესი -ივ სუფიქსის ნაშთად, რომელიც (მაგ. ძნ-ელ ფორმაში) ენაცვლებოდა -ელ სუფიქსს (ძნ-ივ). ამ უკანასკნელის ვითარებითი ბრუნვაა ძნ-ივად→ძნ-იად [ჩიქობავა 1942: 91-92]. ამ შემთხვევაში საკითხი მართლაც მარტივად წყდება, მაგრამ ასევე ადვილად ვერ გადაწყდება ისეთ შემთხვევებში, სადაც -ელ-ის ფარდი „ახალი“ სუფიქსებიც რჩება და მათ მოსდევს „ძველი“ -ივ სუფიქსი: უნებ-ლ-იად, მართ-ლ-იად, მრგუ-ლ-იად, მღუმ-რ-იად და სხვა. აქ უკვე ვეღარ ვიტყვი, რომ ქრონოლოგიურად უფრო ძველი (-ივ) სუფიქსი შესაძლებელია მოსდევდეს უფრო ახალ (-ელ, -ალ, -არ...) სუფიქსს. ამდენად, ამ შემთხვევაში ერთი მხრივ -ივ და, მეორე მხრივ, -ელ, -ალ, -არ სუფიქსების (მათი ფუნქციების მიხედვით) ერთ სიბრტყეზე დაყენება და -ივ სუფიქსის დეტერმინანტ სუფიქსად გამოცხადება „ძნ-იად-ი“ ტიპის ზედსართავებში ვფიქრობთ, შეუძლებელია. ამიტომ ისმის კითხვა, ასეთი ტიპის ზედსართავებში -ი ხომ არ არის ნაშთი იმ უძველესი -ივ სუფიქსისა, რომელიც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნად ითვლება [Mapp 1925: 29]. ამ შემთხვევაში ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „ძნ-იად“ ტიპის ფორმები იმ საფეხურს წარმოგვიდგენენ, როდესაც ერთმანეთის გვერდით ერთი და იმავე, ზმნისართული მნიშვნელობის მქონე ორი სხვადასხვა ბრუნვის სუფიქსი მოხდა: პირველის (-ივ სუფიქსის) უძველესი მნიშვნელობა დაირდილული იყო, ამიტომ საჭირო გახდა მას დართოდა იმავე მნიშვნელობის, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი, რომელმაც შემდგომში, მსგავსი (ზმნისართული) მნიშვნელობის გამოხატვისას ბატონობა მოიპოვა.

ზემოთ ენახეთ, რომ -ივ ფორმანტი იოანე პეტრიწთან დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა და საკმაოდ ხშირადაც გვხვდება. ეს შეიძლება იმითაც ახსნილიყო, რომ ზოგიერთ

დიალექტში XI საუკუნის ახლო წარსულში -ოგ სუფიქსი, როგორც ბრუნვის ფორმანტი, შესაძლებელია, ცოცხალიც კი ყოფილიყო.

-ი(ვ)-ად-ზე დაბოლოებული ზმნიზედა-ზედსართავეები იოანე პეტრიწის ენაში შედარებით ხშირად გვხვდება:

რომელი-იგი იყო ქუაბი, მრავალხრახნილად ქცეული და ძნელად წაიკსავლელი და ძნელად გამოსავალი: II,224,9; ძნელად შეზავებისათჳს: ბ.კ.15,61; მაღლიად კითხეამ მოშლის გაგონება-სა: II,6,18; რამეთუ ყოველი ქმნადობამ გკანად და მსწრაფლიად ითქმის: ბ.კ. 104,4.; მართლიად თქუეს: ბ.კ.146,3.

როგორც ვხედავთ, დადასტურებულია მხოლოდ ის ფორმები, რომლებიც ძველი ქართული ენის ძეგლებში გვხვდება და, როგორც ჩანს, უკვე გაყინულ ზმნისართულ ფორმებს წარმოადგენენ.

2. -ო/ვ/ი-ს -ო-მ-ს დაბოლოებიანი ნასახელარი ზმნები

-ოგ ელემენტი, როგორც ზმნური სუფიქსი, პირველად გამოყო პროფ. ვ. თოფურიამ [თოფურია 1965: 233].

ჰანს ფოგტი ნაშრომში, რომელიც ეხება ზმნურ სუფიქსებს ძველ ქართულში, განასხეავენს ორ ჯგუფს -ოგ-იანი ზმნებისას: I-ში შედის *ქსოვა*, *გლოვა* ტიპის ზმნები, მეორეში კი რამდენიმე ფორმა არქაული -ო/ვ/ი-ს დაბოლოებიანი ზმნებისა, რომლებიც სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები და აორისტი არ გააჩნიათ. ესენია: *ცრემლოვის*, *პეროვის*, *მაღლოვის* [Vogt 1947¹: § 40-41, 56-57].

ასევე, ორ ჯგუფად ყოფს -ოგ-იან ზმნებს ივ. ქავთარაძე. ამ დაყოფის მიხედვითაც „მეორე ჯგუფს შეადგენენ -ოგ სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნები, რომლებიც ძირითადად საშუალი გვარისანი არიან და აწარმოებენ მარტო პირველ სერიას“ [ქავთარაძე 1954: 142].

ჩვენთვის სწორედ ეს მეორე, -ოვ სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნების ჯგუფია საინტერესო. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, „კავშირთა“ თარგმანსა და „განმარტებაში“ „ეს პეტრიწის მიერ ძველი წიგნებიდან მოტანილი მოვლენა კი არ არის, არამედ ცოცხალ სალაპარაკო ენაში დარჩენილი უღვლილების ლიტერატურაში გადმოტანა“ [პეტრიწი I 1940: LV]. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ ერთი რამ: ნასახელარი ზმნების -ოვ სუფიქსიანი წარმოება (აწმყოს მესამე პირში -ო/ვ/-იწო/ვ/-ის დაბოლოებით) ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში არც თუ ისე იშვიათად გვხვდება, როგორც ეს ერთი შეხედვით ჩანს.

ივ. ქავთარაძეს თავის ნაშრომში საკმაო რაოდენობით აქვს დამოწმებული -ოვ სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნების ნიმუშები ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან: წითლოდს, პრულოოდა, გამოჯეჯლოვის, გამობუტკოვის, სასტოოდა [ქავთარაძე 1954: 144-149]. თვალსაჩინოებისთვის მოვიყვანოთ -ოვ სუფიქსიანი რამდენიმე ზმნის მაგალითს კონტექსტით:

ტევენი გამობუტკოვო-ს: ქებ. 1,13; პრულ-ო-ოდ-ა მათ, რომელნი-იგი ზე-სხდეს ჰუნებსა: ფსალმ. 75,7 ყოველი თესლი გამოჯეჯლოვო-ს: სინ. მრ. 159,18 თუთ თავადი უთქმიდა და სასტ-ო-ოდა: სინ. მრ. 105,2.

მათეს სახარების 16:3 კონტექსტი: ზამთარი იყოს, რამეთუ კსინავს მწუხარედ ცაჲ (DE//C); ზამთარი ყოფად არს, რაჟამს ცაჲ მრუმლ-ოვო-ს და წითელ არს: (ექ.დლ. რედ.); ამავე კონტექსტის გიორგი მთაწმიდელისეული თარგმანი: ზამთარი იყო-ს, რამეთუ წუხს და წითლოდს ცაჲ.

-ოვ სუფიქსიანი წარმოება: გიორგი მთაწმიდელის სხვა თარგმანებშიც გვხვდება: სხუასა და სხუასა ფერსა გომიზსა ცრმლოვიან: ექ.დლ. ძვ.: 60,30; არა ვმაღლოდით დღეკეთილობისათჳს ცხოვრებისა: ექ.დლ: 77,20.

ამგვარად, ძველ ქართულში -ოვ სუფიქსი, როგორც სახელთაგან ზმნების მაწარმოებელი (ნასახელარი ზმნების სუფიქსი),

სალაპარაკო ენაში ჯერ კიდევ ცოცხალი ჩანს, თუმცა სამწერლობო ენაში იშვიათად ჩნდება.

მართებული უნდა იყოს ჰანს ფოგტის მოსაზრება, რომ -ოგ შეიძლება წარმოადგენდეს -ობ სუფიქსის დიალექტურ ვარიანტს⁴⁵. -ობ სუფიქსიანი ზმნები, ჩვეულებრივ, ნასახელარი ავტოაქტიური, უკუქცევითი შინაარსის ზმნებია, ე.წ. რეფლექსივებია (*მეფობს, მხნეობს, ნადირობს...*). მათაც, ისევე, როგორც -ოგ-იან ნასახელარ ზმნებს, „მარტო პირველი სერიის წარმოება შეუძლიათ და აორისტში... თითქმის არ იხმარება“ [ქავთარაძე 1954: 101-102]. მათ მყოფადისა და წყევტილის ფორმები გვიან ჩამოუყალიბდათ ი-პრეფიქსის დართვით და მყოფადში თემის ნიშნის შენაცვლებით (*მეფ-ობ-ს – ი-მეფებს – ი-მეფა*). რაც შეეხება ძველი ქართული ენის ძეგლებში -ობ-იანი ნასახელარი ზმნების ხმარების სიხშირეს -ოგ სუფიქსიანი ზმნებთან შედარებით, უნდა აღვნიშნოთ, რომ საზოგადოდ, ნასახელარი ზმნების (როგორი წარმოებისაც არ უნდა იყვნენ ისინი) ხმარება ძველ ქართულში რამდენადმე განსაზღვრულია. მაგრამ სამწერლობო ენის მონაცემების მიხედვით მაინც ჩანს, რომ სახელთაგან ახალ-ახალ ზმნებს უფრო -ობ სუფიქსი აწარმოებს (მაგ. *ეპისკოპოსობს, კათალიკოზობს, ტოზიკობს, მღვდლობს, ვაჭრობს, ანჯგზრობს* და სხვ.). -ოგ სუფიქსიანი წარმოების მაგალითები იშვიათია. როგორც ჩანს, სწორედ ძველი ქართულის გარკვეული პერიოდიდან ერთი დიალექტის შემონატანს (-ოგ სუფიქსს) სამწერლობო ენიდან დევნის მეორე დიალექტის შემონატანი (-ობ სუფიქსი) და ეს პროცესი გაცილებით უფრო ადრე მთავრდება, ვიდრე ამ პერიოდშივე ჩასახული ანალოგიური პროცესი სახელთა მრავლობითობის -ებ სუფიქსის -ნ (-ენ), სუფიქსზე გამარჯვებისა. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ იოანე პეტრიწის ენისათვის ჩვეუ-

⁴⁵ „-ოგ და -ეგ წარმოადგენენ -ობ და -ებ სუფიქსების (დიალექტურ?) ვარიანტებს და პრობლემის გადაწყვეტაც სწორედ ამ მხრიდან უნდა ექცეოდეს“ [Vogt 1947: 76. § 77].

ლებრივია -**ფე** სუფიქსიანი წარმოება, რაც გვაეარაუდებინებს, რომ ეს მისი დიალექტში გაერცელებული ფორმა იყო.

სიმ. ყაუხჩიშვილს იოანე პეტრიწის “კაეშირნის” I ტომის გამოცემისათვის დართულ მნიშვნელოვან გამოკვლევაში განხილული და ილუსტრირებული აქვს „ყველა შემთხვევა, რომელიც კი გვხვდება” თარგმანსა და განმარტებაშიც [პეტრიწი I 1940: LIII]. აქ საილუსტრაციოდ რამდენიმე კონტექსტს მოვიტანთ:

კეთილობისა მიმართ ყოველი წადნოჲს ტრფიალებად მისდამი: II,83,33; ჰმეცადინოჲს სიელტოლვად: II,73,1; ესთა ძნელოჲს ხედვად ამის ხედვისაჲ: II,16,21; სამარადისოდ უწყაროჲს მათ ნათელი უკუდავებისაჲ: II,143,22. ასევეა: *ჰნათ-ო-დ-ს*, *უკუდა-ო-დ-ს*, *ღრიფ-ო-დ-ს*, *მრუმ-ო-დ-ს*, *ჰშუენო-დ-ს*, *ჰაზრ-ო-დ*, *iWun-ო-დ*, *ოცნოჲ*.

როგორც ვხედავთ, ყველა ეს ფორმა ძირითადად -**ფბ/-ფე** თემატურ ნიშნიანია და ზოგადი აწმყოს შინაარსს გამოხატავს (რომელიც ე.წ. ხოლმეობითის -**ი** სუფიქსს დაირთავს): *ნათობს*, *უკუდავობს*, *ღრიფობს* (=ძნელობს), *მრუმობს*, *ჰაზრ-ობ-ს*, *ეჭვ-ობ-ს*, *სწადს/იწადის*, *შუენ-ი-ს/ოც-(ნ)-ო-დ/ოც(ნ)ება-დან* (შდრ. *სა-ოც-(არ)-ება-ა*). ყველა შემთხვევაში -**ფე** სუფიქსისეული *ე* ხმოვნებს შორის იკარგება და III პირის დაბოლოებაა -**ს**.

ჩანს, ეს წარმოება, როგორც ხაზგასმით აღნიშნავს სიმონ ყაუხჩიშვილი, მართლაც, ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში იყო გაერცელებული [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LIII-LV] და არა ძველი ძეგლების -**ფი-ი-ფი-ი-ს** წარმოების ანალოგიით შექმნილი.

როგორც ვნახეთ, -**ფე** სუფიქსს ნასახელარ ზმნებში, როგორც წესი, -**ი** სუფიქსი მოსდევს. ეს სუფიქსი იმავე რიგისა უნდა იყოს, რაც -**აგ** და -**ებ** სუფიქსების (თემის ნიშნების) მომდევნო -**ი** სუფიქსი *ი-მაღებ-ი-ს*, *ტფებ-ი-ს* ტიპის ზმნებში. ერთი მხრივ, სახელებში ნარიანი მრავლობითისათვის უპირატესობის მინიჭება და -**ებ-იანის** თითქმის უგულებელყ-

ოფა, ხოლო მეორე მხრივ – ზმნებში –~~ოფ~~ სუფიქსიანი წარმოების ასეთი დიდი სიხშირით გამოყენება იოანე პეტრიწის მიერ შემთხვევითი არ უნდა იყოს: ეს მისი დიალექტისათვის ბუნებრივი ფორმაა.

3. (ა)გ-ის დაბოლოებიანი რეფლექსივის ფორმები

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში -ებ-ი სტრუქტურის – რეფლექსივის (ომონიმურ, ე.წ. ვნებითის) აწმყოს -ებ-ი სტრუქტურის თემას ახასიათებდა ი- სუფიქსი, რომელიც ზმნის თემისნიშნო ან თემისნიშნიან (უფრო ხშირად -ებ-ი თემისნიშნიან) ფორმას ერთვოდა (ებ-ი, აგ-ი). იგი აწმყოს (და მყოფადის) მწკრივის ნიშნადაა მიჩნეული [შანიძე 1953: 457; §495]. ძველი ქართული ენის ძეგლებში -ებ-ი სტრუქტურის ე-პრეფიქსიან აქტივებში და ი-პრეფიქსიან ომონიმური შინაარსის რეფლექსივებში ზოგჯერ -აგ თემისნიშანზე დართული გეხედება (იმაღლის იგი) და ამგვარი ფორმები რეფლექსივის (ე.წ. ინიანი ვნებითის) ძველ სახედაა მიჩნეული [იმნაიშვილი 1963: 205]. მაგრამ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ი-პრეფიქსიანი რეფლექსივის//ომონიმური ვნებითის -აგ თემისნიშნიანი ფორმები ხშირად გეხედება XI საუკუნის მწერლებთან: გიორგი მთაწმიდლისა და განსაკუთრებით ხშირად ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ენაში. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ -აგ თემისნიშანი უკვე თემისნიშნიან ფორმასაც დაერთვის:

განიყოფის: პ.იბ. 23,25; განიყოფიან: პ.იბ. 65,18; მიიღებვის, მიიღებოდის: პ. იბ. 65, 18,20; აღიპყრობის: პ.იბ. 43, 16; იზმნობის: პ.იბ. 81,30 და სხვ.

იოანე პეტრიწი, შეიძლება ითქვას, რომ რეფლექსივის აწმყოს მესამე პირში უპირატესად -აგ-იან ფორმებს იყენებს. გაცნობილბით იშვიათად უყინო ფორმებს:

დაიწესების: I,88,10; განიწესების: II,16,12; გაიგონებოდის: I,101,10; განიყოფიან: I,91,28; ეზიარებოდისცა: II,76,16.

ომონიმური შინაარსის -ი პრეფიქსიანი რეფლექსივი//ომონიმური ვნებითია, როცა მიერ ან -გან თანდებული ახლავს ზოგჯერ ოდენ -(ა)გ თემისნიშნით გეხედება (რომელიც იკუმშება მომდევნო -ი სუფიქსის გავლენით), ზოგჯერ კი ამ უკანასკნელს წინ სხვა თემისნიშანიც უძღვის, უფრო ხშირად -ებ, ზოგჯერ -ობ და იშვიათად -ომ.

ოდენ -აგ თემისნიშნიანი: ყოველნი მისგან აღიმკვიან ორსახედ: II,182,2; დაიწესების და განიზომვის ღმრთებისა მიერ რიცხვსა: I,88,10.

-ებ-ფ-ი-ს: განიყენებვის: II,172,31; იწარმოებვის: II,134,8; მოიღებვის: II,19,16; გაიგონებვის: II,101,10; იერთებვიან ურთიერთას: I,13,23; თანიქონებვიან: I,42,3; იუწყებვიან: I,76,10; იქექებვიან: ბ.კ.165,15; დაეერთისგუარებვის: II,167,9; იზარებვის: I,53.

ობ-ფ-ი-ს: იცნობვის: II,162,5; II,182,25; იპყრობვის: ბ.კ.54,31; იპყრობვიან: ბ.კ.46,23; დაიწყობვის: II,16,12; შეენდობვის: ბ.კ.165,2-3.

-ომ-ფ-ი-ს: მიიწთომვის: I,75,28; II,162,5

ოფ-ფ-ი-ს: გაიყოფვის: II,116,16; განიყოფვიან ურთიერთას მიზეზი და მიზეზოანი: II,95,31.

როგორც ვთქვით, ეს შეეხება ინიან რეფლექსივებს (//ომონიმური ვნებითის) ფორმებს, მაგრამ ზოგჯერ ე- პრეფიქსიანი აქტივის ფორმებიც მსგავსად იწარმოება:

განეყოფვის: ბ.კ. 61,25; გაეყოფვიან: II,120,24; ეხატვიან მას: II,182,27; შეეკრვის: 39,24. ეტომვის: I,79,8; რომელსა ზიარებულნი შეეტრფვის I,9,15.

ამ შემთხვევაშიც ე- პრეფიქსიანი ფორმა იმ შემთხვევაში გაიზარება პასივად (ვნებითის შინაარსით), თუ ზმნას ახლავს -მიერ ან -გან თანდებული.

აღსანიშნავია, რომ -აგ თემისნიშანი მხოლოდ აწმყოს მწკრივში დაერთვის ზმნას, -ი სუფიქსის წინ, უწყვეტელში კი -ოდ სუფიქსის წინ იგი ჩვეულებრივ არ გეხედება:

იზიარების, იზიარებოდის რაჲ სხვსგან: I,53, 3; გაიგონებ-
ვის თჳს მიერ, რაჲ იგი გაიგონებოდის: II,101,10.

მაგრამ იშვიათად იგი -ოდ სუფიქსის წინაც შეიძლება
შეგვხვდეს: განეყოფოდის: I,44, 20; II,76,17; ეტრფვოდის:
II,85,14; მიიღებოდედ: ბ.კ.,134,2.

ზემოთ ი- პრფიქსიანი აქტივის კონვერსიულ ფორმას
(მიიღებოდედ) კონტექსტის მიხედვით რეფლექსივის შინაარ-
სის გამოხატვაც შეუძლია და პასივისაც, ოღონდ პასივისა
იმ შემთხვევაში, თუ ეს ფორმა მოითხოვს -მიერ ან -გან თან-
დებულს. ზმნის აწმყოს თემას, უსუფიქსო ან -ებ და -ობ სუ-
ფიქსიანი ზმნების ფორმას დაერთვის -აჲ სუფიქსი. ზოგჯერ
ხდება პირიქითაც, როდესაც რეფლექსივის თემას -აჲ სუფიქ-
სიანი ზმნებიდან -ებ სუფიქსი აწარმოებს: .

შეიცავს – შეიცვების: არცა შეიცავს და არცა შეიცვების:
I,43,19; ხოლო, თუ შეიცავს სხუათა, და შეიცვებიან სხუანი:
I,43,18-19; იხილავს – იხილვების: წარმომაყენებელსა შორის
იხილვების მიზეზოანი: I,43,4 და სხვ.

* * *

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის ენაში მრავალფერო-
ვანი მორფოლოგიური ფაქტები იყრის თავს: აქ უძველეს
ფორმებთან ერთად ძალიან ხშირად ვხვდებით ისეთ ფორმებს,
რომლებიც ახალ ქართულში დამკვიდრდა და განუყოფლად
ბატონობს. ასეთებია:

1. ზმნისწინთა განმარტივება აღ > ა, გან > გა, წარ > წა ზმ-
ნისწინებისა: აგითქუან, ანათხზი, აგებული; გაჟყოფს, გაზი-
დავს, გასხუაებულა, გაიგონებენ...

2. -მდე თანდებულიანი ვითარებითის ფონეტიკურად გამარ-
ტივებული სახით (ადმდე > ამდე) ხმარება: სიღრმემდე, უსაზ-
ღეროობამდე, უკანადასკნელამდე...

3. ადამიანთა საკუთარ სახელთა გაფორმება: მოთხრობითს ბრუნვაში: ბასილმან, ქსენოკრატიმან, მოსემან, იამველიხო-მან, არისტოტელმან...

4. ზედსართავ სახელთა ხარისხის მოკლე ფორმები უდარე, უმრავლე...

5. არს მეშველი ზმნის გამარტივება და შერწყმა წინამავალ სიტყვასთან: უცნაურია, უსხეულოა, შედგმულეაა, სხეულია, სავსეა ...

6. აბსლოუტურ და რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივის ფორმათა ახალ წარმოებაზე გადასვლა: წარმოდგომილა, გასნაზღვრებულა, შეერთებულა, მოუგია, წარმოსდგომია, გვსწავლია (ნაცვლად: შეერთებულ არს, მოიუგის...)

7. ახლისკენ გარდამავალი საფეხურის ფორმები I კავშირებითის III სუბ. პირის მრავლობითს რიცხვში (ოდენ > ოდინ): იქმოდინ, იწარმოებოდინ, ითქუმოდინ; ნაცვლად ძველი – იწარმოებოდინ ტიპის წარმოებისა.

8. ამ სიახლეების გვერდით მოულოდნელია, რომ იოანე პეტრიწისათვის არ არის დამახასიათებელი ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებული ებ-იანი მრავლობითის ფორმები: მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნავად მისთვის ჩვეულებრივია ნარ-თანიათი წარმოება, რაც, სავარაუდოა, რომ მისი დიალექტისათვისაა ბუნებრივი.

ეს სიახლეები და ძველისა და ახლის მონაცვლეობა პეტრიწის ენაში არ არის გასაკვირი, რადგანაც იოანე პეტრიწი მოღვაწეობს იმ ხანაში, როდესაც ძველი და ახალი ქართული ეყრება ერთმანეთს. იგი ძველი და ახალი ქართული ენის მიჯნაზეა და თავისი დროის სამწერლო ენაში მომხდარ დიდ ძვრებს, იმ პერიოდისათვის ენაში დაგროვილ ყველა ცვლილებასა და სიახლეს ზუსტად ასახავს.

III თავი

სინტაქსი

წინამდებარე თავში განვიხილავთ სიტყვათა ურთიერთდაკავშირების ზოგიერთ სახეს. კერძოდ: ა) მარტივი წინადადების ფარგლებში წყვილთა შორის ერთი და იმავე მიმართების სხვადასხვა წესით გადმოცემის შემთხვევებს; ბ) რთული თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში – სიტყვათა ურთიერთშეკავშირების ზოგიერთ ისეთ შემთხვევას, რომელსაც იოანე პეტრიწის ენაში განსაკუთრებით ხშირად ვხვდებით.

სიტყვათა შორის შეთანხმებისა და მართვის საკითხებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ძველი ქართული ენის ნორმებია დაცული, ამიტომ მათ არ განვიხილავთ. აქვე აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ზოგიერთ იშვიათ შემთხვევაში შეთანხმების ნორმები დარღვეულია. ზოგი მათგანი გადამწერის შემთხვევით გაპარული შეცდომა უნდა იყოს. როგორიცაა, მაგ.,

იგიცა სამარადისოდ არიან გამგონე: I,105,4; სადაც იგინიცა-ს ნაცვლად შეცდომით იგიცა გადაუწერიათ; ან: მხილველ მათდა მკუღველნი განიცინნეს და თქუეს: ბ.კ.164,4; სადაც შეცდომით, მოთხრობითის ფორმის მკუღველთა-ს ნაცვლად გადაწერილია მკუღველნი.

მაგრამ გადამწერის შეცდომად არ შეიძლება ჩაითვალოს ის შემთხვევები, როდესაც მართული მსახდურელის პოსტპოზიციური წყობის დროს სახელობით ბრუნვაში მდგარ საზღერულთან შეთანხმება უკვე აღარ არის. მაგალითად:

ქცევა-ი გონებისა ცხადჰყოფს: I,102,34; ესრეთ... უკუე ნაწილ-ი გამოდდინოს სისხლისა, ნაწილივე გამოდდინების სული-სა-ი: ბ.კ.27,7-8; რომელ არს საზოგადო გრძნობა-ი ყოველთა ცხოველთა : ბ.კ.9,8.

მსგავსი მაგალითები უმნიშვნელო რაოდენობისაა, მაგრამ მაინც ყურადსაღებია იმდენად, რამდენადაც პოსტპოზიციური წყობის მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან სახელობით-ში შეთანხმების მოშლის ჩასახვის პროცესს ასახავს. მსგავსი შემთხვევები ძველ ქართულში იშვიათად აქა-იქ გამოჩნდება ხოლმე [ძიძიშვილი 1960: 44].

1. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვა

როგორც ცნობილია, „წრფელობითი ბრუნვა ძველ ქართულში ყველაზე ხშირად გვხვდება შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად“ [იმნაიშვილი 1957: 648].

მაგრამ ძველ ქართულშივე გვხვდება ამ ნორმის დარღვევის შემთხვევები, რაც „აიხსნება წრფელობითი ბრუნვის ხმარებიდან გასვლის საერთო ტენდენციით“ [იმნაიშვილი 1957: 646]. X საუკუნიდან დაწყებული, ასეთი დარღვევის შემთხვევები ხშირდება. ასე მაგ., ექვთიმე ათონელი თავის ერთ პატარა თარგმანში [ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი 1965: 69-126] სახელად ნაწილს საკმაოდ ხშირად ხმარობს სახელობით ბრუნვაში.

იოანე პეტრიწი შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს, ჩვეულებრივ, ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით, წრფელობითში სვამს:

მაგ. რომელი ლაოდიკიისა იქმნა ეპისკოპოს: ბ.კ. 4,5 არიან წმიდა და შეურევნლ: ბ.კ.102,4; ყო იგი ხატ და აღაღმა ცისა გონიერისა: II,73,6; ყოველი ანუ მიუდრეკელ არს, ანუ თვთმიმდრეკ: I,14,8 და სხვ.

როგორც ეთქვით, ეს ჩვეულებრივია. მაგრამ შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი სახელობითს ბრუნვაშიც გვხვდება:

ყოველი სრული... საღმრთოესა სრულებისა მიზეზი არს: II,177,21-22; ყოველი კეთილობა მათებელი არს მზიარებელთა მისთა: I,13,12; თვსთა პირველთა ცნობაჲ ცნობაჲ არს მიზეზთა თვსთა: I,100,22-23; რაჲვე ნაწილებითი და განუკუთვლი, ყოვლობაჲ უკუე არს: II,135,18 კეთილობაჲ არს იგი: I,82,14; რომელი... გრძნობადი არს: ბ.კ. 78,18; არსებაჲ... არს უსხეულო სული და მყოფობაჲ: ბ.კ.50, 24 აღვსენებაჲ არს განვრწინისაჲ ვსენებისა კუაღად გებაჲ: ბ.კ.90,13-14; ყოველი ქმნილი... არს სამარადისო: II,136,30; სიკეთე მიუდრეკელი არს: A 2579, ფ. 71; იგი წარმომადგენელი არს ძალსა: I,8,21 და სხე.

ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათჳს კაცისას“ A 2579 ხელნაწერში (XIII-XIV სს.) დადასტურებული ზოგიერთი ასეთი შემთხვევა ს. გორგაძეს გამოცემაში შესწორებული აქვს ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით. „ნორმების მიხედვით“ მსგავსი შესწორებანი ბევრ შემთხვევაში არასწორად წარმოგიდგენენ არსებულ ვითარებას. კერძოდ, ჩვენს შემთხვევაში, სახელობითბრუნვიანი სახელადი ნაწილი XI საუკუნისათჳის სრულიადაც არაა მოულოდნელი მოვლენა, „ბუნებისათჳს კაცისას“ გამოცემაში კი შესწორებულია ისეთი შემთხვევები, რომლებშიც სწორედ იმ დროის ორ ენობრივ მოვლენას შორის რყევაა ასახული. მაგ.:

ხოლო მორთულობაჲ [არს] რომელობაჲ და შემთხუევა: ბ.კ.32,16; არ ვიდრემე შეზაფებულებაჲ და არცა რომელობაჲ არს სული: ბ.კ.34,24.

ორსავე შემთხვევაში შედგენილ შემასმენელს ორ-ორი სახელადი ნაწილი ახლავს. აქედან ერთი ძველი ნორმისამებრ, წრფელობითშია (ეს, ჩვეულებრივ ისეთია, რომელიც ზმნურ ნაწილთანაა ახლოს), მეორე კი – სახელობითში (ასეთი ჩვეულებრივ მოშორებითაა ზმნური ნაწილისაგან): ცხადია, ეს მოვლენა ამ დროისათჳის არსებული ახლისაკენ გარდამავალი საფეხურის მაჩვენებელია. იგივე შეიძლება ითქვას შემდეგი მაგალითის შესახებაც: „ორდანო არს სხეული სულისაჲ“

ბ.კ.35,27. როგორც ვხედავთ, აქ სახელადი ნაწილის მიერ მართულ მსაზღვრელს სახელობითის ნიშანი აქვს, თუმცა, თვით სახელადი ნაწილი წრფელობითს ბრუნვაშია. მსგავსი მაგალითები „განმარტებაშიც“ გვხვდება: „ესე სახე ოდენ არს უსახოთა ძალთა და მოქმედებათა“: II,112,33.

აღსანიშნავია, რომ, თუ ორი ან რამდენიმე სახელადი ნაწილია, ზოგჯერ ერთი მათგანი სახელობითშია (ჩვეულებრივ, მეშველი ზმნისაგან დაშორებული), მეორე (ან დანარჩენი) კი წრფელობითში:

ანუთუ წყლებრივ არს, ანუთუ ქუეყანიერ, ვითარ ანუ ნოტიო, ანუთუ ვმელ: ბ.კ. 77,24; არა ვიდრემე შეზაგებულება და არცა რომელობა არს სული: ბ.კ. 34,24; სრულება უტყუოთა ყოველთა ცთომა და დარეობა კაცისა არს: II,214,13-14.

არის შემთხვევები, როცა „კავშირთა“ თარგმანის ტექსტში სახელადი ნაწილი ძველი ნორმითაა წარმოდგენილი „განმარტების“ შესაბამის ადგილას კი ციტატის სახით მოყვანილ იმავე წინადადებაში იგივე სახელადი ნაწილი სახელობითშია წარმოდგენილი: „ყოველი სრული საღმრთოა სრულებისა მიზეზ არს“ (I,92,24); მაგრამ იქვე – „მიზეზი არს“: II,177,21).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები იმაზე მიუთითებს, რომ სახელადი და ზმნური ნაწილის მიმართების ძველსა და ახალ წესს შორის ჭიდილი, რომელიც ალბათ უკვე მინელებული იყო ცოცხალ მეტყველებაში, XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ჯერ კიდევ მიმდინარეობს და ჩანს, რომ გამარჯვება აქაც მალე ახალს დარჩება.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ როდესაც არს მეშველი ზმნა შეკვეცილი სახითაა წარმოდგენილი, სახელადი ნაწილი ასეთ შემთხვევაში ხშირად სახელობითშია:

ხოლო წელიწადი ყოველი ჟამია: II,109,11; ხოლო სული... ქმ-

ნადია და არა მგები: II,152,30; ყოველი სული თუთცხოველია: II,196,2; თუ ნამდულ სხეულია სული: ბ.კ. 26,17.

წრფელობით ბრუნვას, როგორც ცნობილია, ნარიანი მრავლობითი არ გააჩნია, ამიტომ ძველ ქართულში წრფელობითში დასმული სახელადი ნაწილი ვერ ეთანხმებოდა ქვემდებარეს რიცხვში. სახელობითში დასმული სახელადი ნაწილი კი ქვემდებარესთან რიცხვში შეთანხმებულია:

ესე ყოველნი პირველნი და თანაქონონია: I,42,3; უსხეულონია ვსენებანი: I,79,12; რომელნიმე უსაზღვროდსა წესისანია: II,168,13-14; მიზეზნი უსხეულონია: II,85,25; გონებათანი, რომელნიმე ზესთა განყენებულნია, ხოლო რომელნიმე თანდაწესებულნი: II,172,10-11; ერნია და უზადონი ხატნი: II,172,1-2; სტუქიონნი ნამდულმყოფობისანი ზესთ არსნია და ზესთ სრულნი: II,97,5-6 და სხვ.

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწი ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით, ძირითადად წრფელობით ბრუნვას იყენებს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისათვის. მაგრამ ზემოთგანხილული მასალიდან ჩანს, რომ ახალი წესიც საგრძნობლადაა დამკვიდრებული მის სინტაქსში.

2. დამატების ბრუნვები მასდართან და მიმღეობასთან

აკად. კ. კეკელიძე პეტრიწონული სკოლის წარმომადგენელთა ერთ დამახასიათებელ ენობრივ თავისებურებად აღნიშნავდა „მიცემითი ბრუნვის ხმარებას ნათესაობითის ნაცვლად, რასაც ადგილი აქვს უმეტეს შემთხვევაში ზმნის მიმღეობითი ფორმის შემდეგ“ [ზურაბიშვილი 1957: 252-253]. მაგალითად, დასახელებულია ნიმუშები „ბუნებისათუს კაცისას“ იოანე პეტრიწისეული თარგმანიდან. მაგრამ ამასთან დაკავშირებით თავის ნაშრომში ნ. კეჭალმაძე სამართლიანად აღნიშნავ-

და, რომ „ამ მოვლენის ახსნა ძველი ქართული ენის ბუნებაში უნდა მოენახოთ“ [კეჭალმაძე 1948: 309].

მართლაც, ცნობილია, რომ ძველ ქართულში მასდარისა (უფრო ხშირად ვითარებითში დასმული მასდარის, ანუ ინფინიტივის) და მიმღეობის ფორმებთან ყოფილი პირმიმართი დამატება ხშირად ინარჩუნებს თავის ბრუნვებს: მიცემითსა და სახელობითს. რაც იმას ნიშნავს, რომ ძველ ქართულში მასდარისა და მიმღეობის ეს ზმნური თვისება ჯერ კიდევ ცოცხალია [იმნაიშვილი 1957: 671-672, 689-693; კიზირია 1963: 186-187]. ძველ ქართულში მასდარსა და მიმღეობასთან მიცემითსა და სახელობითში დასმული დამატებანი ნორმალაა მიჩნეული. სწორედ ძველი ქართული ენის ამ მოვლენასთან გვაქვს საქმე პეტრიწის ენაში, როდესაც აქ მასდარსა და მიმღეობასთან დამატება მიცემითს ან სახელობითს ბრუნვაში გვხვდება. რაც შეეხება ასეთი ფორმების სიმრავლეს, თუ „სიჭარბეს“, ეს, როგორც ნ. კეჭალმაძე აღნიშნავს, გამოწვეულია თავის მხრივ მიმღეობების სიჭარბით, რადგანაც იმ წყაროში, საიდანაც პეტრიწის თარგმანი („კავშირნია“) მომდინარეობს, მიმღეობები უხვადააო. თუმცა, ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ პეტრიწის ხსენებულ თარგმანში „თითქმის თანაბარი რაოდენობა გვაქვს ზმნის მიმღეობით გადმოტანისა და პირიქით, მიმღეობისა ზმნად“ [კეჭალმაძე 1953: 309]. ბრუნვაში მართვის ზმნური ძალა მასდარსა და მიმღეობას შენარჩუნებული აქვს XI საუკუნეშიც. ექვთიმე ათონელის, გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ენაში ეს ენობრივი ფაქტი ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში. მაგ.:

იტყვს მიცემად... ცნობასა: სოლომ. 100,18; კეთილ არს ცნობად სახელსა მას: სოლომ. 96,22; კელყოფად საქმესა ამას: სოლომ. 88,11; ებრძანა წყალთა გამოღებად ქუეწარმაყალი; ექუსთა, 91,1; გამოღებად ზე ნაყოფიერი: ექუსთა, 56,24; დასახვად თავი თუსი: პ.იბ. 239,34; მოცემად სიტყუაჲ: პ.იბ., 97,31; ჰყრობად

საწუთროსა მას: ექუსთა, 2,7; შემძლებელი განწვალებად გარეშისაგან შინაგანსა: ექუსთა, 22,1; თქუმად რასმე: პიბ. 6, 29; ცნობად საიდუმლოსა მას: პიბ. 117,22; უწყებაი მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა; მინიჭებად სასყიდელსა: უწყ. 6,2-3.

იოანე პეტრიწის ენაში, ასევე, მასდართან (განსაკუთრებით ვითარებითში დასმულ მასდართან) დამატება ხშირად მიცემითში ან სახელობითში გეხედება:

სახელობითი: ჯერ არს საცნოსა და საუწყოსა მიცემად ღუაწლი გასაგონთა: II,165,8; დადებად აღრჩევამ: ბ.კ.,146,2-3; შესაძლებელ არს სულისად სხეული შეწყობად: ბ.კ.,52,9; არცა არარაობისაგან რაი შესაძლებელ არს წარმოდგენად: I,3,21.

მიცემითი: კმეცადინოჲს... განგდებად მას: II,73,1; შემძლებელი ხედვასა... მიცემად: ბ.კ.37,5; არსებასა დაღექსვად: I,152,25; ხილვად ქუეყანასა: ბ.კ. 65,20; შეერვად მტრუიადობელსა: ბ.კ.55,13-14; დატევნად ყოველსა ძალსა: I,90,23; წარმოყენებად სხუასა: I,38,37; დაცვად წესსა თვსსა: I,23,20 და სხვ.

როგორც ვთქვით, ყოფილი პირმიმართი დამატება ძველ ქართულში მიმღეობასთანაც ინარჩუნებს თავის ბრუნვას. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ შესაძლებელი ორი ბრუნვიდან – მხოლოდ მიცემითს.

XI საუკუნის სამწერლობო ენაში მიმღეობასთან ხმარებული ყოფილი პირმიმართი დამატება ისევე ინარჩუნებს თავის ბრუნვას (მიცემითს), როგორც ეს უფრო ადრინდელ ძეგლებში ხდება:

მსგავს არს იგი კაცსა: სოლომ. 94,11; უმჯობესსა მეძიებელ იყოს: სოლომ. 91,10; ურთიერთას მჭამელ არიან: ექუსთა, 83,24; მიმცემელ მიზეზსა: ექუსთა, 47,25; ძლიერებასა მრაცხელინი: ექუსთა, 17,19; მეცნიერ არს თავსა თვსსა: პიბ. 41,2; არვისსა იყოს მშობელ: პიბ. 54,10; ვერ მქონებელ არს ძალსა: პიბ. 116,32 და სხვ.

ამგვარად, სრულიადაც არ უნდა იყოს მოულოდნელი, რომ იოანე პეტრიწის ენაშიც მიმღეობის ფორმებთან ყოფილი პირმიმართი დამატება ხშირად მიცემითს ბრუნვაში გეხედება. მიმღეობა, ჩვეულებრივ, სასუბიექტოა, იშვიათად საობიექტო:

მსგავს იყოს ზიარებულსა: I,52,17; მქონებელ არს ძალსა: I,51,5; იყოს მეტრფე თვსსა კეთილობასა: I,31,18; შემცველი თუთებასა თვსსა: I,31,3; მასვეობასა მქონებელნი: I,86,14; შემწყნარებელნი ღმერთთა ზიარებასა: I,68,23; კაცსა კაცი უფრო მსგავს: II,75,3; მონაცვლე საყდარსა: II,4,14; ვიწყო ქუენათადო, წესსა დამცუელი არისტოტელის-გამოთასა: II,111,30; მეძიებელი შენდობასა: ბ.კ.16,22; ხუდომილი სანეტაროსა ხუედრსა: II,129,8 და სხვ.

მაგრამ, როგორც ცნობილია, „ძველსავე ქართულში იწყება ზმნის ამ პირიან და უპირო ფორმათა ნელი, მაგრამ თანდათანობითი დაცილება. თვით ძველ ქართულში გეხედება ზოგჯერ ვითარებითის ბრუნვაში დასმულ საწყისთან დამატების ბრუნვად ნათესაობითი“ [იმნაიშვილი 1957: 672] ხოლო გიორგი მთაწმიდელისა და ეფრემ მცირის ენაში მასდართან და მიმღეობასთან ნათესაობითში დასმული დამატება უკვე არცთუ ძნელი საძებნია:

ჭამად პურისა: ექუსთა, 56,8; ცნობად მზრდელისა თვსისა: ექუსთა, 91,25; დაცვად თვსისა მთავრობისა: პ.იბ.51,11; თავისა თვსისა მრჩობლყოფად ყოვლად შეუძლებეს არს: პ. იბ. 48,30; ბუნებისა დამბადებელი: ექუსთა, 17,23; მბრძოლ იქმნების მძიმისა: ექუსთა, 13,27; დამარღუეველად ერთმანერთისა: ექუსთა, 2,31 და სხვ.

ამ სიახლეს იოანე პეტრიწის ენაში გაცილებით უფრო ხშირად ვხვდებით. ამ მხრივ იგი, ისევე როგორც სხვა მსგავს შემთხვევებში, თავის უფროს თანამედროვეებზე კიდევ უფრო წინ არის წასული.

მასდართან: წარმოყენებად მეორისა: I,16,29-30; შედარებად ერთისა: I,86,15; გებად სიწმიდისა: I,93,12; ზიარებად გონიერისა არსებისა: I,121,9; მეუდრისა უსაქმოდ დებად დამტყეპელი: ბ.კ.54,7; შეხებად და ჭამად ჳორცისა: ბ.კ.13,12; ღმრთისა ცნობად მეცადინეობს: ბ.კ. 23,1; განზნეუად ქუეყანისა: ბ.კ. 67,13; ცნობად თჳსისა ბუნებასა: ბ.კ. 12,21 და სხვ.

მიმღეობასთან: უსამართლობისა მწამებელი: ბ.კ.48,28; მიმცემელად ცხოველთა საზრდელისა: ბ.კ.12,12; მზიარებელ ცხორებისა: I,117,5; მომგე მყოფობისა: I,112,2; მზიარებელ გონებისა: I,111,5; მოწადე და ტრფიალ კეთილობისა: I,9,9; II,33,14; მსგავს ყოველთა მიზეზისა: II,67,29; გამგდე თჳსგან ცხორებისა: II,57,11; ერთისა და უპირველესისა მოახლე (*ახლო მყოფი*): II,59,29 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწის ენაში მასდარისა და მიმღეობის მიერ ყოფილი პირმიმართი დამატების მართვის სურათი ძველ ქართულ ენაში არსებულ ვითარებას ასახავს. მაგრამ ახალი ვითარება მის თანამედროვეებთან შედარებით ყველაზე უხვად მაინც მის ენაშია წარმოდგენილი.

3. ხარისხის სახელთან წარმოდგენილი შესადარებელი სახელის ბრუნვა

ძველ ქართულში ხარისხის ფორმით წარმოდგენილ ზედსართავ სახელსაც აქვს მასთან შესადარებელი სიტყვის (რომელიც წინადადებაში დამატებაა) მართვის ძალა – კერძოდ მიცემითში მართვისა. მაგრამ ძველ ქართულშივე შესადარებელი სახელი შეიძლება იდგეს ნათესაობითსა და ზოგჯერ ნათესაობით-მიცემითს ბრუნვაშიც [დაწერილებით იხ. ზურაბიშვილი 1957: 154; იმნაიშვილი 1957: 445-558; 716-717]. აქედან – მიცემითი ბრუნვა უფრო ძველი ვითარების ამსახველადაა მიჩნეული, ნათესაობითისა – უფრო გვიანდელი მდგომარეობის გამომხატველად.

იოანე პეტრიწი შედარებით ხშირად სწორედ მიცემით ბრუნვიან ფორმას ხმარობს:

უმჯობეს არს წარმოჩენილთა ბუნებასა: I,8,4; უმჯობეს არს მოქენესა: I,10,4; უმახლობელეს (არს) ესე ყოველთა მიზეზისა: I,40,18; ყოველი სიმრავლე... რაოდენობითა უმცრო იყოს უშორიელსსა: I,41,3; უპირველეს არს სამარადისობასა: I,58,20-21; უშორეს არს ყოველთა წარმომადრსებელსა; უმახლობელეს იყოს მომცემსა: I,10,10; მარტივსა კეთილობასა უდარეს არს: I,21,17; ყოველსა მიზეზოანსა მიზეზი უზესთაეს; II,66,3; მიზეზსა უდარეა მიზეზოანი: II,91,3; უმარტივეს არს მიზეზი მიზეზოანსა: II,80,33

შესადარებელი სიტყვა ხშირად ნათესაობითს ბრუნვაშიც გვხვდება, რაც იმ დროისათვის ახალი მოვლენაა:

უთვსეს ყოველთა მიზეზისა: I,22,21; უმჯობეს არსებისა: I,15,18; უდარეს ცხოვდობისა: I,65, 2; უმახლობელეს ერთისა: I,58,28; უთვსეს ერთისა: I,41,8; უმჯობეს არსებისა: II, 140,12; უმეტხატ არს ყოველთა მიზეზისა: II,69,19; რომლისა სხუად არღ იყოს უპირმშორეს: II,23,32

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ნათესაობითში დასმული ამგვარი დამატება საშუალო ქართულში ხშირად იხმარება, ახალში კი გადაშენების გზაზეა დამდგარი (გვხვდება ზოგიერთ დიალექტში, მაგ. გურულში).

პირის ნაცვალსახელი (წარმოშობით ორმაგი ბრუნვის) ჩვეულებრივ – ნათესაობით-მიცემითის ფორმითაა წარმოდგენილი (ისევე, როგორც ეს ძველ ქართულშია მიღებული):

უშორეს მისსა: I,22,25; უდარეს მისსა: I,9,24; უმახლობელეს მისსა: I,12,10; უპირველეს მისსა: I,85,4; უპირატესი თვსსა: I,69,14 და სხვ.

მაგრამ არც თუ იშვიათად, ნათესაობით-მიცემითს ბრუნვაში გვხვდება ამ ფუნქციით ნახმარი არსებითი სახელიც. ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან ივ. იმნაიშვილს წარმოდ-

გენილი აქვს მხოლოდ მრავლობითის ფორმები: *უფრომს წარმართასა, უფრომს კაცთასა* [იმნაიშვილი 1957: 447]. იოანე პეტრიწის ენაში კი ვხვდებით მხოლოდით ფორმიან ნათესაობით-მიცემითსაც:

უსაყოველთაოეს არს მიზეზი დამცველობითი განმწმედულობისა ძალისასა: I,94; ტრფიალებამცა უმრუმ წადილისასა: II,82,7-8; უფრომს პგიეს მიმღებელისასა: I,16,18; უმჯობეს არს მისგან წარმოჩენილისასა: I,16,18; ყოველი ძალი... გამრავლებულისასა უუსაზღვრეს არს: I,58,26.

არის მრავლობითის შემთხვევებიც:

უერთებრივეს შორიელთასა: I,121,27; უდარეს არსებათამსა არიან: II,150,28 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ძირითადად ძველი ქართულის ნორმებს იცავს, მაგრამ ამავე დროს შესაძარებელ სიტყვას ხშირად ხმარობს ნათესაობითსა და ნათესაობით-მიცემითის ფორმითაც, რაც გარდამავალი პერიოდის ენას ახასიათებდა.

4. ერთგვარ წევრთა დაკავშირების ძირითადი საშუალებანი

იოანე პეტრიწის ნაწერებში ხშირად ვხვდებით საკმაოდ გრძელ შერწყმულ წინადადებებს. ამ შემთხვევაში სიგრძე დამოკიდებულია ერთგვარ წევრთა რაოდენობაზე, რაც შეიძლება უსასრულოდ გაიზარდოს. ამასთანავე, ერთგვარ წევრებს, უმეტეს შემთხვევაში თავთავისი მსაზღვრელებიც ახლავს თან, რაც კიდევ უფრო ზრდის წინადადებას.

შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრები, ჩვეულებრივ, და და ანუ კავშირებითაა ერთმანეთთან შეერთებული. ტიპიურია კავშირის გამეორება, რაც დინამიურს ხდის თხრობას:

ანუ ეგოს მხოლოდ ანუ უკუნ იქცეს მხოლოდ, ანუ იწარ-

მოოს მხოლოდ ანუ შეაკრნეს კიდურნი ურთიერთას: II,89,2-3; სირათდასაბამნი და დასაწყნი დაუბადებელ და უმოქენო და თუთმდგომ და თუთარს: II,94,30-31; ვინაჲ ესე ყოველნი დასაბამ და აღუგებელ და აღუქმ: II, 95,3-4; ჟამისშორისი ყოველი წარმოიღუარა და განეფინა და ნაწილთა მიერ შეიპყრა: II,121,36 და სხვ.

შერწყმულ წინადადებაში ხშირად სხვადასხვა სახის ერთგვარი წევრებია თავმოყრილი. ისინი ჩვეულებრივ და კავშირითაა შეერთებული:

ყოველნი მიზეზნი და ერთნი ერთ იქმნებიანცა და აკეთილდებიანცა: II,63,7; იზიარა უზესთაესმან და მიზეზმან თვს გამო მიზეზოანი და მისცა თვისისა უნაწილოდსა და მოუკლებელისა მყოფობისაგან: II,12,21-32; ყოველი თვს-შორის და ერთებრივ აქუს: ნაწილნიცა და მოქმედებაჲცა, მიზეზიცა და მიზეზოანიცა: II,115,15-17 და სხვ.

რთული წინადადება

1. თანწყობილი წინადადება

კავშირიანი თანწყობა:

გარნა, ხოლო, არამედ, მაგრამ კავშირებიანი თანწყობა: თითოეულს ამ კავშირთაგან ძველ ქართულში რამდენიმე სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს⁴⁶. ამ რამდენიმე მნიშვნელობიდან მათ ერთ-ერთი აერთიანებს, ესაა მაგრამ კავშირის მნიშვნელობა დღევანდელი გაგებით. ჩვენც დასახელებული კავშირების ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით ხმარება გვაინტერესებს.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში არამედ, გარნა, ხოლო კავშირები „მაგრამ“ კავშირის მნიშვნელობითაც იხმარე-

⁴⁶ ძველ ქართულში ბევრ კავშირს პოლისემიურობა ახასიათებს.

ბა [შანიძე 1946: 85, 92, 157]. ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში თვით მაგრა კავშირი არ გვხვდება [ძიძიგური 1969: 476]. მას ხმარობს გიორგი მთაწმიდელი (ორიოდ შემთხვევაში („იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“):

კელარნი კულა სამხრად ყოვლადვე სატრაპეზოს მივიდიან და ეგრეთვე მევაჟინენი, მაგრა კელართა მწუხრსა თუ რამე ეკმარებიან, შინა იკმარიან: 96,3; უკუეთუ კულა სტუმარნი ვინმე მოვიდიან, მაგრა იკონომოსმან განაგის: 101,4.

არც ერთ დასახელებულ შემთხვევაში მას არა აქვს მთლად გარკვეული დღევანდელი მნიშვნელობა.

აკ. შანიძის სიტყვით „მაგრამ“ „ჩვეულებრივია „ამირან-დარეჯანიანში“, „ვისრამიანში“, „ეფუხისტყაოსანში“ [შანიძე 1953: 162, § 641]. ჩვეულებრივია იგი ამ ძეგლებზე უფრო ადრე – იოანე პეტრიწის თხზულებებშიც.

იოანე პეტრიწი მაგრა კავშირს, რომელიც მან, როგორც ჩანს, ცოცხალი მეტყველებიდან შემოიტანა, ძალიან ხშირად ხმარობს და სწორედ დღევანდელი, მაპირისპირებული კავშირის მნიშვნელობით. მაგ.:

ყოველი საუკუნოდ მყოფი არს, მაგრა არა ყოველი მყოფ საუკუნოდ: I,55,10; ესე და ესევეთარიცა ითქმის ქმნად. მაგრა შემთხუევეითად და ზედშემოსრულად და არა არსებითად და ბუნებითად: II,26,1-2; ნაწილი ნაწილთანი მყოფობა უკუე არიან, მაგრა ყოვლობა არა: II,134, 34; პირველი კეთილობადცა მიზეზ, მაგრა არა წინაუკომო: I,39,5-6; მაგრა ესე შეუძლებელ: I,33,3; არაარსად ვიტყუთ, მაგრა მოკლებით და არა ზესთად: II,43,10; წამოაყენებს ყოველთა იგი ზესთად..., მაგრა თანმიცემით და არა თანხიარებით: II,123,26 და ხშირად.

როგორც ვხედავთ, მასალა „განმარტებიდან“ ჭარბობს, რაც შემთხვევითი არ არის: როგორც სტილის საკითხების განხილვისას დავინახავთ, „განმარტების“ ხასიათი სასაუბრო ენის ბევრი თავისებურების შემოტანის საშუალებას იძლევა.

ამავე, მაგრამ კავშირის მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს გარნა, არამედ, ხოლო კავშირებსაც.

გარნა = მაგრამ

და კუალად არ იყოს ნაწილი ნაწილ, გარნა ესე შეუძლებელ: I,47,31-2; შეურევენელად იპყრობენ თვსთა წესთა, გარნა ერთებრივად: II,14,2-3; თესლთა შორის წინააღმდეგ არიან ყოველნივე – გული, ღვიძლი, ტვნი, სხეულნი..., გარნა შეურევენელად: II, 14,5-6; და იგიცა სამად განსაღგომელადვე ითქუმის, გარნა, ვითარ იგი ეთქუ, შეურევენელად: ბ.კ.26,14-15 და სხე.

არამედ = მაგრამ

ეთქუა ჭაბუკი ბრძნად, არამედ, ცნობილად არღა: II,220,13-15; ყოველი გონებაჲ თვთებასა თვსსა გაიგონებს, არამედ უპირატესი – მხოლოდ თვთებასა ოდენ თვსსა: I, 100,5; მრავალნია მყოფთანი, რომელთა ერქუმის მყოფობაჲ, არამედ საუკუნობისაგან დაკლებულ არიან: II,141,29-31; იხ. აგრეთვე, II,216,28-30; II,182,18; II,151; II,152,28.

არამედ კავშირი ხშირად ჩვეულებრივი მნიშვნელობითაც იხმარება („არამედ“). მაგ.:

არა მიზეზ ერქუმის, ... არამედ თანმიზეზ: II,90,30; არათუ ყოველი სული მოუგია ..., არამედ ნაწილები: II,154,4-5.

ან „ხოლო“, „კი“-ს მნიშვნელობით. მაგ.:

იძულებით უნებლითითსათვს ესრეთ, არამედ უმეცრებით ქმნილისათვს წინააღმდეგ ნაშთენ არს: ბ.კ.129,22-3.

ხოლო კავშირი თავისი ჩვეულებრივი („ხოლო“, „კი“) მნიშვნელობითაც ხშირად იხმარება და წინადადების თავშიც ხშირად გეხედება, როგორც წინადადების ერთმანეთთან ლოგიკურად, აზრობრივად დამაკავშირებელი:

ხოლო პირველსა ეწოდების პროვლიმად..., ხოლო საშუალოსა კატასკევი: II,10,20-22; ხოლო შენ, (გესმას რაჲ საღმრთისმეტყუელთა მოქმედებაჲ), ნუ ბუნებითად მოქმედებაჲ ჰგო-

ნებ მას, **ხოლო** საღმრთოჲსა მოქმედებისათვის – წინადათვე... გარდაიდვა: II,18,29-24; არამედ ორღანო მათი... პირველთა შორის თქუმულა, **ხოლო** წინაგანრჩევითისა მიდრეკისათჳს აწეთქუათ: ბ.კ.117,16-17.

ეგევე **ხოლო** კაეშირი, როგორც ეთქვით, მაგრამ კაეშირის მნიშვნელობითაც გვხვდება იშვიათად მაგ.:

ყოველი სამარადისობაჲ უსაზღვრო ვინაჲვე არს, **ხოლო** არა ყოველი უსაზღვრობაჲ სამარადისობა: I,58,11-12; მრავალნია, რომელნი შობენ, **ხოლო** ცხოველ არ არიან: II,178,23; ყოველი სხეული სამად განსადგომელ, **ხოლო** არა ყოველი სამად განსადგომელი სხეულცა: ბ.კ. 26, 8-9 და სხვ.

გარნა, არამედ, **ხოლო** კაეშირები ზემოთჩამოთვლილი მნიშვნელობებით ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც გვხვდება, ჩვეულებრივ. როგორც ეთქვით, მაგრამ კაეშირი ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში თითქოს არ გვხვდება. მით უფრო აღსანიშნავია, რომ დღევანდელი „მაგრამ“ კაეშირის მნიშვნელობით იოანე პეტრიწი ყველაზე ხშირად სწორედ საკუთრივ მაგრამ კაეშირს იყენებს.

2. ქვეწყობილი წინადადება

იოანე პეტრიწის ენაში ვხვდებით ყოველნაირ ქვეწყობას, ყველა ცნობილი კაეშირით. მაგრამ ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს, რომელიც უფრო მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მისი ენის დახასიათებისათვის.

მიმართებითი ნაცვალსახელებიანი ქვეწყობა

1. კაეშირი – რომელი (=რომელიც)

აქ შევხვდებით თითქმის ყველა იმ შემთხვევას, რომელიც ამ მიმართებით ნაცვალსახელის შესახებაა აღნიშნული

სპეციალურ ლიტერატურაში [ერთელიშვილი 1963: 8 და შმდ; ბიბიგური 1969: 216 და შმდ].

დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან რომელი(ი) წევრ-კავშირითაა შეერთებული, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარ წინადადებას. რომელი შეიძლება იყოს დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე, დამატება. დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის მიხედვით იგი შეიძლება სახელობითშიც იყოს, მოთხრობითშიც და მიცემითშიც.

მიზეზად იტყვს ძალსა და მოქმედებასა შემოქმედებითსა, რომელი არს მიზეზ: II,65,16; მოწამე ამათდა არს პორფირიოს, რომელმან თვთ ძუნად კრისტესსა აძრა თვსი ენად: ბ.კ.56,18-19; ამათ ორთაგან შედგა პირველი აღმკული და პირველი ანაქუსი, რომელსა ნამდვლ არსად... უწოდა... ხედვამან: II,143,4-6.

წევრ-კავშირი რომელი შეიძლება უბრალო დამატებაც იყოს (თანდებულის მიერ მართული):

ნაწილად იმეცნენ რიცხულნი, რომელთაგან შედგა ასობად: II,11,21;

იგი ნათესაობითში იმართვის იმ სიტყვისაგან, რომელსაც განსაზღვრავს:

არადთ განყოფეოდის ყოვლობასა, რომლისამ იყოს ნაწილ: I,44,20;

მიმართებითი ნაცვალსახელი, როგორც წესი, რიცხვში უთანხმდება მისამართ სიტყვას, ხოლო თავის მხრივ დამოკიდებული წინადადების ზმნას ითანხმებს რიცხვში:

აწ ესე სიტყუად უკუნ არღუევს ყოფელთა, რომელთაცა დასხნეს დასაბამი მრავალნი: II,12,1-2.

თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი მართული მსაზღვრელია (უბრალო დამატება) და საზღვრული (მასდარი) მისგან დაცილებულია (გათიშულია), იგი ამ უკანასკნელს კიდევაც ეთანხმება ბრუნვაში:

დასცხრეს რამ სული მოქმედებათაგან თვსთა, რომელთაჲ
ვერ უძლოს სულმან მიცემაჲ: 1,39,1-2; ყოველთა, რომელთაჲ
ჯერ არს გულებაჲ, ვიტყუთ გულებად: ბ.კ.135,14; საჭირონი
საზღვარნი დაუსხნა, რომელთაჲ ეგულების წოდებაჲ სუედ:
ბ.კ.149,19-20 და სხვ.

ზოგჯერ საზღვრული არ არის გათიშული, მაგრამ შეთანხ-
მება მაინც ხდება:

რიცხუნი მსგაეს არიან ურთიერთას. რომელთანი გუერდნი
შესაბამ იყენენ: ბ.კ. 28,25.

ასეთი მართულ-შეთანხმებული წევრ-კავშირი საკმაოდ ხში-
რად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში.

ზოგჯერ მიმართებით ნაცვალსახელს ახლავს ვითარებითს
ბრუნვაში დასმული მასდარი (ე. ი. ინფინიტივი), როგორც ზე-
მოთ აღვნიშნეთ, მას შენარჩუნებული აქვს დამატების მართვის
უნარი. მაშინ იგი ახლებურად, მართაეს მიმართებით ნაცვალ-
სახელს ნათესაობითს ბრუნვაში, ხოლო როგორც ზმნური ძა-
ლის მქონე. მასვე მართაეს დამატების ბრუნვაში (ჩვენს შემთხ-
ვევაში სახელობითში) მაგ.:

არათუ მარტოდ პლატონის უწყებისად, არამედ თუთ მის
ტეშმარიტებისად, რომლისაჲ შესაძლებელა... ჩუენებად: ბ.კ.48,1-
2; ყოველი სრული აღმოშობადი იწარმოებს, რომელთაჲ
უძლოს წარმოყენებად: 1,22,3-4.

ზემოთ ვთქვით, რომ რომელ წევრ-კავშირიანი დამოკიდებუ-
ლი წინადადება ჩვეულებრივ მოსდევსო მთავარს, მაგრამ იგი
შეიძლება ჩართულიც იყოს მთავარი წინადადების ნაწილებს
შორის:

ყოველმან ღმერთებრივმან, რომელთაცა წესთა იწყოს წარ-
მოჩენად თვსსა, წარმოჰელის ყოველთა მიერ შემდგომთა:
1,77,13-16; საზოგადოდ და ერთბამად მათ მიმართ, რომელნი
იტყოდეს სულსა სხეულად, კმა ეყენენ ამონიოჲს მიერნი იგი
თქუმელნი: ბ.კ.25,5-7 და სხვ.

ასეთი დამოკიდებული წინადადება იშვიათად თავშიც გვხვდება:

რომელი ალავო სამყურობამან დიოდესმან მზისა მიმართ, იგი დაჰქსნა ოთხყურობამან კორონოდსმან: II,137,4-5; **რომელმან** უწყოდის თუთ თუთებაჲ თესი, თესდადვე უკუნიქცეს: I,111,12-13; **რომელთან** ძალნი არა გუქონდინ, ამათნი არცა ვინადვე საქმენი: ბ.კ.139,24-5.

ზოგჯერ მისამართი სიტყვა საერთოდ ჩავარდნილია, მთავარ წინადადებაში იგი არ არის, მაგრამ იგულისხმება. ამიტომ ასეთი წინადადების აზრი ძნელი გასაგებია:

რამეთუ ყოველთა დასაბამი არს, **რომლისადმი** ყოველი აღკრულ არს: I,62,16,17 (არის იგი, რომლისადმი...): ბერძ. πάντων γὰρ ἀρχὴ ἔστιν ἢ πάντα μετείληφε: Procl. Inst. § 100, 13.

აწ უკუე ცოდვენ, **რომელნი** უტყუთა არა კეთილად იხმარებდენ: ბ.კ.19,3-4 (ცოდვენ იგინი, რომელნი...); არა მყოფი არა იქმნების, **რომელი** გუარითა წარმოდგომილ არს: II, 26,3-5 (არა იქმნების იგი, რომელი...).

რომელ /რომელი მიმართებითი ნაცვალსახელი პეტრიწთან რაჲ (=რაც) წევრ-კავშირის მნიშვნელობითაც გვხვდება, რაც ჩვეულებრივია ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც [ერთელიშვილი 1963: 32]:

არავინ მათგანი ისწავლის, არამედ ბუნებით იცის, **რომელი** იცის: ბ.კ. 18,5-6; და **რომელ** გაეგონა, სამარადისოდ მასვე გაიგონებს; და **რომელ** გაიგონებს, სამარადისოდ იგი გაეგონა: II,165,12-14.

უკანასკნელ მაგალითში მიმართებითი ნაცვალსახელი წრფელობითს ბრუნვაშია, რაც იოანე პეტრიწთან ხშირად გვხვდება: სპეციალურ ლიტერატურაში მიმართებითი ნაცვალსახელის წრფელობითი ბრუნვა წესისაგან გადახვევადაა მიჩნეული: „საერთო წესისაგან გადახვევის შემთხვევასთან

გვაქვს საქმე კონსტრუქციაში, რომელსაც, რამდენადაც საქმე ეხება მიმართებით ნაცვალსახელს, პირობითად შეიძლება წრფელობითბრუნვიანი ეუწოდოთ, რადგანაც მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად ნაცვალსახელი წრფელობითშია მართული [ერთლიშვილი 1963: 19]. ასეთ „წრფელობითბრუნვიან“ მიმართებით ნაცვალსახელს იოანე პეტრიწი ჩვეულებრივ ხმარობს შედგენილი შემასმენლის ქვემდებარედ. ასეთ შემთხვევაში შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი სახელობითს ბრუნვაშია [ერთლიშვილი 1963: 21].

მგრძნობელობად მისცა მათ შემხებელობისად, რომელ არს საზოგადო გრძნობად ყოველთა ცხოველთად: ბ.კ.9,8; სამ არიან ნაწილნი სულოგიზმოდსნი, რომელ არს თანშესიტყუად: II,2,4,5; შეეხების კატასკეესა, რომელ არს დაკახმეად აღმოსაჩენთად: II,14,29; გესმნენ რად ძალნი და მოქმედებანი, რომელ არიან მიზეზნი: II,66,9.

თუმცა სახელადი ნაწილი, ძველი ნორმის მიხედვით, შეიძლება აქაც წრფელობითში იდგეს:

ამას უსახოსა ნივთსა იტყვს, რომელ არს უშვ და უქმ: II,69,32.

შესაძლებელია, მართლაც, როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, სწორედ ეს წრფელობითში დასმული ნაცვალსახელი, რომელმაც „სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არ მიიღო და შემასმენლის ბრუნვაში მმართველობის ძალას არ დაჰყვა, თანდათან გაცედა და ამით მიმართებითი ნაცვალსახელისა და კავშირის საზიარო ფუნქციათაგან კავშირისა დაისაკუთრა და დაიმკვიდრა“ [ერთლიშვილი 1963: 21]. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს რომ კავშირი. მისი მნიშვნელობით იოანე პეტრიწთან ხშირად ეხედებით რომელ მიმართებითი ნაცვალსახელის წრფელობით ბრუნვში:

პირველად იუწყენ, რომელ ყოველნი ყოველობანი არსებათანი... სამარადისოდ მოქმედება არიან: II,137,15; რომელ უსხ-

ეულო არს გონებამ, თუსდა მიმართ უკუნქცევამ გონებისამ ცხადჰყოფს: I,102,34; ხოლო თვთმომდრეკ ამისთვის (არს), რომელ არ ვისგან მიღებს ცხორებასა: II,47,20.

2. კავშირი – რამ, რამც/ა/ - რამ/გვ/ (= რაც/რაცკი რამ)

რამ მიმართებით ნაცვალსახელიანი ქვეწყობის დროს ყურადღებას იქცევს ის შემთხვევები, როდესაც მას ერთვის რამ~~რამც~~. ეს უკანასკნელი, ისევე როგორც იგი ნაწილაკი, მიმართებითი ნაწილაკის ფუნქციას ასრულებს და კითხვით ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებს მიმართებითად აქცევს. ოღონდ, განსხვავებით მსგავს შემთხვევებში ნახმარ იგი ნაწილაკისაგან, რამ~~რამც~~ ნაწილაკი თითქოს განუსაზღვრელობით მნიშვნელობას აძლევს მთლიანად მიმართებით ნაცვალსახელს (ან ზმნისართს). ეს კარგად ჩანს მაგალითების შეპირისპირებით:

და რამცა-იგი მას უნდა, ქმნა: იობ. 23:13; კაცსა რამცა-რამ უყუარნ და აქებნ, მისა მიმართ მიისწრაფინ: გ. ათ, 283,23 [ერთელიშვილი 1953: 611].

ასეთ შემთხვევებში იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად რთულ – რამც ნაწილაკს ხმარობს. მთლიანად რამც-რამც(რამცა-რამ) მიმართებით ნაცვალსახელის მნიშვნელობაა „რაც კი რამ“:

და რამც-რამცე აქუს თითოეულსა ბუნებით, მათ მიერ აქუს: I,89,14-15; რამც-რამცე აღქმნეს ზევს და მზემან..., იგი დაშალა არის და აპოლოდის ესთა დებამან: II,72,8; რამც-რამცე ბუნებითთა ხედვათა შორის ზედშემოსრულად და შემთხუვითად ხედო, მუნ არს და ტომ არს: II,54,22-23, და სხვ.

ვერცერთ ზემოთდასახელებულ შემთხვევაში და ვერც სხვა მსგავს შემთხვევაში რამც ნაწილაკს ვერ შეეცვლით იგი ნაწილაკით. საქმე ისაა, რომ -გვ ნაწილაკი ყველა ამ და ამგვარ შემთხვევაში განუსაზღვრელი მნიშვნელობითაა ნახმარი.

როგორც ცნობილია, -ვე ნაწილაკის ფუნქცია ძირითადად იდენტურობის, იგივეობის გამოხატვაა და იოანე პეტრიწიც მას ხშირად ხმარობს ამ ფუნქციით:

ყოველი თვთებამ თვისი უკუნ იქციოს თვსდადვე: I,33,16; შემდგომნიცა მისნი გონიერვე (არიან): I,104,5; მრგულიე იწარმოებიან მიზეზთაგან მიზეზთავე მიმართ: I,26,8 და სხვ.

მაგრამ ნაცვალსახელებზე დართვისას -ვე ნაწილაკი მათ განუსაზღვრელ მნიშვნელობას ანიჭებს.

-ვე ნაწილაკის განუსაზღვრელობითი ფუნქცია შენიშნული აქვს თ. ყაუხჩიშვილს. იგი წერს: „ვე-ს აღმოაჩნდა მესამე ფუნქციაც, სახელდობრ, იგი განუსაზღვრელობას ანიჭებს იმ სიტყვას, რომელსაც დაერთვის“ [ყაუხჩიშვილი 1946: 271].

მაგრამ ასეთი ფუნქცია -ვე ნაწილაკს შემორჩენილი აქვს მხოლოდ ნაცვალსახელებთან. მათგან მოყვანილია მხოლოდ ყოველივე: „ყოველივე მის მიერ იქმნა“: ი. 13 [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1946: 271].

როგორც ზემოთ ვნახეთ, იოანე პეტრიწის ენაში დასტურდება ვე ნაწილაკის განუსაზღვრელი ფუნქციით ხმარება რად ნაცვალსახელთან, რაც საკმაოდ ხშირად გვხვდება არა მხოლოდ წევრ-კავშირის ფუნქციით ნახმარ რად ნაცვალსახელთან, არამედ აგრეთვე ისეთთანაც, რომელიც წინადადების ჩვეულებრივი წევრია:

ვიტყუ უკუე. ვითარ-იგი არს რადვე ღმრთებრივი განმწმედლობად: Π,88,28; ἡγῶ δὲ οἷον εἶναι ἔστι θεότης καθαρῆς, Procl. Instit. § 145,8-9. Когда имеется какое-нибудь очистительное божество: Лос. §145.

ყოველი სიმრავლე ეზიარების რადთავე ერთსა: I,3,7; ყოველ წინგანმწყობად სახელდებული რადვე: Π,173,1; ვითარ ელაზოდუ რასევე: Π,7,2; არა სხუა რადვე, თვნიერ ერთობისა: I,73,7 (იხ. ასევე: Π,52,1; I,§ 74; Π,216, 25-27; Π,187, 22; Π,104,25...).

მოსალოდნელი იყო, რომ -გე ნაწილაკი განუსაზღვრელობითი ფუნქციით ზმნისართებშიც დადასტურებულიყო. იოანე პეტრიწის ენაში ასეთი შემთხვევაც გვხვდება. იგი პარალელურად ხმარობს ოდესმე და ოდესგე ფორმებს ერთი მნიშვნელობით: „ოდესმე“, „ოდესღაც“, „ზოგჯერ“ (იხ. I,37,4; I,41,17; I,22,13 და I,17,9; I,36,27; I,53,22 და სხვ.). აქვს ნაწარმოები სპეციალური ტერმინები ოდეს- ზმნისართიდან როგორც -მე, ისე -გე ნაწილაკის დართვით: ოდესმე~~ო~~ოდესგე, ოდეს-მე~~ო~~ბა~~ო~~ოდესგეობა (II,143,21; II,120,31). მათი მნიშვნელობა (იხ. „სიტყვაწარმოება“) საწინააღმდეგოა „სამარადისო“, „სამარადისობის“ მნიშვნელობისა.

ის ფაქტი, რომ -გე ნაწილაკი ზოგიერთ შემთხვევაში განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობითაც არის გამოყენებული და რომ ეს ფუნქცია მას ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებთან აქვს შემორჩენილი, შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ეს თითქოს ლაპარაკობს -გე და -მე ნაწილაკების მნიშვნელობათა თავდაპირველ იდენტურობაზე. მათი ფუნქციების დიფერენცირება მეორეული უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, იოანე პეტრიწის ენაში ისე ღრმადაა ფეხმოკიდებული ნაცვალსახელებთან -გე ნაწილაკის განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობით ხმარება, რომ, როგორც ჩანს, მის დროს ამ ნაწილაკს ნაცვალსახელებთან ჯერ კიდევ შემორჩენილი ჰქონდა თავისი ძველი, -მე ნაწილაკთან საზიარო ფუნქცია.

მიმართებითი ზმნიზედებისა და კავშირების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა

კავშირი – ოდეს / ოდეს-რამ (= როცა, როდესაც)

ოდეს ზმნისართის შემცველი დამოკიდებული წინადადება უფრო ხშირად წინ უსწრებს მთავარს. ასეთ შემთხვევაში მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა შეიძლება წარმოდგენილი იყოს და შეიძლება არა:

ოღეს ქუეშე მდებარედ გესმნენ ნაწილებითნი არსებანი და საყოველთაოდ, ნუ ვითარ არსებასა და შემთხვევითსა იჭუნოი: II,134,17-19; ხოლო ოღეს განსაზიდსა თანა გონიერსა ცისასა, ვითარ ბრუდართულ იქნა..., მაშინ შთამოიჭრა უბეთაგან კრონოფსთა: II,70,23; ოღეს არსი ანუ მყოფი სთქუა, მყის თანაგე გუარსა წარმოიყენებ ხედულისასა: II,54,27; და სხვ.

თუ დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს, მაშინ მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა აუცილებლადაა წარმოდგენილი.

მაშინდა არს გუარ. ოღეს მიიღოს თესი სრულება: II,105,3; სული თეს შორის მაშინ არს, ოღეს გულის-ისიტყუვიდეს: ბ.კ.55,7; არადთ უდარეს მოქმედებასა და მაშინცა, ოღეს-რად გუშძინოს ჩუენ: ბ.კ.121,5.

კორელატად მთავარ წინადადებაში შეიძლება მუნ ზმნის-ართიც იყოს გამოყენებული:

რამეთუ მუნ არ იყო პირველი, ოღეს არ იყო და შემდგომი: II,112,10.

ოღეს ზმნისართიც ხშირად გეხედება რად ნაწილაკდართული:

ოღეს-რად ღრუბელი ზეთთან იქმნების, აღიწობს წყალსა: ბ.კ. 52,21; ქუეყანად, ოღეს-რად გადინდგლდეს, იქმნების წყალ, ხოლო წყალი, ოღეს-რად შემტკიცდეს და დაცშირდეს, იქმნების ქუჭყანად, არამედ ოღეს-რად განჭურდეს და განორთქლდეს, იქმნების აირ: ბ.კ. 64,16-18.

ამასთან დაკავშირებით უნდა გაეხსენოთ, რომ მსგავს შემთხვევებში ღროის გარემოებითს დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირად ხშირად მხოლოდ რად-ც გეხედება. ასეთი შემთხვევები ხშირია ძველ ქართულ ძეგლებშიც [ერთელ-იშვილი 1963: 125] და იოანე პეტრიწის ენაშიც. ოღეს-რად და რად-ს ფუნქციათა მსგავსება შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

მათს ხმარებას შორის განსხვავება ის არის, რომ ოდეს-რამ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება გვხვდება მთავრის წინ ან მის ნაწილებს შორის. მთავარი წინადადების შემდეგ ის არ შეგვხვდება. თვით ოდეს-რამ კავშირის ადგილი განსაზღვრულია: იგი დამოკიდებული წინადადების თავში დგას ყოველთვის. რამ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება კი შეიძლება წინაც უძღოდეს მთავარს, მის ნაწილებს შორისაც იყოს მოქცეული და მოსდევდეს კიდევაც მთავარ წინადადებას. ამასთანავე თვით რამ კავშირი დამოკიდებული წინადადების თავში არ დგას არასოდეს. იგი შეიძლება იყოს მის შუაში ან ბოლოში, შემასმენლის ადგილმდებარეობის მიხედვით, რადგანაც რამ უშუალოდ შემასმენელთანაა დაკავშირებული (ჩვეულებრივ, მოსდევს მას):

რამ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მთავრის წინაა:

სირცხვილულ იქმნეს რამ სული, ძოწეულ იქმნების სხული: ბ.კ. 29,11; სრულყო რამ სიტყუად მეშვიდე, მერვესა ზედა მოჰმართა: II,31,24; წარიღვაროს რამ წერტილი, შეიქმს წრფელსა: II,215,13 და სხვ.

რამ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება ზოგჯერ მთავრის ნაწილებს შორისაცაა მოქცეული:

წინამდებარისა მოქენე, დაუტეოს რამ წინამდებარედ თესი, იელტის არარსებისადმი: I,34,3; არცა ეინად თეთრი, მიეახლოს რამ სხეულსა, ყოვლად ყოვლითურთ გაათეთრებს: ბ.კ.62,13 და სხვ.

არც თუ იშვიათად რამ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს:

ხოლო აწ დადგებიან, მიემთხუენ რამ თესსა ადგილსა: ბ.კ. 39,18; განყენებულად იზიარებვის, იზიარებოდის რამ სხვსგან: I,53,3-4; ხოლო რომელ კმამყოფ თეს შორის, იუწყოს, გაიგ-

ონოს რად მეძიებელმან: I,78,12; ნაწილი იკრწნა ცეცხლისად და გაქუეყანდა, დაიესო რად მის შორის სიმკურვალე: II,119,5 და სხვ.

როგორც ზემოთ ვთქვით, რად კავშირი ჩვეულებრივ მოსდევს ზმნას, მაგრამ იშვიათად იგი შეიძლება უსწრებდეს კიდევ მას:

რად გესმნენ, გონიერი და ზესთგონიერი გაიგონე არსებად: II,119,1; თესლი, რად იქმნებოდის შორის საშოსა ცხოველთა... გუარ არს და არა გუარ: II,105,1; ენებანი რად გესმნენ, ორსახედ იგულხუმიე: II,138,31.

შეიძლება იგი ჩართულიც იყოს ზმნის ნაწილებს შორის (ტმესისი):

შე-რად-არებდეს სული თუსისა არსებისადმი, პირველად მიემთხუევის არსთა ყოველთა სიმრავლესა: II,49,24-25.

დროის გარემოებითს დამოკიდებულ წინადადებაში ზოგჯერ რაჟამს კავშირიც გვხვდება. დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარს:

ხოლო თუ რომელნი არიან სათნოებისანი და რომელნი კეთილად მსახურებისანი, შემდგომთა შორის განისაჯოს, რაჟამს, სულისათუს და სხეულისა გარდამოვსცეთ სიტყუად: ბ.კ. II,17-19; მაშინდა ვიტყთ ზედმიწევნად კელოვნებასა, რაჟამს მიზეზნი ვცნნეთ მყოფთანი: I,11,20.

ამავე ფუნქციით გვხვდება აგრეთვე მიმართებითი ზმნიზედა ვითარ, ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

და ვითარ დაემსკუალოს მითესული ერთი ... მერმელა გარემო თუსსა შემოიქმს რასავე გუარსა არსებისასა: II,48,32-33; და ვითარ ესენი განმარტობულნი ვერ აკმაენა მყოფთა წარმოშობისათუს, მერმე იტყვის, ვითარმედ: II,89,11.

ვითარ კავშირთან ერთად მთავარ წინადადებაში, ჩვეულებრივ, მისამართი სიტყვა წარმოდგენილია (აქ: მერმე).

ვითარ, ვითარ-იგი, ვითარცა, ვითარ-რამ (= როგორც)

ვითარ მიმართებითი ზმნიზედა ზემოთ „როცა, როდესაც“ მნიშვნელობით შეგვხვდა. ჩვეულებრივ კი იოანე პეტრიწი ვითარ, ვითარ-იგი, ვითარცა-ს „როგორც“ მნიშვნელობით ხმარობს:

ვითარ ეთქუთ, სფეროვსა უკუნქცევასა შორის უკუნაჲსკნელი იქმნების პირველ: II,96,18-20; რამეთუ დამხე იმრჩობლებს, ვითარცა წინარე წმიდათაგან განჩენილ არს: II,207,24-25.

ვითარ (ვითარ-იგი, ვითარცა) კავშირის შემცველ დამოკიდებულ წინადადებას იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად მთავრის წინ ათავსებს. ასეთ შემთხვევაში მომდევნო მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვაა წარმოდგენილი (ასეთებად, როგორც წესი, ვითარების ზმნიზედები გვევლინება).

ვითარცა და ვითარ საგრძნონი ორკეცად მოვიხუენით, ეგრეთვე და გაფშვნეაძცა ძარღუთა ორკეცივე მაქუს ჩუენ: ბ.კ.119,20-21; ვითარ მიიღებენ უკანაჲსკნელნი პირველთაგან მყოფობასაცა და კეთილობასა, ეგთავე და მიიღებენ პირველნი უკანაჲსკნელთაგან: II,13,6; ვითარფერცა იყოს მოქმედებაჲ, ეგფერვე და ძალი, და ვითფერ ძალი, ეგსახე და არსებაჲცა: II,8,14-15.

ასევე, ვითარ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მთავარში ჩართულიც შეგვხედეს:

უსრულესი, ვითარ-იგი იყოს უსრულეს, ესეზომვე იყოს უმრაველესთა მიზეზ: I,22,14.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირად ვითარ ზმნიზედის ფორმა შემოკლებული სახითაც გვხვდება როგორც ჩვეულებრივ მსაზღვრელად ხმარების შემთხვევაში. ასე მაგ.:

გითარ მზესა და სხუათა ესევეითათად: II,193,33 („როგორც მზისა და სხუათა ამგვართა“) (იხ. აგრეთვე II,105,7-9; II,101,18; II,113,7; II,96,2 და სხვ.).

ასევე კავშირის ფუნქციით ხმარების შემთხვევაშიც:

რომელნი ორთა წარპრევდეს მიზეზთა, გითაგე კეთილისასა, ესთაგედა წინამეწყივისა-ბოროტისასა: II,213,12-14; ესე განყოფად სულისა და გონებისათვს, გითა აწ ფილოსოფოსი იტყვს: II,58,9 და სხვ.

როდესაც გითარ კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებაში მეორდება მთავარი წინადადების შემასმენელი, ეს უკანასკნელი, წესისამებრ გამოტოვებულია. ამ შემთხვევაში უსრული დამოკიდებული წინადადება, ცხადია, მოსდევს მთავარს:

ჰგიეს თვსსა უკუდავებასა შორის, გითარ ღმერთი სხუათა სხეულთად: II,116,12; სამარადისოობს თვსსა მიზეზსა შორის ..., გითარ იგივეობად თუთებასა შორის თვსსა: II,80,6-8.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ გითარ მიმართებითი ზმნიზედა, როგორც კავშირი, ზოგჯერ შეიძლება „რადგანაც“ მნიშვნელობითაც იყოს გამოყენებული, ამ მნიშვნელობით იგი იშვიათად ძველ ქართულშიც იხმარება [ერთლიშვილი 1963: 82]:

რამეთუ, გითარცა ერთმან თან მისცა თვსისა თუთებისა-გან და ყო სიმრავლე ერთ, ... მაშა მიიღოს ერთმანცა სიმრავლისაგან: II,12,7.

თუ. უკუეთუ. დაღათუ

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, „თუ კავშირი ძველ ქართულში ძირითადად პირობითობის გამომხატველ ოდენობად არის ცნობილი“ [ერთლიშვილი 1963,103], ამავე მნიშვნელობით ხმარობს მას იოარე პეტრიწიც. თუ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, წინ უბღვის მთავარს:

ხოლო თუ განიხილნას, განეყენოს თუთებასა თუსსა: I,33,4; თუ გინებს ცნობად მათ ზესთ არსთა ერთთად, მოიღე სახედ რიცხუთა-შორისი ესე ერთი: II,30,1-3; თუ რადსათუს იქმნეს, განეცადოთ: ბ.კ. 18,13; და სხვ.

მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა ხშირად არ არის წარმოდგენილი. ასეა ზოგჯერ უკუეთუ კავშირის შემცველი დამოკიდებული წინადადების დროსაც:

უკუეთუ ამათ მოქმედებათა მიერ იმოქმედებოდის კაცი, უც-
თომელ არს: II,214,16; ხოლო უკუეთუ შორს და განზიდულ-
თა მიზეზონათა იყოს უკუნქცევაა..., იყენენ მრგუალნი დიდ:
II,85,8-9 და სხვ.

მაგრამ თუ, უკუეთუ კავშირიან დამოკიდებულ წინადადე-
ბას ხშირად მოსდევს მთავარი წინადადება, რომელშიც მის-
ამართ სიტყვად მაშა გვხვდება.

თუ — მაშა:

ხოლო თუ რად-მე პირველი მიმართება საჭიროდ შეუდგე-
ბის, მაშა სადღა იყოს ჩუენ-მიერი: ბ.კ.142,23-24; ხოლო თუ
მიზეზი აკეთილებს და მიზეზუანი კეთილდების, მაშა იყოს
იგივე კეთილობად მიზეზ: II,44,12-14; და თუ ესე ესრეთ, მაშა
სადა უზადოდ ერთი და დასაბამი ერთებრი: II,12,16-17; და თუ
ესე ესრეთ, ვითარცა ზენა იჩუენა, მაშა იყოს შემდგომად ერ-
თისა ყოველი სიმრავლე: II,27,27; II,135,1;

უკუეთუ — მაშა:

უკუეთუ სწორ მათ-შორისი მოქმედებად, მაშა და მოქ-
მედების გამოდცა ვნებად სწორ: II,77,3-5.

მაშა ძველი ქართული ენის ძეგლში ასე ხშირად არ გვხ-
ვდება, მაგრამ ზოგიერთ ძეგლში მაინც დასტურდება მსგავ-
სი ფუნქციით, თუსუკუეთუ კავშირიანი დამოკიდებული წინა-
დადების საპირისპიროდ, მთავარში, საკავშირებელ სიტყვად:

უკუეთუ ესე ესრეთ წუხს, მაშა, რად არა მიეალ მათთანა: ლიმ. 116,20; უკუეთუ არა გნებაეს შესელად ამას შინა, მაშა მოვედ კათოლიკე ეკლესიად: ლიმ. 10,22; და პრქუა მას მონამან მან: მაშა ყრმაე ეგე მომივლინე: ლიმ. 36, 17; პრქუა მას ლუკიან: მაშა, უკუეთუ ღმერთი შენი ჯუარს-ცუმულ არს, რადსა არა კმსახურებ ზოვსს: საკითხ. 28,34.

იოანე პეტრიწის უახლოეს წინაპართაგან მას გიორგი მთაწმიდელი ხმარობს:

მაშა, უკუეთუ შეუქმნელ არს, პირველად უკუე სწორ ვიდრემე არს იგი: ექუსთა, 16,8; უკუეთუ არა, მაშა უძლიერესმცა არს მარტივი იგი სარწმუნოებაე: ექუსთა, 12,31 და უკუეთუ არცა დაუბადებელ არს, არცა ღმრთისაგან დაბადებული, მაშა ვინაე არს ბუნებაე მისი: ექუსთა, 20,10-11.

„ექუსთა დღეთას“ ძველ ქართულ თარგმანში პირველი ორის შესატყვისი ადგილები დაზიანებულია, და, ამგვარად, შესაძლებლობა არა გვაქვს, გავიგოთ, თუ რა არის მაშას მნიშვნელობით იქ ნახმარი. მესამე ადგილის შესატყვისად კი იკითხება:

უკუეთუ ბოროტი დაუბადებელ არს ... არცა ღმრთისაგან შექმნილ არს იგი, ვინაე უკუე არს ბუნებაე მისი: ექუსთა, 34,9-11.

როგორც ვხედავთ, მაშას ნაცვლად აქ უკუე ნაწილაკია ნახმარი. ეს შემთხვევითი არ არის: ქვემოთ ვნახავთ, რომ უკუე ნაწილაკსაც ხშირად სწორედ „მაშას“ მნიშვნელობა აქვს.

იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს აგრეთვე თუ კავშირის შემცველ დაღათუ კავშირს. როგორც ფ. ერთელიშვილი აღნიშნავს, თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი თხრობითი კილოს ზმნაა, (და)ღათუ-ს მნიშვნელობაა „თუმცა“, ხოლო, თუ კავშირებითი კილოს ზმნაა, მაშინ ამ კავშირის მნიშვნელობაა „კიდევ რომ“, „თუნდაც“ [ერთელიშვილი 1963: 110-111]. ამ განსხვავებას იოანე პეტრიწიც იცავს: მთავარ წინადადე-

ბაში ასეთ შემთხვევაში საკავშირებელ სიტყვად ხშირად მაგრა და ზოგჯერ არამედ გეხვდება.

დაღათუ = (თუმცა)

სხეული ... **დაღათუ** მყოფსა ეზიარა, მაგრა უნაწილო არს სულისგან: I,47,12; **დაღათუ** მიუდრეკელ გონებად, მაგრა არა ერთ: I,18,10; რამეთუ **დაღათუ** აღიქმს და წარმოაჩენს სხეულთა ანაქუსსა, მაგრა ზესთა ძეს ... II,146,22-23; იხ. აგრეთვე, II,66,29; II,28,12 და სხე.

დაღათუ = (კიდევ რომ, თუნდაც)

ურყევთა მიზეზთაით ქმნილი, **დაღათუ** იყოს სხეულოან, არს სამარადისოდ: II,136,29; არა ყოველნი მისივე და ერთისა წესისანი არიან, **დაღათუ** მისივე აღმკულისანი იყვნენ: I,68,11.

აქვე შევჩერდებით თუ კავშირის ერთ ფუნქციაზე. ესაა თუ კავშირის ხმარება იმ მნიშვნელობით, რომლითაც იგი დღესაც გეხვდება ე.წ. ქვემდებარულსა და დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებაში.

მთავარ წინადადებაში ასეთ შემთხვევაში „ცნობიერება წრის“ ზმნაა შემასმენლად და დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს:

რადთა უწყოდნით, თუ რომელნია ტომნი: II,179,22; რადთა ზედმიწევნით გაიგონოს, ... თუ რად არს იგივეობრივობად და თუ რად არს ხატოვნებითობად: II,198,26; იხილე, თუ ვითარ უსულოთა შორისი გუარი უბაძეებს გონიერთა გუართა: II,125,5-6; ხედვა, თუ ვითარ თან მისცა ესე ერთმან თუსი თუთობად ყოველთა შორის: II,11,20.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ თუ კავშირი ამავე მნიშვნელობით გეხვდება აგრეთვე ისეთ დამოკიდებულ წინადადებაშიც, რომელთანაც დაკავშირებული მთავარი წინადადება არ შეიცავს „ცნობიერება წრის“ ზმნით გამოხატულ შემასმენელს. ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებაში:

არა არს ადვილად განსარჩეველი, თუ რომელი რომლისაა სანაცვლოდ აღირჩიოს: ბ.კ. 128,22-23; რად არს, თუ ქმნისადმი: II,203,25.

დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებაში:

რამეთუ ვეძიებთ, თუ უმეტეს ქუეყანისა არს, მზე: ბ.კ. 137,16.

ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს მთავარს:

თუ ვითარ იქცევინა გუარნი უსხეულოთანი, ... პირველთა შორის გარდაიცა: II, 101,5-7; ხოლო თუ ეინ არს საშუალი, ძებნა და პოა: II,96,28; ხოლო თუ რად არიან გუარნი, შემდგომადთა შორის ვისიტყუო: ბ.კ. 90,22.

თუ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება ჩართულიც იყოს მთავარში: პირველ თქუმისა, თუ რომელთათუც ვართ განმზრახ, უმჯობეს არს განსაზღვრებად, თუ რადთა განეყოფვის განზრახუად გამოძიებასა: ბ.კ. 137,13.

IV თავი

რთული სინტაქსური კონსტრუქციები

1. ჩართული მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები

პუნქტუაციის საკითხი

რთული სინტაქსური კონსტრუქციები მეცნიერული და, კერძოდ – ფილოსოფიური ენის დამახასიეთებელია.

ეს თავისებურება ფილოსოფიურ თხზულებათა რთული შინაარსიდან გამომდინარეობს: ამგვარ თხზულებებში, ჩვეულებრივ, მოცემულია მტკიცება და დასკვნები, მიზეზებისა და შედეგების მთელი ჯაჭვი. საჭირო ხდება ასეთი რთული შინაარსის ზედმიწევნით ზუსტად, ორაზროვნების გარეშე გადმოცემა. სწორედ ეს ამოცანა განაპირობებს იმას, რომ მეცნიერული და, კერძოდ, ფილოსოფიური სტილის სინტაქსი განსაკუთრებით რთულია. ეს სირთულე კი ელინდება რთული ქვეწყობილი წინადადების განსაკუთრებით ფართოდ ხმარებაში. თუ გადავხედავთ ფილოსოფიური თხზულებების ენას (იქნება ეს იმავე პროკლე დიადოხოსის Στοιχειώδεις θεολογικαι, თუ მისი იოანე ორბელიანისეული ქართული თარგმანი მე-18 საუკუნისა, ან თუნდაც, ფ. ლოსევის თარგმანი ამავე ნაწარმოებისა თანამედროვე რუსულ ენაზე), აღმოჩნდება, რომ მათ რთული სინტაქსური კონსტრუქციების განსაკუთრებული სიხშირე ახასიათებს. გარდა ამისა, რთული წინადადებები თავისი სტრუქტურის მიხედვით მეტად მრავალფეროვანია, მოცულობით მეტად დიდი. იმდენად, რომ ზოგჯერ ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული წინადადებების მთელ ჯაჭვს ქმნიან. ეს წინადადებები (აზრის უფრო კარგად გაგებინების მიზნით) გადატვირთულია კავშირებით და საკავშირებელი სიტყვებით. კა-

ეშირთა შემადგენლობაც (წინადადებათა ტიპების სხვადასხვაგვარობის გამო) მეტად მრავალფეროვანია.

ამგვარად, სრულიადაც არ არის მოულოდნელი, რომ იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებებში ხშირია რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. ზოგიერთი მათგანი ზემოთ, სინტაქსის საკითხებთან დაკავშირებით განვიხილეთ. როგორც ენახეთ, ხშირად გვხვდება რომელ(ი), რაჲ (რაჲც-რაჲვე), ოდეს (ოდეს-რაჲ), ვითარ (ვითარ-იგი, ვითარ-რაჲ, ვითარცა) კავშირებიანი ქვეწყობა. მეტად დამახასიათებელია პირობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი რთული ქვეწყობილი წინადადებები თუ, უკუეთუ, დაღათუ კავშირებით. ხშირად, დაახლოებით მსგავს მნიშვნელობას შეიცავენ ოდეს... და ვითარ... კავშირებიანი დამოკიდებული წინადადებებიც.

ამასთანავე, ამგვარი რთული ქვეწყობილი წინადადებები, როგორც ზემოთ ენახეთ, ხშირად უფრო გართულებულია თანადაქვემდებარებით ან ჯაჭვური დაქვემდებარებით დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადებებით. აგრეთვე, ჩართული დამოკიდებული ან ჩართული მთავარი წინადადებებით.

ასეთი რთული კონსტრუქციების, ჩართული წინადადებების დროს აუცილებელია სასვენი ნიშნების სწორად, თავის ადგილას ხმარება. წინააღმდეგ შემთხვევაში აზრი შეიცვლება ან საერთოდ უაზრო წინადადებას მივიღებთ, რაც კიდევ უფრო აძნელებს ისედაც რთულ ფილოსოფიურ საკითხებში გარკვევას. თვით იოანე პეტრიწი სწორედ ამ სირთულეს ითვალისწინებდა, როდესაც დაბეჯითებით მოითხოვდა სასვენი ნიშნების მკაცრად დაცვას: „სასათანაოდ მოქნეცა ვარ მძღუარდა ენისათა“ (II,221,5). „ენის მძღუართა“ შორის იგულისხმება სასვენი ნიშნები, ხმისა და ტონის აწვე-დაწვეის ნიშნები. იოანე პეტრიწი მოითხოვს წერისას ამ ნიშნების აუილებლად დაცვას, რათა დაწერილი სწორად წაეკითხოთ და გაეიგოთ: მხოლოდ სწორი წაკითხვით შეიძლება მივწვდეთ რთულ აზრს (II,82). თუ სასვენი ნიშნებით არ გამოვყოფთ დამოკიდებულ

წინადადებებში ჩართულ მთავარ წინადადებას, ან პირიქით – მთავარ წინადადებაში ჩართულ დამოკიდებულს, აზრის მიწველობა მეტად გაჭირდება.

მძიმეებით უნდა გამოიყოს ქვემდებარული და დამატებითი დამოკიდებული წინადადებები, რომლებიც ხშირად მთავრის ნაწილებს შორისაა მოქცეული. ასეთ წინადადებაში აზრისათვის გონების მიდევნება მით უფრო ჭირს, როცა მთავარი წინადადება არ შეიცავს მისამართ სიტყვას და ზოგჯერ ასეთ დამოკიდებულ წინადადებაში მისთვის არასპეციფიკური წევრ-კავშირია ნახმარი. ასეთი ჩართული წინადადების შემთხვევაში, აზრის სწორად გადმოცემისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პუნქტუაციის წესების ზედმიწევით დაცვა:

ხოლო ყოველი, რაიცა რაღვე იმოქმედებს თვსდამი, არსებითცა უკუნ იქცევის თვსდადგე: II,140,10-11; ხოლო რომელ უსხეულო არს გონებაჲ, თვსდა მიმართ უკუნქცევაჲ გონებისაჲ ცხადჰყოფს: I,102,34; ღმერთმან ჩუენმან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა ყოველი, რაოდენი ინება, იქმოდათ: II,212,17-18; და გაიგონებვის თვს მიერ, რაჲ გაიგონებოდის: I,101,10-11; ... აქა სამი გუაქუს, ოდეს რას გავიგონებდეთ: II,186,25-26; აქა თანა-გუაც, რაჲთა აღუეცსენდეთ, რომელ ითქუნეს პირველთა შორის მიზეზისა და მიზეზიანისათვს: II,115,28-30; და ეს სახედ ყოველთა არს გამგონე, რამეთუ, რასაცა გაიგონებს, გაეგონა პირველ: I,79,15.

ასევე, მძიმეებით უნდა გამოიყოს რაჲ კავშირიანი დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხშირად ჩართული მთავარი წინადადებების ნაწილებს შორის:

რამეთუ, ვიდრემდის იპყრობებოდის და იმჭირვოდის, სხეულყოფად ითქუმის, ხოლო, განიბნიოს რაჲ, ვრწნილებად: ბ.კ.46,15-16; რათა არა, ცნას რაჲ თვსი მოქენეყოფა მრავალთა, სხეულთანთა საკმართა მზრუნველმან, დაუტეოს სულითა განგებაჲ: ბ.კ.12, 20; ხოლო სულმან, წარვლინეს რაჲ ყოვე-

ელნი რიცხუნი, კუალად თვსდადგე უკუისფერებს: II,200,24-24 (სინტაქსური ატრაქცია); ხოლო მრუმე რამ იქმნენ ივინი, მათ მიერ ჰგონებს მიზეზსა მრუმეობისასა და არა თვსთა ვერ ძლებათაგან: I,87,30-31; ვითარ ღდეს თუალმტკივნეულნი, ამ ელიოპოპობდენ რამ, მზესა აბრალობენ თვსთა სიბნელისა მიზეზთა, ეგრეთვე განმცემნი თვსთ სიმრაველთა და დღეთანი აბრალობენ ზემოქონეობასა საღმრთოჲსა ნათლისასა, რომელი ესე შეუძლებელ: II,173,5-10.

როგორც ესედავთ, როდესაც სასეენი ნიშნები თავის ადგილასაა ნახმარი, აზრის გაგება არც თუ ისე ჭირს.

ცხადია, მძიმეებით უნდა გამოიყოს ჩართული განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხშირად შუაზე წყვეტს მთავარს:

და თვთ არისტოტელის მიერ მოპოვნებულთა შესიტყვთა კანონთაჲთ ჩემებული სიმართლე, რომლითა ურღუეედის პლატონს პერიპატოელნი, განაცხადა და უმდგომო ყო: II,5,16-17; დააწესა შემოქმედმან საშუალ უკუშ ქუეყანასა და აირსა, რომელ ურთიერთას წინააღმდეგომ არიან, ვითარ-იგი მრავალთა, რომელთა აღწერეს განგებისათვს, ევნო: ბ.კ. 165,27-29; ყოველი სრული აღმოშობადი იწარმოებს, რომელთა უძლოს წარმოყენებად, მებაძვე მის ერთისა, ყოველთა დასაბამისა: I,22,3-5; ნიადაგ გონიერსა სფეროსა შორის შემოუცავს გასაგონოცა და გაგონებაჲ მოქმედებისა თვსისად, რომელ გაიგონა: II,186,8; საშუალ მარადის მყოფთა, რომელ არიან საუკუნოჲსა შორისნი, და ღდესვეობით მყოფთა, რომელ არიან ხრწნადნი და მეკუდონი, წარმოდგომილ არს ნიადაგ ქმნადი: II,121,7-9.

2. რთული კონსტრუქციების გამარტივება განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების დახმარებით

განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას ხშირად განკერძოებულ განსაზღვრებიანი კონსტრუქცია ცვლის. ამ

გზით დამოკიდებულ წინადადებათა რიგი თუმცა შეკვეცილია, მაგრამ წინადადება მაინც მძიმეა. განკერძოებული განსაზღვრებების მძიმით გამოყოფა აუცილებელია, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი მომდევნო სიტყვასაც შეიძლება მიეკუთვნოს, რაც აზრს საგრძნობლად შეცვლის:

ეტავე სახლი, ქმნასა შორის ხილული, ვითარცა სახლ არს და არა სახლ: II,105,4; ყოველი გამგონე უმეცრებასა თანა შეკრულა, წადიერი გაგონებად: II,9,13; რამეთუ არ რომელი ტომი, რომლისაგე ჟამის-შორისი, წარმოდგენილ არს მიზეზისაგან გუაროვნებითისა: I,107,23-30; მუნ არცა მიდრეკად, ჟამსა შორის შეკრული, და არცა პირველი, აწითი და შემდგომითი: II,66,17; არცა ყოველი ერთებრი, გონებისა მიერ თანზიარებული საჭიროდ, და სულისგანცა იზიარების: II,167,17-18; და აღვიშურვე ტომისათჳს გუართა ჩემთასა მე მიდმოობად ენისად, გაღეჟსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან: II,220,25; ხოლო უსხეულოდ გუარი და უცხო წინამდებარისა საფუძვლისაგან, არ ვიდრემე მოქენე ესვითათად, ზესთა ძეს ესვითადსა ყოვლისაგან: II,105,7-9.

დამოკიდებულ წინადადებათა განკერძოებული გამოთქმებით შეცვლა ერთ-ერთი შესაძლებელი საშუალებაა რთულ კონსტრუქციათა გამარტივებისა. ამიტომ განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს აგრეთვე ხშირად ეხედებით ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში.

ასე მაგ., ვითარ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება ხშირად უსრულია და დანართის სახითაა წარმოდგენილი. იგი ხშირად მთავარი წინადადების ნაწილებს შორისაა მოქცეული, ამიტომ, ცხადია, მძიმეებით უნდა გამოიყოს:

იყოს ვიდრემე სიმრავლე, ვითარ-იგი არს სირავლე, არა ერთ და ერთი ვითარ ერთი, არა მრავალ: I,7,6-7; ხოლო იყოსა, ვითარცა გარდასრულსა, და მერმესა ექსორია იქმს: II,115,11-12; აწ ესე ათი ვითარ ერთი, ეთჳსების მხოლოობითისა და პირ-

ველსა ერთსა, არამედ, ვითარ ათი, განეყოფების პირველსა და მემხოლესა ერთსა: II,216,14-1; ისმინე, ვითარცა მეცნიერმან გუარტამან, რამეთუ გუარი, ვითარ იყოს რამევე გუარი, აღარ იქმნების, რამეთუ გუარნი მიუდრეკელ არიან, ხოლო ყოველი ქმნად მიდრეკასა 'მორის იხილვების: II,104,25-28.

ხშირად გვხვდება, აგრეთვე, ესე იგი არს (= ე. ი.) კავშირი-ანი დანართი:

დასაბამნი ორსახეთა წამოაყენებენ რიცხუთა, ესე იგი არს არსებათა: II,129,33; სამად განჰყოფს არსებასა წარმოდ-გომილთასა, ესე იგი არს წარმონაარსისა: II,130,20-21; ვინაჲვე და საშუალი ჰქონდის ძალი ვნებადისა გონებისად, ესე იგი არს აღვსენებაჲ: I,79,22-23; დამართებითი მყოფი არს პირველი, ესე იგი არს ნამდვლ მყოფი: II,170,29 და სხვ.

ასეთ კავშირს ზოგჯერ შეიძლება მთელი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებაც ახლდეს თან. მაშინ სასვენი ნიშნების ხმარებისას სიფრთხილვა საჭირო:

... ყოველი უდიდო, ესე იგი არს, რომელსა არა ჰქონდის რაჲ ზომივე გუამებრი სიდიდე რაჲვე, უსხეულო არს: II,187,22-23.

მსგავსი სახის დაზუსტებებსა და განმარტებებს ხშირად მოითხოვს სხვადასხვა ფილოსოფიური ცნება, ამიტომ დანართს ფილოსოფიურ თხზულებებში და, კერძოდ, იოანე პეტრიწის თხზულებებში ხშირად შევხვდებით. ასე მაგ., ჩვეულებრივია ჩართულის ფუნქციით გამოყენებული ვიტყვ (დღევანდელი მნიშვნელობით ზოგჯერ = „ეთქვათ“) სიტყვიანი დანართი:

პირველი დაიპყრა სხეულთა და უსაღმრთოესი, ვიტყვ ცისასა, სამმან ამან: II,110, 9; სანიადაგოჲსა მიერ მოქმედებისა, ვიტყვ გონიერისა ღიოჲსსა: II,137,25; ამით რომელ ჰბაძავს თვსთა დასაბამთა, ვიტყვ ნივთსა, რომელსა ქცევასა და მოკ-

ლებასა შორის აქუს მყოფობა: II,74,3-4; ხოლო მზუელავი ესე არსისად, გიტყვ გრძნობადსა, ძლევამან დაიპყრაო: II,79,23; დგომად დამყოფობად სხუათა შორის მოუგია, ვითარ ამათ სხუელთაშორისთა, იტყვს სულთა: II,129,31-32; რამეთუ თანაპყვა თუსთა პირველთა, გიტყვ პლატონისთა, და მის უმწურვალესისაცა გონებისაგან მიუწდომელსა ერთსა: II,5,4-6.

რადგანაც სამეცნიერო თხზულებებში ხშირად სხვისი აზრია გადმოცემული, საჭირო ხდება აღინიშნოს, თუ ვის ეკუთვნის იგი. ამიტომ ასეთ შემთხვევებში წინადადება ჩართულის ფუნქციით ხშირადაა მოსალოდნელი. მართლაც, იოანე პეტრიწის როგორც ნათარგმნ, ისე ორიგინალურ თხზულებაშიც „განმარტებაში“ ამ ტიპის ჩართული წინადადება ხშირად გვხვდება:

რამეთუ ყოველნი იგავთანია ხატ, ვითარცა იტყვს პლატონ: II,108,24; ზესთგუარი, ანუ ვითარცა იტყვს ელვატექსენი, ვითარ გუარი ყოველთა გუართად: II,125,10; რამეთუ არა, ვითარ ჰაზრობენ ვიეთნიმე, განკურებულისა სხეულისა სრულად განგრილება წინამდებარე არს მკურნალთა მიერ: ბ.კ. 15,11-12; შთამოვალსო ქმნისადმი და კუალად აღვალსო, ვითარ იტყვდა სოკრატი: II,204,5; და მათ მიერ მიეცემის შემდგომთა, ვითარ აღმოაჩინა დიდმან პლატონ: II,160,10; სამად განიყოფების სიტყუად ძალისად, ანუ ბუნებითთა და ჟამითთა შორის, ვითარ ითნო არისტოტელი და ყოველმან სტოამან: II, 17,26-27.

მსგავს შემთხვევებში ჩართული წინადადება ცვლის კონსტრუქციებს, რომლებშიც სხვისი ნათქვამი პირდაპირაა გადმოცემული, ან ირიბი ნათქვამის შემცველ რთული ქვეწყობილი წინადადების კონსტრუქციას.

რამეთუ იტყვს პარმენიდი, ვითარმედ ერთისა მიერ ცხოვნებისო ყოველი, ესე იგი არს ერთობისა: II,23,15-16; იტყვს არისტოტელი: ხრონოე არსო საზომი მიდრეკისად: II,107,21.

ხშირად, ახალ საკითხზე მსჯელობისას საჭირო ხდება

უკვე ადრე ნათქვამის გახსენება და მასზე მითითება. ასეთ შემთხვევებშიც რთული ქვეწყობილი წინადადება ზოგჯერ ჩართულითაა შემოკლებული: ნაცვლად ირიბი ნათქვამის შემცველი კონსტრუქციებისა, რომლებიც იოანე პეტრიწთან ხშირად გვხვდება (მაგ.: ესე ზემოთა შორის გარდაგუცა, ვითარმედ მიზეზნი მიზეზონათაცა შორის მოქმედებენ: II,124,17-18), აგრეთვე ხშირია მისი შემცველი კონსტრუქცია, რომელიც ჩართულს შეიცავს:

ხოლო ღმერთსა ეზიარებიან სულნი საშუელობითა გონებო-საძთა, ვითარ აღმოიჩინა: I,110,4-5; მიდრეკათა მიერ ჟამისათა განიზომების, ვითარ აღმოუჩინა პირველთა შორის დაფრი-ადებულად: II,204,4 და სხვ.

რადგანაც პირდაპირ და ირიბ ნათქვამზე ჩამოეარდა ლაპა-რაკი, „თანწარვლით“ შეეცხებით ამგვარ კონსტრუქციებში მთავარი და დამოკიდებული წინადადების ადგილს.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, „მე-ტყეელება წრის“ ზმნებიან ქვეწყობაში (აქ იგულისხმება პირდა-პირი და ირიბი ნათქვამი) ძველი ქართული დამოკიდებულ წინადადებას მთავარი წინადადების მომდევნოდ აქცევდა. ახ-ალ ქართულში მთავარი შეიძლება შეგვხედეს წინაც, მომ-დევნოდაც და დამოკიდებულში ჩართულიც [ერთელიშვილი 1963: 245]. იოანე პეტრიწი, გარდა იმისა, რომ ძველი ქართუ-ლის ნორმის მიხედვით დამოკიდებულს მთავრის მომდევნოდ აქცევს (*იტყვს, რამეთუ აქა სამი გუაქუს*: II,186,25), ხშირად „მეტყეელება წრის“ ზმნას პირდაპირ ნათქვამშიც ურთავს:

ყოველი სიმრავლე ეზიარების ერთსა, და თუ არა, გიხი-ლოთ, იტყვს, თუ რაოდენი უჯერობაჲ შეუდგს: II,10,8; ამისთჳ-სო იტყვს, რომელ ადგილისა მიერ შემოიცვის: II,45,31; არა მხო-ლოდ, იტყვს, მსგავს გეჰმნები: ბ.კ. 28,19 და სხვ.

როგორც ვნახეთ, განკერძოებული განსაზღვრებით, და-ნართითა და ჩართულით ხშირად „შემოკლებულია“ რთული

ქვეყნობილი წინადადებები. ამ გზით ისინი განიტვირთებიან ხოლმე საკავშირებელი სიტყვებისაგან, რომელთა დიდი მოძალება, როგორც ვთქვით, საერთოდ მეცნიერული სტილის დამახასიათებელია. ასეთი განტვირთვა და „შემოკლება“ საჭიროა, რადგანაც კონსტრუქციების ხშირი მონაცვლეობა უფრო ღინამიურს და ცოცხალს ხდის რთულ ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობას.

3. სპეციალური საკავშირებელი სიტყვები

ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში წინადადებათა თაეში ხშირად ვხვდებით გარკვეული ტიპის საკავშირებელ სიტყვებს (ე. წ. ჩართულებს), რომელთა დანიშნულებას წარმოადგენს წინა წინადადებებთან კავშირის დამყარება. ასეთ შემთხვევებში, ჩვეულებრივ, დანასკვი უკავშირდება წინამძღვრებს, შედეგი დაკავშირებულია მთელ წინამდებულ მსჯელობასთან, მტკიცებასთან. თანამედროვე ქართულში ასეთ საკავშირებელ სიტყვებად იხმარება: *ამგვარად, მაშასადამე, აქედან გამომდინარე და სხვ.* (ძველ ქართულში იხმარებოდა: *ვინაჲ, ვიდრემე, უკუე*).

იოანე პეტრიწის თხზულებებში ამ საკავშირებელ სიტყვებს ყოველ ნაბიჯზე შევხვდებით.

ა) ვინაჲ. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ძველ ქართულში ზმნიზედებად და კავშირებად ვინაჲ-ს მრავალი ვარიანტი იხმარება და მათ შორის ძირითადია თვით ვინაჲ [ერთელიშვილი 1963: 93], იოანე პეტრიწი მას ძალიან ხშირად იყენებს, მაგრამ მისი ძირითადი ფუნქციის – ადგილის მნიშვნელობით – იშვიათად (და ვინაჲცა და სადათმცა იყენეს ძალნი ესე, თვნიერ მათ ზესთ-არსთაით: II,18,19).

ვინაჲ-ს მნიშვნელობასთან დაკავშირებით შევეხებით იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებულ ერთ მეტად მნიშვნელო-

ვან ფაქტს. როგორც ფ. ერთელიშვილი აღნიშნავს თავის ნაშრომში, „არ შეიძლება არ გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ გინა ფუძე, მნიშვნელობით „საიდან“, ახლოს დგას გინ ფუძესთან სხვა მნიშვნელობით – „ვინ“ (τίν, κτο). გინ ფუძე ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იშვიათად, მაგრამ მაინც იჩენს თავს გავრცელებული ფორმით: გინა [ერთელიშვილი 1963: 95]. ავტორი ამის დამადასტურებელ სამიოდე მაგალითს იმოწმებს ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან. აქვე მოჰყავს ოთხთავის პარალელური რედაქციებიდან ერთი ადგილი, რომელიც „ასეთი მცირე განსხვავებით იკითხება“:

იოვანეს მე თავი მოვჰკუეთე, ხოლო ესე გინამ არს: C 9,9	იოვანეს მე თვი მოვჰკუეთე, ხოლო ესე გინ არს: DE
---	---

ერთ შემთხვევაში გინამ, ხოლო მეორე შემთხვევაში გინ ფორმას ბერძნულ ტექსტებში τίν ნაცვალსახელი შეესაბამება: ...τίν δὲ ἔστιν οὗτος C (ადიშის) რედაქციის გინამ არ არის ნაკლებად ზუსტი თარგმანი, ვიდრე DE რედაქციის გინ.

ბერძნული τίν შეიძლება კითხვითი ან მიმართებითი ნაცვალსახელი იყოს (ე. ი. ზმნასთან იყოს დაკავშირებული) და ნიშნავდეს „ვინ“ ან „რა“-ს; შეიძლება იყოს კითხვითი ან მიმართებითი ზედსართავი (ე. ი. სახელთან იყოს დაკავშირებული) და ნიშნავდეს „რომელი“-ს. შესაძლებელია, იგი განუსაზღვრელი ნაცვალსახელიც იყოს და ნიშნავდეს „ვინმე“, „რამე“-ს. ამ τίν ნაცვალსახელს, ამა თუ იმ მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი ხშირად სწორედ გინამ ეარიანტით თარგმნის.

მაგ.: ყოველი სამარადისობაჲ უსაზღვრო გინამგე არს: I, 58, 11 (Πᾶσα μὲν ἀίδιότης ἀπειρία τίν ἔστιν Procl. Inst. §94, 1); თან აღეკვრიან თანუქონოთა კეთილწესიერთა გინათა მიერ გზავნითა მოქცევთა: I, 41, 22 (κατὰ τινὰ Procl. Inst. §63).

უკუეთუმცა თუალად მოუვიდოდა ნაწილი გინამ, გინათუ ძალი: ბ.კ.76, 10 εἴπερ γὰρ εἰς τὸν ὁφθαλμὸν ἀφικνεῖτο μοῖρα τιν ἢ δύναις De natura §7, 58

ხოლო თუ არ იყოს თვთმდგომი, არვინათა შორის იხილვოს უზადოდ უმოქენეობა: I,30,15-16 (ὁὐδὲν Procl. Inst. §50).

„რომელიმე, ვინმე“-ს მნიშვნელობით ვინაჲ ფორმას ეხედებით „განმარტებაშიც“:

რადთა იყოს საშუალ ამათსა სხუად ვინაჲ არსებაჲ: II, 152,1; ვინაჲ ვინათათჳს იტყჳს ჩუენი ესე მნათი: II,213,14-15.

ეს მნიშვნელოვანი ფაქტი „თანაწარელით“ განვიხილეთ⁴⁷.

ვინაჲ ფორმით იოანე პეტრიწი გამოხატავს „საიდანაც“, „რის გამოც“, „აქედან გამომდინარე“, „ამგეარად“, „მაშასადამე“-ს შინაარსს. მაგ.:

ვინადთგან აობად და რიცხჳ და გუარი საზღერის გუარ ყოველნი არიან, ვინაჲ ესე თანმოდასე ურთიერთას: I,95,8-10 ὁσπερ ταῦτη τὸν στοιχὰ ἀλλήλοις Procl. Inst. §157,8.

ვინაჲ და მრავალვინაჲ სათანადო არს ჩუენდა, რადთა გავბჭოთცა: II, 207, 18-19; რამეთუ ყოველი თვთმდგომარე აღუგებელ, ვინაჲ დაუქსნელცა: II, 104,14-15.

ამ მნიშვნელობით ნახმარი ვინაჲ ხშირად იწყებს წინადადებას, ასეთ შემთხვევაში იგი ლოგიკური, აზრობრივი შემაკავეშირებელია წინადადებათა რიგისა.

პროკლეს თხზულებაშიც და იოანე პეტრიწის „განმარტებაშიც“ ხშირადაა გამოყენებული სილოგიზმებით („თანწესიტყუად“) მტკიცების გზა. ჩვეულებრივ, მოცემულია დასამტკიცებელი დებულება. მას მოსდევს მტკიცება (იოანე პეტრიწთან ხშირად საკმაოდ ვრცელი) და ბოლოს დანასკვი, რომელიც მტკიცებასთან დაკავშირებულია სპეციალური საკავშირებელი სიტყვით. მაგ.: პროკლე დიადოხოსი უარყოფადი მტკიცების გზით მიდის შემდეგ დასკვნამდე:

⁴⁷ ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვინ(ა) კითხვითი ნაცვალსახელის (იხევე როგორც აჰან, მაგან, იჰან, მან პირის ნაცვალსახელების) -ნ, რომელიც მათხორობითი ბრუნვის უძველეს

გინამ, ყოველი სიმრავლე ეზიარების რაიმთავე ერთსა (=მასადამე, ყოველი სიმრავლე რითიმე (რამენაირად) თანაზიარია ერთისა): I,3,21-22. Πάν ἡμίθεος μετέχει πῦ τὸν ἐνός. Procl. Inst. § 1,1; იმრრე, გინამეგე, და უზესთაეს ერთი გონებასა (უმაღლესი, მასადამე, და უზესთაესია ერთი გონებაზე): I,18,16

გინამეგე ასეთ შემთხვევებში, ჩვეულებრივ, ბერძნული აზრს თარგმანს წარმოადგენს.

სწორედ ამ მნიშვნელობით (ამიტომ) აქვს ნახმარი გინამ(-ცა) გიორგი მთაწმიდელს „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის შემდგეს კონტექსტში:

...ხოლო ცორცი რამ განიცრწნეს, შეერთვის იგი მიწასა, გინამცა ჯეროვნად წოდებულ არს მიწისაგანად სული პირუტყუთად: ექუსთა, 92,10 (ასევე, იხ. გვ. 93, 2).

„ექუსთა დღეთას“ ძველი ქართული თარგმანის შესაბამის ადგილას, ნაცვლად გინამ(-ცა) სიტყვისა, როგორც მოსალოდნელი იყო, ნახმარია ამისთვის (ამიტომ): ...და ცორცი ოდეს განიხრწნის, მიიქცის ქუეყანად, ამისთვის სამშვნეველი პირუტყუთად ქუეყანისად არს: ექუსთა, 109,12-13.

გინამ საკავშირებელი სიტყვის შემცველი წინადადება, ჩვეულებრივ, მის წინ მტკიცების შედეგად მიღებულ დასკვნას წარმოადგენს; გინამ ფორმა უფრო ხშირად -გე ნაწილაკდართული გვხვდება:

ხოლო რომელთანი ძალნი არა გუქონდინ, ამათნი არცა გინამეგე საქმენი: ბ. კ. 139, 24-25; ვითარ ვინ თქუას ესრეთ, ვითარმედ არარად ცხოველთაგანი იდრეკს ზედათა ყბათა – არამედ ხუთქი ზედათა ყბათა იდრეკს – არა ვინამ იყოს ცხოველ

ნიშნად მიაჩნიაო, უნდა იყოს ნაშთი იმავე -ნა ელემენტისა, რომელიც დაეროვის პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებს: მენ(ა), შენ(ა), ჩვენ(ა), თქვენ(ა) და, ასევე, ზმნისართებისაც: შინა, ზენა, ქვენა, წინა, უკუანა და არა მოთხრობითის საეარაუდო ნიშანი.

კროკოდილო ხუთქიცა“ – არამედ ტყუვილ ვინამვე არს პირ-
ველდაწესებული: ბ.კ. 29,17-20; იუწყებოდედ ვინამვე ამიერთა-
გან, რომელ არა ყოველივე გემოდ მოკლებათა არს აღმომ-
ესებელ: ბ. კ. 103,6-7.

როგორც ვხედავთ, ვინამ-ს -ვე ნაწილაკიან ფორმას იგივე
მნიშვნელობა აქვს, რაც მარტივ ვინამ-ს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვინამ გვხვდება -მე ნაწილაკი-
თაც.

რომლისთვისცა ჩანს, ვინამვე, ერთსა შორის რიცხვ არ
შეერთებული, არამედ ერთებრი: II, 13,30; მხოლოდ სხეულე-
ბრიენი ვინამვე არიან: ბ.კ. 102,5; რამეთუ მორჩილსა სიტყვსა-
სა ესევეთარი ვინამვე აქუს სახე: ბ.კ. 110,3; სიმჭურვალეცა
ვინამვე უპყრის: ბ.კ. 123,13 და სხვ.

ვინამვე ფორმას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ვინამვე
ფორმას. ეს უნდა მიუთითებდეს ამ ნაწილაკების მნიშვნელო-
ბათა თავდაპირველ ერთიანობაზე.

ბ) ვიდრემე. ისევე, როგორც ვინამ/ვინამვე – ვიდრემეც საბო-
ლოდ, დასკენითს დებულებაში მოცემულ აზრს მტკიცებაში
წარმოდგენილ აზრთა მსვლელობასთან აკავშირებს და ასეთ
შემთხვევაში ნიშნავს: „ამგვარად, ამიტომ, მაშასადამე“. ასე
მაგ. მტკიცების ტიპური გზაა: წინასწარ მოცემულია დასამტ-
კიცებელი დებულება, რომ „ყოველსა საუკუნოსა პირველ
მზიარებელსა არსებადცა და მოქმედებად საუკუნოდ აქუს“
[პეტრიწი II 1937: 64,26]. შემდეგ, მთელი ეს თავი ეძღვნება ამ
დებულების მტკიცებას. ბოლოს, როდესაც ავტორი თვლის,
რომ დებულება დამტკიცებულია, ასკენის: „ყოველსა ვიდრემე
საუკუნოსა პირველ მზიარებელსა არსებადცა და მოქმედე-
ბად საუკუნოდ აქუს“ (=ამგვარად (მაშასადამე), ყოველ მარა-
დიულობის პირველ მოზიარეს არსიც და ენერგიაც მარადი-
ული აქვს): I,65,2.

ან მოცემულია, მაგ. დებულება: „ყოველი თვთმდგომი სამარადისო არს“, მას მოსდევს მტკიცება და ბოლოს იგივე დებულება დასკვნის სახითაა განმეორებული: $\alpha\mu\iota\sigma\iota\omicron\nu \acute{\alpha}\rho\alpha \epsilon\sigma\tau\iota\nu$ Procl. Inst. §49 – სამარადისო გიდრემე არს: I,34,11.

ან მოცემულია, მაგ. უარყოფადი მტკიცება, რომლის ჩვეულებრივი დამასრულებელია ფრაზა: „მაგრა ესე შეუძლებელ“. ხოლო, თუ შეუძლებელია, მაშინ მტკიცდება წამოყენებული დებულება, ვთქვათ: „იქმნას ვიდრემე მოქმედება უმჯობეს არსებისა“: I,65,1-2.

მოვიყვანოთ ასეთი მტკიცების ტიპიურ მაგალითს: „ყოველი თვთმდგომი უხრწნელ არს. ხოლო თუ განიხრწნას, განეყენოს თვთებასა თვსსა და იქმნეს კიდე თვთობისაგან. მაგრა ესე შეუძლებელ“: I,33,2-4; შემდეგ მოცემულია მსჯელობა, თუ რატომაა ეს შეუძლებელი და ბოლოს მოსალოდნელი დასკვნა: „უხრწნელ გიდრემე არს ყოველი თვთმდგომი“: I,33,10.

გიდრემეს მსგავსი მნიშვნელობით ისევე ხშირად ვხვდებით, როგორც გინამგეს. შეიძლება ერთსა და იმავე წინადადებაში ისინი კიდევაც შეენაცვლონ ერთმანეთს. შდრ., მაგ.: „ტყუილ გიდრემე პირველ დაწესებული“: ბ.კ.143,5 და: „ტყუილ გინამგე არს პირველდაწესებული“: ბ.კ.29,20. რაც ნიშნავს: „მაშასადამე არ არის სწორი წინამძღვარი“.

ისინი შეიძლება ერთ წინადადებაშიც შეგვხვდეს:

გინამგე რამ- იგი არა არს წინააღრჩევად, თქმულა გიდრემე ბ.კ. 136,13, რაც ნიშნავს: „ამგვარად, თუ რა არ არის წინასწარი განზრახვა, მაშასადამე, უკვე ითქვა“ და სხვ.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს გინამგე და გიდრემეს ერთი და იმავე მნიშვნელობით ხმარება. ორივე უკავშირდება კითხვით გინ ნაცვალსახელს, რომლის გინა(მ) ვარიანტი „საიდან“ მნიშვნელობით იხმარებოდა. ამგვარად, გინამ=საიდან, გინამგე/გინამ-მე/გიდრემე=საიდანა-ც, რაც ძველ ქართულში -გე

და -მე ნაწილაკების მიმართებითობის ფუნქციით ხმარების შესაძლებლობაზეც უნდა მიუთითებდეს.

ამგვარად, თუ ვიცით ვინაჲ, ვინაჲმე, ვინაჲმე და ვიდრემეს მნიშვნელობა, ეს დაგვეხმარება წინამაჲალ წინადადებათა რიგთან მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დამყარებაში, რაც აზრის გაგებას შეუწყობს ხელს.

ვიდრემეს ზემოთდასახელებული მნიშვნელობით მხოლოდ იოანე პეტრიწი როდი ხმარობს. ძველი ქართულიც მას სწორედ ამ მნიშვნელობით იცნობს. მაგ.: გალატ. 3:29 “ხოლო უკუეთუ თქვენ ქრისტიანები ხართ, აბრაჰამისნი ვიდრემე შეილნი ხართ და აღუთქუმისა მისგან მკეიდრნი (ვიდრემე= მაშ, მაშასადამე). მისი ეს მნიშვნელობა არ არის ასახული გამოცემულ ძეგლებთან დართულ ლექსიკონებში.

საერთოდ, ვინაჲ, ვიდრემე (და აგრეთვე უკუე) სიტყვების მნიშვნელობა მთლიანად გარკვეული არ არის. სხვადასხვა კონტექსტში მათ სხვადასხვაგვარად თარგმნიან.

ვიდრემესა და ვინაჲ-ს, როგორც საკავშირებელი სიტყვების, მნიშვნელობა (*ამიტომ, ამგვარად, მაშასადამე*) მათი ნაწილაკების ფუნქციით გამოყენების შესაძლებლობასაც იძლევა. საერთოდ ამ სიტყვებს კავშირებიდან ნაწილაკებისაკენ გარდამავალი მნიშვნელობა ახასიათებთ. ასევეა უკუე, რომელიც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, ნაწილაკის ფუნქციითაა იხმარება და მისი, როგორც საკავშირებელი სიტყვის, მნიშვნელობა იშვიათად თუ იჩენს თავს. მაგრამ რა ფუნქციითაც არ უნდა იხმარებოდნენ ისინი, მათი ლექსიკური მნიშვნელობა მაინც არ სცილდება თავდაპირველი მნიშვნელობის („მაშასადამე“) ფარგლებს.

ვიდრემე სიტყვის ლექსიკონებში მოცემული განმარტებები არ უდგება მის ნამდვილ მნიშვნელობას და ამიტომ ხშირად იმ კონტექსტის აზრი, რომელშიც ეს სიტყვა გვხვდება, საგრძნობლად იცვლება. ასე მაგ., ეფრემ ასურის „იოსები-

სათვს“ თარგმანში, პეტეფურეს ცოლი, გამოუტყდება რა თავის ცოდვაში ქმარს, უყვება მას, თუ როგორ მოიწადინა მან იოსების ცთუნება და მისი უარით გაბოროტებულმა, ცილი დასწამა მას და საპყრობილეში ჩაასმევინა. „მაშ, მე ვარ მისი მეფობისა და დიდების მიზეზი“, შესძახებს იგი: „აწ მე ვიდრემე ვარ მომატყუებელ და მიზეზ მეფობისა მისისა და დიდებისა! - უკუეთუმიცა მე არა ვეტრფიალე იოსებს, არამცა შევრდომილიყო საპყრობილედ. არამედ მადლიერდა იყავნ ჩემდა, რომელი მიზეზ ვექმენ დიდებასა მისსა“ [იმნაიშიელი 1961: 70,7].

როგორც ვხედავთ, აქ ვიდრემე თავისი ჩვეულებრივი „მაშა-სადამე“, „მაშ“ მნიშვნელობითაა ნახმარი და არა „რამდენად, როგორ, როგორდა“ მნიშვნელობით, როგორც ლექსიკონშია ახსნილი. ეს მნიშვნელობები მას არც ერთ შემთხვევაში არ უდგება. არა აქვს მას არც მეორე მნიშვნელობა - -ც, ც-ი, უფრო მეტად - რომელსაც ლექსიკონი გვაწვდის შემდეგი კონტექსტებისათვის:

ჰრქუა მას ლეონტიოს: უკუეთუ ზევს ღმერთი არს, უკუე ძლიერ ვიდრემე არს და არა უკმს მას მსახურებაჲ თქუენებრთა უსამართლოჲსა მყოფელთა [იმნაიშიელი 1961: 77, 1-2] რაც ნიშნავს: „თუ ზევსი ღმერთია, მაშ(ასადამე) ის ძლიერია და არ შეჰფერის მას თქვენებრ უსამართლობის ჩამდენთა მსახურებაო“.

ან: ტრაიანოს ჰრქუა: ვითარ ეგე შენ იტყუი, უკუე ჩუენ ვიდრემე ვართ ღორნი? [იმნაიშიელი 1961: 38, 6]. რაც ნიშნავს: ტრაიანოსმა უთხრა: „როგორც შენ ამბობ, მაშ, ჩვენ ღორები ვართ?“

აქვე: უკუეთუ არა კაცი იყო, კსნა ჩუენი ვიდრემე ტყუილ არს, და უკუეთუ არა ღმერთი იყო, სასოება ჩუენი ვიდრემე ამოა არს [იმნაიშიელი 1961: 12,5], რაც ნიშნავს: „თუ არა კაცი იყო, მაშ, ჩუენი ხსნა ტყუილია, და თუ არა ღმერთი იყო, მაშ, ჩუენი სასოება ამოა?“

იმავე „მაშ, მაშასადამე“ მნიშვნელობით გვხვდება ვიდრემე გიორგი მთაწმიდელისეულ „ექუსთა დღეთა“-ს თარგმანში და არა „როგორ“ მნიშვნელობით, როგორც ლექსიკონშია ახსნილი.

„რამეთუ უკუეთუ ბოროტებაჲ იგი მათი ბუნებითი არს, შემოქმედი ვიდრემე არს დამბადებელი ბოროტისაჲ?“, რაც ნიშნავს: „თუ კი მათი ბოროტება ბუნებითია, მაშ, შემოქმედი არის (ყოფილა) ბოროტის დამბადებელი?“ და არა ასე: „შემოქმედი როგორ არის ბოროტის დამბადებელი?“

როგორც ვხედავთ, ამგვარად ახსნილი მთავარი წინადადება დამოკიდებულის მიმართ აზრობრივად შეუსაბამოა.

ასევე, შემდეგ კონტექსტში: „ხოლო უკუეთუ ნეფსით განბოროტდებიან, პირველად უკუე ვიდრემე არიან იგინი ცხოველნი მნებებელნი, და თავისუფლითა და თვთმჰყრობელითა ნებითა მოძრავნი“: ექ. დღ., უძვ. 72,9-10; აქაც ვიდრემეს მნიშვნელობაა მაშ: „ხოლო თუ თავის ნებით გაბოროტდებიან, მაშ ისინი თავიდანვე დამოუკიდებელნი და თავისი ნებით მოძრავნი არიან (ყოფილან)“.

ასევე: „ნამეტნავ ვიდრემე არიან მსაჯულნი, რომელნი-იგი სათნოებასა პატივ-სცემენ და უკეთურებასა სტანჯავენ“: ექ. დღ., უძვ. 72,29 რაც ნიშნავს: „მაშასადამე, ამეტებენ მსაჯულნი, რომელნი სათნოებას პატივს სცემენ და უკეთურებას ტანჯავენ“.

ამგვარად, ვიდრემე სიტყვას იოანე პეტრიწი ხმარობს იმავე მნიშვნელობით, როგორითაც იგი ძველ ქართულ ძეგლებში გვხვდება. ოღონდ, იოანე პეტრიწის ნაწერებში მას ძალიან ხშირად ვხვდებით, ძველი ქართული ენის ძეგლებში კი აქა-იქ. ასე მაგ., ძალაუნებურად იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს გიორგი მთაწმიდელი „ანგარიშს უწევს“ ექუსთა დღეთა“-ს ძველი ქართული თარგმანის ჩვენებას, როდესაც მოცემულ კონტექსტებში ვიდრემეს ხმარობს. ამგვარი რამ

გამორიცხული არ არის, რადგანაც ძველი ქართული თარგმანის გამოყენების მსგავსი შემთხვევები სხვაც გვხვდება გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანში. ესეც რომ არ იყოს, იგი თვითონვე აცხადებს ძველის ანდერძში: „ღმერთმან იგი პირველნიცა თარგმანნი აკურთხენ, დიდად ჴელი აღმიპყრნესო“ [ექუსთა 1947: 115,2-3]. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იქ, სადაც ძველ ქართულ თარგმანში ვიდრემე და უკუე ერთადაა ნახმარი, გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანშიც ასევეა გადმოტანილი. საერთოდ ყველა ზემოთმოყვანილი მაგალითი ერთ ადგილასაა თავმოყრილი. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ მოცემულ ადგილას „ექუსთა დღეთას“ ძველ ქართულ თარგმანში ვიდრემე ბევრჯერ არის ნახმარი და ყველა შემთხვევაში *მაშ, მაშასადამე ამგეარად საკაეშირებელი* სიტყვების მნიშვნელობით:

უკუეთუ ბოროტი იგი მათი ბუნებით არს, ღმერთი დამბადებული ვიდრემე არს ბოროტისა?! და უკუეთუ ბოროტი ნებითა მათითა არს, ცხოველნი ვიდრემე უკუე არიან იგინი, და აქუს მათ ნება და იძრვიან იგინი ჴელმწიფებითა თუსისაჲთა?! [ექ. დღ. ძვ.: 87,70-10.]

როგორც ჩანს, ვიდრემე-ს მნიშვნელობა მთლად ნათელი არ იყო და ამიტომ მის გვერდით უთუოდ მნიშვნელობით მასთან ახლო მდგომ უკუე სიტყვასაც ხმარობდნენ, მაგ.,

ტყუეა ვიდრემე უკუე შჯულმან, რაჟამს – იგი განასაზღვრა და თქუა, ვითარმედ კეთილი და ბოროტი ჩუენგან არსო [ექ. დღ. ძვ., 87,27].

უკუე რომ იმავე მნიშვნელობითაც იხმარება, რითაც ვინაჲ და ვიდრემე, ამის ბევრი დამადასტურებელი მაგალითი გვხვდება იოანე პეტრიწთან:

... რომელნი არიან სულიერ, ხოლო უსისხლო, საცნაურ უკუე, ვითარ არა არს სული სისხლ: ბ.კ. 27,24-25; ამათ მიერ უკუე საჩინო, ვითარმედ ყოველობასა საშუალი აქუს წესი: I,48,20; საჭირო არს უკუე, რადთა თუთმდგომარე იყოს შემდ-

გომად პირველისა: I,30,25; რაც ნიშნავს: „აუცილებელია, მაშასადამე, რომ თვითმყოფი იყოს პირველადის შემდგომ“.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, მნიშვნელობით „მაშ, მაშასადამე“ იოანე პეტრიწთან თვით ახალი ფორმა მაშაც ხშირად გვხვდება:

თუ ესე ესრეთ, მაშა სადა (არს) უზადოდ ერთი და დასაბამი ერთებრი: II,12,16-17; და თუ ესე ესრეთ, ვითარცა ზენა ირუენა, მაშა იყოს შემდგომად ერთისა ყოველი სიმრავლე: II,27,27.

ამგეარად, იოანე პეტრიწი გინაძგე, გიდრემე სიტყვებს, ჩვეულებრივ, დასკვნითი დებულების წინამავალ მტკიცებასთან დასაკავშირებლად ხმარობს. ამავე ფუნქციით იოანე პეტრიწთან ვხვდებით აგრეთვე უკუე და მაშა სიტყვებსაც. ხოლო რადგანაც მთელი „კავშირნი“ და მისი „განმარტება“ მტკიცებებსა და დასკვნებზეა აგებული, ამიტომ ზემოდასახელებულ საკავშირებელ სიტყვებს იოანე პეტრიწის ენაში ძალიან ხშირად ვხვდებით. ამ ტიპის საკავშირებელი სიტყვები ფილოსოფიურ თხზულებათა ენის მეტად საჭირო, და მის გამო მეტად დამახასიათებელ კომპონენტებს წარმოადგენენ.

V თავი

სიტყვათა რიგი მარტივ წინადადებაში

1. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგი

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგი იოანე პეტრიწის ენაში, როგორც მოსალოდნელია, ძველი ქართული ენის ნორმებს მისდევს. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირია ახალი წყობის შემთხვევებიც. როგორც ც. კალაძე აღნიშნავს თავის გამოკვლევაში [კალაძე 1961: 96], ძველ ქართულში მიმდევობით ან კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გამოხატული ატრიბუტული მსაზღვრელი, ჩვეულებრივ (ნორმის მიხედვით), მსაზღვრულის მომდევნო პოზიციაშია. აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი ამგარ მსაზღვრელს არც თუ იშვიათად წინამავალ პოზიციაში სვამს.

მსაზღვრელად მიმდევობა:

ქმნილწარმოდგომილი საოცი: ბ.კ.72,11; ქებად მექმისა ღმრთისად და მარადის მოქმედისა ძალისა მისისად: II,212,19-20; უხრწნელი და სამარადისოდ არსებად: II,197,33; იხილვების სიმაველეცა ...არა ვითარ გამრავლებულად და განთესებულად სიმრავლედ: II, 13,13 და სხვ.

მსაზღვრელად კუთვნილებითი ნაცვალსახელია:

ამათნი მოძრაობანი: II,225,7; საძირკველად თუსისა თნებისად: ბ.კ.4,6-7; სირთულესა თუსისა მყოფობისასა: I,10,11; თუსნი ნაბრწყინნი განაძლიერნა: I,96,9 და სხვ.

რაც შეეხება ზედსართავი სახელებით გამოხატულ მსაზღვრელებს, რომელთა რიგიც ძველ ქართულში ნათარგმნ ძეგლებში პოსტპოზიციურია, ხოლო ორიგინალურში უფრო პრეპოზიციური, იოანე პეტრიწის ნაწერებში ორივე წყობა გვხვდება. დაეასახელებთ მხოლოდ პრეპოზიციის შემთხვევებს:

არა მარტივ სულ არიან: I,120,15; წარმომაყენებლობითიცა ძალნი: I,37,28; მიზეზ გონიერისა ყოვლობისა არს სამარად-მყოფი: II,115,13; კიდონებითნი რომელობანი: ბ.კ. 61, 11; უსულო სხული: ბ.კ. 3,14; ღმრთებრიენი სულნი: I,121,5-6; ნაწილებითნი სულნი: I,120, 4-5; აზნაურებითისა სულისათჳს, რომელ არს სიტყერი სული: I,124,11 და სხვ.

ძველ ქართულში მართული მსაზღვრელის ნორმა იყო პოსტპოზიცია [კალაძე 1961: 77]; თუმცა მართული მსაზღვრელის პრეპოზიციის მაგალითებიც გვხვდება. იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, ძველი ქართულის ნორმას მისდევს, მაგრამ ზოგჯერ მართულ მსაზღვრელს საზღვრულის წინაც აქცევს:

სულისა სათნოებანი: ბ.კ.II,11; საზღურისა რომელობად: II,181,3 ძუმლთა სიტყუად: ბ.კ.23,24; და სხვ.

როგორც ვხედავთ, პრეპოზიციული მართული მსაზღვრელი ბრუნვაში არ არის შეთანხმებული საზღვრულთან მაშინ, როცა პრეპოზიციის შემთხვევაში შეთანხმება აუცილებელი იქნებოდა (სათნოებანი სულთანი, სიტყუად ძუელთად, რომელობად საზღურისად).

მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობასთან დაკავშირებით საინტერესოა საზღვრულისაგან გათიშული მსაზღვრელის ადგილი იოანე პეტრიწის ენაში.

გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრული

ძველ ქართულში გათიშული მსაზღვრელების შემთხვევები ძალიან ხშირი არ არის, მაგრამ იგი იშვიათ გამოწვევის მაინც არ წარმოადგენს [კალაძე 1961: 116; კიხირია 1963: 250]. გათიშულ მსაზღვრელ-საზღვრულს საკმაოდ ხშირად ვხვდებით როგორც თარგმნილ, ისე ორიგინალურ ძეგლებში.

აწ მასვე სიტყვასა მოვიდეთ სახარებისასა: 126,7; ღმრთეებისასა მას ხედვენ საკვრეულებასა და კაცობრივსა იტყუან ნე-

ბასა: 194,30; უმეტესსა და უმჯობესსა ეძიებნ კეთილსა: 232,7; აღვრმან ვითარ ორი სახმ მოსცის საცმარი: 134,4 და სხე.

ზმნით გათიშული მსაზღვრელიანი წინადადება ხშირია ეფრემ მცირესთანაც:

ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუშულებსამებრსა მას ხედვიდეს შარაგანდედსა მზისასა: უწყ. 7,4; უპირატესად უკუშ ცეცხლებრივსა პატიე-სცემს სახეთ-მწმასნელობასა: პ.იბ. 143,30; რომელთანი უწყნი ქებანი: ეპიტაფ. 2,2 და სხე.

გათიშული მსაზღვრელ-საზღვრული ამაღლებულ, საზეიმო ელფერს აძლევს მეტყველებას და ხშირად გამოყენებულ რიტორიკულ ელემენტს წარმოადგენს ბერძნულ ლიტერატურაში. იოანე პეტრიწის მეტყველებისათვის საერთოდ რიტორიკული, საზეიმო, ამაღლებული ტონია დამახასიათებელი და ერთ-ერთი ხერხი, საშუალება, რომლითაც ეს ტონი მიიღწევა, სწორედ მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშეა.

ისევე, როგორც ძველ ქართულ ძეგლებში, იოანე პეტრიწის თხზულებებშიც მსაზღვრელ-საზღვრულს ყველაზე ხშირად თიშავს ზმნა. ამასთან, ატრიბუტული მსაზღვრელი, მეტყველების რა ნაწილითაც უნდა იყოს იგი გამოხატული, ჩვეულებრივ, წინ უსწრებს საზღვრულს:

პირველთა უფრო შეერთებიან მიზეზთა: 1,28,23; აღმყვანებელობითი უხესთაეს არსო ძალი განწმედელობითსა და უკუშქცეველობითსა: II,180,13; უსახოსაცა და ურომელოსა წარმოაჩენს ნივთსა: II,43,9; თუსთა უზენაესთა თან ესახისფერებიან არსებათა სიწმიდითა: II,155,19; რომელსაცა და თუთ მან უმორფომანცა სტრფო ნივთმან: II,76,28; სული მიუდრკელისა და სამარადისოფსა მიერ წარმოდგა მიზეზისა: II,198,4-5. მსაზღვრელ-საზღვრული ბერძნულ დედანშიც გათიშულია:

სამართლად არცა ერთი მიეცემის შენდობამ მონანულთა: ბ.კ.16,19; ბერძნულშიც ასეთივე წყობაა: ἐκείναις οὐδὲμία

δίδεται συγνώμη μετανοοῦσιν: De Natura §1,10; არა მეყსეულად მიმომავალსა ზედა და მგრძნობელსა მიმართა ბუნებასა: ბ.კ.9,8: οὐκ ἀθρόως ἐπὶ τῇ μεταβατικῇ καὶ αἰσθητικῇ ᾠκλήσῃ φύσιν: De natura §506,6; საღმრთოთა მიერ იზიარების სულთა: I,110,12-13 ὑπὸ θείῳ μετέχεται ψυχᾶν: Procl. Inst. 184,4. ყოველი ქმნილი ორბითისა მიერ იქმნების ძალისა: I,51,9 Πᾶν τὸ γινόμενον ἐκ τῆς δυνάμεως γίνεται δυνάμει: Procl. Inst. § 79; ყოველი სულიერი და უსულო სხეული ოთხთაგან შეზავებულა ასოთა: ბ.კ.33,14: ამ შემთხვევაში ბერძნულ ტექსტში მსზღვრელი არ არის გათიშულ საზღვრულისგან: πᾶν σῶμα ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων κέκρται: De natura §2,24.

უფრო იშვიათია პოსტპოზიციის შემთხვევები:

გონებასა შეიწყნარებენ სრულსა: I,121,13; სიმრავლე არს დაფარული: I,97,201; გონებაი არს მოქმედებითი: I,101,17; მყოფობასა განსზღვრებს ყოველსა: I,103,26.

როგორც ზემოთაც ვთქვით, ძველ ქართულში მართული მსაზღვრელისათვის ნორმა პოსტპოზიციია. ასევეა მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვის შემთხვევაშიც. იშვიათად გვხვდება მსაზღვრელის პრეპოზიციაც.

შემთხვევათა უმეტესობაში გათიშული მართული მსაზღვრელი იოანე პეტრიწთანაც საზღვრულის მომდევნო პოზიციაშია:

ხოლო არისტოტელი ორსა ტომსა იტყვს აირისასა: ბ.კ. 65,4; სიკეთესა შეიქმს სხეულთასა: ბ.კ.35,10; რაჟამს მიზეზნი ეცნნეთ მყოფთან: I,11,20; საქმე და მოქმედებაი არს გონებისაი: II,169,2; თაგსა დააწყობს სირაისასა: II,59,17, 3-4; თანა გუაც გუარსა ბრძენთა სიტყვასა დაჭურეტად: II,10,7; რამეთუ არა თუ გუარსა ჯერ არს საკითხავისასა მიცემად: II,6,10 და სხვ⁴⁸.

⁴⁸ გუარ ტერმინი აქ ნიშნავს აზრს, იდეას [ერცლად იხ. მელიქი-შილი 1995: 193-209].

რადგანაც ასეთ შემთხვევებში მართული მსაზღვრელი თავის საზღვრულთან შეთანხმებულია, აზრის გაგება არ არის ძნელი.

გათიშული მართული მსაზღვრელის პრეპოზიციური წყობაც გვხვდება:

არცა ესე ჳელოენისა არს საქმე: ბ.კ. 48,19; თვთ მათ ხედგათა ვუჟცაჲ სურგილსა: II,222,19; ცნობისაცა მუნით მიიღო ძალი: I,29,24; სიტყუერებითისა ცხად ჰყოფენ მოქმედებასა: ბ.კ.48,10.

როგორც ვნახეთ, აქ პრეპოზიციური მართული მსაზღვრელი თავის საზღვრულს ბრუნვაში არ ეთანხმება: არც უშუალო მეზობლობისას და არც მაშინ, როცა დაშორებულია. წინამაჲალი გათიშული მართული მსაზღვრელის დაკავშირება თავის საზღვრულთან ჳირს სწორედ იმიტომ, რომ იგი მასთან შეთანხმებული არ არის. მსგავს შემთხვევებში აზრი რომ სწორად გავიგოთ, ყურადღების გამახვილებაა საჭირო.

გათიშული მსაზღვრელის თავის საზღვრულთან დაკავშირება ჳირს მაშინაც, როდესაც მათ შორის გარდა შემასმენლისა, წინადადების სხვა წევრებიცაა ჩართული, მაგ., თვით მსაზღვრელის განსაზღვრებები, ქვემდებარე, დამატება, გარემოებები და სხვ.:

ათა აღქმისა მიზეზად კეთილობასა იტყუს, ყოველთა მხედისა ღმრთისასა: II,68, 20; რამეთუ ნიადაგ მასვე და ერთსა სჳეროსა მოჰქელის სამარადისოჲსა იგიეგობისასა: II,165,18; ამათ სამთა წყაროთა და დასაბამთა დასხამს პირველ მყოფთასა: II,149,1; რამეთუ ყოველივე თჳს შორის შემოუცავს გასაგონოჲ: II,136,19-20; ერთნი და მხოლონი სწორედ ყოველთა მიეჴინებიან არსთა მორთულებასა: 172,18; არა უდარესთაგან რას შეიწყნარებს ღმრთებრივი ზესთმეჴონეობად ცნობასა: I,77,5; და ეერცა კიდურთა შორის ყოფად ოდენ რას წარმოთხზავს არსთა სირაჲსასა: II, 89, 8-10; მაშინ ითქუა, ვითარმედ ყოველსა გუარ-

სა არსებად დაუშვებობებსდების მოქმედებისას: II,103,6-7; ყოველი, გზასა და მიდრეკას შორის ხილული ბუნებითსა, ვითარ გუარ არს და ჯერეთ არა გუარ: II, 104,32, გუარსა დაიცავს აქა პერიპატოელთასა: II,57,; სხუასა გუარსა გვთხრობს ჩუენ სრულებისას: II.90,3; ხოლო ქება ქებათად გუარსა აჩუენებს სულთა სისრულისას: II,226,32; გუარსა თანა გუაც ცნობად დიდთა საღმრთოისმეტყუელთა შორის ხედვისასა და აღებად ჰაზრსა წინადთვე წინამდებარისა წიგნისას: II,3,3-4 და სხე.

მსგავს შემთხვევაში, ცხადია, აზრის გაგება გართულებულია გამთიშავი სიტყვების სიმრავლის გამო. მაგრამ თუ კარგად ჩაუვკვირდებით, ეს სიძნელე გადაილახება იმით, რომ საზღვრულისაგან რამდენიმე სიტყვით გათიშული მართული პოსტპოზიციური მსაზღვრელი მასთან ბრუნვაშია შეთანხმებული. მაგრამ აზრის გაგება უფრო ძნელდება მაშინ, როდესაც ასეთ შემთხვევაში პრეპოზიციური წყობის მართული მსაზღვრელია:

გონიერთა გუართასა, სული შემდგომად და მეორედ წარმოიყენებს ემფასსა: I,116 (რაც ნიშნავს: აზროვნების ფორმათა გამოვლინებას სული (შემდგომ და) მეორეულად წარმოაყენებს. ბერძნულში არის: τὸν νοερόν ἄρα εἰδὼν ψυχὴν δευτέρως ἔχει τὴν ἐμφάσειν.: Procl. Inst. §194). ვითარ ერთა ზედა საცხადო ეკოთ სახეთასა: II,127,16 (ერთების მაგალითებზე ნათელყოთ); და მერმე კუალად სხუათა ვიქმნეთ მოქენე შეუღმეღლთა ერთთა: II,30,28 და სხე.

ამგვარად, მსაზღვრელის გათიშვა თავის საზღვრულისაგან, თუმცა ერთგვარ რიტმს და მელოდიურობას ქმნის, მაგრამ ზოგჯერ აძნელებს წინადადების აზრის გარკვევას.

2. წინადადების სხვა წევრთა გათიშვა

გარდა მსაზღვრელ-საზღვრულისა, შეიძლება გათიშულ იქნას ერთმანეთთან რაიმე ნიშნით დაკავშირებული სხვა წევრებიც, რომელნიც, ჩვეულებრივ, უშუალო მეზობლობაში არიან ხოლმე.

ასე მაგ., ძველ ქართულში ეხვდებით შედგენილი შემასმენლის სახელადი და ზმნური ნაწილის ერთმანეთისაგან გათიშვის შემთხვევებს:

დაბნელებლ და შესულეზულ თავნი მათნი არიედ: სინ. მრ., 110, 9; უბრძნეს ყოველთა მკეცთა იყო: სოლომ. 98, 12; ზედაჲს-ზედაობანი იგი ჭირთანი მსგავს ღელვათა არიან: სოლომ. 113,4 და სხვ.

სახელადი და ზმნური ნაწილი იოანე პეტრიწთან შეიძლება გათიშული იყოს სახელადი ნაწილის განსაზღვრებით (რაც სრულიად ბუნებრივია მსაზღვრელის პოსტპოზიციის შემთხვევაში):

რამეთუ ადენესნი სადგურ და სიმტკიცე ჭურჭელთა არიან: ბ.კ.124,6; რამეთუ ორობაჲ სამარადისოდ მიზეზ უსაზღვროობისა არს: II,177,7; ესე ყოველი საზიარო კაცთა და უტყუთა არს: ბ.კ.7,5.

გათიშვა შეიძლება მოხდეს უბრალო დამატებითაც:

საჩინო ჩუენდა ჰყო: II,214, 1; გასაგონო ჩუენდა გყოთ: II,85,15; სიკუდილ ამათდა არს დაცემაჲ: ბ.კ. 17,14; ეგზომევე ხატ და მსგავს მისდა არს: II,37,1-2.

გამთიშველად გვევლინება ისეთი უბრალო დამატებაც, რომელიც ხარისხის ფორმიანი სახელადი ნაწილის შესადარებელი სიტყვაა:

სამარადისოდ ღმრთებრივნი უდასაბამიერეს და უგარეშეცველეს მათ მიერ წარმოქმნილთაჲსა არიან: I,87,27.

შეიძლება გათიშული იყოს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილები ზმნური ნაწილით (ან სხვა წევრებითაც). ეს არც ძველ ქართულშია იშვიათი მოვლენა:

ფესუდითა ოქრეანითა შემკულ არს და შემოსილ: ფსალმ. 44,14; რომლისა იგი არა ღირს ვიყვენით და თანამდებ: კაც აგებ. 139,18; საწუნელ არს შეურაცხ: ექუსთა. 28, 36; უვალ არს იგი მენავეთაგან და შეუკადრებელ: ექუსთა, 85,25; უცხო არს ღმრთის მსახურებისაგან და უჯერო: ექუსთა, 20,2; ესე უჯერო არს და შეუძლებელ: პ. იბ. 48, 39; ბოროტი უმიზეზო არს და განუსაზღვრებელ: პ.იბ.55,3; სრულ ჰყოფს და შეურევნელ: პ.იბ. 46,13 და სხვ.

იოანე პეტრიწის ნაწერებში შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილები გაყოფილია ხოლმე ზმნურ ნაწილთან ერთად ქვემდებართაც, დამატებითაც. აღსანიშნავია, რომ ასეთ შემთხვევებში ბერძნულშიც იგივე წყობა გვაქვს:

უსხეულომ ვინაჲვე აქუს გუამოვნებაჲ და უვნები: I,124,25 ἄσυχον ὑπόστασιν ἔχει καὶ ἀπαθῆ: Procl. Inst. §208,4; ღმრთეებრ გასაგონო არს და უზიარებელ: I,96,24 νοητόν ἐστι θεῖον καὶ ἀμέθεκτον: Procl. Inst. §161; უსხეულო არს და განუწველებელ მეგრ არსებით და უვნებელ: I,124,23-24 ἄσυχόν ἐστι καὶ ἀδιαιρέτον κατ' οὐσίαν καὶ ἀπαθές: Procl. Inst. §208. რათა ერთ ყოს და თანტომ ყოველი აღგებული: ბ.კ.8,3; ὅσπε μίαν εἶναι καὶ συγγενῇ τῇν πᾶσιν κτίσιν: De natura, §1,3. ვინაჲ ერთბამად ცხოველცა იყოს და ცხოველობა სული: I,118,30 და სხვ.

გათიშვა შეიძლება მოხდეს შერწყმული წინადადებების ერთგვარი წევრებისაც. მაგ., ძველ ქართულში:

ყუედრებაჲ დაითმინა სულმან ჩემმან და გლახაკებაჲ: ფსალმ. 68:21.

იოანე პეტრიწი შერწყმული წინადადების ერთგვარ წევრებსაც ხშირად თიშავს ერთმანეთისაგან. ასე მაგ.:

გათიშულია პირმიმართი დამატებები:

სრული გასრულებულსა პრქვან და უნაკლულოს: II, 69, 10; შეერთებულსა და კეთილგუარსა ძალსა ერთისასა წარმოაჩენს და მიზეზსა შემდგომთა გუამოვნებისასა: I, 91, 23; სათნოებასა თანამაგალ ექმნებიან და კეთილად მსახურებასა: ბ.კ. 11, 14 და სხვ.

გათიშულია უბრალო დამატებები და გარემოებები:

იტყვს, ვითარმედ სული არსებისა მიერ თვისისა განისაზღვრების, თუ მოქმედებისა: II, 197, 21; რამეთუ ესენი მომკდომად იტყვან და არა საჭიროდ სუესა: ბ. კ. 144, 1-2; და ამის კერძოდსად თანაშემწენი ჩუენნი გონებად სულთა ჩუენთა შევრაცხნნეთ და თუალად გუამისა ჩუენისა: II, 207, 20-23; არცა თნებითად ითქუმის ღმერთებრი არცა მიდმოგონებითად, არცა გონებითად: I, 75, 3-4.

ბერძნულში წყობა ასეთივეა, ოღონდ ზმნის გარეშე: οὐτε οὐν διέσταιν τὸ θεῖον οὐτε διανοῦται οὐτε νοοῦται.: Procl. Inst. §123.

არცა სხეული არს, რომელი ბუნებით განბნევადად აღმოაჩინა და განკრწნადად, არცა რომელობად და რაოდენობად: ბ.კ. 51, 7; საუკუნესა შორის აქუს მყოფობად და დაუესებელსა ცხორებასა: II, 197, 22; ყოველი იგი ჩუენებასა შორის ძეს და გუარსა: II, 37, 26; უსაზღვრობასა თანა წარმოდგომილ არს და სანიადაგოსა გუარსა ვითარებისასა: II, 140, 19 და სხვ.

ხშირად ზმნისართი გათიშულია ზმნისაგან:

და ესთა ვიდრე მოქცევთამდის არსთაჲსა იძყარ: II, 30, 31; რათა იძულებით მის მიერი აღესრულებოდის: ბ.კ. 151, 21; კუალად უკუე უფლებრიგად სხეულთასა სული ყოველთა კაცთაგან აღსაარებულა: ბ.კ. 6, 3 და სხვ.

3. ქვემდებარისა და შემასმენლის რიგი

როგორც ცნობილია, ქართულ მარტივ წინადადებაში, ჩვეულებრივ, ქვემდებარე პირველ ადგილზეა, შემასმენელი კი მას მოსდევს. უმეტესად იგი მარტივი წინადადების ბოლოშია ხოლმე. ეს ჩვეულებრივი, დამახასიათებელი წყობა შეიძლება დაირღვეს. ამის მაგალითები დღესაც გვხვდება და ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც ხშირად დასტურდება, მაგ.,

უქმ არა ყოველისავე საქმისა მიმართ შეპყრობილი საღმობისა მიერ: სოლომ. 94, 23; თუთ მეზრ მათვე გულის ზრახვათა გულითადთაგან ექმნების ზიარება: ექ.დღ. ძე., 29,10; უნივთოვსა ნათლისა ეტლად და მტვრთველად დაიბადნეს აწ მნათობნი: ექ.დღ ძე., 65,26; უკუანაფსკნელ ნაწმევლა არს რისხვა: პ. იბ. 149,7 და სხვ).

მსგავსი გადაჯგუფება კვლავ სტილის თავისებურებებთანაა დაკავშირებული და იმავე მიზანს ემსახურება, რასაც გათიშულ წევრთა ხმარება.

იოანე პეტრიწის სტილის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ქვემდებარისა და შემასმენლის ადგილების შეცვლა, ქვემდებარის გადატანა წინადადების ბოლოს. ზოგჯერ ეს ბერძნული დედნიდან მომდინარეობს:

φύσει γὰρ συναγελαστικὸν καὶ πολιτικὸν ζῷον γέγονεν ὁ ἄνθρωπος
De natura §1,9 – რამეთუ ბუნებით თანმეჯოგედ და მოქალაქედ ცხოველად შეიქმნა კაცი: ბ.კ.16,4.

πλεονεκτεῖ πάντα τὰ ζῷα ὁ ἄνθρωπος: De natura §1,8 – დაამეტებს ყოველთა ცხოველთა კაცი: ბ.კ.14,23;

χαριστὸν ἄρα πάντῃ σάματων ἐστὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστρέφον: Procl. Inst. §16 – განყენებულ ვიდრემე არს სხეულთაგან ყოველი თვსლადვე უკუნმქცევი: I, 16, 27.

δεῖ... προῖναι ἀπὸ τῆς πατρικῆς ἐνώσεως ἐκάστην: Procl. Inst. §106,

14-15 – ჯერ არს, რადთა... იწარმოებოდეს მამებრივისა შეერთებისა მიერ თითოეული: I, 92, 1-2.

მსგავსი წყობის წინადადებები გვხვდება ორიგინალურ ნაშრომში – „განმარტებაშიც“:

განმზომს ყოველსა ცხოელთა აგებულებასა ჯამი: II, 109, 3; რამეთუ ხატი არს გონიერისა დოჲსი და ორდანოჲ მიდრეკილსა და ქამისაჲ აპოღლო ოქრომუსიკელი: II, 112, 9-11; ვიდრე მდელითა და ქვათამდე წარჰვლიან ძალნი ესე: II, 180, 21; არა სწორ არცა ბუნებითა და არცა მოქმედებითა მიმღებელთა ყოველთა მყოფობაჲ: II, 172, 21 და სხვ.

ასეთი წყობის წინადადებები უცხო მელოდიკის მქონეა, როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ თხრობითი წინადადებისათვის დამახასიათებელი დაღმავალი ტონი უცვლელი რჩება, მაგრამ იცვლება ქართულისათვის დამახასიათებელი ის თავისებურება, რომლის მიხედვითაც აღმავალ საფეხურს ქვემდებარის ადგილი ემთხვევა ხოლმე, დაღმავალ საფეხურზე კი ჩვეულებრივ შემასმენელია. ასეთ შემთხვევებში საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ტონის ამაღლება შემასმენელზე მოდის, დადაბლება კი – ქვემდებარეზე, რომელიც წინადადების ბოლოშია მოქცეული. როდესაც მსგავსი წყობის წინადადება ენაცვლება მის წინამავალ ჩვეულებრივი წყობის წინადადებათა სიმრავლეს, მათს ჩვეულებრივ მელოდიკაში დისონანსი შეაქვს და ამით მთლიანი თხრობის სტილს ლამაზსა და მოხდენილს ხდის. ამ ხერხით თხრობის მონოტონურობა და ერთფეროვნება მოხერხებულად არის გადალახული. ეს მით უფრო აღსანიშნავია, რომ მსგავსი წყობა აზრის გაბუნდოვანებას არ იწვევს.

4. ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის რიგი წინადადებაში

სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკის ადგილი

ძველსა და ახალ ქართულში სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, წინადადების ბოლო წევრს დაერთვის. ასეთად ქართულში ყველაზე ხშირად შემასმენელი გვევლინება, თუმცა შეიძლება სხვა წევრიც იყოს:

ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცოცხალ არსო: ხანძთ. 297, 40; სიბრძნე მისი შეცვალებულ არს სიბერითაო: ხანძთ. 288,34. რამეთუ იტყოდესცა რომელნიმე ქუხილი ყოო, და ზოგნი იტყოდეს ანგელოზი ეტყოდაო: სინ. მრ. 150,16, რამეთუ ვერ ვინ სოფელსა ამას მყოფი უარპყოფს ბოროტსაო: ექ. დღ.ძე. 34,11; გამოიღენ ქუეყანამანო: ექ. დღ. ძე. 65,1; ვითარმედ ვერ შესაძლებელ არსო: ექ.დღ. ძე., 41,36 და სხვ.

იოანე პეტრიწთან ასეთი ჩვეულებრივი წყობა საკმაოდ ხშირად გვხვდება:

პირველმან საზომმან ყოველი განზომალ და პირველმგან საზღვარმან ყოველი აღსაზღვრაო: II,81,25; ყოველი გამგონე შესაბამად თვსთა არსებათაჲსა იმოქმედებსო: II, 9,21; ცეცხლად და ჰაერად სულსა აღასრულებენო: ბ.კ. 24,5; მსგავსებისათჳს იტყჳს, ვითარმედ უცვალებელი ხატიო: II,78,9; ზეეს მიხედვითა გონიერისა ცისაჲთა ჰბადა და აღამკო იგიო: II,47,33 და სხვ.

მკვეთრად განსხვავებული მელოდია აქვს წინადადებას, როდესაც სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკი წინადადების თავში ან შუაშია მოქცეული. ასეთი წყობა ძველ ქართულში იშვიათად, მაგრამ მაინც გამოჩნდება ხოლმე, უფრო X-XI საუკ. ძეგლებში:

ვითარმედ განმზადაო თჳსი იგი ტაბლაჲ: სოლომ. 195,31;

რომელსაც უცმსო საქმეელი იგი მრავალღონეობად: სოლომ. 93,18; ესე ვითარ იგი ეტლი, საჯდომელი დიდისა ბასილისაი, დააყენაო წადმართ სლვისაგან მიტროპოლიტმან ტჯანაფსამან: კომ. 150; და ვითარ ბოროტ თქუმიანო ესენი: პ. იბ. 51,6; ცხოველ არსო ჩემ შორის ქრისტე: პ. იბ. 41,15 და სხვ.

ასეთი შემთხვევების იშვიათობა ძველ ქართულში გამომდინარეობს იქიდან, რომ იშვიათია თვით შემასმენელი წინადადების თავში.

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის სტილის დამახასიათებელია შემასმენლის წინადადების თავში ან შუაში, ქვემდებარის წინ ხმარება. მეორე მხრივ, მისი თხზულებების ხასიათი ხშირად მოითხოვს სხვათა სიტყვის გადმოცემას (ვისიმე აზრის დამოწმებას ან გამეორებას). ამიტომ სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკი მის წინადადებაში ხშირად თავში ან შუაში ექცევა. ასეთი შემთხვევები ბევრჯერ მეტია, ვიდრე ის შემთხვევები, როდესაც -ო ნაწილაკი წინადადების ბოლოშია.

რომლისათვის იტყვს სოკრატი: ნიადაგ მესხუაესა მდედრსა ჰგავსო ნივთი: ბ.კ.105, 8; მაშინდა ვიტყუთო ცნობად, ოდეს მიზეზნი ვიუწყნეთო და დასაბამნი საქმეთანი: II, 42,1-2; ცუცხლი არსო სხუათა ასოთა მშობიერი: ბ.კ.71-6; კრატირსა შორის... შეზავაო საყოველთაო სული: II,52,17; „სულსა შორის შენსა ვიხილეთო ნათელი ძეა შენი“: II, 209,29; უზევდებისო მიზეზი მიზეზოანსა: II,55,30; აობაჲ სწორად ხუდაო პირველისა ადსგან ყოველთა მყოთა: II,56,20; რამეთუ იტყვს არისტოტელე: ხრონოჲ არსო საზომი მიდრეკისაჲ: II,107,21; იკითხვიდისო სოკრატ, ვითარ იკითხვიდიან ყრმანი მცირენი: II,6, 9; თვს შორის დაუესებლად აქუსო წყაროჲ გაგონებათაჲ: II,165,11 და სხვ.

წინადადების თავსა და შუაში სხვათა სიტყვის ო იშვიათად წინადადების სხვა წევრებსაც შეიძლება დაერთოს:

რადო, მყოფთა ურჩეულეს, გასაგონთა უნანარესი: II,34,10; ნამდკლ მყოფისა ნათხზენნიო ღმრთებრ მთენარე – იტყვს

სოკრატე: II,18,18; არს რადმეო, თვთ მათ ვარსკვლავთა სამსახურო, მაწყნარებელ მათდა: ბ.კ.143,22; არა კაცსა ზედლო გზანი მისნი: ბ.კ.155,28; აქებლით მასო, ცანი და მზე: II,212,20.

როგორც ვხედავთ, ასეთი გზითაც ისეთივე მელოდიკის წინადადება იქმნება, როგორც წინა შემთხვევაში: ამას, სხვათა შორის, ისიც უწყობს ხელს, რომ აქაც, ხშირად ზმნაა წინადადების თავში.

ამგვარად, სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკის წინადადების ბოლოდან თავში გადატანა იმ წევრიანად (უფრო ხშირად შემასმენლიანად), რომელსაც იგი დაერთვის, იმავე სტილისტურ მიზანს ეხმაურება, რისთვისაც წინადადების წევრთა გათიშვა, თუ ქვემდებარე-შემასმენლის ადგილების შენაცვლება: ამ გზით იცვლება წინადადების ჩვეულებრივი მელოდიკა.

აღსანიშნავია, რომ ამ ხერხს ხშირად მიმართავენ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი [ცხ. დავით. 1955] მაგ.: არცა მშუღლი თავს იდებსო მარადის გარდაცმულობასა: 357,20; არიანო მრავალნი და ურიცხვნი სამეფონი, რომელთა არცა თუ სახელი გასმიეს შენ: 335,17; არცაღა გვწოდეთო მწვალებელად: 356,17 და სხე.

ამავე ხერხით ქმნის ამაღლებული ელფერის ეფექტს კონსტანტინე გამსახურდიაც [კ. გამსახურდია 1960]. მაგ.,

მახარაი-ღა დარჩებაო ტახტის მემკვიდრედ: დავ. აღმ. 19; ასე იფიქრა: დახოცილთ გვამების საძიძვენელად მოსულაო ნადირი: იქვე, 205; ეპისკოპოსებს გულისხმოდო პატრონი: იქვე, 419 და სხე.

პირობითობის თუ კავშირის ადგილი

როგორც ზემოთ ვთქვით, თუ კავშირი, ჩვეულებრივ, იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას და ზმნის წინ დგას. მთავარი წინადადება ასეთ შემთხვევაში მოსდევს დამოკიდებულს.

მაგრამ ასეთ ჩვეულებრივ წყობასთან ერთად ძველ ქართულ ძეგლებში გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც თუ კავშირი ზმნის შემდეგაა დასმული და ამიტომ ზოგჯერ წინადადების ბოლოშიც ექცევა. იშვიათად – თვით დამოკიდებული წინადადებაც მთავრის შემდეგაა მოქცეული.

არა წარეწყმიდო, ეპოვო-თუ მუნ ოც და ათ: დაბ. ოშკ. 18:30; რამეთუ გითხრა თქუენ, ისმენდეთ-თუ, აღგიბორგდეს: სინ. მრ. 214, 16; იქმნე-თუ რქა, გექმნეს შენ ძირ: სინ. მრ. 219, 1; პბრძოლის-და თუ ვინ, სძლონ: სინ. მრ. 223, 26; კმა არს მოწუისა მის, იყოს-თუ ვითარცა მოძღუარო თუსი: სინ. მრ. 255; იხილი-თუ მპარავი, თანა ურბიოდი მას: ფსალმ. 49:18; იყოს თუ ვინმე გულის-კმისყოფელ ანუ გამომეძიებელ ღმრთისა: ფსალ. 52:3; არა აქუნდეს ზრუნეად, ევნოს თუ, გინა არა: სოლომ. 91, 7-8; იტყოდის-თუ ვინმე: პ. იბ. 129, 18; მოეც, გნებაეს-თუ: პ.იბ.8,11; ხოლო შეუნდოთ-თუ ... პ.იბ.65,4; უკმდეს თუ ვისმე გამომეძიებელთაგანსა ცნობად: უწყ. 3,16 და სხვ.

ასეთი წყობა იოანე პეტრიწის ენის მეტად დამახასიათებელ შტრიხს წარმოადგენს.

თუ კავშირი ზმნის შემდეგაა, დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

იყოს თუ განშორებულ, ვითარ უძლოს შეერთება: I,54,18; თქუას თუ ვინ, ვითარმედ: ბ.კ. 45,20; იუწყოს თუ საცნომ თვთებად თუსი იუწყოს: I,70,27; ეძიებდე თუ სხეულთა მომმარჯობასა ... ჰპოვო: II,196,6-7; იყოს თუ უმეტეს განწვალებულ, უმეტესცა სხუა და უცხო იყოს თუსისა წარმომეშვისაგან: I,24,14; პბაძავს თუ ერთსა, იგი უკუე მიუდრეკელად წარმოაარსებს შემდგომთა თუსთა: I,23,1-2; იყენენ თუ აღმოსაელეთს, ... დაკლებულ არიან დასაელეთს: II,18,8; გნებაეს თუ, სახეთაცა მიერ ცხად ეკყოთ: II,14,3; გონიერ თუ არს არსებად, და ძალიცა და მოქმედებად მისი გონიერ: II,31,31 და სხვ.

თუ კავშირი ყოფს ერთგვარ წევრებს:

სიმრავლე თუ და ერთი ეზიარებიან ურთიერთას: II,28,20; უკუნ ექცევის თუ და არა არს მიზეზ მისდა, ვითარ ეგოს ესე: II,88,15;

თუ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს და ზოგჯერ თუ კავშირი წინადადების ბოლოში ექცევა:

რამეთუ ესე მხოლოდ შენდობასა მიემთხუშვის, შეინანოს თუ: ბ.კ.16,9; უსაზღვრო არვისდა არს უმცრო, არს თუ იგი უსაზღვრო: I,108,10; ვითარ უკუე წინაუკუმო, განეყენოს თუ დასაბამთაგან: I,80,31; სულისა მიერ ნაცმევი ... თანმიცემულა სხეულთა, ეზიარების თუ სხეული სულსა: I,80, 4; არავინაჲ იყოს წესი, არცა წარმონათხი, ეგოს თუ მხოლოდ უნაყოფო თუს შორის: II,8,26; არარაჲ შემძლებელ არს წარმოდგომაჲ..., განეყენოს თუ ღმრთებრივსა რიცხუსა: I,88,8 და სხვ.

ამგვარად, წინადადების წევრთა (თუ ნაწილაკებისა და კავშირების) წყობის ქართულში არსებული ორი ან რამდენიმე შესაძლებლობიდან ჩვეულებრივს და ხშირად ხმარებულს იოანე პეტრიწის ენაშიც ხშირად შევხვდებით. მაგრამ იშვიათად ხმარებულს, იოანე პეტრიწი გარკვეული სტილისტური საჭიროებისათვის ხშირადვე აყენებს, რაც მისი ენის კიდევ ერთ დამახასიათებელ თავისებურებას ქმნის: წინადადებას განსაკუთრებულ რიტმულობასა და მელოდიურობას სძენს.

VI თავი

გრეციზმები სინტაქსის სფეროში

ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელიც განსაზღვრავს იოანე პეტრიწის სტილს, როგორც ეთქვით, ბერძნული ენისა და ბერძნული დედნის გავლენაა.

როგორც ზემოთაც ეთქვით, იოანე პეტრიწი ხშირად გამოხატავს თავის აღტაცებას ელინთა „ენამზეობისა“ და „გონებადღეობის“ გამო: „ყოველთავე, ელლინთა ენამზეობასა ზედა, თვისი სახელი ჰქვიან, შესაბამის თვისისა არსებისაჲ, ხოლო ჩუენთამან, არცა თარგმანთა, არცა სხუამან ვინ დასჭურითნა და აწ მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინა, რამეთუ ყოველსავე ერთად და სწორად იტყვიან და დასდებენ ჩუენნიო“ [პეტრიწი II,6,23-27].

ბერძნული ენის გავლენა იოანე პეტრიწის ენაში თავს იჩენს ტერმინთა წარმოებაში,⁴⁹ უფრო ხშირად კი სინტაქსის სფეროში.

შემასმენლის (არს მეშველი ზმნის) ჩაყარდნა, წინადადების მიმღეობურ, ინფინიტიურ და პასიურ კონსტრუქციათა ხმარება, და კავშირის ქართულისათვის უჩვეულო, ნაწილაკის მნიშვნელობით გამოყენება იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს. მაგრამ აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მსგავსი ბერძნოზმები არც თუ იშვიათია ძველი ქართული ენის ბერძნულიდან თარგმნილი ძეგლების ენაში. მთარგმნელები თავიდან ვერ იცილებდნენ, თუ შეგნებულად არ არიდებდნენ თავს ბერძნული ენისა და ბერძნული დედნის გავლენას. ასეთი გავლენის შესაძლებლობა, ჩვეულებრივ, სინტაქსის სფეროში წარმოიქმნება. დედნის გავლენისა და უცხო სინტაქსური კონსტრუქციების თარგმანში გადმოტ-

⁴⁹ იხ. აქვე, „სიტყვაწარმოება“, გვ. 62

ანის საკითხი დღესაც მეტად მტკივნეული საკითხია მთარგმნელობითს საქმიანობაში.

მაგრამ იოანე პეტრიწის მიერ ბერძნული ენის სინტაქსური თავისებურებების ზოგჯერ ქართულში გადმოტანა მექანიკურ გავლენას არ უნდა მივაწეროთ. იგი გარკვეულ მიზანს ემსახურება: ქართული ენა გახადოს ფილოსოფიური აზრის გადმოცემის ისეთივე სრულყოფილ იარაღად, როგორიც იყო ბერძნული, სადაც ფილოსოფიური აზროვნება უმაღლეს საფეხურზე აიყვანეს ჯერ კიდევ ელინური ხანის დიდმა ფილოსოფოსებმა.

ბერძნული ენის სინტაქსის გავლენა იოანე პეტრიწის ენაზე უშემასმენლო წინადადებების, მიმღეობურ და ინფინიტიურ კონსტრუქციათა ზოგ სახესა და და კავშირის „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარებით, ზოგიერთ შემთხვევაში ტერმინთა კალკირებით ამოიწურება. მაგრამ რადგანაც დასახელებული ფაქტები იოანე პეტრიწის ენაში ხშირად გვხვდება, ეს საგრძნობლად აძნელებს ისედაც რთული ფილოსოფიური აზრის გაგებას.

1. უშემასმენლო წინადადებები

ბერძნული ენის გავლენა აშკარად იგრძნობა უშემასმენლო წინადადებების ხმარებაში. ჩვეულებრივ, ჩავარდნილია „არს“ მეშველი ზმნა.

რადგანაც ქართული ენისათვის უცხოა უზმნო წინადადებები, ამიტომ შემასმენლის გამოტოვება მეტად აძნელებს აზრის გაგებას. ასე, მაგ.,

რამეთუ იგივეობა ერთი და კეთილი (= რადგანაც იგივეობაა ერთი და კეთილი): I, 18, 17 ταὐτὸν γὰρ ἔν καὶ τὰγαθόν: Procl. Inst. § 20.

მაგრამ იოანე პეტრიწის ენაში უშემასმენლო წინადადებების სამი სახე შეიძლება განვასხვაოთ:

ა) ისეთი უშემასმენლო წინადადებები, რომლებშიც გამოტოვებული შემასმენელი ადვილად აღდგება წინამავალი წინადადების მიხედვით, სადაც შესაბამისი შემასმენელი სახეა. ამიტომ ასეთ შემთხვევაში მეორე წინადადება შეიძლება უბრალოდ უსრულ წინადადებადაც ჩაითვალოს. მსგავსი უშემასმენლო წინადადებების აზრი ძნელი გასაგები არ არის:

სიტყვურებით ვიდრემე მოიპოვა ფილოსოფოსობამან, ხოლო საქმიერობით – ტკივილთმოყვარებამან: II,225,35; რამეთუ საყოველთაოსა და პირველსა საუკუნესა შეუცვან ყოველნი ნაწილებითნი საუკუნენი, და პირველსა საყოველთაოსა ჟამსა – ყოველნი ნაწილობითნი ჟამნი: II,117,1-2; რამეთუ საყოველთაოდ სული ყოველობასა ბუნებისა და ცისასა წარმოაჩენს, ხოლო ნაწილებითი სული – ნაწილებითსა სხეულსა და ბუნებასა: II,127,17-18; რამეთუ რიცხუნი არსებათანი გუარნი არიან, ხოლო სული – გუარითი-გუარად გამგონე: II,200,21; და არცა გამგონე სხუა არს და არცა გაგონებული, არამედ გამგონე – გაგონებული და გაგონებული – გამგონე: II,186,22 და სხვ.

მსგავსი წინადადებები უმეტეს შემთხვევაში რთული თანწყობილი წინადადებების მეორე ნაწილს წარმოადგენს, რომელშიც პირველი ნაწილის შემასმენელი აღარ არის გამოვლენილი. გამოტოვებული შეიძლება იყოს ყოველგვარი შემასმენელი, რომლის ადგილზეც აუცილებელია ტირე დაიწეროს. მსგავსი გამოტოვება შემასმენლებისა ქართული ენისათვის უჩვეულო არ არის და ამიტომ წინადადების აზრიც ადვილი გასაგებია, შემასმენელი წინადადებების პირველი ნაწილის მიხედვით ადვილად იგულისხმება.

შემასმენლების მიხედვით უსრული წინადადებები ძველ ქართულში ხშირად გვხვდება:

მისწუადნა რქანი მისნი ზღუამდე და მდინარემდე – მწუერვალნი მისნი: ფსალ. 79:12; ვითარცა უძღურთა უცმს მკურნალი, აგრეთვე უგუნურთა – სიბრძნე: სოლომ. 93, 26; უკეთურები-

სა მიმართ ჩჩულ იყვენით, ხოლო გონებითა — სრულ: სოლომ. 98,7-8; ქათამნი კაცრიელი რადმე და კაცთმოყუარულ არიან და სხუანი — მემთეულ და უდაბნოჲს-მოყუარე; რომელნიმე მკმო-ბარე არიან მეტყუელ და რომელნიმე მდუმარე: ექ.დღ.ძე 94,29.

მსგავსად აგებული წინადადებები დინამიურს ხდის თხრობას. როგორც ვთქვით, ისინი ქართული ენისათვის ჩვეულებრივია.

ბ) მეორე სახის უშემასმენლო წინადადებებში ჩავარდნილია არს/არიან მეშველი ზმნა. იგი შეიძლება მარტივი უშემასმენლო იც იყოს, ასეთ შემთხვევებში კი უფრო ხშირად შედგენილი უშემასმენლის ზმნური ნაწილია. იგი ქართული წინადადების აუცილებელ შემადგენელს წარმოადგენს და ხშირად შემოკლებული, წინამავალ სიტყვასთან შერწყმული სახით გვხვდება (ამის მაგალითები ხშირია იოანე პეტრიწთანაც).

რადგანაც მსგავს შემთხვევებში ქართულისათვის არს ზმნის გამოტოვება უჩვეულოა, ამიტომ ძალიან ჭირს ამგვარ წინადადებათა აზრის ერთბაშად აღქმა. ბერძნულისათვის კი ამ ტიპის უშემასმენლო წინადადებები ისევე ბუნებრივია, როგორც უშემასმენლიანი. თუმცა წინასწარვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ბერძნულ დედანში არს სახეზეა, ხოლო იოანე პეტრიწის თარგმანში — გამოტოვებული. ესეც რომ არ იყოს, ამ ტიპის წინადადებები „განმარტებაშიც“ ისევე ხშირად გვხვდება, როგორც თარგმანში.

ჯერ განვიხილავთ მაგალითებს, სადაც გამოტოვებული არს ზმნით მარტივი უშემასმენლია გამოხატული. ამგვარ შემთხვევებში მისი ერთბაშად აღდგენა უფრო ჭირს, ვიდრე სხვა შემთხვევებში მისი ერთბაშად აღდგენა უფრო ჭირს, ვიდრე სხვა შემთხვევებში⁵⁰:

ვინაჲ მის შორის V ცაჲ და ყოველი ნაწილი მისი: II,52,10-

⁵⁰ გამოტოვებული არს ზმნის ნაცვლად ჩავსვამთ: V ნიშანს; მის

ვი სახელის დადებითი ფორმაა, რიცხვითი სახელია, ან არსებითი სახელი:

ყოველი უსხეულო – უდიდო V, რამეთუ, რომელსა არა ჰქონდეს რაჲე სიდიდით წარმოდგომაჲ, უცხო V დგილისაგან: II,52,1; ხოლო სრული მხოლოდ კმა V თჳს შორის, მაგრა არა მზა თანმიცემად სხუათადმი: I,81,8-9 (τὸ δὲ πλῆρες αὐταρκες μόνον, οὐπα δὲ εἰς μετὰδύοις ἔτοιμον: Procl. Inst. §131); ხოლო რომელთა გაგონებაჲ ერთ და იგივე V, და იყოს არსებაჲცა მათი ერთ და იგივე: I,102,8-9; ხოლო გუარნი გულისწყყრომისანი სამ V: ბ.კ.108,1 (εἰδὲ δὲ τοῦ θυμακοῦ τρία De natura §20,81); არ ვიდრემე სხეულ V სული: ბ.კ.26,20 (οὐκ ἄρα σῶμα ἢ ψυχὴ: De natura §2,9); და ორივე ესე – ერთობა V: I,126,8 (καὶ ἐκάτερος μὲν ἑνὰς ἔστιν De natura §126,5); უსხეულო ვინაჲე და რიცხუნიცა: ბ.კ.29,2 (ἀσώματοι δὲ οἱ ἀριθμοὶ De natura §2,21); რამეთუ იგივეობა V ერთი და კეთილი, და დასაბამ ყოველთა V კეთილი, ვითარ აღმოიჩინა: I,18,17 და სხე.

ზოგ შემთხვევაში წინადადებაში არც ქვემდებარეა წარმოდგენილი (მაშინ, როდესაც რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ქვემდებარის როლს მისამართი სიტყვა – ნაცვალსახელი უნდა ასრულებდეს), ასე რომ მდგომარეობა კიდევ უფრო რთულდება:

ხოლო თუ რადმე უსაზღურო V, უცნაურცა V ჩვენგან: ბ.კ.9-10 (εἰ δὲ ἄπειρος, καὶ ἄγνοστος ἡμῖν: De natura §43,133); რაიცა ერთ თვთსრულ V, ღმერთ V ზიარებით: I,70,11 (εἰ ἔστιν αὐτοτελεῖς ἑνὰς, θεός ἔστι. Procl. Inst. §114).

რამეთუ რომელსა არა ჰქონდის რაჲე სიდიდით წარმოდგომაჲ, უცხო V ადგილისაგან: II,52,1; არამედ უკეთუ არა ნიეთ V, უნიეთო ვიდრემე: ბ.კ.26,1 εἰ δὲ οὐχ ὑλῆ, ἄυλον ἄρα: De natura §2,18 (Если же нематерия, то нематериально: Владим. 12).

შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა ხშირად:

უზესთაეს – და უფრო V საყოველთაო მამებრივი მიზეზი შემოქმედებითსა მიზეზსა: II,179,28; რამეთუ უსაყოველთაოეს V მშობითი ცხოველობითსა და უმახლობელეს V დასაბამსა: I,93,28 ὁλικωτέρα γὰρ ἢ γεννητικῇ τῇς ζωογονικῆς καὶ ἐγγυτέρω τῇς ἀρχῇς.: Procl. Inst. §155,3; რამეთუ უმჯობეს V ყოველთა გონებათა განდმრთობილი გონებაჲ: I,95,19-20 παντὸς γὰρ νοῦ κρείττω ὁ ἐκθεοῦμενος νοῦς.: Procl. Inst. §160.

როგორც ვთქვით, ყველაზე ხშირად არს/არიან ზმნური ნაწილი მაინც მიმღეობის ფორმასთანაა გამოტოვებული. შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილად შეიძლება იყოს სასუბიექტო მიმღეობაც და საობიექტოც:

რამეთუ მეცნიერ V თვისისა აობისა გონიერი სული: II,20,12; ხოლო ყოველნი მიდმოქცევისა შემწყნარებელნი ღმრთებრივთა მიმდგომ Vp ოდესმე: I, 110,28; უპირველესნი მიზეზნი უშორეს განმგზავნ Vp თვსთა ძალთა და მოქმედებათა II,148, 25-26; თუ ვითარ განუყოფელ V მიზეზისაგან მიზეზოანი: II, 105,31; ორითავე უმსგავსონი ურთიერთის შეუხებელ Vp: I,109,1-2 τὰ γὰρ κατ' ἄμψω ἀνρῶμοια ἀσύναπτα ἀλλήλοις.: Procl. Inst. § 181; ხოლო თუ გათუთებულ V, განყოფილ Vp ყოველნი შეურევნელად: I,118,1 καὶ εἰ χωρὶς, διήρηται πάλιν ἀσυγχύτως.: Procl. Inst. §197. და ესე არა ყოველი ყოველთათვს საენო ქმნილ V: I,124,8; ესე ვიდრე უსაზღვროობამდე, რომელი შეუძლებელ V: I,6,18 καὶ τοῦτοις ἀπειρον: Procl. Inst. § 5.

ამგვარი უშემასმენლო წინადადებები ხშირად გვხვდება „სინურ მრავალთაჲში“. მაგ.:

აწ მე არღარა დედათა შორის კურთხეულ V: ტიმ. იერუს: 98,16; ხოლო აქა ბუელი იგი ელია განახლებული წინაშემდგომ V და თანამზრახვალ და თანაზიარ სადღუმლომსა მის: ოქრ. 194,8 (იხ. აგრეთვე, ოსიძე 1957: 13-15; 194, 13; 79, 14 და სხვ.).

პირიანი ზმნის ნაცვლად შეიძლება მასდარის ვითარებაში

დასმული ფორმაც (ინფინიტივი) შეგეხედეს, რაც, რა თქმა უნდა, ქართული ენის ბუნებას სრულებით არ ეგუება.⁵¹

როგორც ვთქვით, რადგანაც ამგვარი უშემასმენლო წინადადებები ქართული ენისათვის უცხოა, მათ შინაარსში ერთბაშად გარკვევა ძნელი ხდება. მაგრამ, თუ ვიცით იოანე პეტრიწის ენის ეს თავისებურება, მისი გათვალისწინებით ძნელი აღარ იქნება პეტრიწის ნაწერებში გზის გაკვლევა.

წინადადების ამგვარი წყობა მელოდიური და რიტმული მეტყველების იშვიათი ნიმუშია სამეცნიერო-ფილოსოფიური ხასიათის ტექსტებში.

2. მიმდებარე კონსტრუქციები

ა) იოანე პეტრიწის ენაში მიმდებარე კონსტრუქციის ორ სახეს გამოვყოფთ. პირველი ისეთი სახის მიმდებარე კონსტრუქციაა, რომელიც ქვეწყობილს (ჰიპოტაქსურს) ენაცვლება. ამგვარი კონსტრუქციული მონაცვლეობა ცნობილი ფაქტია ძველ ქართულში. დ. ჩხუბიანაშვილი თავის წერილში, „ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში“ [ჩხუბიანაშვილი 1961: 192], ადარებს ოთხთავის ადიშისა და ჯრუჭ-პარხლის რედაქციებს. ირკვევა, რომ DE რედაქციის განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას C რედაქციაში ხშირად მიმდებარე კონსტრუქციის მარტივი წინადადება უპირისპირდება. ასე მაგ.:

იხილა კაცი, რომელი ჯდა საზუერესა ზედა: მ. 9:9, DE.
მაგრამ: — იხილა კაცი, მჯდომარჳ საზუერესა ზედა: მ. 9:9 C.

ასეთივე მონაცვლეობაა „ფსალმუნთა“ რედაქციებშიც: აღიდარნ ზღვაჲ... სოფელი და ყოველი, რაჲ არს მას შინა:

⁵¹ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, „ინფინიტიური კონსტრუქცია“.

ფსალმ. 97:7 Ⴀ, მაგრამ: – აღიძარ ზღუად... სოფელი და ყოველნი დამკვდრებულნი მას შინა ფსალმ. 1.;

ყურად იღეთ ყოველთა, რომელნი დამკვდრებულ ხართ სოფელსა: ფსალმ. 98:21., მაგრამ: – მერჩლით მე ყოველნი, დამკვდრებულნი სოფლისანი: Ⴀ და სხვ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული იმ მოსაზრების საფუძველზე, რომ პარატაქსული კონსტრუქცია ისტორიულად წინ უსწრებდა ჰიპოტაქსურს, ავტორი ასკენის, რომ მის მიერ განხილული მიმღეობური (და მასდარული) ფორმები უბელეს ფორმებად უნდა ჩაითვალოს.

უფრო ადრე, კ. ღონდუა აღნიშნავდა, რომ ჰიპოტაქსური შინაარსის ძეელი („შეკუმშული“) ფორმით გადმოცემის კვალი ქართველურ ენებშიც მოიპოვება: ჭანურში, მაგალითად, ერთი ტიპის დაქვემდებარებულობა უკავშიროდ იწარმოება, კერძოდ – მიმღეობის საშუალებით.

იოანე პეტრიწი ჰიპოტაქსური შინაარსის „შეკუმშულ“ კონსტრუქციებს ძალიან ხშირად მიმართავს (ისევე, როგორც იძულებულია ხშირად იხმაროს რთული კონსტრუქციებიც)⁵². რთული წინადადებების შეცვლა მიმღეობური კონსტრუქციით ერთ-ერთი საშუალებაა რთული კონსტრუქციებისაგან ენის განტვირთვისა. სამაგიეროდ ასეთი მიმღეობური კონსტრუქციები, ჩვეულებრივ, განკერძოებული განსაზღვრებებით ტვირთვას ენას. ასეთ შემთხვევაში შემასმენლის როლს მიმღეობა ასრულებს და, ამგვარად, ზმნა კიდევ ერთხელ უკუგდებულია წინადადებიდან. განკერძოებული განსაზღვრებით შეიძლება გამარტივდეს როგორც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებები (ხშირად), ასევე – ქვემდებარული, დამატებითი.

⁵² როგორც ნ. კეჭაღმაძე აღნიშნავს თავის დისერტაციაში, „კავშირის“ თარგმანში თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა გადმოცემული ზმნა მიმღეობით და მიმღეობა – ზმნით“ [კეჭაღმაძე 1948: 309].

მიმღეობური კონსტრუქცია ცვლის განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას (უფრო ხშირად სასუბიექტო მიმღეობაა):

ხოლო ეკლესიასტე, ბუნებით მეტყველებისა შემხები, გამოაცხადებს აწინდელსა ცხოვრებისა ამაოებასა: II,226,33; ეიწყო ქუენათადო, წესსა დამცუელი არისტოტელის გამოთასა: II,111,30; ხოლო პლატონ, ერთყოფასა სულისა და მრავალყოფასა აღმომჩენელი, ერთად უკუე იტყვს ყოველთა სულსა: ბ.კ.46,1 Πλάτων δὲ καὶ μίαν εἶναι καὶ πολλὰς τὰς ψυχὰς ἀποφαίνεται· μίαν μὲν γὰρ εἶναι τοῦ παντὸς τὴν ψυχὴν: De natura §2,33; რამეთუ თალი, წყლისა მხოლოდ მეტყუელი ასოდ, მეცადინეობს გამოჩინებად სხუათა სამთა ამისაგან ქმნილად: ბ.კ. 70,26,27 καὶ γὰρ Θαλῆς, τὸ ὕδωρ μόνον λέγων εἶναι στοιχεῖον, πειρᾶται δεικνύσαι τὰ ἅλλα τρία ὑπὸ τούτῳ ὑγιόμενα: De natura §5,54; რამეთუ ჯერ არს სხეულისა, ძალად ცხორების მქონებლისად, პირველ თვთ მოქმედებით ყოფად სხეულისა მის: ბ.კ. 37,24-25 δεῖ δὲ τὸ σῶμα τὸ θυνάμει ζῶν ἔχον πρότερον ἐνεργεῖα εἶναι σῶμα: De natura §2,27; ყოველი წესი, მხოლოობისაგან დამწყებელი, იწარმოებს სიმრავლისადმი: I, 18, 21 Πᾶσα τὰς ἀπὸ μονάδος ἀρχομένη πρόεισιν εἰς πλῆθος: Procl. Inst. § 21, 7-8.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებების შემცველი განკერძოებული განსაზღვრების როლში ხშირად საობიექტო მიმღეობაც არის:

არიან ერთნი, მხოლოდ ოდენ გონებით ზიარებულნი: II,167,20; ესთავე სახლი, ქმნასა შორის ხილული, ვითარცა სახლ არს და არა სახლ: II,05,4-5; კუალად არს სხუა სამარადისობა, დაკლებული ცხორებისაგან: II,51,11; ყოველი სიმრავლე ერთთად, ზიარებული რადსაგან გრძნობადისა სხეულისა, აღმეულის-შორისი არს: I,165,28.

როგორც ვხედავთ, საობიექტო მიმღეობიანი კონსტრუქციები ქართულისათვის ბუნებრივია. ამას ვერ ვიტყვით სასუბი-

ექტო მიმღეობით შექმნილ განკერძოებულ განსაზღვრებებზე, მით უფრო ისეთ შემთხვევებში, როდესაც მიმღეობად გადაკეთებულია „მეტყველება წრის“ ზმნა:

ისიოდესცა... თან მოუკმობს, მეტყველი: II,213,5; ხოლო ამომონიოს, საძიებელსა ამას ესრესახედ დაჰვსნის, მთქუმელი, ვითარმედ: ბ.კ.53,2-3; არამედ პანეტიოს ფილოსოფოსსა, კმონობითი მიმართობითი მიდრეკასა ნაწილყოფად ეგულების, მთქუმელსა უმართლესისასა: ბ.კ.94,11.

მიმღეობური კონსტრუქცია ზოგჯერ ქვემდებარულსა და დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებებსაც ცვლის:

რამეთუ იტყვს, მსწრაფლ დამწყებელი, დასაბამსავე პირველისა წიგნისასა: ბ.კ.50,8-9 (ბერძნულში არ არის მიმღეობური კონსტრუქცია: λέγει γὰρ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου: De natura §2,37).

სულისა თქუა მორთულობად, ესრეთ მთქუმელმან: ბ.კ.31,18; ღაღადებს, მეტყუელე: II,218,20; ჰყოფს, მეტყუელი ესთა, ტიმეოსა შორის: II,47,28.

როგორც ვხედავთ, თუ შემასმენელი, რომელთანაც მისამართი სიტყვა იგულისხმება, წინ უძღვის მიმღეობური კონსტრუქციით შეცვლილ დამოკიდებულ წინადადებას (ასეთ შემთხვევაში საზღვრულწივარდნილ განკერძოებულ განსაზღვრებასთან გვაქვს საქმე), წინადადება მაინც მძიმეა და აზრი ძნელი აღსაქმელია. მაგრამ, როცა დამოკიდებული წინადადების შემცველი მიმღეობა წინადადების თავშია, ასეთი კონსტრუქცია მსუბუქია, ქართულისათვის ბუნებრივი და ამიტომ ადვილად გასაგებიც:

ხოლო მომხდომთა ბუნება შეუსაზღვრებელ (არს): II,144,2-5.

ბ) მიმღეობური კონსტრუქციების მეორე ტიპად გამოვეყოფთ ისეთ მიმღეობიან წინადადებებს, რომელთაც მეშველი ზმნა ახლავს თან: მარტივად რომ ვთქვათ, შედგენილ შემასმენლიან

წინადადებებს, სადაც სახელად ნაწილად მიმღეობაა გამოყენებული. ავტორი, ნაცვლად იმისა, რომ აქტიური, ორგანული წარმოების ზმნა იხმაროს, იყენებს აღწერითს წარმოებას: სასუბიექტო მიმღეობა+მეშველი ზმნა:

ხოლო რიცხუსა, სამისა და ოთხისა უმეტეს, ერთითა მიხედვითა ვერ მნახველ ვართ: ბ.კ. 77,32 *τοὺς δὲ ἀριθμοὺς τῶν ὁραμῶν τῶν ὑπὲρ τρία ἢ τέσσαρα τοὺς κατὰ μίαν προσβολὴν μὴ ὁραμένους* De natura §7,60.

ნაცვლად აქტიური კონსტრუქციისა – „ვერ ეხედავთ“ – ნახმარია მიმღეობური „ვერ მნახველ ვართ“. საქმე ისაა, რომ ამგვარ შემთხვევათა უმეტესობაში ბერძნულშიც მიმღეობური კონსტრუქციაა:

კუალად მწუხარებასა სიცხისა -შორისსა და შიმშილისა-შორისსა მიმთუალველ ვართ: ბ.კ. 102,23.

ასევე: მომხუეწელ არს ენისაგან ყოველსა ბარბაროზებრობასა და თანამბრძოლ და შემწე და გურიან-მყოფელ ექმნების ელადელთა ცმასა: II,223,22; ამის მიზეზისათვის საზრდელსა და სამოსსა მოქენე ვართ: ბ.კ. 15,4-5 სხვ.

ასეთ შემთხვევებში, როგორც ზემოთ ენახეთ, ზოგჯერ კოპულა ჩაეარდნილია და, ამგვარად, უშემასმენლო წინადადებები წარმოიქმნება:

თუთმდგომარე ვიდრემე V ყოველი თუსდადვე უკუნქცევად შემძლე: I,32,5.

3. ინფინიტიური კონსტრუქცია

როგორც ცნაბილია, ვითარებითში დასმული მასდარი ძველ ქართულში ინფინიტივის მნიშვნელობით იხმარებოდა. ისევე, როგორც სხვა ენათა ინფინიტივი, ვითარებითში დას-

მული მასდარი ხშირად რთული წინადადების მონაცვლეა ქველ ქართულში [მარტიროსოვი 1955: 45]. ასეთ შემთხვევაში მისი შემცველი მარტივი წინადადება ჰიპოტაქსურ შინაარსს გამოხატავდა [ჩხუბიანაშვილი 1961: 194]: უბრძანა მათ ცემად მისა პური: მრკა:43; მაგრამ: უბრძანა მათ, რაფთა მისცენ მას ჭამადი (იქვე).

ინფინიტიური კონსტრუქცია ქართულში გვიანდელი წარმოშობისად (თარგმნისას გამოწვეული საჭიროებით) მიაჩნიათ. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, მისი, როგორც „ინფინიტივის“ ჩამოყალიბების პროცესი, აშკარად ჩანს V-X საუკუნეების ნათარგმნი და ორიგინალური ძეგლების მიხედვით [მარტიროსოვი 1955: 48]. ასეთი ინფინიტივის ერთერთ სინტაქსური ფუნქცია, რომელიც მას XII-XIII საუკუნეებში ჰქონდა შემორჩენილი, იყო მიზნის გარემოების ხატვა, „ამ ფუნქციის გამოხატვა ფართოდ იყო გავრცელებული ქველ ქართულში“ [მარტიროსოვი 1955: 45; ჩხუბიანაშვილი 1961: 194].

ამგვარად, სრულიადაც არ არის მოულოდნელი, რომ იოანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს ამგვარ კონსტრუქციას: იგი ჰიპოტაქსური შინაარსის მარტივი წინადადებებით გადმოცემის კიდევ ერთი საშუალებაა.

მასდარი ვითარებითს ბრუნვაში ხშირად იხმარება ირიბი ნათქვამის ნაცვლად „მეტყველება“ წრის ზმნების შემდეგ:

მაშინლა ვიტყუო ცნობად, ოდეს მიზეზნი ვიუწყნეთო პირველნი: II,42,1-2; იტყუან აღყვანებად: ბ.კ. 45,22; შეცვალებად ვიტყუთ: ბ.კ. 55,29.

ინფინიტიური კონსტრუქციით ხშირად შეცვლილია მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. ჩვეულებრივ, იგი იმ ზმნების შემდეგ იხმარება, რომლებიც სურვილს, შესაძლებლობას, საჭიროებას გამოხატავენ: შეუძლებს, ძალუც,

თანა-გუაც, უკმს, სათანადო არს, საჭირო არს, ჯერ არს, კმა არს და სხვ.:

შეუძლებენ ზიარებად: II,154, 4; ვერ უძლებს... თან გაყოლად: II,133,21; ვერ... შეუძლებს შეკრებად: II,65,2; შეუძლებელ არს ყოფად: I,37,9; ძალ უც შთასლვად: I, 123, 25; ძალ უც დგომად: II,16,15-16; არსად ძალ-უცო ზიარებად: I,153,6; გუარსა თანა-გუაც ცნობად: II,3,3; თანა-გუაც გუარსა... დაჭურეტად: II,10,7; თანა აც მას წარმოვლენად: ბ.კ. 46,27; წინაგვც ცნობად: II, 7,24; უკმს... უკუსუმაღ თუალთა: II,94,7; სათანადო არს აწ დაჭურეტად: II,64,25; სათანადო არს ცნობად: II,6,21; საჭირო არს... მიღებად: ბ.კ. 13,2; კმა არს შეკრებად: II,65,1-2; ეკმაების თანგანზიდვად: II,45,14; ვერ... ეკმაა განყრად და წარვლენად: II,59,3 და სხვ.

ამას გარდა, ინფინიტიური კონსტრუქცია ზოგ სხვა ზმნასთანაც გვხვდება: იწყებს, აღძრავს, აღადგენს, მოფალს:

იწყო წარმოდღებად: II,34,17; იწყოს წარმოჩენად: II,163,11; აღსძრავს მოქმედებად: II,101,23; რამან აღძრაო... წარმოქმნად: II,68,23; მოვა ცვალებად: II,70,16. აღადგენდეს შობად... და წარმოყენებად: I,92,16; მეცადინეობს სული ცნობად: II,113,9.

ხშირად ინფინიტიური კონსტრუქცია გვხვდება მიმღეობური კონსტრუქციის შემდეგ. უფრო ხშირად მიმღეობები იმავე მნიშვნელობისაა, რაც ზემოთ დასახელებული ზმნები:

შემძლებელმან ცნობად... მაშინ იუწყოს, ოდეს მიზეზთა შორის პირველ იუწყოს თვთებაჲ თვსი: I,111,21; ყოველი შემძლე უკუქცევაჲ თვსდადვე, განყენებულად იზიარების: I,53,2; ამღმქნელი ვნებად: I,51,17; არც რაჲ, მომმარჯუე ზიარებად მათდა, იქმნების მზა: I,86,13.

აქ, როგორც ვხედავთ, ორი დამოკიდებული წინადადება მარტივდება: მიმღეობური კონსტრუქციით შეცვლილია განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, ხოლო მასდარუ-ლით – მიზნის გარემოებითი ან სხვა ტიპისა.

მასდარული კონსტრუქციების დროსაც შეიძლება წინადადება უშემასმენლოდ იყოს წარმოდგენილი: ამ შემთხვევაში უშემასმენლის როლს ინფინიტივი (მასდარი ვითარებითს ბრუნვაში) ასრულებს: არამედ არა ყოვლისა გამგონედ თქუმაჲ და დაჰასრუად მისდა გონებად: I, 102, 14-16.

ქართულის მასდარის შესაბამისად ბერძნულში პირიანი ზმნა წარმოდგენილია: და კუალად უკუე, სიტყუსაებრ მისისა, არა საესეყოფად სოფელი, არამედ ნახეუარსრულად: ბ.კ. 43, 3-4. ἄλλως τε καὶ αὐτὸν οὐκ ἔστιν ὁ κόσμος; De natura §31. რამეთუ არცა ჳელონებანი... არცა სხუანი რაჲმე მიმოგონებითნი, ყოფად მათ შორის.

ბერძნულში ზმნა არის: οὐτε γὰρ τέχνη ... ἄλλοι τινὲς διανοήτι κῶν ἐν αὐτοῖς ἔστιν: De natura §2,35.

განსხვავებით ინფინიტიური კონსტრუქციისაგან, მასდარული კონსტრუქცია უძველესადაა მიჩნეული. მასაც ჰიპოტაქსური შინაარსის გადმოცემა აკისრია. ორიოდე მაგალითს მოვიყვანთ პეტრიწის შრომებიდან:

აღსრულებასა ოდესმე თეატრომასასა და ჯდომასა ერისასა, მწეროთა წარიფრინეს: ბ.კ. 164, 1-3; და არა მცირედ მიღგუბიან, არამედ თანაჲე ამღოჩენასა მზისა დიკომასასა აჰადა მოფენაჲცა შარაჲანდელთაჲ: II,7,14-16.

4. პასიური კონსტრუქციები

ქართულში პასიური შინაარსი ხშირად გადმოიცემა ორგანული წარმოების ზმნებით, კერძოდ, ი – ები კონფიქსიანი რეფლექსივით – (“ავტოაქტივით”, დიონისე თრაკილის ტერმინოლოგიით – ე. წ. მედიოაქტივით). ასეთ შემთხვევაში წინადადებაში ზოგჯერ მოქმედების ჩამდენი არ ჩანს: ქართულ თრგმანში მიერ //-გან თანდებულისანი სახელითაა წარ-

მოდგენილი, ხოლო ბერძნულში – *საბ* // *εις* წინდებულით. ვინაჲ მოირთო და იმუსიკელა ყოველთა მბადისა მიერ: II,75,33. ვითარ აწ იჩუნა(ცა, მთავრად მათდა დაიდგინა: ბ. კ. 18,30; = (“როგორც ნაჩვენები იქნა, მათ მთავრად იქნა დადგენილი”)

ეს ზმნური ფორმები ბერძნულში და ქართულშიც პერფექტში (*ქართ. წყვეტილში*) ომონიმურია. ამიტომჭირს შინაარსის გაგება და წმ. წერილის ძველ ქართველ მთარგმნელებს უძნელდებათ ამ ტიპის კონტექსტის თარგმნა, თუკი ბერძნულ ტექსტში არ არის წარმოდგენილი სათანადო წინდებულები – *საბ* // *εις*, რომელთაც ქართულში შეესაბამება მიერ // გან თანდებული:

ესე მცირედთა მიერ შემოისაზღვრა კანონი არისტოტელის „ორდანოდსაჲ“: II,11; თვნიერ მის პირველობისა მიერ არცა მოიგონებია: II,216,19; იელფოდა რაჲ ესე ვიეთმე მიერ, იხილნა ვინაჲმე მწერონი: ბ. კ. 163,28-30 – ბერძნულში აქ ე.წ. “მედიოპასივის” მიმღეობაა: *φινεσθμεινος γὰρ οὐτως ὑπὸ τινων ... μεαρήσας γεράνους*; De natura §42,121 მაგრამრთული ხდება გარკვევა უთანდებულო კონსტრუქციებში, როგორიცაა: “არ-ვინათა შორის იხილვოს უზადოდ უმოქენეობაჲ”: I,30,16-17; “ყოველი, შემძლე უკუნქცევად თვსდადვე, განყენებულად იზიარებვის”: I,53,2-3;

ი- პრფექსიანი რეფლექსივის ფორმის შემცველი პასიური კონსტრუქციები დამახასიათებელია იოანე პეტრიწის ენისათვის. ასეთი კონსტრუქცია უცხო არ არის ქართული ენისათვის, მაგრამ როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „ქართული ენა უმეტესად აქტიური ფორმების ენაა და პასიურ გამოთქმებში ზომიერებას იცავს“ [შანიძე 1953: 309]; , .

პასიური კონსტრუქციები ჩვეულებრივ, დამახასიათებელია ბერძნული ენისათვის, მაგრამ ძველ ქართულ ტექსტებში აღმოიყვანა ტიპის ფორმას ვნებითის (პასივის) შინაარსი ექნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მას მიერ ან

//გან“ ‘ თანდებული შეეწყობა (შესაბამისად, ბერძნულშიც შეიძლება იყოს *εἰς* / *πρὸς* წინდებულები;

“მაშინ იესუ აღმოიყვანა სულისაგან უდაბნოდ (მათე, 4:1 ჯრუჭ.-პარხ.) (=“*იესუ ამოყვანილ იქნა სულის მიერ...*“); რაც ბერძნულის ზუსტი თარგმანია: *Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνῆχθη εἰς τὸν ἔρημον πρὸς τὸν πνεῦματός.*

ქართულ თარგმანში მოქმედი პირი, ქვემდებარე – ამ შემთხვევაში “-გან” თანდებულიანია, სხვა შემთხვევაში შეიძლება “მიერ” თანდებულიანიც იყოს.

მაგრამ იგივე ომონიმური ფორმა აქტიური შინაარსისაა შემდეგ კონტექსტში და, შესაბამისად – ქვემდებარე ერგატივში: და მექსეულად სულმან განიყვანა იგი უდაბნოდ“ [შანიძე 1953: § 367, შნშ.];

ასევე: “მოივლინა ღმრთისაგან” //ღმრთისა მიერ” პასივია, მაგრამ – მოივლინა მან იგი – აქტივი.*

იმის გამო, რომ წყვეტილში აქტივ-პასივის ომონიმური ფორმები შინაარსს ბუნდოვანს ხდიდა, ქართულში საკუთრივ ენებითის // პასივის გადმოსაცემად ჩამოყალიბდა აღწერითი წარმოების ფორმები (მიმღეობა + მეშველი ზმნა) მოვლენილ იქნა (ნაცვლად მოივლინა -სი, დაცვულ იქმნა, გამოტაცებულ იქმნენ, ქმნენ... და სხვ. ასევე მოხდა თვით ბერძნულსა სხვა ევროპულ ენებშიც და, უფრო მოგვიანებით – ქართულშიც, საკუთრივ პასივისათვის ასეთი აღწერითი ფორმები ჩამოყალიბდა და გავრცელდა განსაკუთრებით – „საქმიანი“ ქალღაღადების ენაში., მაგრამ იოანე პტრიწისა და მისი დროის მწერლების ნაშრომებში ამგვარი აღწერითი ფორმები არ იძებნება.

*გვარისა და დიათეზის კატეგორიების ურთიერთმიმართების პრობლემასთან დაკავშირებით იხ. დ. მელიქიშვილი, “ქართული ზმნის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზი” 2014 (თ.

9: ქართული ზმნის უღლებადი ფორმების გრამატიკული კლასიფიკაცია მორფოსინტაქსური ანალიზის საფუძველზე, 73-95). ‘

„და“ კავშირის ხმარება „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით⁵³

6. კეჭალმაძე თავის დისერტაციაში იოანე პეტრიწის, როგორც მთარგმნელის, თავისებურებად თვლის იმას, რომ იგი და კავშირს ხმარობს ქართულისათვის უჩვეულო მნიშვნელობით: „ბერძნული ენის გავლენა ხშირად იჩენს თავს და კავშირის მოხმარებაში. ცნობილია, რომ ბერძნული და უდრის 1. „და“ კავშირს და 2. ცა ნაწილაკს. ძალიან ხშირად ეს განსხვავება ჩვენი მთარგმნელის მიერ სწორად არის გაგებული. მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ბუნებრივად თავს იჩენს ბერძნულის გავლენა და მთარგმნელი შეუცნობლად გადმოგვცემს მას დათ-ი იქაც, სადაც ეს ქართულისათვის სრულიად ზედმეტია“ [კეჭალმაძე 1948: 255]. ცხადია, ასეთ შემთხვევებში ბერძნულის გავლენა აშკარაა. მაგრამ იოანე პეტრიწს ყველა შემთხვევაში სწორად აქვს გაგებული და-ის მნიშვნელობა: მაშინაც, როცა მას და კავშირით თარგმნის და მაშინაც, როცა ც ნაწილაკით თარგმნის. ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით ხმარება და კავშირისა შემთხვევითი არ არის: ამის შესაძლებლობას იძლევა თვით ამ კავშირის ძირითადი ფუნქცია. მისი მნიშვნელობა, როგორ ერთგვარ წევრთა მაკავშირებელისა, რამდენადმე იგივეობის გაგებასაც მოიცავს. ამას გარდა, მისი „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარებას, როგორც ჩანს, იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ქართულში და კავშირის ნაწილაკის ფუნქციით ხმარება, საერთოდ, უჩვეუ-

⁵³ ამ საკითხის შესახებ იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II [ყაუხჩიშვილი 1926: 21-22]; კ. კეკელიძე, ქართული თარგმანი, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა I [კეკელიძე 1956: 255].

ლო არ არის, ამ უკანასკნელი შემთხვევების შესახებ უფრო ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, ახლა კი განვიხილავთ და კავშირის ც ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარების შემთხვევებს.

ა) ც ნაწილაკის მნიშვნელობით და კავშირის იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს.

შემთხვევათა უმეტესობაში იგი შესაბამის სიტყვას ც ნაწილაკსაც ურთავს. ასეთ შემთხვევაში, თუ შეიძლება ითქვას, გრამატიკულ პენდიადისთან გვაქვს საქმე:

ვინაე ესევე სიტყუად და ვაშლსაცა ზედა: ბ.კ. 79,28 *ὁ αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τοῦ μήλου*: De natura §7,61.

არამედ არისტოტელის და მეხუთესაცა შემოიღებს სხეულსა ეთერისასა: ბ. კ. 68, 26-27 *Ἀριστοτέλης δὲ καὶ πέμπτον εἰσάγει σῶμα τὸ αἰθέριον*: De natura §5,52;

ამისათვის უკუე და კმა ესეცა: ბ.კ. 23,16 *περὶ μὲν οὖν τούτων ἰκανὰ καὶ ταῦτα.*: De natura §1,16;

ყოველი, რომელიცა გონებისადა ზიარებულ არს, და ცხოველობისადცა ზიარებულ არს: I,63,8-9. *πᾶσι γὰρ, οἷς οὖν μέτεστι, καὶ ζῶντες μέτεστι*: Procl. Inst. §101.

ამ მნიშვნელობით და კავშირი ხშირად გვხვდება არა მარტო თარგმანში, არამედ ორიგინალურ თხზულებაშიც – „განმარტებაში“:

მუნცადა პირველი შენიერება: II,76,31-2; განაწილების და ძალითაცა: II,128,11; შეისწავლე და ესეცა: I,16,14; იყვნენ და მრგუალნიცა: II,85,7-6 და სხვ.

ნაწილაკის ფუნქციით ნახმარი და ხშირად -გე ნაწილაკთან ერთადაც გვხვდება. შეიძლება მათ -ც ნაწილაკიც ახლდეს თან და, ამგვარად, ერთი და იმავე შინაარსის გადმოსაცემად სამი ერთეული მოგვევლინოს: -გე ნაწილაკი იხმარება მაშინ, როცა შედარებაა გადმოცემული.

გე+და+ც:

ვითარცა-იგი ბიჯებად სულითი არს, და ეგრეთვე სული-
სკუეთადცა: ბ.კ. 120,17-18; ესრეთვედა გრძნობადნიცა ყოველნი:
I,104,2; ნაწილებითნი, ვითარ უუსახურეს, ესთავე-და შორსცა:
II,120,8; მსგავსადვე-და სულისაიცა: ბ.კ.13,24-25 და სხვ.

გე+და:

ეგრეთვე-და რომელობისა მსგავსი: ბ.კ. 19,7; ეგრეთვე-და
სრული: I,22,12; ესთავე-და მიიღებენ და კეთილობასა: II,35,28;
ეგრეთვე-და ძალი: II,18,14 და სხვ.

უფრო იშვიათია შემთხვევები, როდესაც - ც და - -ვე ნაწი-
ლაკების მნიშვნელობით მხოლოდ და გვხვდება: სადათ
წარმოვამ თვითულისაჲ, მისდად და შერაბამებული უკუნ-
ქცევამ: I,101,3; (და-ვე) ხოლო ვიეთმე, რომელთაგანი არს-და
პლოტინოს: ბ.კ.4,1; (და-ც) ემძღუარვის და მსგავსად თვსდად-
მი -და თანტომსა: I,70,1-2 ἡγεῖται καὶ ὁμοίου πρὸς αὐτὸ καὶ συγγε-
νοῦς Procl. Instit. §113.

ცხადია, ბერძნული καὶ (=ც) ნაწილაკის მნიშვნელობა
ხშირად ოდენ -ც ნაწილაკითაცაა ხოლმე გადმოცემული: თუ
რამე უსაზღურო [არს], უცნაურცა ჩუენგან: ბ.კ. 171,9, εἰ δὲ ἄ-
πειρος, καὶ ἄρρωστος ἡμῖν: De natura §43,133.

ბ) და სხვა მნიშვნელობებითაც შეიძლება იხმარებოდეს:

ბერძნულში καὶ იხმარება ხარისხის სახელებთან და მაშინ
მას გამაძლიერებელი მნიშვნელობა აქვს: ც-კი, კი. ასეთ შემ-
თხვევებშიც იგი ხშირად და-ს და -ც ნაწილაკის კომბინაციი-
თაა გადმოცემული: რამეთუ იყვნეს და უფრომსდა ხოლო-და
არიან აწცა: ბ.კ. 12,16 ἦσαν γὰρ, μᾶλλον δὲ εἰσιν ἔτι καὶ νῦν : De na-
tura §1,6.

სხვა შემთხვევაშიც შეიძლება მას ც-კი, კიდევაც ნაწი-
ლაკების მნიშვნელობა ჰქონდეს: ხოლო ღალინოს სული-
სათვს უკუე არას განაჩინებს, არამედ და წამებსცა ბ.კ. 33,4

– ἄλλὰ καὶ διαμαρτύρεται: De natura §2,23 (И даже сам удостоверяет: Влад. 49); რამეთუ შედგა რამ, და ერთ იქმნა: II,164,16 (-კიდევაც): რაÁცა გაიგონა, და ქმნაცა: II,188,30 (რაც, გაიგზრა, გააკეთა კიდევაც).

ხშირად ც ნაწილაკის მნიშვნელობით და თან სდევს არამედ კავშირს: ἄλλὰ - καὶ (არამედ-ც, რუს.: но-и).

მოქმედებენ არა ხოლო სულიერად, არამედ-და ღმრთივცა: I,120,18 – ἐνεργουσιν οὐ ψυχικῶς μόνον, ἄλλὰ καὶ θείως Procl. Inst. §201.

ხოლო კაცი მხოლოდ არა სიტყაჲრ ოდენ არს, არამედ-და ცხოველცა: ბ.კ.16,20.

გინა-თუ და = თუნდაც, კიდევ რომ

... განეიშორნეთ ჩუენგან, გინა-თუ- და მარჯულობდეს ბოროტი, გინა-თუ და მარცხულოს: II,207,23-24

ხშირად ნაწილაკის ფუნქციის მქონე -და გეხედება პირობითი დამოკიდებული წინადადების პირისპირ მთავარ წინადადებაში. მაშინ მისამართი სიტყვის ადგილასაა.

თუ... და ἔὰν...καὶ, εἰ...καὶ თუ – მაშინ

არამედ თუ რადმე მეგრ გუარითა განყოფილება შეიცვალოს, და ცხოველიცა ვიდრემე შეიცვალოს: ბ.კ.38,18; ἔὰν γὰρ ἡ κατὰ τὸ εἶδος διαφορὰ μεταλλαγῇ, μεταλλάττεται καὶ τὸ ζῷον: De natura §2,28; თუ არა განეკრძალოს, და ესეცა შემთხვევს მას: ბ.კ.36,9; და თუ ესრეთ, და არსებისაცა მეზიარე: I,113,30; εἰ δὲ τοῦτο, καὶ οὐσίας μετέχον: Procl. Inst. § 19; ხოლო თუ იუწყოს მიზეზი, და წარმომადგენელი უპირატესი თესი იუწყოს: I,100, 25 და სხვ.

ასეთ შემთხვევებში და-ს წინ აუცილებელია მძიმის დასმა. ზოგჯერ ბერძნულში καὶ არც არის ნახმარი: ხოლო თუ არს თუთერთი, იყოს-და პირველ მზიარებელიცა მისი: I,17,25. εἰ γὰρ ἔστι τὸ αὐτόν, ἔστι τὸ πρῶτως αὐτὸν μετέχον: Procl. Inst. § 6

ასეთი შემთხვევები ბევრია.

ამგვარი ბერძნობების მაგალითები არა მარტო პეტრიწის ენაშია: და კაეშირს -ც და -ვე ნაწილაკის მნიშვნელობით ბერძნული დედნების გაელენით გიორგი მთაწმიდელთან და ეფრემ მცირესთანაც ეხედებით. ასე მაგ.:

და ამის მიერ არა ხოლო თუ უხილავე ხოლო იყო ქუეყანა, არამედ-და განუმზადებელცა: ექ.დღ. გ. 18,16-17 (შდრ. და არა თუ ამით ოდენ იყო უხილავე ქუეყანა, არამედ განუმზადებელცა იყო იგი: ექ. დღ. ძე. 32,8-9); რომლისა არს თვსებად იგი, ეგრეთვე-და სიწმელეცა თვსი არს ქუეყანასა: ექ.დღ. გ. 46,27; ეგრეთვე-ა წყალნიცა: ექ.დღ. გ. 45,2-3; არა ხოლო ვიტყვ ოდენ, არმედ-და დავამტკიცებცა: ექ.დღ. გ., 92,23; რომელმან მიგუმაღლა ჩუენ სიბრძნეთა განცდად... მანვე მოგუანჭენ და დიდთაგანცა უადრესისა გულისწმის-ყოფისა მოგებად: ექუსთა, გ. ათ. (შდრ. რომელმან იგი მოგუანიჭა ჩუენ გულისწმის-ყოფად... მოაგუანიჭენ ჩუენ დიდთაგანცა განზრახვად დიდი: ექ. დღ. ძე.: 95,5-8); სხვსა და სხვსა დასაბამისა და მიზეზისაგან იყენენ-და კეთილიცა და ბოროტიცა: პ.იბ.49,7 და სხვ.

ცნობილია, რომ და გარდა მაერთებელი კაეშირისა, თანამედროვე ქართულშიც შეიძლება ნაწილაკის ფუნქციითაც იხმარებოდეს. იგი გვხვდება დართული აგრეთვე კაეშირებსა, ზმნისართებსა და ნაწილაკებსე: არა-და, აქაო-და, ვითომც-და, თითქოს-და, მართლაც-და....

ასეთი ფუნქციით იგი გიორგი მთაწმიდელთან და ეფრემ მცირესთანაც გვხვდება: არიან უკუე-და ჩუენ შორისცა: ექ.დღ გ., 107,35; ნუუკუემცა-და ვითარ სადაათ მიიღო ღირსი გულისწმის-ყოფად ღმრთისა: ექ.დღ გ., 1,15; ნუუკუე-და მრავლად გამოძიებასა შენსა სიტყუად იობისი შეეხოს: ექ.დღ გ., II,17; ნუუკუე-და თქუას ვინმე: პ. იბ. 19,7. კნინდა-და ოთხმეოცისა წლისამან იხილა ღმერთი: ექ.დღ გ., 81,15 და სხვ.

ამგვარი გამოყენება, როგორც ჩანს, და-ს ცოცხალ მეტყ-

ველებასი უნდა ჰქონოდა. იოანე პეტრიწს ცოცხალი მეტყველებიდან ბევრი რამ შემოაქვს სამწერლო ენაში. ასევე იქცევა ამ შემთხვევაშიც: მერმეცა უკუედ-ა სული წინააღმდეგომ არს სხეულისა: ბ.კ. 31,10; მოილე -და სახეცა უპოოთ სიცხადისათჳს: II,8,10; მოილე-და იყოს ნამდჳლ მყოფი: II,130,27 (=მოდი-და...); მოილე სახედ იგივე რიცხჳ, იყოს-და ხუთი: II,24,14 და სხე.

ამგვარად, ზემოგანხილული ზოგი ტიპის უშემასმენლო წინადადება, მიმღეობური კონსტრუქციის ზოგი სახე (თუმცა მიმღეობური კონსტრუქცია ქართულში უძველესადაა მიჩნეული) და ინფინიტიური და პასიური კონსტრუქციების ხშირი ხმარება ბერძნული ენის გავლენით უნდა აიხსნას. ასევე, და კავშირის „ც“ ნაწილაკისა (და მსგავსი მნიშვნელობით) ხმარება, ცხადია, ბერძნულ კონსტრუქციათა გავლენით აიხსნება (მიუხედავად იმისა, რომ ქართულშიც არის საფუძველი და კავშირის ზოგჯერ ნაწილაკის ფუნქციით ხმარებისა).

ზემოჩამოთვლილ სხვა თავისებურებებთან ერთად, ხშირად სწორედ ამგვარი, ქართული ენისათვის არადამახასიათებელი (ან ნაკლებ დამახასიათებელი) და არაბუნებრივი კონსტრუქციების არსებობა არის ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ პეტრიწის ენა ძნელი გასაგებია.

როგორც ვნახეთ, საკუთრივ სინტაქსის სფეროში იოანე პეტრიწის ენაში ძველი ქართული სამწერლობო ენისგან გადახვევას არ ვხვდებით: იგი თავისი დროის სამწერლობო ენაში გავრცელებულ სიტყვათა შეკავშირების საშუალებებს (მარტივი თუ რთული წინადადების ფარგლებში) იყენებს.

სიტყვათა შეკავშირების ზოგიერთ წესს ზემოთ შევეხეთ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ზოგი მათგანი ძველ ქართულ

ძეგლებშივე პარალელური ფორმებით ვლინდება, ხოლო XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ამ პარალელურ ფორმებს შორის ბრძოლა ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო. ამ შემთხვევაში საინტერესო იყო იოანე პეტრიწის პოზიცია სიტყვათა კავშირის გამოხატვის ძველი და ახალი წესების მიმართ. აღმოჩნდა, რომ მის ენაში ასახულია სამწერლობო ენაში ძველიდან ახალი ენობრივი მოვლენებისაკენ გარდამავალი საფეხური (ასეთ რიგს განეკუთვნება შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვის, მიმღეობა-მასდართან ყოფილი პირმიმართი დამატების ბრუნვის, ხარისხის სახელთან შესადარებელი სახელის ბრუნვის საკითხები). რაც შეეხება რთული წინადადების ფარგლებში სიტყვათა შეკავშირებას, იოანე პეტრიწის ენაში იგივე საკავშირებელი სიტყვებია გამოყენებული და იმავე ფუნქციით, როგორც ეს ძველ ქართულშია მიღებული. იოანე პეტრიწის ენაში ხშირად გვხვდება საკავშირებელი სიტყვები, რომელთაგან ზოგიერთი ძველ ქართულში და XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ძალიან იშვიათად იხმარება და ახალ ქართულში ბატონდება ასეთებია: მაგრა, მაშა > მაგრამ, მაშ

VII თავი

თანდებულიან ბრუნვათა პარალელური ფორმები

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ბევრი თანდებული ორ-
ორ ბრუნვას მართავდა. ამასთან, სინონიმურ ფორმათაგან
ერთ-ერთი უფრო გავრცელებული იყო, მეორე – იშვიათი. ზო-
გი თანდებული სახელს შეიძლება თავშიც დართვოდა.

იოანე პეტრიწის ენაშიც ვხვდებით გრამატიკული სინონიმი-
ის ამგვარ მაგალითებს. მისი სტილის დამახასიათებელ ნი-
შანთა კელევისას საინტერესოა ვნახოთ, თუ როგორ დამოკ-
იდებულებას ამჟღავნებს იგი ამ პარალელური ფორმების
მიმართ.

ა) -მდე//მდის თანდებული ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ,
ვითარებითის ფორმას მოითხოვს. იოანე პეტრიწიც მას უმეტე-
სად ვითარებითის ფორმასთან ხმარობს. მაგრამ, როგორც
ივ. იმნაიშვილმა დაასაბუთა, -მდე თანდებული მოითხოვს
აგრეთვე ნათესაობითს ბრუნვასაც“ [იმნაიშვილი 1957: 334].
ამის დამადასტურებლად გარდა „უკუნისამდე“ ფორმის რამ-
დენიმე ნიმუშისა, ავტორი იმოწმებს ამ ტიპის კიდევ 18 მაგ-
ალითს ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან [იმნაიშვილი 1957:
334-340]. იქვე ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ რადგანაც
„ნათესაობითიანი ფორმულა ნაკლებად იხმარებოდა ძველ ქა-
რთულში, ეტყობა იგი ძველი ვითარებითის იშვიათი, მაგრამ
მეტად საინტერესო გადმონაშთია“.

ძნელია თქმა, -მდე თანდებულიანი ნათესაობითის ფორმები
მართლაც ძველი ვითარების „გადმონაშთია“, თუ იმ დროს რო-
მელიმე დიალექტში არსებული ცოცხალი, მოქმედი ფორმებია.
ასეთ შემთხვევაში საჭიროა დაზუსტდეს, თუ რის მიმართ ხმა-
რობენ გამოთქმას „ძველი ვითარების გადმონაშთი“ – ცოცხ-
ალი მეტყველების, სალაპარაკო ენის მიმართ, თუ ფიქსირებუ-

ლი ენის – კერძოდ სამწერლობო ენის მიმართ. ის ფაქტი, რომ რომელიმე ენობრივი მოვლენა იშვიათად გეხედება ძველი ქართული ენის ძეგლებში (ან საერთოდ, სალიტერატურო ენაში), არ უნდა მიუთითებდეს ამ მოვლენის სიძველე-გადმონაშთობაზე. იგი შეიძლება არსებობდეს ცოცხალ მეტყველებაში და დროდადრო კიდევაც გამოვლინდეს სამწერლობო ენაში (რომელიმე სალიტერატურო სკოლის ან კერძო მწერლის გზით).

ვფიქრობთ, სწორედ ამ თვალსაზრისით უნდა მიეუდგეთ იოანე პეტრიწის ენაში გამოვლენილ ზოგიერთ ისეთ ენობრივ ფაქტს, რომელიც ძველი ქართული ენის ძეგლებში იშვიათად ჩანს ხოლმე⁵⁴.

მდე თანდებულიანი ნათესაობითი ისე ხშირად და ჩვეულებრივ გეხედება იოანე პეტრიწის ენაში, რომ მას ვერ ჩავთვლით ძველის გადმონაშთ ფორმებად. უსაფუძვლო არ იქნებოდა, გვეფიქრა, რომ მდე თანდებულიანი ნათესაობითი ცოცხალი დიალექტური ფორმა იყო ძველ ქართულში. ეს მით უფრო სავარაუდებელია, რომ იოანე პეტრიწისათვის მეტად ნიშანდობლივი ჩვეულებაა ხალხური, დიალექტური ფორმების შემოტანა სამწერლო ენაში. ამის მაგალითი ზემოთ არა ერთი შეგვხვედრია. მათ რიგს მდე თანდებულიან ნათესაობითსაც მივაკუთვნებთ:

ვიდრე ნერგოენებითისა ძალისამდე: II,95,13; თუთ მის უგუაროფსა და ურომელოფსა ნიფთისამდე: II,58,31; ვიდრე თუთ მის გასფეროებულისა და სხეულოანისა აღნამკისამდის: II,126,7-8; თუთ მის მყოფთა საწყურისამდე: II,280,19; აობისამდის მასწუთების: II,180,2 და სხვ.

თუ მდე თანდებული მართაეს ნათესაობითის მხოლობითი რიცხვის ფორმას, მაშინ მდე თანდებულიანი თანიანი მრავლობითი შეიძლებოდა ნათესაობითის ფორმადაც ჩაგვეთვალა:

⁵⁴ მაგ. -ფის დაბოლოებიანი ზმნური ყოორმები, რომელთა ხშირი ხმარება აგრეთვე ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია პეტრიწის ენისა.

ვიდრე შედგმულთამდე და გაგურებულთა: II,179,30; ვიდრე გაგურებულთამდე: II, 58,20; 43,5; ვიდრე უსახოთა და უგუროთამდე: II,58,29; განვლის კიდეთამდის წინაით – კერძოთა ტვნის მუცელთასა: ბ.კ.88,3; ვიდრე გაცხოველებულთამდე: II,148,21; განუკუეთელთამდის: II,173,22 და სხვ.

ამ შემთხვევაში ნათესაობითის ფორმების სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში თანიათა ვითარებითის ფორმები ძალიან იშვიათია.

ბ) იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია -ში (იშვიათად -მო) თანდებული ხმარება (იხ. აგრეთვე კეჭალმაძე 1948: 290–291) ადრინდელ ძეგლებში ის იშვიათად გვხვდება და ისიც ნაცვალსახელურ ფორმებთან [კიზირია 1963: 194] ⁵⁵.

-ში თანდებული მართავს ვითარებითს ბრუნვას:

შებრკოლებადმი: II,224,24; უგონებობადმი: II,193,23; სულთა სიმრავლედმი: I,19,18; სხუადმი მიდგებოდა: II,9,10; უსაზღვრობადმი: I,51, 6; შობადმი: II,35,3 და სხვ.

იგი ხშირად ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმასაც მოითხოვს. ამასთანავე, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა შეიძლება მხოლოდობითიც იყოს და მრავლობითშიც:

ერთისადმი; მიზეზისადმი: I,18,29; დასაბამისადმი: II,91,35; ერთთადმი: II,62,60; სფეროთადმი: II,172,4; დასაბამთადმი ატრფიალებული: II,76,6; ასევე: ვარსკულაეთადმი, ყოველთადმი, შემდგომთადმი, უზენაესთადმი, საშუალობათადმი, უკანასკნელთადმი, უქუენაესთადმი და სხვ.

იშვიათად, შეიძლება -მო თანდებულიც შეგვეხედეს:

ნიეთისადმოცა იწარმოა: II,98,20; მამისადმო: II,266,26; ნაბადთამო: II,68,26.

⁵⁵ თუმცა შეიძლება არსებით სახელსაც დაერთოს: წყაროდმი: ისტ. ქრესტ. I,281,17.

ხშირად, როგორც -ში თანდებულიანი სტრუქტურის ნაცვლად უთანდებულო ნაგენტივარი ვითარებითი იხმარება იმავე მნიშვნელობით:

რომლისად წარმოდგომილ არს ძალი შემოქმედებითი: I,8,22; ყოველი დამოკიდებულ არს საღმრთოძსა რიცხვსადა: I,89,9; კეთილობისად იყოს ერთ: II,9,13; მოქენე არს სხვსადა: I,10,7; სხუათად არა არს: I,21,2 და სხვ.

გ) შორის: ამ თანდებულის გამოყენება საინტერესოა როგორც მისი პოზიციის, ისე მნიშვნელობის თვალსაზრისით; ასევე ბრუნვათა მართვის თვალსაზრისითაც: რადგანაც ძველ ქართულში იგი მიცემითსა და ნათესაობითის ფორმას მართავდა; სახელებს თავშიც შეიძლებოდა დართვოდა და ბოლოშიც. ამას გარდა, მისი მეორე მნიშვნელობა იყო აგრეთვე „-ში“ (< შინა). ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს მაშინ, როცა ის ერთ სახელს ახლავს [იმნაიშვილი 1957: 322]. შორის თანდებულს ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად ხმარობს, ვიდრე თვით შინა-ს. ამასთანავე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მნიშვნელობით იგი, ჩვეულებრივად, მიცემით ბრუნვასთან იხმარება. შეიძლება სახელის წინაც იდგეს და შემდეგაც:

იტყვს არისტოტელი შორის აკროასსა ფისიკისასა: II,104,29; შორის დასაბამსა შექმნა ღმერთმან ცაჲ: ბ.კ.69,20; შორის მყოფსა: I, 94,24; შორის მწყობრსა სირაძსასა: II,21,5; და სხვ.

სახელის შემდეგ: სულსა შორის: I,18,5; გონებასა შორის: I, 104, 15; ეამსა შორის: I, 102, 31; სხუასა შორის მყოფი: I,31,1; სხეულსა შორის: ბ.კ.4,1; თქუმულსა შორის, ყოვლობასა შორის: II,16,5; მეტყუელი ესთა „ტიმეოსა“ შორის: II,47,28; აღმოაჩენს სოკრატი „ფედროსა შორის“ II,49,21 და სხვ.

იშვიათად შორის თანდებული ნათესაობით ბრუნვასთანაც გვხვდება (შეიძლება უსწრებდეს ან მოსდევდეს სახელს):

სხვსა შორის მდგომი // მყოფი I, 30-31; საღმრთოდ სჯული ყოველსავე თვს შორის შესცავს: ბ.კ. 148,1 (თავისში, თავის თავში); ძირთან ყენა იგინი იგინი შორის ზღვსა: ბ.კ.9,5; ამას საუწყო ჰყოფს ...შორის სახარებისა: ბ.კ. 156,13; ესე საცხადოდ ძეს შორის სულისა ძალთაჲსა: II, 63,1.

შეიძლება იგი ნანათესაობითარი მიცემითის ფორმასაც დაერთოს, მაგ.,

შორის მიზესთასა: I,47,8.

არის შემთხვევები, როდესაც იგი ნანათესაობითარ ნათესაობითს ერთვის (ნაგენეტივარი ფუძე თანაჲნ მრავლობით-შია): შორის სულთაჲსა: I,122,10; შორის შემდგომთაჲსა: I,90,29; შორის განღმრთობილთაჲსა არს ცნობა მათი: I,76, 23; შორის საზღვართაჲსა არს კაცი: ბ.კ.7,9.

ამგვარად, იოანე პეტრიწისათვის დამახასიათებელია შინა თანდებულის მნიშვნელობით შორის თანდებულის ხმარება, რომელიც უფრო ხშირად მიცემითს მართაჲს და შეიძლება მოსდევდეს ან უსწრებდეს სახელს.

დ). მიერ. იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია პასიური კონსტრუქციის ხშირი ხმარება.⁵⁶ ამის გამოა, რომ მის თხზულებებში ძალიან ხშირად ფიგურირებს მიერ თანდებული, რომელიც ძველ ქართულში ჩვეულებრივ მოსდევდა სახელს. იოანე პეტრიწის ენისათვის კი დამახასიათებელია მისი წინდებულად ხმარებაც. ამასთან, უფრო ხშირია პოსტპოზიციური წყობის მაგალითები.

მიერ თანდებულია:

წარმოდგა და აღიქმნა ... მბადისა მიერ: II,198,30; ნაწილთა მიერ შედგების: II,23,5; ზიარებისა მიერ აქუს სრულებად... I,92,29; სული გონებისა მიერ იწარმოების: I,115,25.

⁵⁶ თუმცა შეიძლება არსებით სახელსაც დაერთოს: წყაროდმი: ისტ. ქრესტ. I,281,17.

მიერ წინდებულია:

შეერთება მიერ მსგავსებისა: I,26,21; მიერ გონების და სულიცა წარმოდება: I, 80,11; კაცი შედგა მიერ ნაწილთა: II,131,28; ბუნება – მიერ საყოველთაოისა და სულისა: II,127,16; სრულ იქმნა მიერ მის უცნაურისა ერთისა თანმიმდევრითა: 37,21-2.

ასევე, ძველი ქართულისთვის ჩვეული პოსტპოზიციური წყობის დარღვევაა მიმართ თანდებულის წინდებულის სახით ხმარება. როგორც ივ. იმნაიშვილი აღნიშნავს, ძველ ქართულში „ცალკე აღებული სახელი და მიმართ თანდებული ყოველთვის ერთსა და იმავე რიგს გვიჩვენებს: წინ დგას სახელი, მას მოჰყვება თანდებული“ [იმნაიშვილი 1957: 342-343].

იოანე პეტრიწი, თუმცა ძალიან იშვიათად, მაგრამ მაინც მიმართ და მეზრ თანდებულებს სახელის წინაც სვამს. ამ შემთხვევებში ყოველთვის არა გვაქვს წინამდებელი განსაზღვრება, რომლის არსებობითაც შეიძლებოდა ახსნილიყო მიმართ თანდებულის წინ გადმოსმა:

ვინაჲ იგიეობაჲ მიმართ წარმომადარსებელისა აქუს წარმოასრსებულსა: I, 25, 28; და ვითარ მყოფი მიმართ მყოფისა, ეგრეთვე ერთებრი ერთებრივისა მიმართ ღმრთივისა: I,84,1;⁵⁷ ტყუილ ვინაჲვე არს პირველდაწესებული და აქაცა, მეზრ პირველმდებისა: ბ. კ. 29, 20.

მიუხედავად იმისა, რომ მიერ და მიმართ თანდებულების წინდებულებად ხმარების შემთხვევები ხშირი არ არის იოანე პეტრიწთან, ვფიქრობთ, მაინც ანგარიშგასაწევია: ეს ფაქტი შესაძლებელია იმაზეც მეტყველებდეს, რომ მიერ და მიმართ თანდებულების რიგი არც ისე შორეულ წარსულში ისევე თავისუფალი იყო, როგორც ზედა და შორის თანდებულებისა ძველ ქართულში.

⁵⁷ უკანასკნელ შემთხვევაში მიმართ მართლაც წინამდებელი განსაზღვრების: „ერთებრივისა“ გამო მოექცა სახელის წინ.

ზემოთ წარმოდგენილმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ იოანე პეტრიწის ენა ფონეტიკის, მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში ასახავს იმ გარდატეხის პერიოდს ქართულ სამწერლობო ენაში, რომელიც XI საუკუნის დასაწყისიდან XII საუკუნის დასასრულამდე გრძელდება. თავის თანამედროვეთაგან ყველაზე უფრო მეტად სწორედ იოანე პეტრიწის ენაშია წარმოდგენილი ის დიდი ძვრები, რომლებიც ხდება ძველსა და ახალ ენობრივ მოვლენებს შორის და, რომლებიც ამ ხანის სამწერლობო ენაში მიმდინარეობდა. ამიტომ იოანე პეტრიწის ენა მეტად მნიშვნელოვანი და მდიდარი წყაროა ქართული ენის ისტორიისა და, კერძოდ, ქართული სამწერლობო ენის განვითარების ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი პერიოდის — XI-XII საუკუნეთა სამწერლობო ენის საფუძვლიანი კვლევისათვის.

დასკვნა

რა ქმნის იოანე პეტრიწის სტილს და მისი ენის თავისებურებას

რა ქმნის იოანე პეტრიწის ენის თავისებურებას, მის განსაკუთრებულობას?

ეს თავისებურება უნდა ვეძიოთ არა მხოლოდ მის ენაში გამოვლენილ კერძო ხასიათის ფაქტებში, არამედ მთლიანად მწერლის ენობრივ სამყაროში და მისი აზროვნების სტილში ამ სიტყვის ფართო გაგებით.

იოანე პეტრიწის აზროვნებისა და ენობრივი სტილის განმსაზღვრელია:

1. მისი შრომების ფილოსოფიურ-თეოლოგიური შინაარსის შესატყვისი ზუსტი სამეცნიერო ენა და სტილი.
2. ბერძნული დედნისა და, საზოგადოდ, ბერძნული ენის გავლენა სიტყვაწარმოებასა და უფრო კი სინტაქსის სფეროში.
3. ზეპირი ლექციების ფორმა, რომელიც იწვევს ცოცხალი მეტყველებისა და ცოცხალი, სასაუბრო ენისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ფორმების გამოყენებას.
4. გარდა უადრესად ფართო და ღრმა განსწავლულობისა მკვეთრად გამოხატული პოეტური ტალანტი; შინაგანი განცდა „ელლინთა ენამზეობისა“ და მშობლიური, ქართული ენისა; მაღალი კულტურა და გემოვნება, რომელიც მის ენას ინდივიდუალურ ნიშნებს სძენს და გამოარჩევს თავისი თანადროული „ელლინოფილური“ მიმდინარეობის მწერლებისაგან..

ფონეტიკასა და მორფოლოგიის სფეროში იოანე პეტრიწის ენა, როგორც ნიკო მარრი აღნიშნავდა, და ჩვენი კვლევიდანაც გამოჩნდა, „იდეალური სისწორის“ ნიმუშია: იოანე პე-

ტრიწი ძველი ქართული ენის ნორმებს მიჰყვება, მაგრამ ამ მხრივ კონსერვატული არ არის: როგორც შეეფერება XII საუკუნის სამწერლო ენას, იოანე პეტრიწი თავისუფლად უშვებს თითქმის ყველა, მისი დროის მწიგნობრულ ენაში აქაიქ შემოსულ ახალ ფორმებსა და ენობრივ მოვლენებს, რომლებიც შემდგომს სამწერლობო ქართულში მკვიდრდება. ამიტომ იოანე პეტრიწის ენა, როგორც მისი ეპოქის სალიტერატურო ენაში მომხდარი მორფოლოგიური ცვლილებების უტყუარი ამსახველი, მნიშვნელოვანი წყაროა ქართული ენის ისტორიის საკითხების კვლევისას. მის მონაცემებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ძველი ქართული სალიტერატურო ენის სათავეების კვლევისას ძველიდან ახალი ქართული ენისაკენ გარდამავალი პერიოდის დახასიათებისათვის, რადგანაც იოანე პეტრიწის თანამედროვე მწერლებს შორის ყველაზე მეტად სწორედ მის ენაში გვხვდება ახალი ქართული ენის დამახასიათებელი ენობრივი ფაქტების ერთობლივი მომძლავრება. უპირველეს ყოვლისა, სწორედ იოანე პეტრიწმა შეამზადა საფუძველი იმ სიახლეების მოზღვაებისათვის, რომლებსაც XII საუკუნის სამწერლობო ენაში, და, კერძოდ „ვეფხისტყაოსანში“ ვხვდებით.

“იდეალური სისწორე” პეტრიწის ენისა მდგომარეობს ასევე ტერმინოლოგიური სისტემის გამართულობაში, ლექსიკურ პრეციზიაში, ლაკონურ გრამატიკულ კონსტრუქციებში, რიტორიკაში, – “მორთულ და მოკაზმულ” “გარემოსილ სიტყვაში”, რომელიც იდეალურად გამოხატავს შინაგან ლოგოსს და მკითხველს მიუძღვის ზესთარსისკენ.

ეს, „გაღუქებული“ და მდაბრიონთაგან „მესხუე“ ენა, პეტრიწის მიერ შექმნილი თავისი გვარ-ტომის ერისათვის, თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ენის დაუშრეტელი წყაროა დღემდე.

Language of Ioane Petritsi

A great medieval philosopher-theologian Ioane Petritsi, "the Platonic philosopher", as manuscript glosses name him, is a representative of a new stage in the history of Christian thought. Study of his literary heritage has an immense importance for understanding the tendencies and specifics of development of medieval philosophy and theology not only in Georgia but in the Eastern Christendom in general. This study will also help to establish and shed light on the relationship between Eastern and Western Christian philosophy and theology.

The list of textbooks utilized in Gelati theological-literary school, conventionally called Gelati Academy (12th-13th centuries), that is a Georgian analogue of the Constantinopolitan Mangana University, consists of Neo-Platonist literature and textbooks on the free arts – *the trivium* and *quadrivium* – similar to those that were widely used also in medieval European educational centers. On the basis of translation of those works the formal -semantic system of Georgian philosophical terminology was elaborated and established through the efforts of Eprem Mtsire, Arsen Iqaltoeli and Ioane Petritsi. Ioane Petritsi introduced among the compendia of the Gelati Academy the "Elements of Theology", a treatise of a 5th century outstanding Greek Neo-Platonist Proclus, a successor or "diadochus" of Plato's cathedra – as Petritsi calls him. To this treatise Petritsi added his *scholia* or *commentaries*, more extensive than the treatise itself. The commentaries are unique in their importance, for they consist not only of meticulous analysis of Proclus' philosophy, but of a general discussion and explication of basic issues of Hellenic (Platonic) philosophy and an attempt to present, relying on the method of analogy, of his own, original, his Christianity-influenced interpretation of the Neoplatonic structure of reality. In its form and style, Petritsi's work represents a cycle of lectures for his audience of students whom the author introduces into the thought of Hellenic philosophers. While discussing different issues, Petritsi quotes and analyses Plato and the Academics, Aristotle and Peripatetics, Pythagoras and Pythagoreans, Stoics; commentators of Plato and Aristotle: Plotinus, Porphyry, Iamblichus, Asclepius, Alexander of Aphrodisias and others. Since the commentaries of

Ioane Petritsi are aimed at students, they thoroughly bear a conversational air, which is the main factor defining his linguistic style. Throughout the entire commentaries he addresses a second person, a hearer, a student, who is always in the center of his attention. The author frequently refers to him calling him a "listener", or a "perceiver", a "hearer" and a "student": "Behold the beauty of the theories, o, perceiver" [2, 154, 28]; "Look and perceive, o perceiver, those wonderful theories" [2, 186,13]; "and you, o listener, give to me your attention for theorizing" [2, 186,13]; "now what should we do, o student, who look through your intellect" [2, 107,17]; "listen, [o you], who desire to study" [2, 83, 19].

Great is importance and influence of this work of Ioane Petritsi on later period thinkers is evidenced by those passages of "The Knight in Panther Skin" of Shota Rustaveli, the summit of Georgian poetry and aesthetic thought, in which are utilized philosophical terms characteristic of Proclus' philosophical system exactly in the form Petritsi renders them. Furthermore, the importance of Petritsi's work was acknowledged outside Georgia as well, since in 1248 his commented translation was translated into Armenian. It is well known how great was Petritsi's influence on the school of Anton Catholicos was (18th century). In literary circles of this epoch Petritsi was referred to as "enlightener of the Georgian language".

Language and style of Ioane Petritsi has always attracted the attention of writers and scholars. According to a traditional view, which was established in the school of Anton Catholicos, Ioane Petritsi's language is very difficult to understand however, despite this, exactly the authors of this epoch, Sulkhan-Saba Orbeliani, Anton Catholicos, Ioane Orbeliani and others call him the "sun of the Georgian language". What makes Petritsi's language so peculiar and outstanding?

In different places of his commentaries on Proclus, in which he quite extensively speaks about his translational principles, Petritsi provides a key for understanding of why his language is so original. For the first thing, he explains the complexity of his language by the fact that such texts like that of Proclus, are difficult to understand for those who are not experienced in "theories of immaterial entities". He notes, that other Georgian translators translate easier texts for translation of which a common language is sufficient. He, himself is positive about following

the simplicity and lucidity of the native language yet only to the point when this simplicity may already damage the precise meaning of a more difficult philosophical text. Thus, the difficulty of Petritsi's language is due to the difficulty of the material he translates, for the disciplines he treats in his commentaries – logical, mathematical, physical and metaphysical-theological – require a different level of terminological rigor. His principle of creation of terminology is based upon his views and attitudes towards the Greek language, which has a long philosophical tradition and infinite capacities for expressing philosophical categories. In Petritsi's words: "in the Greek language, which is as bright as the sun, every [notion] has its own term, according to its essence" [2, 6]. From this follows the translational method of Ioane Petritsi: to create an exact, adequate translation of the Greek text and transmitting into Georgian the entire philosophical-logical apparatus, theological notions and terms into Georgian in a mirror-like manner. This was the way also followed by Latin authors when they attempted to create a Latin philosophical-theological terminology, as well as in general by all European translators whenever they tried to form and establish scientific terminology in their native tongues.

The Gelati philosophical-theological school (12th-13th centuries) represents the most important stage of development of the Georgian philosophical-theological thought and scientific language. This school continued the work initiated by the great scholar and translator from the Black Mountain, Ephrem Mtsire. In Gelati were finalized the theoretical foundations of translation of philosophical texts and the Georgian philosophical-theological language and style, as well as formal-semantic system of philosophical-theological terminology was clearly formed.

Creation of such language for his compatriots, Georgians, was the aim of Petritsi. As he writes: "I desired earnestly for the people of my nation to create a flexible and orderly [philosophical] language that differs from that of the plebs" [1, p. 220, 24-25]. That is to say, he decided to create a Georgian scientific, philosophical language, a Georgian scientific style that was different from a plebeian, common conversational language, to elaborate Georgian philosophical-logical apparatus.

In any language, a newly created term initially leaves an impression of oddity and artificiality. In this case the factor of "getting accustomed with"

becomes if not decisive, then at least one of the important conditions for the establishment of a term. Exactly this was meant by Ilia Chavchavadze, one of the principal creators of the modern Georgian language, when he wrote: "however successful you may be in the creation of a word, even if this word will be purely Georgian, if you give to this word a new meaning, it will be for a while as odd and as difficult for understanding as a foreign word. Of course, we may get accustomed to the meaning of this word in time, but before this happens they are difficult to understand".

Scientific, in particular, philosophic language, in a sense, is a constructed language. Thus, artificiality, that is to say distinction from naturally developing conversational language, is unavoidable not only in syntactic constructions and generalizations of this or that morphological means, but first of all in the very new words [5, p. 361]. Initially, terms created by any of the philosophers may look artificial. However, as time passes, they get incorporated in the fabric of the language if the relevant science continues to develop and if the posterior generations have relevant conditions for mastering the legacy of this science.

Ioane Petritsi had great predecessors who translated and commented biblical exegetical texts. These were Georgian monks engaged in literary activities in monasteries in Syria, Tao - Klarjeti – the so called "pre-Athonite" period of translations and the Athonite fathers – Euthymius and Giorgi the Athonites (11th century) who had left the richest literary legacy. Furthermore, before Petritsi philosophical-theological works were translated by a great master of commentary, a luminary of the Black Mountain school – Eprem Mtsire: in the 80-90s of the 11th century Eprem had already translated philosophical chapters of John Damascene's "Font of Knowledge", the so called "Dialectics" together with another part of this work, the "Precise Exposition of the Orthodox Faith"; besides he had translated the entire Corpus Areopagiticum together with commentaries of Maximus Confessor. Evidently, with the purpose of achieving a greater degree of precision, Arsen Iqaltoeli made a second translation of Damascenes' "Dialectics" and the "Exposition" (Eprem himself tells us in his colophon, that while translating those works of Damascene, his helper was Arsen Iqaltoeli). In Gelati, in the circle of Arsen the work of a representative of the Athenian Neoplatonic school was translated: Amonius Hermeas' commentaries on Aristotle's "Categories"

and the same author's commentaries on Porphyry's commentaries on the same "Categories", in which were compiled and systematized logical terminology of Aristotle and his commentators. In the first period of Ioane Petritsi's literary activities, his translation of Nemesis of Emesa's "On Human Nature" still bears conspicuous traits of Arsen's style.

However, Ioane Petritsi's contribution to the creation of Georgian philosophical-theological language stands out: through his translation of Proclus' "Elements of Theology", Petritsi systematized Georgian philosophical-theological terminology and created rigorously elaborated Georgian scientific language, formal-semantic system of terminology. Petritsi adopted from Proclus the latter's systematic logic, which is evident in Petritsi's entire work of creation of philosophical-logical terms and neologisms. As is well known, Proclus in the "Elements of Theology", "Platonic Theology" and commentaries on Plato's dialogues (which works Petritsi is closely acquainted with and which he amply utilizes), with meticulousness and exactness characteristic of him, had established a rigorous philosophical terminology of Greek philosophy, with a Neo-Platonist elaboration. To be sure, this has compelled the translator of such an author to adhere with similar rigor to translating each philosophical term and notion in Georgian.

Georgian lexemes created in the course of centuries as equivalents of Greek terms, as well as newly translated notions of Neo-Platonist philosophy required unification in one formal-semantic system. Thus, the Gelati philosophic-literary school is a new stage in the development of Georgian philosophical-theological terminology. It represents a conscious attempt of creation of a unitary, mono-structural system. This work required one hand and one intellect, a person who would have combined in himself creative audacity and a broad knowledge, linguistic intuition and deep comprehension of languages, an ability to penetrate into the inner core and meaning of words and an aesthetic ability of appreciating their beauty. Besides, of course, knowledge of philosophy and "desire for theories" was indispensable, and all those gifts found their harbor in the person of "Ioane the Platonic Philosopher" nicknamed as "Petritsi", who writes about himself without a degree of shyness that he is "wonderfully gifted by the Providence of God, and is experienced in both the arts of soul (i.e. the trivium + quadrivium) and theories of Intellect" [2, 222]. In the words

of Nicolas Marr, “we should be thankful to Petritsi for creation of ready-made philosophic terminology in Georgian, which is based on Georgian roots and conveys meanings of all terms, which in present day European languages exist only in the form of Greek and Latin borrowings.” [4, p. 35].

Thus, Petritsi's aim was to create such a system of philosophic terms that its elements would be in mutual connection both from formal and semantic points of view. He intended those terms to create formal-semantic paradigmatic unity and would be different from the vernacular. Petritsi implies exactly that, when he says that he “desired for people of his nation – Georgians – to create an orderly language that is different from that of the plebs”.

Observation of Petritsi's language, precisely of its philosophic term-creating aspects, shows that according to his principles;

A philosophic term should be created through Georgian roots and affixes;

A philosophic term should be distinguished from common lexeme by structural and semantic systemness;

A philosophic term should exactly convey meaning of a relevant notion, should be transparent and motivated;

Relationship between term and notion should be unilateral: term should be monosemous;

A philosophic term should be short and elastic.

Implementation of these principles was not always possible and in general it is an impossible task for any translator and term-creator because scientific language, as well as any living language is not something static, but subject to laws of development. However, aspiration towards this ideal systemness required mastering of the “art of language and grammar”, study of the “essence of language and its flexion”, mastering of art of “junction and disjunction of words” (syntax), insight into the essence of words and by means of this establishment of etymology or motivation [2, 220-221].

Study of Ioane Petritsi's language reveals that, as a brilliant grammarian, through his next to infallible linguistic intuitions, wonderfully used possibilities of Georgian language for enrichment of its dictionary.

Ioane Petritsi closely follows the laws of Georgian word-creation: roots and affixes are Georgian and rules of their utilization also are in accord with the structure of the Georgian grammar. From the roots that have the same meaning, in most of the cases, Petritsi picks that which is the longest. A peculiarity of his method is in that for signifying notions of one row, Petritsi establishes the dominance of one type of word-creation and subjects to this type all roots that he would find useful for the expression of a new philosophic notion. For example, it is known that to create an abstract notion from adjectives used the “si -e” (სი-ე) confix is usually in Georgian. However, Petritsi for this purpose adheres to a different linguistic possibility, the “-oba” suffix, by which he satisfies the demand for uniformity in creating terms of one and the same row, for example, ‘mzhave-oba’ (მჟავე-ობა), tetr-oba (თეთრ-ობა), did-oba (დიდ-ობა) etc. By such an abstract word-creation he gives terminological value to words, for, in fact, si-ket-e (სი-კეთ-ე), si-tetr-e (სი-თეთრ-ე), si-mzhav-e (სი-მჟავ-ე), si-did-e (სი-დიდ-ე) rather signify features of particular things, whereas the ‘mzhave-oba’ (მჟავე-ობა), tetr-oba (თეთრ-ობა), did-oba (დიდ-ობა) represent generic, most general and abstract notions that combine in themselves all good things, all white things, all big things etc. As Petritsi clearly distinguishes them when he says that “Good-ness” (ketil-oba კეთილ-ობა) is a generic term, whereas “good” is a special subcategory of it, in his words: “good is a threshold of goodness”.

If we observe monuments of Old Georgian literature, we shall see that some means of word-creation that seem strange in Petritsi’s language is wide spread and usual there. For instance, a participle “moba-dzavi” (მო-ბაძავი “imitator”) which is formed through a prefix only, that seems strange from the point of view of modern conventions, was quite common in Old Georgian, where we have quite a few examples of such subject-participles (მოდგამი modgami, მოძილი modzili, მოშიში moshishi etc.).

At first sight it may seem strange that Petritsi creates a new term through adding a declension case indicator to a verbal form (of third person singular), or to a pronoun, to an adverb, and even to a petrified form of suffix or a particle, for example:

from the verb: “iqo” იყო>”iqoi” იყოი (was>the was, or was-ness, i.e. past),
 “iqos” იყოს>”iqosi” იყოსი>iqosobai იყოსობაი (will be>the will be>the will-be-ness i.e. future);

from the pronoun: "mas"მას>"masi"მასი>"masoba" მასობა (him>the him>himness;

"igi"იგი>"igiveoba" იგივეობა (same>sameness); "tvit" თვით>tvitoba თვითობა>tviteba; თვთება self> selfness> selfness/property);

From suffixes: "gan" გან> "gani" განი (from>the from/=the effect/), "gamo" გამო>"gamoi" გამოი (from>that which came from, /literally: that which "frommed"/, for instance aristotelis-gamoi=that which came from [the school of] Aristotle); from the same "gamo" (from) suffix Petritsi forms a verb "igamoa" ("came out from"), an abstract noun "gamoooba" ("the coming out from" or "the fact of being caused");

From adverb: "odesme" ოდესმე>"odesmei" ოდესმეი (sometimes>that which is [exists] sometimes), "merme" მერმე> "mermei" მერმეი (after>the after/that which comes after).

Such word-formation is wide spread in Old Georgian. It is frequently used by Ephrem Mtsire in his translation of the Corpus Dionysiaca. Just as Ioane Petritsi, for adhering to meticulous exactitude with the Greek text and its profound philosophical-theological meaning, Ephrem elaborates a special terminology. Types of term-formation are similar in both translators, which shows that their source is a living material of Georgian language. Sometimes the terms, which they have evidently created independently, totally coincide both in form and in meaning. For instance the terms "tvitebai" თვთებაი (property), "tvitebiti" თვთებითი (belonging to a property), "masi" მასი (the him), "masveoba" მასვეობა (the sameness), "qovloba" ყოვლობა (the whole), "iqoi" იყოი (the was), "iqosi" იყოსი (the will be) are found in both authors. Like Ioane Petritsi, also Ephrem Mtsire broadly uses the capacities of the Georgian language for creation of new semantic units.

In conclusion, it should be noted that Ioane Petritsi skillfully uses versatile capacities of the Georgian language for rendering one and the same Greek word in order to express different semantic shades and nuances of this word. Thus, Ioane Petritsi's language is a very precious source for modern Georgian, especially for formation of the terminology of philosophy and of special branches of science. Quite a few of the abovementioned terms also are used today in a terminological meaning.

Thus, terms created by Ioane Petritsi are built according to patterns that characterize the Georgian language and such models are widely used now in Georgian scientific terminology. Those models represent a source for enrichment of Georgian terminology of different scientific branches.

In the field of term-creation especially notable is Petritsi's fine intuition and wonderful ability to achieve an ideal level of morpho-semantic systematization of notions and terms. For example, we can adduce an instance with a paronymous couple genus-idea. In fact, systematization of notions and terms that stand for those notions requires complex stages of work. Establishment of the meaning of notions and selection of names for them does not happen in an abstract and detached manner (or should not happen so), but should be ascertained and made precise through comparison and relationship with other notions and terms relevant to them. Every notion should have its own place in the system of notions and should reflect the order that exists between those notions (and accordingly between the terms expressing those notions). As is known, this order is based on a logical connection between notions and implies such a classification of notions which is revealed in genus - species dependence [6, 46]. When this hierarchical dependence – hyponymy - of genus- species notions is expressed through transparent linguistic material, then we have an ideal instance with respect of systematizing notions and their corresponding terms. Petritsi's translating of the Greek γένος – εἶδος/ιδέα couple through a mutually dependant couple “tomi” ტომი (genus) and “guari” გუარი (idea) that belong to one semantic field (of which the first is a broad-volume hyperonym whereas the second a narrow-volume hyponym that is included in the first) represents an exemplary instance of exactly such an ideal case. Instead of this, before Petritsi, another, less plausible solution was used: natesavi ნათესავი-sakhe სახე (in translations of Damascene's “Dialectics” and works of Ammonius). In fact, neither in the Greek terms themselves nor in their Old Georgian translations is kept (and realized) appropriate systematic character, which in the ideal case would posit notions of one row through terms that belong to one semantic field. The term “natesavi” ნათესავი (which was simultaneously a very commonly used term in everyday speech) is substituted by Petritsi by its partial synonym, a term that was borrowed in Georgian from Persian – tomi ტომი, and for translating the εἶδος/ιδέα he substitutes the previous

"sakhe" სახე - with "guar" გუარ term, which in turn represents a sub-category of "tomi" ტომი (genus). Thus, he manages to reflect already through his linguistic-terminological material that hierarchical relationship which exists between those notions, through which he achieves an ideal systematic character on the plane of expression. In this respect he even eclipses Proclus himself, who was renowned through his wonderful capacity for systematization, because Proclus was in fact fettered by a centuries long tradition, whereas Petritsi broke almost totally new ground that opened for him next to unlimited opportunities.

In his way of terminological searches, for Petritsi most important was to penetrate into the essence of language and to express by a linguistic sign this essence with a highest precision.

He aspired at creation of terms that would have a clear motivation and a transparent semantic structure in order to adequately express essence of a notion, an object or an event, and correctly orient readers of philosophic texts.

According to Plato's thought, expressed in the dialogue "Cratylus", every name should express the nature of a thing (cf. *Cratylus* 396a). Petritsi fully agrees with this, and since in his deep conviction "the sun-like language of Greeks provides for every notion and adequate term corresponding to the nature of this notion", he aims at making Georgian philosophic language as lucid and expressive as Greek, which is "convenient for philosophic theorizing". From this ensues his characteristic principle of term-creation: actively mirroring Greek notions and terms in Georgian. This well attested method warranted precision of translation and protected a translator from the peril of voluntary or involuntary subjective interpretations.

Together with terminology, syntax is that essential sphere through which we can speak about the peculiarities of Ioane Petritsi's language. This is moreover so, since philosophic, and generally, scientific language is quite distinct from everyday language.

Petritsi's frequent use of participle constructions (that is a familiar feature of Greek), omission of members of a sentence (especially of subject and predicate and of the auxiliary verb "is", which is tacitly implied by the author), which is also characteristic of the Greek original, does not create a

misunderstanding, because the omission of a member is compensated by other means. Petritsi also uses the conjunction “da” და (and) in the sense of “also”, which clearly reflects Greek, where *kai* stands for both “and” and “also”. Besides, Petritsi’s text abounds with complex subordinate clauses, and after them he starts new sentences with summative words “vidreme” ვიდრე, “vinaive” ვინაივე, “vinaica” ვინაიდა (all meaning “therefore”, “thus”), and this also bears witness to how closely he follows the Greek syntax of the original.

The Grecisms in syntax is a familiar feature of the Old Georgian translated texts, among them of the Old Georgian translation of the Four Gospels. The translators could not get rid of, or consciously submitted to the influence of Greek. In Old Georgian translations this tendency is most vividly evident in the sphere of syntax. However, we should not assign to mechanical factors Petritsi’s transferring of Greek syntactic constructions in Georgian. Rather, it serves a specific objective: to make Georgian as perfect an instrument for conveying philosophic meanings as Greek, in which philosophic thought was raised to incredible heights by Plato and Aristotle and other philosophers in their lead.

As we have noted earlier, creation of the Georgian philosophic language that “differs from the language of the common people”, for Petritsi was a task to be fulfilled on the basis Greek with its great philosophic tradition. In his “Epilogue” of the commentaries of the “Elements of Theology” he says: “had I enjoyed love and aid from Georgians, I would have perfectly assimilated Georgian to Greek and *arisotelize* concerning theoretic experiences of philosophers”. He frequently expresses his admiration with respect of Greek eloquence and lucidity. On the contrary, the precision of Greek in rendering different notions with adequate terms, as Petritsi thinks, was not matched by Georgian translators before him: “our translators did not pay attention [to this feature of Greek] and now I am incredibly hindered in my translating work, for our translators put everything similarly [i.e. express different notions with the same terms]”.

The specifically Greek constructions, especially such as omission of the “ars” არს (“is”, “to be”) auxiliary verb and usage of the conjunction “da” და (“and”) in the meaning of “also”/“too”, participle and passive constructions (which in general is characteristic of texts saturated by philosophical discussions and definitions) often are absent in the relevant loci of the Greek original that Petritsi translated. Thus, such in-

stances sometimes cannot be explained either through direct translation from the original, or through Petritsi's translational principles. We should take into consideration the circumstance that Ioane Petritsi was brought up and introduced to philosophical education in Constantinople. Most part of his life he spent in a Greek-speaking milieu and since Greek was for him an ordinary conversational language, it is quite expectable that his pen also involuntarily followed Greek syntactic constructions. As to the use of complex subordinate sentences and their interconnection by means of quite versatile conjunctions and conjunctive words – all these is a characteristic feature of philosophic language. This feature is conditioned by the requirement of precise, unbroken and sequential rendering of meaning, which is a feature of philosophic work of any author.

The peculiarity of Ioane Petritsi's language, together with the abovementioned factors, is conditioned by his individual style, which is revealed in a very specific order of sentences and his very idiosyncratic choice of synonyms.

It is known that the ordinary, familiar order of simple sentences in Georgian requires positing of predicate after subject. Even in the case of presence of other members the sentence is usually closed by a predicate, whereas the subject is usually posited at the beginning of a simple sentence. However, Ioane Petritsi with his manner of positing predicate before subject and positing both of them at the end of a sentence creates a very special and unfamiliar rhythm of the Georgian language. For instance: რამეთუ ზუნებით თამეჯოგედ და მოქალაქედ ცხოველად შეიქმნა კაცი (3, 16,4) in a more conventional Georgian the same sentence would be written like: რამეთუ კაცი შეიქმნა ზუნებით თანმეჯოგედ და მოქალაქედ. ("In fact, man was created as naturally communal and civil [being]", in Petritsi's syntax it sounds like: "In fact, naturally as communal and civil [being] was created man").

The place of verbal suffixes in Georgian sentences is usually placed before a verb, whereas Petritsi gives a peculiar rhythm to a sentence through placing verbal suffix after the verb. For example: მოქმედებამან უძლიერესისამან იმოქმედაცა უძლიერესად (1, 46,7), in usual Georgian syntax would be: მოქმედებამან უძლიერესისამან უძლიერესადცა იმოქმედა ("Energy of the more powerful [term] also acted more powerfully", Petritsi attaches the "also" ("tsa" -ცა) to the end of the verb "იმოქმედაცა", "acted-also").

Frequent use of isolated definitions, separated defining and defined words, when both are often divided by a verb or by few words inserted between them is a very specific feature of Petritsi's language.

For example: რომელი-იგი იყო ქუაბი, მრავალბრახნილად ქცეული და ძნლად წიაღსასვლელი და ძნელად გამოსავალი, (2, 224, 8), in familiar syntax would be: რომელი-იგი იყო მრავალბრახნილად ქცეული და ძნლად წიაღსასვლელი და ძნელად გამოსავალი ქუაბი (defining "labyrinth": "Which was a multi-tunneled and ill-entered and ill-exited cave", in Petritsi's syntax the word order goes like this: "Which was a cave, multi - tunneled and ill-entered and ill-exited").

Often the definer (adjective) and the defined (noun) are divided by a verb. For example: ყოველი ქმნილი ორობითისა მიერ იქმნების ძალისა, (1, 51, 9), which in usual syntax would be like: ყოველი ქმნილი ორობითისა ძალისა მიერ იქმნების ("Every created [being] is created by a twofold power", in Petritsi it sounds like: "Every created [being] by a twofold is created power" (it looks far more awkward in English than in Georgian).

Often the definer and the defined are separated by several words. For example: რამეთუ თვთ გონებაჲ არს და გონიერი ხუდა მას არსებაჲ (1, 103, 26) which in usual syntax would be: რამეთუ თვთ გონებაჲ არს და გონიერი არსებაჲ ხუდა მას ("For it is the Intellect itself and to it pertains intellectual essence", which in Petritsi's syntax goes like: "For it is the Intellect itself and intellectual to it pertains essence").

It is noteworthy that such cases follow Greek syntax. However, if among other translators such calques are found sporadically and usually unintentionally, Ioane Petritsi gives preference to exactly such constructions. He likes them and uses exactly them even in his original discourses and musings – the commentaries on Proclus. Placing of particles and conjunctions at the end of a sentence also accounts for the specific beauty and fineness of Petritsi's language. A sentence becomes melodic when Petritsi adds the particle "o" ო while quoting other thinkers' ideas, especially when this verb stands before subject and object. Sentences moulded in this way is one of the characteristics of Petritsi's individual style.

ბიბლიოგრაფია

იოანე პეტრიწის შრომები:

I. იოანე პეტრიწის ქართული თარგმანი – “პროკლე დიადოხოსისა პლატონური ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”:

იოანე პეტრიწის ძველი ქართული თარგმანი და განმარტება (XII სკ.): “პროკლე დიადოხოსისა პლატონური ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”, XVII-XVIII სკ. ხელნაწერების მიხედვით:

ტ. I – პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფოსისა “კავშირნი”, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, შესავალი სტატია – მოსე გოგიბერიძისა. თბილისი, 1940;

ტ. II – “განმარტებაჲ პროკლესთჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფოსისათჳს ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და სიმ. ყაუხჩიშვილმა ტ. I, თბილისი, 1937;

იოანე პეტრიწი, “პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”, ძველი ქართული თარგმანი და განმარტება XIII საუკუნის H- №-1337 ხელნაწერის მიხედვით გამოცა სამ. ტომად 2016 წელს (“შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის პროექტის ფარგლებში: ხ.-ლი დ. მელიქიშვილი):

ტ. I – (XII სკ.) : XIII სკ.-ის H - №-1337 ხელნაწერის. ტექსტის ფაქსიმილური – და ტ. II – დიპლომატური გამოცემები მოამზადეს დ. მელიქიშვილმა და ნ. მიროტაძემ; კრიტიკული აპარატი მოამზადა ნ. მიროტაძემ გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო დ. მელიქიშვილმა, თბილისი, 2016;

ტ. III – სიმეონ პლინიპანეცის XIII სკ.-ის ძველი სომხური თარგმანი, 1248წ.: “Պրօկլի Ռիստիսի, Պլատոնական

Migne—Νεμεσίου (ἐπισκόπου Ἐμέσης (Περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου (Patrologiae, cursus completus, series graeca edit. J. P. Migne 1858. p.p. 505-818.

Влад. — Ф. Владимирский, Немезий, епископ Эмесский, „О природе человека“, пер. с греческого, Почаев, 1904.

დამოწმებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი

ტექსტები:

არეოპაგ. — პეტრე იბერიელი, ფსედო დიონისე არეოპაგელი, შრომები; გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ენუქაშვილმა; თბილისი 1961.

ასკეტ. — ბასილი დიდი, „ასკეტიკონი“, ტექსტი ხელნაწერების მიხედვით გამართა ე. ხინთიბიძემ.

კახაძე მ. ბასილი დიდი, ექუსთა ღღუთამ, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, შესავალი, ძეგლის ზოგიერთი ენობრივი თავისებურება, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, 1947.

ბუნ.კაცისა — ნემესიოს ემესელი, ბუნებისათვის კაცისა, ბერძნულითგან გადმოღებული იოანე პეტრიწის მიერ, ქართული ტექსტი შეისწავლა, გამოსაცემად მოამზადა და ლექსიკონ-სამიუბლები დაურთო ს. რ. გორგაძემ, ტფილისი, 1914.

ბლეიკ. — ეყრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, მომხილველი, 1926, გვ. 161-166.

გ. ათონ. — ცხორება იოანესი და ფთუმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, ილია აბულაძის რედ., „მეცნიერება“, თბილისი, 1967.

გ. მც. — გიორგი მცირე, ცხორება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა, ძვე-

ლი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ილია აბულაძის რედ., წიგნი II; შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, I, 1946.

დაბ., // გამოსლფ. – (“დაბაებად” // “გამოსლვათად”) წიგნი ძუე-
ლისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, გამოსცა ა. შანიძემ, 1947.

დაფ. და კოსტ. – წამებად და ღუაწლი წმიდათა და დიდებულ-
თა მოწამეთა დავით და კოსტანტინესი, იხ. გ. ათ.

დამასკ. დიალ. // დიალ. – იოანე დამასკელი, დიალექტიკა – ქარ-
თული თარგმანების ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი
დაურთო მაია რაფაევამ, “მეცნიერება, თბილისი, 1976.

დოგმატიკონი – დოგმატიკონი II ნიკიტა სტიტათი, თხზულება-
ნი, გამოსაცემად მოამზადეს მაია რაფაევამ, ნანა ჩიკვატიაშ და მა-
რიამ კასრაძემ; თბილისი, 2013.

ევსტ. – მარტვლობად და მოთმინებად წმიდისა ევსტათი მცხეთე-
ლისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები,
წიგნი I, (V–X სს.) ილია აბულაძის რედაქციით, 1963.

ეპიტ. – გრიგოლ ნაძიანძელი სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასი-
ლისათვს. ეფრემ მცირის თარგმანი, იხ. თ. ფაშალიშვილი, გრიგოლ
ნაძიანძელის „სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათვს ეფრემ
მცირის ქართულ თარგმანში“, საკნდ. დისერტაცია, 1953.

ეპიფ. – ეფრემ ასური, ცხორებად ეპიფანე კვპრელისად, საკითხა-
ვი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა, თბი-
ლისი, 1966.

ესაია – წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი, ესაიამ, სიტ. I, ნაკვ. 2,
გამოსცა ა. შანიძემ, 1948.

ექ. დღ. უძგ/ კაც. აგებ. – ბასილი კესარიელი, „უძველესი რე-
დაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთადისა“ და გრიგოლ
ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათვს“ X–XIII სს. ხე-
ლნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურ-
თო ილია აბულაძემ, თბილისი 1964.

ექუსთა დღ. ბას. — ბასილი დიდი, „ექუსთა დღეთად“, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, მასალე-ბი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, თბილისი, 1947. თბილისი, 1947.

ზარზმ. — ბასილი ზარზმელი, ცხორებად და მოქალაქობად სერაპიონ ზარზმელისად, 16. ი. — (იოვანე) ქართული ოთხთავის ორი ძეგლი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973 წწ), გამოსცა ა. შანიძემ, 1945.

იოვ. და ეფთ. 1946 — გიორგი მთაწმიდელი, ცხორებად მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთუმესი, იხ. ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდ-ლის ენა, ცხორებად იოვანესი და ეფთუმესი, გამოსაცემად დაამზა-და იე. ჯაფახიძე, 1946.

იოვანე იტალოსი 1966 **იოვანე იტალოსი**, თხზულებანი, ბერძნული ტექსტი, ეარიანტებითა და შენიშვნებით, გამოქვეყნებულია გრიგოლ წერეთლის მასალების მიხედვით, ნათელა კაჭალაძის რედაქციითა და წინასიტყვაობით. „მეცნიერება“ თბილისი, 1966.

იობ. (იობისი) იხ. ესაია.

იოსებ. — ეყრემ ასური, იოსებისათვის, იხ. ეპიფ.

ისტ. ქრესტ. — ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, გა-მოსაცემად მოამზადა ი. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1963.

ი. — იოვანეს სახარება.

კაც. აგ. — გრიგოლ ნოსელი, კაცისა აგებულებისათვის, იხ. ექ. დღ.

კაც. შესაქ. — „გრიგოლ ნოსელის „დაბადებისათვის კაცისა“, გიორგი მთაწმიდელისეული თარგმანი“, სადისერტაციო ნაშრ., ტექ-სტი გამოსაცემად მოამზადა ნ. შალამბერიძემ, 1969.

კიმ. I. — კიმენი, ნაწილი I, ტომი I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, თბილისი, 1918.

კიმ. II. — კიმენი, ნაწილი I, ტომი II, გამოსცა კ. კეკელიძემ, 1946.

კოლ. — წამებად ყრმათა რიცხვთ ცხრათად, იხ. გ. ათ.

კომ. – ეურემ მცირის კომენტარები გრიგოლ ნაძიანძელის სიტყვისა ბასილი დიდის ეპიტაფიად,იხ. ეპიტაფ.

ლ. – ლუკას სახარება.

ლიმ. – იოანე მოსხი, ლიმონარი. ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, 1960.

მ. – მათეს სახარება.

მოციქ. აპოკრიფ. – ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ, გამოსცა IX-XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა,გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ,, 1959.

მრკ. – მარკოზის სახარება.

მცირე უწყ. – მცირე უწყებანი ქათველთა მწერალთათჳს, „მეცნიერება“, 1982.

ოქროძ. – საკითხავნი,თაუშული იოვანე ოქროპირისაჲ, სინური მრავალთაჲ 864 წლისა, აკაკი შანიძის რედაქციით,წინასიტყვაობით და გამოკვლევით,თბილისი, 1969.

ორმეოც. – წამებაჲ წმიდათა ორმეოც და ხუთთაჲ,იხ. ეპიფ.

პ. იბ. – პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი),შრომები, ეურემ მცირის თარგმანი,გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ენუქაშვილმა,თბილისი, 1961.

რაჯდ. – მარტკლობაჲ რაჯდენ პირველმოწამისაჲ,იხ. გ. ათ.

საბა – სულხან-საბა ორბელიანი,ლექსიკონი ქართული, I, 1966.

საკითხ. წიგ. – საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა,თბილისი, 1961.

საქ. მოციქ. – საქმე მოციქულთა, გამოსცა ღია აბულაძემ,თბილისი, 1950.

სინ. მრ. – სინური მრავალთაჲ 864 წლისააკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით, 1959.

სოლომ. – თქუშული წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი,დაწ-

ყებისათვის სოლომონის იგავთაჲსა, ექვთიმე ათონელის თარგმანი, იხ. ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბილისი, 1965.

ტირიჭ. — ერმათა ორთა ძმათა დავითისი და ტირიჭანისი საკითხავი, იხ. ევსტ.

უწყ. — ეფრემ მცირე, უწყებაჲ მიზეზისა ქართველთა მოქცევისაჲსა, თბილისი.

უსალმ. — ძველი ქართული ენის ძეგლები, უსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, X–XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მზ. შანიძემ, I ტექსტი, 1960.

წყობილსიტყ. — ანტონ ბაგრატიონი, წყობილსიტყუაობა, გამოსცა გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1980.

ქართლის ცხ. — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, სახლგამი, 1955წ.

ქ. ე. გ. ლ. — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი რვა ტომად, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით.

ქრესტ. — ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, I, 1946.

ცხ. დავით. — ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.

ძვ. საქ. — ძველი საქართველო, ტ. I, განყ. III, გვ. 14, §34.

ხანძთ. — შრომაჲ და მოღუაწებაჲ გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ ხანცოისა და შატბერდის აღმშენებელისაჲ, იხ. ევსტ.

ჰაბო — წამებაჲ ჰაბოჲსი, რომელ იწამა ქართლს შინა..., იხ. ევსტ.

ხელნაწერები:

H 1337 – საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი XIII სკ.

A 2579 – საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი. ნეტარისა მამისა ჩუენისა, ნემესიოს ემესელ მთავარ ეპისკოპოსისა, „ბუნებისათვის კაცისა“, XIV ს.

Q 329, S 1137 – მხითარ სეფასტიელის „რიტორიკა“ (1761 წ. და 1763–65 წწ. თარგმანი), ასევე, A 237 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერები.

A 1162 – „კაეშირნი“ თარგმნილი 1760 წ. იოანე ორბელიანის მიერ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტ. ხელნაწერი.

დამოწმებული სამეცნიერო ლიტერატურა

ბაბუნაშვილი ელ., სამი სტილის თეორია ქართულ მწერლობაში, თსუ შრ., ტ. 96, 1964.

ბარამიძე ლ., ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ყოორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, 1964.

გიგინეიშვილი ივ., სიტყვაწარმოების თავისებურებანი „ვეფხისტყაოსანში“, თბილისი, 1944.

დონდუა კ., დამოკიდებული წინადადებების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები XXXVII, 1949.

ერთელიშვილი ფ., რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში (ჰიპოტაქსის საკითხები), თბილისი, 1963.

ერთელიშვილი ფ., რ სონანტი ზმნური ფუძეების ანლაუტში, ორიონი, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი აკაკი შანიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ. 1967.

ზურაბიშვილი თ., ხარისხი ქართველურ ენებში, თსუ შრ., 67, 1957.

თოფურია გ., ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის, თსუ შრ., III, 1936.

თოფურია გ., ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1965 წ.

თოფურია გ. სევანური ენა, I ზმნა, თბილისი, 1931.

იმნაიშვილი იგ. სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.

კალაძე ც. განსაზღვრება ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, 1961.

კეკელიძე კ. ერთი უცნობი კანონიკური კრებული ქართულში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, LX, 1963.

კეკელიძე კ. ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, I, 1956.

კეკელიძე კ. თარგმანებამ ეკლესიასტისამ მიტროფანე ზმურნელ მიტროპოლიტისამ, ტფილისი, 1920.

კეკელიძე კ. მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტიუდები, I, 1956.

კეკელიძე კ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960.

კეჭალაძე ნ. იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრ., 61, 1953.

კეჭალაძე ნ. პროკლე დიადოხოზისი, კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი, ძველი ქართული თარგმანი, ფილოლოგიური ნარკვევი, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1948.

კიზირია ანტ. მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართულში, 1963.

ლოლაშვილი იგ. ევრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ურთიერთობისათვის, ორიონი, საიუბ. კრებ., მიძღვნილი აკაკი შანიძის 80 წლისთავისადმი, 1967.

ლოლაშვილი იგ. იოანე პეტრიწი-ჭიმჭიმელი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ნარკვევი, იხ. იოანე პეტრიწი, „სათნოებათა კიბე“, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკეღევა, შენიშვნები და ლექსიკონი

დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბილისი, 1968.

ლოლაშვილი ივ., არსენ იყალთოელი (ცხოვრება და მოვაწეობა), თბილისი, 1978.

მარტიროსოვი არ., თანდებული ქართულში, იკე I, 1946.

მარტიროსოვი არ., მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ქართულში, იკე III, 1955.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ნახ-
მარი ზოგიერთი ტერმინის განმარტებისათვის (კავშირნი, ასო, წესი,
გუარი, აობა ოცნება), "მაცნე", 1968.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და
სტილი, თბილისი, გამომც. "განათლება", 1975.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ნახ-
მარი ზოგიერთი ტერმინის განმარტებისათვის -II თსუ შრ., 174, 1976.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაო-
ბის შედგენილობისა და ზოგი ახალი წყაროსათვის. ძველი ქარ-
თული ენის კათედრის შრომები, 1988, ტ. 27:

მელიქიშვილი დ., გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი
სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალურობის საკითხისათვის,
გელათის მეცნ. აკადემიის უწყებანი, 2, 1996.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწი და იოანე იტალისი ორი საწყი-
სის შესახებ, ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, 4, 1995.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწი „განმარტება პროკლე დიადოხო-
სის ღმრთისმეტყველების საფუძვლებისა“, თანამედროვე ქართულ-
ზე გადმოიღო, გამოკვლევა, ლექსიკონი და შენიშვნები დაურთო
დამანა მელიქიშვილმა., თსუ გამომც., 1999.

მელიქიშვილი დ., რუსთაველის ენობრივი სამყაროს წანამძღვრები;
ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკა, 11, თბილისი 2009.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ენა, ჟურნ. ქათველოლოგი, 2013.

მელიქიშვილი დ., ძველი ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური
ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თსუ გამომცემლობა, 2011.

მელიქიშვილი დ., დროის ცნების აღმნიშვნელი ტერმინები ძველ

ქართულში და დროის სამწვერა სისტემის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის ქართული ზმნის უღლების სისტემაში. გელათის მცნირებათა აკადემიის შრომები, I, 2014.

მელიქიშვილი დ., გელათის აკადემია – სასწავლებელი ყრმათათვის, „ლოგოსი“, 2019.

მრეველიშვილი მ., კომპოზიტები ქართულ ენაში, თსუ შრ., 67, 1953.

ნათაძე ს., მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში, იკე, VII, 1955.

ნათაძე ნ., შესაძლებლობის მიმდებარე წარმოებისათვის თამანედროვე ქართულში, იკე XIII, 1962.

ოსიძე ეკ., მიმდებარე წარმოება ქართულში, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1957.

სალიაშვილი გრ., ნასახელარი ზმნები „ეფუხისტყაოსანში“, სადიპლომო ნაშრომი, 1964.

ფაშალიშვილი თ., გრიგოლ ნაძიანძელის „სიტყუაჲ ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს“ – ეყრემ მცირის თარგმანში, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1953.

ქავთარაძე ივ., ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ქართულში, 1954.

ქავთარაძე ივ., უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, იკე VIII, 1956.

ქართული განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III, 1953, ტ. VII, 1962.

ყაუხჩიშვილი თ., ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულში, იკე I, 1946.

ყაუხჩიშვილი სიმ., გიორგი ამარტილის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II, გამოკვლევა, 1926.

ყაუხჩიშვილი სიმ., მასალები იოანე პეტრიწის განმარტების წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. სსრ აკად. მოამბე, II, №7, 1946 წ.

ყაუხჩიშვილი სიმ., გელათის აკადემია, თბ., 1948.

ყაუხჩიშვილი სიმ., იოანე პეტრიწის ენა, იოანე პეტრიწის წყაროები (იხ. იოანე პეტრიწის შრომები, ტ. I, პროკლე დიადოხოსისი პლა-

ტონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი, ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, 1940).

შანიძე ა., გიორგი მთაწმიდის ენა იოვანეს და ეფთუმეს ცხოვრების მიხედვით, ცხოვრება იოანესი და ეფთუმესი, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, 1946.

შანიძე ა., ქართული ზმნის საქცევი, თსუ მოამბე ტ. 1926.

შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953.

შანიძე ა., ძველი ქართული ენა მოკლე მიმოხილვა (ა. შანიძე, ად. ბარამიძე, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურის ქრესტომათია, სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის IX კლასებისათვის, 1953).

შანიძე ა., ორგვარი ფორმა მრავლობითი რიცხვის I პირისა, სევანურში, წელიწადეული, 1923-24.

ჩიქობავა არნ., დიალექტიზმების საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“, ენიმკის მოამბე, III, 1938.

ჩიქობავა არნ., მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილებების სისტემაში, იკე I, 1946.

ჩიქობავა არნ., სახელის ყუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942.

ჩიქობავა არნ., ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, I, ახალი სალიტერატურო ქართულის წარმოქმნისათვის, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი I, 1950.

ჩხენკელი სტ., საკუთარ სახელთა ბრუნება ოშკური ხელნაწერების მეფეთა წიგნებში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956.

ჩხუბიანაშვილი დ., ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961.

ცქიტიშვილი თ., თეოფილაქტე ბულგარელი, „განმარტება იოანეს სახარებისა“, წიგნი I, „ნეკერი“ 2010.

ცქიტიშვილი თ., თეოფილაქტე ბულგარელის „იოანეს სახარების

განმარტება“ და ძველი ქართული მწერლობის პრობლემები, წიგნი II, „ლოგოსი“ 2014.

ძველი საქართველო, ტ. I, განყ. III, ტ. II, განყ. III.

ბიბიგური შ., ცნება სინონიმური პარალელიზმისა, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, II, №7, 1946.

ბიბიგური შ., კავშირები ძველ ქართულში, თბილისი, 1969.

ბიბიშვილი მ., ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ., 1960.

ჭავჭავაძე ი., აი ისტორია, თბზულ. სრული კრებული, ტ. V, 1927.

ჭყონია თ., იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობის ახალი წყაროს შესწავლისათვის, კრებული „ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი“, 1965 წ.

ჭელიძე ე. იოანე პეტრიწის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ჟურნ. „ტრიბუნა“, 1995, 1

Март Н. Я., Иоанн Петрисцкий, грузинский неоплатонник XI-XII века (ЗВО, т. XIX), СПб, 1909 г.

Март Н. Я., Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925.

Vogt H., Le systeme cas en georgien ancien, NTS, XIV, Oslo, 1947.

Vogt, — Suffixes verbaux en georgien ancien, NTS, XIV, Oslo, 1947.

Древнегреческо-русский словарь, составил И. Х. Дворецкий, под редакцией С. И. Соболевского, I, II, 1958.

Вейсман А. Д. Греческо- русский словарь, С - Петербург. Репринт V-го издания, 1899 (Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991).

რედაქტორი: ანა ხარანაული

გარეკანის მხატვარი: ბესიკ ხარანაული (უმცროსი)

საგამომცემლო ჯგუფი: გიორგი ქიტოშვილი, ნონა ნაჭყებია,
ლალი ვაშაყმაძე, ნინო გიორგაძე, მარიამ ტურძილაძე

დიზაინერი: გიორგი ჩიქვინიძე

ინგლისური ტექსტის მთარგმნელი: ლევან გიგინეიშვილი

პროექტის კოორდინატორი: ნინო სხირტლაძე

დაიბეჭდა:

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47.

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com